3 1761 04018 4384

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/najnovijedobahrv00horv

NAJNOVIJE DOBA
HRVATSKE POVJESTI.

NAPISAO

DR. RUDOLF HORVAT.

NAGRADJENO IZ ZAKLADE ALEKSANDRA PL. VUŠČIĆA ZA GOD. 1901.—1904.

U ZAGREBU.
IZDALA „MATICA HRVATSKA".
1906.
TISAK DIONIČKE TISKARE.

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY
FEB 12 1970

DB
378
.5
H63

PREDGOVOR.

Općenita je kod nas tužba, da *širi* slojevi naroda hrvatskoga ne poznaju *novije* doba hrvatske povjesti. Često sam opazio, da je *dovoljno* ne pozna ni velik dio naše nteligencije. Pa ipak je *svakomu* nužno poznavanje barem *nedavne* prošlosti domovine svoje. Tko ne zna, kako se razvijala hrvatska politika u 19. stoljeću, taj ne nože razborito pratiti *sadašnju* politiku hrvatsku. Zato se u političkom životu našem i pokazuje *više* diletantizma, iego li u političkom životu susjednih naroda.

Moja je namjera, da u kratko — ali istinito i prijegledno — prikažem tečaj hrvatske povjesti od god. 1790. do god. 1873. Nadam se, da ću time koristiti hrvatskim rodoljubima, jer će e laglje snaći u sadašnjim i budućim političkim prilikama. Ta „povjest je učiteljica života", a iz *prošlosti* zaključuje e na *budućnost*. Ovo svoje djelo predadoh „Matici Hrvatskoj", jer će jedino tako doći do ruku *širokoga* kruga itatelja.

Isprvice sam želio, da ovu povjest počnem sa godinom 790., kad je Hrvatska sklopila *uži savez* s Ugarskom. No kasnije opazih, da mi treba razložiti, *što* je tadašnje političare hrvatske navelo na taj kobni čin. Morao sam dakle prikazati kralja Josipa II., koji vlada od god. 1780. do god. 790. Josip je naime i nehotice dao povoda, da su Hrvati god. 790. personalnu uniju s Ugarskom promijenili u realnu uniju.

Kad je god. 1780. Josip II. preuzeo vladu, našao je u Hrvatskoj privilegirani stalež *plemićki*. Sve službe dobivahu

plemići. Oni su jedini zastupali narod hrvatski u saboru ; uz to bijahu oprošteni od plaćanja poreza. Naprotiv je na ledjima bijednih kmetova stajao čitav državni teret. Kmetovi nijesu imali nikakovih prava; morali su dapače besplatno obradjivati i posjed vlastele svoje. Kralj Josip II. opazi, da takav odnošaj nije ni prirodan ni pravedan. Zato se on upravo zanio željom, da kmetovima olakša mukotrpni život, a plemstvo da prisili na plaćanje poreza. No kad je počeo izvoditi namjeru svoju, zajaukne privilegovani stalež u Hrvatskoj i Ugarskoj.

Kralj Josip II. umro je na žalost prije, nego li je dovršio ovu zadaću svoju. Ipak ostade hrvatsko plemstvo ljuto uplašeno. Naši su naime plemići iz novina doznavali, kako se načelo „jednakosti“ provodi u Francuskoj, gdje je god. 1789. ukinuto kmetstvo. Da se tomu pokretu sa zapada lakše odrva, sklapa hrvatsko plemstvo god. 1790. uži savez izmedju Hrvatske i Ugarske. Naši se naime plemići nadahu, da će privilegija svoja sačuvati pomoću silnoga plemstva ugarskoga. Hrvatski su dakle političari god. 1790. radili iz vlastite koristi, a ne radi „obrane ustava“, kako naglašivahu.

Djelo sam zaključio godinom 1873., kad je (revizijom nagodbe od god. 1868.) zaključen sadašnji savez s Ugarskom U dodatku podao sam ipak još i prijegled najnovije hrvatske povjesti. Čitatelj će mi rado oprostiti, što u tome prijegledu nijesam opisivao žalosne svadje rodoljuba hrvatskih. Gadilo mi se pak potanje prikazivati ustavna nasilja bana Khuen-Hedervarija. Ova je nasilja i onako osudio narod hrvatski, birajući sebi 3.—5. svibnja 1906. zastupnike, od kojih očekuje, da će Hrvatsku ustavno preporoditi. Dao Bog, da bude tako !

U Petrinji, dne 1. rujna 1906.

DR. RUDOLF HORVAT.

I.

PRIJE HRVATSKOGA PREPORODA.

(GOD. 1780.—1830.)

1. *Centralizacija i germanizacija.*

Mola se koji vladar tako spremao za svoje zvanje, kao što se spremao Josip II. On htjede prvo svega upoznati pravo stanje onih zemalja, kojima će vladati. Zato je proputovao veći dio države jošte za života Marije Terezije. Putovao je pak s malom pratnjom, a bez većih priprava i bez obavijesti, kuda će ići. Gdjekada se znao odijeliti od svoje pratnje, pa iznenaditi i činovnike i oblasti u mjestima, gdje ga nitko nije očekivao. Rado je zalazio i u stanove privatnih ljudi, da dozna, kakvo zlo bije trgovca, obrtnika i seljaka.[1] Josip je putovao i po inozemstvu, da vidi, što je ondje bolje nego li u habzburškoj monarkiji. Tako je u svojoj duši stvorio sliku države, u kojoj će se morati svi stanovnici osjećati sretni i zadovoljni. Da to postigne, odluči Josip, da će od svih kraljevina i pokrajina svojih učiniti jedinstvenu državu. U toj državi mora biti samo jedan narod: njemački, a s istom upravom, školstvom, pravosudjem i financijama. Josip će u toj državi vladati apso-

[1] Šišić: „Putovanje cara Josipa II. po Slavoniji g. 1768.“ („Vienac“ g. 1901.) Jul. Kempf: „Nešto domaće gradje o putovanju cara Josipa II. kroz požešku županiju i grad Požegu“. („Vjestnik kr. zem. arkiva“ god. V.)

lutno, krojeći zakone po volji; ali će se neumorno „kao prvi sluga države“ brinuti za blagostanje svojih podanika.[1]

Svi ugarski i hrvatski kraljevi prije Josipa II. običavahu se u roku od 6 mjeseci kruniti krunom sv. Stjepana. Smatralo se naime, da prijestolonasljednik istom poslije krunisanja postaje pravi kralj, a prije toga nemaju njegove odredbe zakonite vrijednosti. Krunisanje se obavljalo na državnom saboru. Prije samoga krunisanja izdavao bi kralj t. zv. zavjernicu (inauguralnu diplomu), u kojoj prisiže, da će štovati i čuvati državnu neodvisnost, ustav i zakone. Josip je uvidio, da bi takva zavjernica smetala namjerama njegovim. Zato se ne htjede kruniti, već jednostavno manifestom 30. studenoga 1780. javi županijama i oblastima, da je na prijestolju naslijedio majku svoju.[2]

Poput nekih suvremenih vladara pristajaše i Josip II. uz francuske filozofe, koji su učili, da čovjek može biti sretan i bez vjere. Zato je najprije počeo provadjati reforme na crkvenom polju. Vrijedjalo ga je, što nad biskupima zapovijeda papa, a nad redovnicima generali njihovih redova u Rimu. Naredbom od 24. ožujka 1781. podloži redovnike „isključivo diecezanskim biskupima“ njihovim; podjedno im zabrani, da novac šalju u Rim. Biskupima zabrani 30. ožujka od pape primati kakva pisma (bule i breve) bez prethodne dozvole kr. kancelarije. Drugom naredbom zabrani biskupima, da bez privole zemaljskih oblasti izdavaju pastirska pisma. Naprotiv im 14. travnja naloži, neka od sada sami podjeljuju one oproštaje i dispenzacije, za koje su do sada tražili privolu od pape. Naredbom od 21. kolovoza zabrani kralj primanje papinskih dostojanstva i počasnih naslova; 1. listopada pro-

---

[1] A. F. Geissler: „Skizzen aus dem Charakter und den Handlungen Josephs II.“ (Halle 1788.)

[2] Fessler-Klein: „Geschichte von Ungarn“. (Fünfter Band, str. 466. Leipzig 1883.)

piše biskupima nove formulare za prisege, a 12. listopada zabrani svojim podanicima, da idu bogoslovlje učiti u rimski „Collegium germanico-hungaricum". Napokon je 21. prosinca 1781. izdao t. zv. tolerantni edikt, kojim grčko-istočne, protestante i židove izjednači u pravima s katolicima. Protiv toga ustanu kat. biskupi, mnoge županije i gradovi. Najviše se uzruja Hrvatska i Slavonija, gdje se županije i gradovi pozivahu na tolike svoje stare i nove zakone, po kojima nekatolici ne mogu steći posjeda, a još manje kakove službe.[1]

Kad je ovako državu svoju „oslobodio" od Rima, nastavi reforme u katoličkoj crkvi. Naredbom od 12. siječnja 1782. dokine samostane, koji se ne bave duhovnom pastvom, njegovanjem bolesnika, ili podučavanjem u školi. Tako budu u nekoliko godina zatvorena 624 samostana, većinom od reda pavlinskoga, cistercitskoga, benediktinskoga i karmelitskoga. Sav njihov imetak (zemlje, zgrade, novac, stoku, pokućstvo, dragocjenosti i knjižnice) dade Josip zaplijeniti. Računa se, da je na taj način samo u 37 samostana pavlinskih našao 10 milijuna forinti. Od svega toga učini „vjerozakonsku zakladu", kojom će se isprvice uzdržavati 20.000 prognanih redovnika i redovnica te osnivati nove župe a kasnije graditi crkve, škole i dobrotvorni zavodi.[2]

Josipove novotarije bolno se doimahu pape Pija VI. Vrijedni ovaj starac kušao je najprije po svome nunciju u Beču, da cara odvrati od reformiranja crkve. Kada pak to nije koristilo, odluči se papa, da će cara osobno potražiti. I zbilja krene papa 27. veljače 1782. iz Rima, pa 22. ožujka dodje u Beč. Narod ga je oduševljeno primio; car mu je pošao u susret do Neunkirchena. U Beču ostade papa do 22. travnja, kad se bez

---

[1] A. Jäger: Kaiser Joseph II. und Leopold II. (Wien 1867.), str. 62.—72. i 96.—106. Fessler-Klein: Geschichte von Ungarn, V. str. 469.—474.

[2] Jäger: spomenuto djelo, str. 72.—80.

uspjeha zaputi kući. Josip ostade nepomičan u odlukama svojim. On je i nadalje izdavao nove naredbe, kojima stegne broj blagdana i procesija, ukine mnoga prošteništa i zavjetna mjesta, odredi, kakvi imaju biti uresi u crkvi i t. d.[1]

U savezu sa crkvenim novotarijama reformirao je car Josip u isto doba i škole. Od njih je očekivao napredak poljodjelstva, obrta i trgovine, a prema tomu i porast porezne snage. Pučke škole treba da naobrazbu raširc u narodu. Zato je naredbom od 24. ožujka 1781. odredio jedinstvenu obuku u svima zemljama svojim. Mnogo se brinuo, da ovih „normalnih škola" bude što više, jer je uvidio, koliku će korist imati država od boljeg odgoja svih stanovnika svojih. Naredbom od 1. listopada 1781. učini gimnazije i liceje državnim zavodima, da ih tako otme iz ruku svećenstva. Djacima zabrani čitanje asketskih knjiga; raspusti bratovštine i marijanske kongregacije; ukine djačke konvikte i sjemeništa, koja su uredili isusovci, a od njihovih zaklada stvori stipendije. Mnoge je promjene učinio takodjer na sveučilištima. Josipu je više bilo stalo do toga, da mu sveučilišta dadu dobre činovnike, nego li da njeguju znanost. Da bi biskupima oteo uzgoj mladih svećenika, izdade Josip 30. ožujka 1783. dekret o centralnim sjemeništima. Ugarska dobije 4 sjemeništa (u Kološvaru, Pečuhu, Jegri i Požunu).[2] U Zagrebu uredi g. 1785. centralno sjemenište za 4 hrvatske i 3 ugarske biskupije, a Maksimilijana Vrhovca učini rektorom toga sjemeništa. No caru nije bila dovoljna ni ova centralizacija. Već g. 1786. uredi u Pešti ogromno sjemenište za čitavu Ugarsku i Hrvatsku, te Vrhovac postade ravnateljem i toga zavoda.[3]

Zamašne reforme provede Josip II. na polju uprave. Iz Požuna dade premjestiti ugarsko namjesništvo u Budim,

---

[1] Ibidem, str. 80.—85. i 107.—118.

[2] Fessler-Klein, V. str. 486. 493. Jäger, str. 138.—166.

[3] Velimir dr. Deželić: „Maksimilijan Vrhovac" (Zagreb 1904.), str. 17.

da bude u središtu zemlje. S namjesništvom sjedini državno odvjetništvo, računarski ured, policiju, te vojničko, crkveno i školsko povjerenstvo. Ukinuvši ugarsku dvorsku komoru, povjeri namjesništvu i njezine poslove (upravu financija i gospodarstva). Zato je u namjesništvu uz predsjednika i 2 potpredsjednika sjedjelo 18 savjetnika, 18 tajnika, te velik broj perovodnih i drugih činovnika. U Beču je i nadalje postojala kr. ug. dvorska kancelarija, kao posrednik izmedju kralja i ug. oblasti. Josip je namjeravao, da u toj kancelariji usredotoči nadzor nad upravom svih zemalja krune sv. Stjepana Zato 14. kolovoza 1782. s njom sjedini erdeljsku dvorsku kancelariju, što bijaše davna želja Magjara, ali čemu se vazda opirahu stanovnici erdeljski.[1] Kad je pako g. 1783. umro hrv. ban Franjo Nadaždi, učini kralj banom Franju Esterhazija, koji bijaše i predsjednik ug. dvorske kancelarije. Ovim se promjenama radovahu Magjari. Ali naskoro budu posve razočarani. Namjesništvo dobije 7. travnja 1784. nalog, da krunu sv. Stjepana pošalje u bečku carsku riznicu, gdje se čuva i češka kruna. Uzalud je namjesništvo nastojalo, da kralja odvrati od ove namjere. U prisutnosti odličnih državnih dostojanstvenika i ugarskoga primasa izruče 13. travnja krunski čuvari (grof Josip Keglević i grof Franjo Balaša) krunu, koja se do onda čuvala u kraljevskom dvoru požunskom. Kruna ode u Beč, a Josip II. izgubi za uvijek ljubav Magjara i Hrvata.[2] Plemstvo se počne sastajati u županijske skupštine, da prosvjeduje protiv tolike povrede ustava. No kralj se nije obazirao na to. Već 6. svibnja 1784. izdade novu naredbu: Sve su evropske države davno već napustile mrtvi latinski jezik u javnom životu, t. j. u saboru, upravi, sudstvu i crkvi. On se održao jedino još u Ugarskoj, Hrvatskoj i Erdelju, gdje ga

---

1 Fessler-Klein, V. str. 496. i 497.

2 St. Katona: Historia critica regum Hungariae (Budae 1810.), tomus 40., str. 375.

u roku od 3 godine ima zamijeniti njemački jezik. Tko za 3 godine ne nauči njemački jezik, ne će dobiti nikakove službe niti će moći biti zastupnikom u saboru! Opet se digne plemstvo, te su izvanredne županijske skupštine slale predstavke na kralja. Pošto već od god. 1765. nije bilo sabora, posluže se županije starim pravom, te su jedna drugu poslanicama sokolile na otpor; ali im kralj 30. kolovoza 1784. i to zabrani.[1]

Josip je naumio provesti i jednakost svih podanika svojih. Skoro 90% Hrvata živjelo je u kmetskom staležu. Kmetovi obradjivahu od prilike jednu trećinu zemlje; ali i ta nije bila njihova, nego vlastelinova, komu su u to ime morali plaćati razne daće. Plemstvu i svećenstvu pripadahu dvije trećine zemlje izravno; pa ipak nijesu od njih plaćali nikakovih državnih poreza, jer je i državne potrebe pokrivao kmet uz ono nešto gradjana. Josip je uvidio, da to nije pravedan odnošaj. Kad plemići i svećenici uživaju sva politička prava i dobivaju sve službe, onda neka od svojih posjeda plaćaju bar toliko poreza, koliko plaćaju njihovi kmetovi, koji od svega toga ništa nemaju. Da svoju namjeru izvede, naloži 16. kolovoza 1784. županijama, neka provedu opći popis ljudi i numeriranje kuća; popisati pak treba ne samo kmetove, kao do tada, već takodjer plemiće, velikaše i svećenike. Županije se opet uzvrpolje. Neprestani proglasi i prosvjedi lete na dvor i sve strane; Turopoljci dignu pravu bunu; no popis je ipak obavljen — uz vojničku asistenciju![2] Da kralju u buduće županijske skupštine ne smetaju, ukine 18. ožujka 1785. dotadašnje županije i zabrani držanje županijskih skupština, pa čitavu Ugarsku i Hrvatsku razdijeli u 10 okružja, kao što je malo prije Erdelj podijelio u 3 okružja. Pod zagrebačko okružje spadahu župa-

---

[1] Keresztury: Collectio ordinationum Josephi II. et repraesentationum diversorum regni Hungariae comitatuum (Dioszeg, 1790.), str. 62. i dalje.

[2] Keresztury, str. 97. Katona, tom. 40., str. 393. i d.

nije: severinska, zagrebačka, varaždinska, križevačka, požeška i zaladska, dočim su županije: virovitička i srijemska spadale pod okružje u Pečuhu.[1]

Odlukom od 20. ožujka 1786. dokine Josip severinsku županiju; iz kotara vinodolskoga, hreljinskoga i riječkoga učini „ugarsko Primorje“, kojim je upravljao gubernator na Rijeci, a drugo zemljište pripoji županiji zagrebačkoj.[2] Na to izdade kralj 22. kolovoza 1785. patenat o emancipaciji kmetova. Svaki se kmet može po svojoj volji — bez privole svoga vlastelina — ženiti i promijeniti svoje zanimanje (n. pr. postati obrtnikom, ili polaziti škole). Vlastelin ne smije kmeta protjerati sa svoga zemljišta. Naprotiv može kmet ne samo svoje pokretnine, već i zemljište, koje uživa, po volji prodati, ili darovati; samo što i na nasljednika njegova prelaze iste dužnosti prema vlastelinu. Ako bi vlastelin činio kmetovima kakvo nasilje, mogu se kmetovi pritužiti županijskomu odvjetniku. Ovaj patenat nije bio vlasteli po volji. Neki su od ljutosti još jače pritiskivali kmetove nego li prije. Tako se je god. 1786. došlo kralju pritužiti 60 kmetova iz Slavonije radi nasilja vlastele svoje.[3]

Napokon je kralj 30. prosinca 1785. objavio, da želi plemstvo prisiliti na plaćanje p o r e z a. U zamjenu će on plemstvo osloboditi od vojničke dužnosti (insurekcije), koja je plemstvu teška, a državi malo korisna. Jednako će plemiće učiniti pravim vlasnicima njihovih posjeda, koji im po dotadašnjim zakonima pripadahu samo na doživotno uživanje, te bi u slučaju izumrća kojega roda pripali kr. komori. „Treba razlikovati“, veli Josip, „slobodu osobe od imetka ove osobe. Kao posjednik imanja nije plemić drugo, nego li poljodjelac. A nije ni pravo, da plemić na tržištu jeftinijom robom smeta svojim kmetovima. Plemić

---

[1] Fessler-Klein, V. str. 527.

[2] Bogoslav dr. Šulek: „Naše pravice“ (Zagreb 1868.), str. 89., 90. i 96.

[3] Katona, t. 40., str. 467. Fessler-Klein, V. str. 523.—525.

naime može svoje proizvode prodavati jeftinije, nego li kmet, pošto ne plaća radnike, jer mu kmetovi (po urbarijalnim dužnostima) badava obradjuju polja. Nije dakle u redu, da vlastelin ostane još poštedjen i od plaćanja poreza, jer time samo otešćuje kmetovima plaćanje poreza". Naredbom od 10. veljače 1786. zapovjedi kralj, neka se izmjeri sav posjed kmetova, plemstva i svećenstva. U tu svrhu pošalje kralj 1. svibnja 1786. u Ugarsku i Hrvatsku 750 časnika i mjernika. Mjeseca lipnja zaputi se dapače i sam preko Graca u Zagreb i Karlovac, obidje i čitavo Primorje, gdje prouči stanje naših luka i učini odredbe, kako bi se digla pomorska trgovina. Iz Primorja krene u gornju Krajinu, te preko Banovine i Slavonije dodje u Zemun. Razgledavši još utvrde petrovaradinske, podje kralj u Ugarsku i dalje u Erdelj, Bukovinu i Galiciju. Kralj je na putu stvarao odredbe za gradnju novih cesta i prokopa, za popravak školstva i za napredak gospodarstva. Znao je, da ga plemstvo mrzi radi uredjivanja katastra. No da predusretne bunu, smjesti kralj u Ugarsku i Hrvatsku 80.000 vojnika. Ipak je posao slabo napredovao, je je bilo premalo mjernika. Zato su morali zemlju mjeriti takodjer učitelji, pisari, dapače i seljaci, radi čega bijaše katastar pun pogrješaka. Koncem god. 1787. htjede Josip, da se na temelju toga katastra i procjene zemljišta — prema tržnim prilikama u pojedinim županijama – izračuna porezna snaga i raspišu novi porezi. Ali u tome ga smete rat s Turcima.[1]

Kao saveznik ruske carice Katarine II. navijesti Josip 9. veljače 1788. sultanu Abdul Hamidu rat. Josip htjede da opet osvoji one zemlje (bosansku Posavinu, Biograd sa Srbijom i zapadni dio Vlaške), što ih je njegov djed Karlo VI. morao god. 1739. odstupiti Turskoj. Za rat mu je trebalo mnogo vojske. Zato dozvoli, da se opet sastanu županijske skupštine, da odobre novačenje. No plemstvo je u Josipu gledalo neprija-

[1] Fessler-Klein, V. str. 540.—546.

telja svoga, te mu ogorčeno odgovori, da o vojničkim pitanjima može raspravljati samo **sabor**. Kralj dade na to novačenje provesti po svojim povjerenicima, koji upravljahu okružjima. Skupio je ogromnu vojsku: 200.000 pješaka, 36.000 konjanika i 800 topova, ali ju nesposobni maršal Lascy razdrobi u mnogo skupina, koje se smjestiše na čitavoj (209 milja dugoj) granici monarkije od Galicije do Dalmacije. Hrvati su činili desno krilo, te je knez Liechtenstein sa 39.000 vojnika stajao na Uni, a grof Mitrowski sa 12.800 graničara na Savi. Turci provale preko Dunava u Banat i potuku samoga cara Josipa (21. rujna) kod Karanšebeša. Car se nahladi, dobije sušicu i ode u Beč. Liechtenstein poduzme ofenzivu, ali morade iza bitke kod bosanske Dubice (25. travnja) uzmaknuti iz Bosne. Istom, kad je Liechtensteina naslijedio glasoviti maršal Laudon, uspiju Hrvati, te zauzmu bosansku Dubicu (26. kolovoza) i Novi na Uni (3. listopada). Slijedeće god. 1789. vodio se na kordunu mali rat. Više je borbe bilo na rijeci Savi, gdje je Laudon 9. srpnja osvojio bosansku Gradišku. Postavši vrhovnim zapovjednikom čitave carske vojske, zauzme Laudon 30. rujna 1789. Biograd, u kome nadje 1465 topova. Od sada je ratna sreća na austrijskoj strani. Turci izgube čitavu Srbiju do Timoka i veći dio vojvodine Vlaške.[1] Medjutim je austrijska vojska za dugoga rata vrlo mnogo trpjela. Od samih bolesti pogibe 30.000 vojnika. Kralj je još 8. svibnja 1788. zaiskao po 400 novaka za svaku pukovniju. Uz to je naložio, da svi posjednici u Ugarskoj i Hrvatskoj — bilo plemići, bilo kmetovi — prema veličini svoga posjeda dadu za vojsku odredjenu količinu žita i zobi uz polovicu tržne cijene. Protiv toga se dignu (u lipnju i srpnju) županijske skupštine, jer su u toj odredbi vidjele prvi kraljev pokušaj, da plemstvu nametne neku vrst poreza. Ali njihov prosvjed nije koristio, jer su kr. povje-

[1] Fr. Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze (Wien 1875.), svezak III., str. 363.—472.

renici proveli nalog.[1] Najgore je postupao grof Franjo B a l a š a, koji bijaše kr. komisar u zagrebačkom okružju. Balaša postade i hrvatskim banom g. 1785., kad je umro ban Esterhazi. Bezobzirce dade Balaša provaljivati u žitnice hrvatskih plemića i velikaša. „Seljaci bijahu — veli suvremenik[2] — ljuto pritisnuti dovažanjem hrane, te izgubiše kod pretprega svoje konje i rogato blago. K tomu se iz carskih volarnica raširila opća marvinska pošast, pa je u ljetno doba bilo na svima cestama vidjeti poginuloga blaga. Ponestalo je stoke za obradjivanje polja, te su ljudi morali zemlju kopati i onda žito sijati“. Uz to je Balaša bio čovjek opake naravi. „Nastojao je“, tuži se plemstvo zagrebačke županije,[3] „da svećenstvo zavadi s velikašima, a ove s plemićima, ne bi li u mutnom laglje lovio ribe. Županijske je činovnike tjerao na razne protuzakonitosti; one, koji ga ne slušahu, otpuštao bi od službe. Župnike je istraživao i tako se uplitao u biskupsko pravo. Premda protestant, ipak je svojom rukom dirao svete kaleže i drugo posudje u crkvama. Župnicima je zabranjivao otvaranje tabernakula, radi čega se narod smućivao. Kad je ulazio u crkvu, moralo ga je svećenstvo na ulazu dočekivati u svečanom odijelu i poškropiti blagoslovljenom vodom. Tko mu se nije pokoravao, tomu bi protuzakonito prijetio okovima i zatvorom. Napokon je mnoge smućivao svojim slobodnim besramnim jezikom i načinom općenja“.

Naredbom od 24. rujna 1789. naloži kralj, da Ugarska i Hrvatska imaju dati za rat novaca, hrane i još po 1350 novaka svaki mjesec. O tomu raspravljahu županijske skupštine u listopadu. Većina ih otkloni kraljev zahtjev kao nezakonit, jer „subsidia“ može dati jedino sabor. Na to Josip 18. prosinca

[1] Fessler-Klein, V. str. 568.—570.

[2] Zapisci grofa Adama Oršića. („Arkiv za povjestnicu jugoslavensku“, knjiga X., str. 261.)

[3] Arkiv zagrebačke županije. (Congr. comit. sub numero I., fascic. 1.)

obeća, da će poslije rata sazvati sabor. No već bijaše prekasno popuštanje. Belgija se radi Josipovih reforma pobunila, te sabor u Bruselju 13. prosinca 1789. skine s prijestolja habzburšku dinastiju i proglasi republiku. To osokoli Magjare, koji se počnu buniti, kad su kr. komisari počeli novačiti vojnike, te otimati žito i novac. Magjari se uzdavahu u pomoć Pruske, ove stare neprijateljice austrijske. I doista je pruska vlada primila magjarske odaslanike, obećavajući im pomoć, ako se odmetnu od Austrije.[1] U isto doba je kipjelo i u Hrvatskoj. Ogorčeno je plemstvo bunilo kmetove, da će morati plaćati veće poreze, radi čega se i uredjuje katastar. Mnogo je nezadovoljstva donio i dugotrajni rat s Turcima. „Izvanredno loša godina — piše suvremenik[2] — prouzroči velik glad. Seljaci su kruh mijesili od kore sa drveta i od okomaka kukuruza. Mnogi su i poginuli od gladi". Sve to sklone bolesnoga Josipa, te on 28. siječnja 1790. opozove sve svoje naredbe osim tolerantnog edikta i patenta o emancipaciji seljaka; podjedno naredi, neka se kruna sv. Stjepana iz Beča prenese u Budim, a od 1. svibnja 1790. vrijedit će potpuni stari ustav Ugarske i Hrvatske. Na to Josip 20. veljače 1790. umre.

2. Hrvatska dolazi u uži savez s Ugarskom.

Pošto je Josip II. umro bez djece, naslijedi ga njegov brat Leopold II., koji bijaše još od god. 1765. vladar u Toskani. Ban Balaša pobjegne potajno iz Hrvatske, jer se bojao, da će ga razjareno plemstvo ubiti. U Zagrebu se već 2. ožujka 1790. sastane županijska skupština, da progovori u ime naroda hrvatskoga, jer se i onako ne bi mogao sabor „dostojno" držati pod predsjedanjem poglavice, koji je „okrutan, ohol i nedostojan banske časti". Skupština traži, neka se imenuje novi ban, koji

---

[1] Fessler Klein, V. str. 574.—578.

[2] Oršić u „Arkivu", X. str. 261.

će Hrvatskoj biti iskreno privržen. Prema zakonskim člancima 114. od god. 1715. i od god. 1741. treba da ban dobije potpunu svoju vlast; on mora biti i vojvoda pučkoga ustanka[1]. Skupština predlaže sedmoricu takvih muževa, koji su vrijedni, da dobiju bansku čast. Medju tima bijaše i grof Ivan Erdedi. Kralj Leopold udje 26. ožujka u Beč, a 31. ožujka doista imenuje Erdeda banom hrvatskim. Hrvati primu novoga bana oduševljeno. Kapucin Grgur Maljevac spjeva mu pjesmu, u kojoj medju ostalim kaže o domovini („orsagu"):

„Devet let se za te bati su kovali,
S kojimi se na tle sreća tva povali;
Slobošćina tvoja, starinske pravice
Zaprte su bile, kakti vu temnice.
Leopold je včinil, da je sunce izašlo,
Koje za debele oblake je prošlo.
To je sunce denes svetlo i veselo
Celomu orsagu na radost dospelo".

Ipak je i nadalje hrvatsko plemstvo strepilo za povlastice svoje. Josipov patenat o emancipaciji kmetova bijaše mu trn u oku. Kao da je osjećalo, da se približuje konac socijalnoj nepravdi, po kojoj kmet ima sve dužnosti, a nikakova prava. Ta eno u Francuskoj se 5. kolovoza 1789. ukinulo kmetstvo, a s njim takodjer sve povlastice plemstva i svećenstva. Odavna se već Evropa povadjala za Parizom. Sada se odanle počela širiti moda, pravednija od svih prvašnjih. Iz Pariza je naime u svijet poletjelo geslo: sloboda, bratimstvo i jednakost. Ovo će geslo jednom dospjeti i do koliba hrvatskih kmetova. A tad bi se mogao pojaviti kakav Matija Gubec, da satre plemstvo i stare njegove privilegije. Pred ovom pomisli ovlada hrvatskim plemstvom neki strah. Pomoći se nadalo jedino od moćnih ve-

[1] Predstavka županije zagrebačke od 2. ožujka 1790. u posebnom otisku.

[2] Velimir dr. Deželić: „Maksimilijan Vrhovac", str. 50.

likaša i brojnih plemića ugarskih, kojima prijeti ista pogibao. Zato hrv. plemstvo snuje što uži savez s ugarskim drugovima. Zagrebački župan Nikola Škrlec 15. travnja propagira nerazješiv savez s Ugarskom.[1] Naši plemići počnu se po magjarskom običaju oblačiti; iste gospodje nosile su magjarsku krznenu kabanicu i čako. Na jednom je iz mode nestalo stare francuske nošnje, jer je hrvatsko plemstvo zamrzilo demokratsku Francusku. Istodobno se javila ljuta mržnja na Nijemce. Iz Hrvatske utekoše porezni činovnici po noći u Kranjsku i Štajersku, da ih ne zlostavi razjareno plemstvo. Nitko nije u Hrvatskoj htio govoriti njemački ili francuski, već jedino hrvatski.[2]

Kralj imenuje zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca 12. travnja svojim povjerenikom za instalaciju novoga bana. Kao takav sazove Vrhovac za 12. svibnja 1790. u Zagreb hrvatske staleže na s a b o r, gdje se instalacija bana Ivana Erdeda obavila velikim sjajem („juxta praescriptam altissimo loco normam"). Vrhovac reče sjajan govor.[3] Iza toga imenuje ban Antuna Bedekovića podbanom. Pošto je pak već 4 godine bila Hrvatska bez protonotara, bude po saboru izabran protonotarom Donat Lukavski.[4] Glavni je predmet bio, da hrv. sabor odredi pravac buduće politike. Kralj je naime za 6. lipnja sazvao državni sabor u Budimu, da se riješe tolika pitanja. Hrvatski će sabor onamo poslati svoje nuncije, koji će po starom običaju iznijeti hrvatske želje. Nunciji zastupaju ondje Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Treba im dakle dati n a p u t a k (instrukciju). U tu svrhu izabere hrv. sabor poseban

[1] „Allocutio Nicolai Skerlecz de Lomnica, supremi comitis comitatus Zagrabiensis". Posebni otisak.

[2] Oršić: spom. djelo, Arkiv X., str. 262. i 263.

[3] „Acta et articuli dominorum statuum et ordinum regni" (Saborski zapisnici), knjiga XI., str. 1.—30.

[4] Ibidem, str. 31. i 32.

odbor, koji će izraditi naputak. U odbor stupe: Nikola i Adam Škrlec, Ivan Jelačić, Danijel Peharnik, Antun Pejačević, Antun, Franjo i Tadija Bedeković, Matija Bornemisa, Ivan Adamović, Franjo Dolovac, Ivan Janković, Josip Petrović i Ivan Čačković.[1] Ovaj odbor sastavi naputak (instructio dominorum ablegatorum), koji sadržaje mnogo točaka. Najvažnije su točke o ustavu (puncta constitutionalia). „Kralj nije vlastan, da tvori, tumači, ili ukida zakone. Bez slobodna i zakonito sazvana sabora ne smije dizati vojske niti nametati kakove daće. Premda je kralj nasljedan, ipak ne može pravo vršiti potpunu kraljevsku vlast, dok se nije okrunio, nakon što je prihvatio diplomatski ugovor i prisegom ga potvrdio. Privilegija i odredbe neokrunjena kralja nemaju valjanosti". Ako samovoljno izdade zapovjedi, ne smije ih izvršivati palatin u Ugarskoj, a ban u Hrvatskoj. Neka se za Ugarsku i Hrvatsku osnuje „senat", u kome će sjediti odlični Ugri i Hrvati. Ovaj senat ima nadzirati, da kralj ne učini što nezakonita.[2] Ban mora stanovati u Hrvatskoj; imenuje ga kralj, ali na prijedlog hrv. staleža. Nekada je sabor tražio od svakoga novoga kralja, da prisegom obeća, da će čuvati punu i neokrnjenu vlast bansku. Sada toga zahtjeva nema u naputku. Hrvati dapače sami ponizuju bana, jer ga stavljaju pod ugarsku vladu (namjesništvo). Naputak veli:[3] „Dok se ne predobiju oni dijelovi Hrvatske, koje sada drži Turska i Mletačka, pa dok se na okupu ne nadje tolik broj županija, da budu mogle uzdržavati jednu visoku političku oblast (dicasterium), — primat će preostalih šest županija naredbe od namjesničkoga vijeća; zato neka se vazda k istomu vijeću uzimaju hrvatski činovnici (t. j. savjetnici, tajnici i perovodje) prema razmjeru šest hrvatskih i slavonskih županija". Naputak nadalje traži, neka se ukine Josipov neza-

[1] Acta et articuli, XI. str. 38. i 39.

[2] Acta et articuli, XI. str 47.—55.

[3] Ibidem, str. 43.

koniti patenat o emancipaciji seljaka, jer da vlastela ne mogu živjeti uz tolike sloboštine kmetova! Nekada su hrvatski staleži budno pazili na svoje pravo, da o porezima odlučuju na hrvatskom saboru. No sada se boje, da ne će moći osamljeni odoljeti bečkomu dvoru, ako bude izvodio Josipovu namjeru, te oporezovao svećenstvo i plemstvo. Zato se bacaju u naručaj moćnih plemića i velikaša ugarskih. U brizi dakle za materijalne svoje interese napuštaju hrv. staleži financijalnu samostalnost Hrvatske, te zaključuju: „Posao povećanja ili umanjenja poreza neka se od sada raspravlja u zajedničkom saboru, a ne drugdje". Glede jezika zahtijeva naputak, da se i nadalje ima u sudstvu, upravi i svagdje uredovati latinski; njemački se jezik ukida dapače i u vojničkom vježbanju, gdje ga ima zamijeniti hrvatski jezik.[1]

I doista se iza 35 godina sastade državni sabor. Hrvatsku zastupahu nunciji: Nikola Škrlec u gornjoj, a Franjo Bedeković i Adam Škrlec u dolnjoj kući.[2] Magjari vrlo rado primu u svoj zakonik članak 58., koji odredjuje, da će odsada hrv. županije primati naredbe od ugarskoga namjesništva.[3] Tako je na jednom nestalo potpune državne samostalnosti kraljevine Hrvatske. Nekada su ju hrv. staleži budno čuvali i branili od Beča; sada ju pak sami napuštaju, da time zaštite privatnu svoju korist od povlastica, kojih i onako ne će moći zadržati do vijeka. U članku 59. zaključuje sabor, da će se o hrv. porezima doduše raspravljati samo na zajedničkom saboru, ali n a p o s e od ug. poreza.[4] Magjari uzimahu, da je habzburško-lotarinška dinastija uslijed nezakonite vlade Josipa II. izgubila pravo nasljedstva. Zato htjede sabor u Budimu najprije postaviti

---

[1] Acta et articuli, knjiga XI. Puncta publico-politica (str. 56. –60.), puncta specialia in politicis (str. 61.—66.).

[2] Acta et articuli, XI. str. 86.

[3] Ibidem, str. 87.

[4] Acta et articuli, XI. str. 88.

uvjete, uz koje će istom Leopolda priznati kraljem Ugarske i Hrvatske. No kralj odgovori 20. kolovoza, da će prihvatiti jedino onakvu krunidbenu zavjernicu, kakvu su nekada potpisali Karlo III. i Marija Terezija.[1] Sabor morade popustiti, dapače se početkom studenoga i preseliti iz Budima u Požun. Ovamo dodje 10. studenoga kralj Leopold, koji se 15. studenoga svečanim načinom okruni krunom sv. Stjepana. Kralj ode 19. studenoga u Beč; ali sabor nastavi vijećanje sve do 13. ožujka 1791., kad ga kralj osobno zaključi.[2]

Josip je svojom germanizacijom postigao to, da se Magjari ugrijaše za svoj jezik i literaturu. To se opazilo i na spomenutom saboru. Već 11. lipnja zatraže Magjari, neka se saborski dnevnik (zapisnik) vodi na magjarskom jeziku. Protiv toga izjave hrvatski nunciji: „Otkako je Hrvatska stupila u savez s Ugarskom, raspravljaju se svi poslovi na latinskom jeziku; na tome su jeziku izdani i svi zakoni od vijekova". Na to sabor zaključi, da će se doduše dnevnik voditi na magjarskom jeziku, ali mu mora biti priložen vjerodostojan latinski prijevod s obzirom na Hrvatsku i na one, koji ne znaju magjarski.[3] Kasnije iznesu Magjari članak 8., kojim se u sve urede uvodi magjarski jezik onako, kako je pod predjašnjom vladom bio uveden njemački jezik. No sada ustanu hrv. nunciji odlučno, te 1. srpnja 1790. predadu svoju „deklaraciju", kojom prosvjeduju protiv uvedenja magjarskoga jezika. Nunciji vele, da Magjari hoće tim prijedlogom istisnuti Hrvate iz državnih službа. Ali Hrvati nijesu „podanici", nego „saveznici" Ugarske. Ako je prije bio težak despotizam njemačkoga jezika, ne će biti lakši ni despotizam magjarskog jezika. Hrvati traže, neka ostane uredovni latinski jezik, koji

[1] Diarum comitiorum a. 1790.—1791., str. 104.

[2] Fessler-Klein, V. str. 615.—617. i 628.

[3] Diarium, str. 20.—21.

da je dugom porabom postao ustavan.[1] Kad se 4. rujna u saboru povela rasprava o članku 8., izjavi ban Erdedi: „Na taj se način jedno kraljevstvo dovodi prema drugomu u prijepor; jedno hoće da drugomu nametne zakon". Bana podupre biskup Vrhovac. On prikaže, kako je nedostojno i nepravedno, da u državi, gdje ima više naroda, hoće jedan drugomu nametnuti svoj jezik.[2] Rasprava se dovršila tako, da članak 8. nije bio protegnut na Hrvatsku i Slavoniju. Kod nas ostade i nadalje latinski kao uredovni jezik. O tomu se raspravljalo takodjer na saboru, što ga je 7. lipnja 1791. u Zagrebu sazvao ban Erdedi.[3] Na tome saboru prosvjeduju hrv. staleži protiv onoga mjesta u zakonskom članku 58., gdje se kaže, da se hrv. sabori mogu od sada sazivati jedino kraljevom dozvolom. To se protivi starim „pravima ovoga kraljevstva", po kojima hrv. sabore može sazivati takodjer ban.[4] Ovo pravo ostane netaknuto, pa doista vidimo, da su i sabori od god. 1792., 1796., 1797., 1798. i 1802. sazvani „ex edicto domini bani".[5] Pošto je kralj Josip g. 1786. ukinuo severinsku županiju i uredio t. zv. „ugarsko Primorje", traži hrv. sabor, neka se „grad i luka riječka utjelove neposredno Hrvatskoj, a po ovoj posredno svetoj kruni kraljevstva ugarskoga".[6]

Leopold II. sklopi 4. kolovoza 1791. s Turcima u Svištovu mir, kojim hrvatska Krajina dobije 11$^1/_2$ četvornih milja. t. j. Cetin, Drežnik, Lapac, Srb, Vagan i neka druga sela uz bosansku medju. Iza toga se kralj spremao, da pomogne fran-

[1] Engel: „Geschichte von Croatien, Slavonien und Dalmatien" („Geschichte der ungarischen Nebenländer", sv. I. str. 191. i 192).

[2] Diarium, str. 139.

[3] Acta et articuli, XI. str. 89.

[4] Ibidem, str. 86.

[5] Ibidem, str. 211., 269., 340., 359., 404. i 463.

[6] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", sv. II. str. 262.

cuskomu kralju Ljudevitu XVI., koji je imao za ženu rodjenu sestru Leopoldovu. No već 28. veljače 1792. umre Leopold II. Za sobom ostavi 10 sinova, od kojih ga najstariji (24 godišnji) Franjo II. naslijedi na carskom i kraljevskom prijestolju.

Već 15. ožujka 1792. pozove novi kralj ugarske i hrvatske staleže, neka 20. svibnja dodju na krunidbeni sabor u Budim. Povodom toga sastade se 20. travnja hrvatski sabor u Zagrebu, da zauzme svoje stanovište. Hrvatski nunciji (Matija Bornemisa za gornju, a Josip Koczo i Adam Škrlec za dolnju kuću) dobiju opširnu instrukciju, što moraju tražiti od novoga kralja.[1] Franjo se okruni velikim sjajem i obeća sve, što je sabor od njega tražio. Zato mu sabor odobri vojsku i 4 milijuna forinti za rat na Francuze. Magjari zatraže na saboru, neka se odsada magjarski jezik uči u svim školama. Protiv toga ustanu Hrvati, pa uspiju na toliko, da se u Hrvatskoj može magjarski jezik učiti samo kao neobligatan predmet.[2] O svemu tomu izvijestiše nunciji hrvatski sabor, koji se 11. kolovoza 1792. sastao u Zagrebu.[3]

3. *Borbe s Francuzima.*

God. 1792. započeše veliki ratovi, koji su trajali do god. 1815. Dizala se čitava Evropa, da uguši francuske revolucionarce, koji ruše državne, vjerske i staleške uredbe. Pred jakobincima drhtahu krunjene glave, drhtahu biskupi, velikaši i plemići. Zato su i hrvatski staleži rado kralju pomagali u ratu s Francuzima. Krajina je na noge stavljala goleme čete. Tisuće Hrvata pogiboše na bojnim poljanama u Italiji, Francuskoj, Belgiji, Švicarskoj, Njemačkoj, Austriji, dapače i u Rusiji. Puno je pretrpio narod hrvatski od krvavih i dugih

---

[1] Acta et articuli, XI. str. 211.—269.

[2] Diarum comitiorum a. 1792., str. 89. i 90.

[3] Acta et articuli, XI. str. 270.—274.

ratova, koji mu ipak ne donijeśe slobode, već ga još jače sputaše u teške okove kmetske.

Isprvice je Austrija u ratu s Francuskom imala za saveznicu jedino Prusku. No kad su Francuzi 21. siječnja 1793. ubili kralja Ljudevita XVI., dignu se na njih takodjer druge države. Ipak podje republikancima francuskim za rukom, te g. 1794. i 1795. rasteposše evropsku koaliciju. Najteža borba zapade Austriju u Italiji, gdje je g. 1796. francuskim vodjom postao mladi Napoleon Bonaparte. Kralju Franji ustreba nove vojske. Zato sazove zajednički sabor za 6. studenoga 1796. u Požun. Prije toga sastanu se hrv. staleži 23. listopada na saboru u Zagrebu, gdje izaberu nuncije (Matiju Bornemisu u gornju, a Petra Komaronija i Ljudevita Petkovića u dolnju kuću), te sastave instrukciju za njih.[1] Kako je vrijeme bilo vrlo ozbiljno, sazove ban Erdedi hrvatski sabor takodjer 23. siječnja 1797.[2] Hrvati su uopće doprinijeli velike žrtve u krvi i novcu za rat. Ipak je sve bilo uzalud. U nekoliko bitaka svlada Napoleon austrijsku vojsku, osvoji Lombardiju i zauze (2. veljače 1797.) tvrdju Mantovu. Iza toga provali Napoleon preko Koruške u Štajersku s namjerom, da dopre do Beča. Njegove čete zaposjednu i Kranjsku, te se primaknu Hrvatskoj. No kralj se primirjem u Ljubnu (7. travnja) odreče Belgije i Lombardije, a Napoleon mu u zamjenu odstupi ukinutu mletačku republiku s I s t r o m i D a l m a c i j o m. Prije, nego li to bijaše definitivnim mirom u Campo Formio (17. listopada 1797.) potvrdjeno, zaposjedne general Petar Rukavina (od 29. lipnja do 20. rujna) bez kapi krvi čitavu Dalmaciju.[3] U Hrvatskoj zavlada veliko veselje,

[1] Acta et articuli, XI. str. 349.—358.

[2] Ibidem, str. 359.—403.

[3] I. Lehnert: „Der Sturz der Republik Venedig und die erste Okkupation der venetianischen Provinzen durch Oesterreich“. („Oesterr.-ungar. Revue“, Bd. 5.)

što je Dalmacija iza 4 stoljeća došla opet pod vlast kralja hrvatskoga. Iz Dalmacije ode odmah u Beč deputacija, koja zamoli kralja, neka Dalmaciju pripoji Hrvatskoj, a time i kruni sv. Stjepana. No bečki je dvor 1. siječnja 1798. uredio u Zadru posebnu političku oblast za Dalmaciju.[1]

Franjo je znao, da će naskoro opet doći do rata s Francuskom. Zato uzme za vremena uredjivati vojsku. Na hrvatskim saborima 22. travnja 1797. i 15. rujna 1798. raspravlja se o načinu, kako će plemstvo dići pučki ustanak (,,insurectio nobilium").[2] I doista dodje g. 1799. do drugoga saveza evropskih država proti Francuskoj. Isprvice napredovahu saveznici u Italiji i Njemačkoj. No kad se iz Egipta vratio Napoleon, okrene se opet sreća Francuzima. Potučen kod Marenga morade Franjo II. mirom u Lunevilleu (9. veljače 1801.) Francuskoj odstupiti Njemačku zapadno od Rajne. Da se nešto oporavi od pretrpljenih udaraca, sazove kralj za 2. svibnja državni zajednički sabor u Požun. Prije toga sastade se 7. travnja u Zagrebu hrvatski sabor, koji izabere nuncije i dade im instrukciju. Nunciji zatraže od kralja, neka se Dalmacija ,,kao sastavni dio ovih kraljevina" stavi pod zakonitu bansku vlast i time pripoji svetoj kruni kraljevstva ugarskoga".[3] Napoleon se vojvodskim i državničkim vještinama svojim tako odlikovao, da ga Francuzi izaberu (narodnim glasovanjem 20. svibnja 1804.) carem svojim. Prije, nego li se Napoleon (2. prosinca 1804.) dospio kruniti za cara francuskoga, uze (11. kolovoza) njegov suparnik Franjo II. naslov ,,cara austrijskoga". Tom prigodom izjavi Franjo, da se time ne mijenja ustav Ugarske i Hrvatske, gdje on i nadalje ostaje samo ,,kralj".[4]

---

[1] Smičiklas: ,,Poviest Hrvatska". Dio II. (Zagreb 1879.), str. 402. i 403.

[2] Acta articuli, XI. str. 423.—450. i 464.—467.

[3] Acta et articuli, XI. str. 494. i dalje.

[4] Moriz Bermann: ,,Oesterreich-Ungarn im neunzehnten Jahrhundert" (Wien 1884.), str. 96.

Ipak se od sada u inozemstvu kroz 63 godine čitava habzburška monarkija nazivala: „carevina Austrija“.

Napoleon je naumio, da ostale države evropske dovede u podredjen odnošaj prema Francuskoj. Radi toga dodje g. 1805. do trećega saveza protiv Francuske. Kralj pozove ugarske i hrvatske staleže, neka 13. listopada dodju na sabor u Požun. Ovdje zatraži od njih pomoći, dapače i opći ustanak. Kad je sabor pristao na to, obnove Magjari prijedlog, neka se magjarski jezik uvede u sve urede i škole svih zemalja krune sv. Stjepana, d le i u Hrvatskoj. Dolnja kuća primi taj prijedlog, premda su hrv. nunciji upozorili, da „kraljevina Hrvatska ima glede narodnoga jezika svoga isto pravo, što ga ima Ugarska za sebe i za jezik svoi“. Samo uplivu biskupa Vrhovca podje za rukom, da je gornja kuća promijenila zaključak u toliko, te se izrično naglasilo, da se ovaj zaključak ne tiče Hrvatske.[1] — Pomoću nekih njem. knezova prodre Napoleon kroz Njemačku do Beča, te kod Slavkova (2. prosinca) potuče združene Austrijance i Ruse. Mirom u Požunu (26. prosinca 1805.) morade Franjo II. odstupiti Napoleonu (kao talijanskomu kralju) sve, što je dobio mirom u Campo Formio; uz to morade Tirolsku i svoju državinu u Švapskoj odstupiti Napoleonovim saveznicima: Bavarskoj, Würtemberškoj i Badenskoj. Kad je pak Napoleon 16. srpnja 1806. osnovao rajnski savez, u koji stupi 16 njemačkih vladara, odreče se Franjo II. naslova cara njemačkoga (6. kolovoza 1806.). Time nestade i carstva njemačkoga.[2]

Napoleon doznade, kako je Dalmacija bila zapuštena pod dugotrajnom ali lošom upravom Mletačke. Čim je dakle postao vladarom njenim, naumi ovu lijepu zemlju učiniti

---

[1] Diarium comitiorum a. 1805., str. 58., 59. i 65. Acta et articuli, str. 550.

[2] E. Wertheim: „Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts“.

sretnom i zadovoljnom. U tu svrhu učini brojne odredbe, da se digne blagostanje Dalmacije. Brzo je napredovalo poljodjelstvo, promet, obrt i trgovina. Istodobno su vrsne škole francuske širile opću naobrazbu. Već god. 1806. počne francuska vlada u Dalmaciji izdavati prve hrvatske novine: „Kraljski Dalmatin". Glavni providur Dalmacije bijaše Vicko Dandulo, koji se za ovu zemlju brinuo kao pravi otac.[1] Napoleonu je smetala malena ali nezavisna republika D u b r o v n i k, koja rastavlja Dalmaciju u dvije česti. Francuski general Aleksander Lauriston udje 27. svibnja 1806. prijevarom u Dubrovnik; 7 dana iza toga skine sa grada zastavu svetoga Blaža, zaštitnika republike dubrovačke, te razvije stijeg francuski. Od sada je i Dubrovnik čest Dalmacije.[2]

Hrvatski je narod žalio za gubitkom Dalmacije. Sabor u Zagrebu daje 7. ožujka 1807. nuncijima instrukciju[3]: Ako bi kralj opet jednom dobio Dalmaciju, neka ga zamole, da „ovu saveznu kraljevinu — otrgnutu od banske vlasti — opet podvrgne istoj, pa da ju time pripoji svetoj kruni". Na zajedničkom saboru u Požunu god. 1807. zatraže Magjari, neka se odredi rok, kada će se u Hrvatskoj početi uredovati magjarskim jezikom. Nastojanjem hrv. nuncija propade ovaj prijedlog.[4]

Na hrvatskom saboru u Zagrebu 29. veljače 1808. riješilo se pitanje o R i j e c i. Premda je naime kraljica Marija Terezija 14. veljače 1776. grad Rijeku utjelovila „neposredno kraljevini Hrvatskoj", nastojahu Magjari, da to pravo otmu Hrvatskoj. Oni se oslanjahu na povelju od 23. travnja 1779., u kojoj se veli, da je Rijeka „posebno tijelo sv. krune ugarske". No tom poveljom nije Marija Terezija namjeravala

---

[1] Gjuro dr. Šurmin: „Hrvatski preporod", knjiga I. str. 16—19.

[2] E. Gelcich: „Die letzten Tage d. Republik Ragusa". („Oesterr.-ung. Revue", Bd. 5.)

[3] Kukuljević: Jura regni, II. str. 271.

[4] Diarium a. 1807., str. 104, 105. i 113.

poreći svoju rješidbu od god. 1776. Rijeka je naime i poslije toga pripadala Hrvatskoj sve do god. 1786., kad je kralj Josip II. samovoljno ukinuo županiju severinsku. Od ove je godine Rijekom upravljao gubernator „ugarskoga Primorja“, pod koje spadaše takodjer grad Bakar s kotarima: riječkim, hreljinskim i vinodolskim. Hrvatski nunciji iznesu na saboru u Požunu god. 1790. zahtjev hrv. sabora, neka se posebnim člancima uzakoni, da se Primorje i Rijeka utjelovljuju kraljevini Hrvatskoj. Kralj je tada potvrdio članak 61., kojim se Hrvatskoj utjelovljuju „primorske strane“; ali glede utjelovljenja Rijeke izjavi, da se još ne može uzakoniti. Isto je kralj odgovorio god. 1802. U istinu pak ne bijahu Hrvatskoj pripojene ni „primorske strane“. No hrv. sabor ne prestade tražiti svoje pravo na Rijeku.[1] Hrvatski nuciji iznesu taj zahtjev takodjer na požunskom saboru god. 1807.[2] Sabor sastavi članak 4., kojim se očituje, da „grad Rijeka s lukom, što ga je prejasna carica i kraljica Marija Terezija posebnom poveljom pripojila kraljevini, spada k istoj kraljevini“. U tome se članku namjerice nigdje ne kaže, k o j o j kraljevini je Rijeka pripojena i da li se misli povelja od god. 1776., ili od god. 1779. Kad je dakle kralj taj članak potvrdio, zaključi hrvatski sabor god. 1808. članak 8., u kome se pozivom na „četvrti članak posljednjega ugarskoga sabora“ očituje ovo:[3] „Pošto je rečeni grad (Rijeka) onom milostivom poveljom (naime od god. 1776.), koja se u članku spominje, te otpisom iste neumrle carice i kraljice, upravljenim dne 5. studenoga 1777. na staleže i redove ovih kraljevina, bio pridružen n e p o s r e d n o k r a l j e v i n i H r v a t s k o j, a pridijeljen bivšoj

[1] Rasprava hrv. kraljevinskog odbora od g. 1866. („Naše Pravice“, str. 90.—93.) Rački: „Rieka prema Hrvatskoj“ (Zagreb 1867.), str. 89.—91.

[2] Acta et art., die 16. martii 1807. Instructio ablegatorum punct. 33.

[3] Acta et articuli, die 29. februaris 1808., punct. 8.

severinskoj županiji. — smatraju staleži i redovi grad i luku riječku cjelokupnim dijelom ove kraljevine. Vodjeni ovim mnijenjem podjeljuju preuzvišenomu g. gubernatoru riječkomu u saborima toga kraljevstva mjesto iza velikih župana, a poslanicima istoga grada mjesto i glas medju ostalim slobodnim i kraljevskim gradovima. Zato se preuzvišeni g. grof ban poziva, da na buduće sabore izvoli pozivati preuzv. g. gubernatora i rečeni grad".[1] Ovaj zaključak sabora hrvatskoga odobrio je kralj Franjo otpisom od 19. kolovoza 1808. „Iz dviju predstavaka, što nam ih 29. veljače i 15. ožujka o. g. ponizno podnijeśe vjerni staleži i redovi onih naših kraljevina, milostivo razabrasmo, da su 8. člankom sabora istih naših kraljevina, držanog 29. veljače i slijedećih dana mjeseca ožujka o. g., — a osnivajući svoju odluku ponajviše na milostivom otpisu od 5. rujna 1777. — odlučili, da se luka i grad Rijeka imaju smatrati za cjeloviti dio kraljevine Hrvatske, pa uslijed toga odlučili, da glas i mjesto u saboru dadu riječkomu gubernatoru i poslanicima grada Rijeke. Da se za sada i za buduće ukine svaka dvojba, koja bi se mogla poroditi krivim tumačenjem zakona, stvorenih o tome predmetu, svidjelo nam se, da svoje carsko-kraljevsko mnijenje o tom milostivo odgalimo vjernim staležima i redovima istih kraljevina. Pošto je luka i grad Rijeka zakonitim člankom 4. od god. 1807., koji se pozivlje na povelju Terezijinu, utjelovljena kraljevini Ugarskoj, te pošto je ujedno pribrojena staležima iste kraljevine i pridruženih joj strana, — milostivo dopuštamo, da se gubernatoru Rijeke i ugarskoga Primorja kao što i poslanicima grada Rijeke podijeli mjesto i glas u saboru istih kraljevina: Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, i to prema gore navedenom članku".[2]

[1] Kukuljević: „Jura regni, Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", II. 272. i 273. Šulek: „Naše Pravice", str. 232.—235.

[2] Šulek: „Naše Pravice", str. 236.—239.

Franjo htjede Austriji vratiti ugled i zemlje, što ih ote Napoleon. Zato se revno pripravljao za novi rat s Francuskom. Da bi dobio dovoljno vojnika, uredi po zamisli svoga brata Ivana t. zv. domobransku vojsku, koje nije trebao uzdržavati. Svake nedjelje i blagdana vježbahu se u oružju svi sposobniji ljudi od 18. do 45. godina, da budu potpuni vojnici, kad ih ustreba domovina. Ban Ignjat Gjulaj, koji je god. 1806. naslijedio Ivana Erdeda,[1] sazove 28. srpnja 1808. hrvatski sabor, da uredi pučki ustanak.[2] Hrvati izaberu takodjer odaslanstvo za sabor u Požunu, gdje se 7. rujna 1808. krunila kraljica Ludovika. Sabor dozvoli kralju, da u slučaju rata jednostavnim pozivima na palatina i bana digne 20.000 vojnika. Da pak domobranci dobiju vrsne časnike, zaključi sabor (članko 7.), neka se u Budimu osnuje vojnička akademija, koja na čast kraljice dobije ime „Ludoviceum". Za osnutak ove akademije doprinijeśe velike svoje takodjer hrvatski velikaši i plemići.[3] O načelima narodnog ustanka i o regulaciji velikaških banderija raspravljalo se opet 12. siječnja 1809. na hrvatskom saboru u Zagrebu.[4] Pošto se ban spremao u rat, imenuje generala baruna Petra Kneževića potkapetanom kraljevstva hrvatskoga.[5] Namjesnikom banske časti imenuje kralj 5. ožujka biskupa Vrhovca.[6] Kao takav razvije Vrhovac neobičnu djelatnost. U svima županijama dade održati skupštine, koje zaključiše, neka se za obranu domovine digne opći ustanak. Da se preuredi hrv. domobranstvo, sazove biskup Vrhovac 4. travnja bansku konferenciju.[7] Tako se na noge

[1] Acta et articuli, XI.

[2] Kukuljević: Jura regni, II. str. 276.; Acta et articuli, knjiga XII. str. 26. i 27.

[3] Acta et articuli, XI. str. 575.

[4] Acta et articuli, knjiga XII. str. 13.—15.

[5] V. Deželić: „Maksimilijan Vrhovac", str. 147.—163.

[6] Acta et articuli, XII. str. 1.—37.

[7] Acta et articuli, XII. str. 95.—103.

diglo 16.975 hrv. domobranaca, medju kojima bijaše 1811 konjanika (husara). U tom času dodje glas, da će Turci — kao saveznici Napoleonovi — provaliti iz Bosne u Hrvatsku. I doista zapale Turci 26. travnja Cetin, te uzmu robiti i pustošiti po ogulinskoj i točkoj pukovniji. No Hrvati potisnu početkom svibnja Turke u Bosnu. Na to Knežević provali s Hrvatima u Dalmaciju, da ju oslobodi od francuske vlasti. Knežević zauze Ostrovicu, Trogir, Skradin i Šibenik, a opsjedne Zadar i Knin. U Hrvatskoj zavlada radi ovih uspjeha veliko oduševljenje. Držalo se 11 banskih konferencija.[1] Vrhovac piše: „Seljak, gradjanin, plemić — natjecahu se, da braći u Dalmaciji pruže pomoći. A kako nije ni bilo državne blagajne, svatko je od svoga darovao, štogod je imao".[2] Ipak je to sve bilo uzalud. Napoleon prodre preko Njemačke (13. svibnja) u Beč. Kod Asperna i Esslinga bude doduše prviput pobijedjen; ali već 6. srpnja slomi kod Wagrama vojsku nadvojvode Karla. Franjo morade 14. listopada 1809. sklopiti t. zv. bečki mir, kojim izgubi 110.000 četvornih kilometara zemljišta sa 3 i pol milijuna ljudi. Medju ostalim odreče se i svih zemalja na jugu od Save. Hrvatima poruči, da je „njihovu zemlju morao „žrtvovati na korist cjelokupnosti monarkije svoje".

4. *Razdvojena Hrvatska.*

Novo stečenim zemljama pridade Napoleon nekadašnju mletačku Istru, pa Dalmaciju i Dubrovnik. Od svega toga, od „sedam ilirskih pokrajina": t. j. Koruške, Kranjske, Istre, gradjanske i vojničke Hrvatske, Dalmacije i Dubrovnika učini Napoleon novu državu. Potonje 4 pokrajine bijahu posve hrvatske. Gradjansku je Hrvatsku sačinjavao sav prostor od Save do mora, zatim „austrijska Istra", Rijeka,

[1] Acta et articuli, XII. str. 104.—136.
[2] Acta et articuli, XII. str. 92.—177.

„ugarsko Primorje“ i dalmatinski otoci: Krk, Cres, Rab i Lošinj. Glavni je grad bio Karlovac. Gradjanska Hrvatska bijaše podijeljena u 3 okružja: Karlovac, Rijeku i Senj, a imala je 21 kotar: Samobor, Kerestinec, Želin, Sisak, Jastrebarsko, Gradac, Karlovac, Vrbovsko, Mrkopalj, Čabar, Rijeku, Bakar, Senj, Kastav, Pazin, Vrem, Krk, Rab, Cres, Osor, i Veliki Lošinj. — Vojničku Hrvatsku činila je t. zv. banska i gornja (karlovačka) Krajina. Premda je Napoleon živio u prijateljstvu s Turskom, ipak je zadržao krajiško uredjenje, jer je bistrim okom svojim uvidio, da će mu Krajina biti živa vojarna. Nadzor nad upravom šest krajiških pukovnija vodio je „vojnički nadstojnik“, komu bijaše sjedište u Karlovcu. Ustrojstvo pukovnija ostade onakovo, kakvo bijaše pod vladom austrijskom. Krajiška se vojska 29. studenoga 1809. (na povratku iz Beča) oprostila s podmaršalom Franjom Jelačićem u Zala-Egersegu. Časnici ostadoše većinom vjerni kralju. Zato je Krajina dobila polovicu francuskih časnika. Ipak je Napoleon želio, da bude Krajina imala domaćih časnika. U tu svrhu dade 100 mladića poslati u kadetsku školu u La Fleche, a 100 u Chalons. — Dubrovačku je pokrajinu sastavljao sav prostor stare republike dubrovačke, zatim pokrajina Boka-Kotorska, pa svi otoci dubrovački i otok Korčula, koji je prije pripadao Dalmaciji. Glavni je grad bio Dubrovnik. Pokrajina se dijelila u 3 okružja: Dubrovnik, Kotor i Korčulu, te u 10 kotara: Dubrovnik, Cavtat, Ercegnovi, Kotor, Budvu, Slano, poluotok Pelješac, Mljet, Korčulu i Lastovo. — Pokrajini Dalmaciji pripadala je čitava mletačka Dalmacija osim Boke-Kotorske i spomenutih već otoka. Glavni grad bijaše Zadar. Dalmacija se dijelila u 5 okružja: Zadar, Šibenik, Spljet, Makarsku i Hvar, te u 17 kotara: Zadar, Obrovac, Nin, Šibenik, Skradin, Knin, Trogir, Spljet, Sinj, Omiš, Makarsku, Imotski, Opuzen, Hvar, Vis, Pag i otok Brač.[1]

[1] Napoleonova „naredba o ustrojenju Ilirije“. („Narodne Novine“ god. 1850.)

Vrhovnim upraviteljem „Ilirskih pokrajina“ postade maršal August Marmont s pridjevkom: „vojvoda dubrovački“. Marmontu bijahu podčinjene sve sile na kopnu i na moru, zatim sve oblasti i činovnici. On je predlagao sve javne poslove, koji se imaju poduzeti, naročito utvrdjivanje gradova i gradnju cesta. Marmontu bijahu uz bok: „vrhovni nadstojnik financija“ i „povjerenik pravosudja“. — Nadstojnik vodi nadzor nad financijama i političkom upravom ilirskih pokrajina. On predlaže ministarstvima na imenovanje činovnike raznih oblasti. Po naredbi cara Napoleona od 15. travnja 1811. „moraju se činovnici uzimati izmedju rodjenih Ilira“. Nad svakom je pokrajinom stajao poseban „nadstojnik“ sa svojim tajnikom; njemu bijahu podredjeni „podnadstojnici“ u sjedištima pojedinih okružja. — Povjerenik pravosudja brinuo se za javnu sigurnost; podjedno je nastojao, da svatko što prije dodje do pravice, koju traži. U svakom kotaru bijaše „primiriteljni“ sud. Kazneni sudovi bijahu u Karlovcu, Rijeci, Zadru, Spljetu, Dubrovniku i Kotoru, a prizivni u Ljubljani, Zadru i Dubrovniku. Na Rijeci i u Dubrovniku bijahu trgovačka sudišta. Sudilo se po Napoleonovom zakoniku (Code Napoleon), te su Francuzi nesmiljeno istrijebili razbojničke čete i narod odučili od kradje. Uopće je Marmont u Hrvatsku uveo francuske uredbe. Odlukom od 15. studenoga 1810. ukinuta je crkvena desetina; biskupi i kaptoli dobivahu od države naknadu, koja odgovara njihovomu gubitku na desetini. Naprotiv je tlaka ili robota ukinuta bez ikakve naknade. I sama feudalna prava, koja proizidjoše iz prvobitnog ustupljenja zemljišta, budu proglašena naprosto otkupnima. Uveo se i kalendar carstva francuskoga. Redovi i bratstva budu ukinuti. Onaj komad Hrvatske južno od Save, koji je dotada spadao pod zagrebačku biskupiju, pridade Napoleon 15. travnja 1811. biskupiji senskoj.[1]

[1] Ibidem.

Austriju zadesi g. 1811. strašan državni bankrot. Kad je Franjo II. preuzeo vladu, našao je 350 milijuna forinti državnoga duga. Ovaj se radi neprestanih ratova s Francuzima brzo i znatno povećao, te je g. 1797. iznosio 466, god. 1801. već 592., a god. 1809. (iza bečkog mira) 658 milijuna forinti. U ono je doba državni imetak bio malen, a državni prihodi neznatni, jer velikaši, plemići i svećenici još uvijek ne plaćahu poreza. Tako nije financijalni ministar znao sebi pomoći drugačije, nego da tiska što više banknota. Kovanoga je novca gotovo i nestalo. No time je padala i cijena banknota. God. 1809. vrijedilo je 100 forinti kovanoga novca 496 for. papirnoga novca, a god. 1810. već i 1240 for. Naravno da je uslijed toga silno porasla cijena živeža i robe. Za par čizama plaćalo se 80 for., a za vola do 1000 forinti! Iza raznih pokušaja odluči se vladar za državni bankrot. Svima oblastima pošalje 20. veljače 1811. zapečaćen otpis, koji se ima otvoriti 15. ožujka u 9 sati prije podne. U otpisu javlja Franjo, da je država izdala 1060 milijuna forinti papirnoga novca, što se sada proglasuje bez vrijednosti. Mjesto toga izdat će država 212 milijuna for. novoga papirnoga novca, te će svatko za 5 starih dobiti jedan novi forint. Istodobno se naviješta, da država ne može plaćati 40 milijuna forinti godišnjih kamata na državni dug; zato se postoci kamatnjaka snizuju za polovicu.[1] Uslijed toga bankrota propadoše mnogi bogataši i razne zaklade, zapne trgovina i javna vjeresija. Ovo je teško podnosila preostala Hrvatska, dočim su ilirske pokrajine bile poštedjene od toga udarca.

Da primiri ogorčenje Ugra i Hrvata, sazove kralj 25. kolovoza 1811. u Požun državni sabor. Prije toga sastane se 10. kolovoza u Varaždinu hrvatski sabor, da bira nuncije i sastavi instrukciju, u kojoj složi pritužbe na kralja. Najviše jadikuju

[1] Bermann: „Oesterreich-Ungarn im neunzehnten Jahrhundert“, str. 229.—236.

hrv. staleži zbog toga, što kralj u preostaloj Hrvatskoj drži mnogo vojske radi francuske Ilirije; ova vojska nije dulje vremena dobila plaće, pa se podaje grabežu.[1] Mjesto da Hrvati nadju kod Magjara bratsko susretanje, sastave Magjari članak 7., kojim traže, neka se u Hrvatskoj za 10 godina počne uredovati na magjarskom jeziku. Hrvati su iza duljega prepiranja obranili svoj latinski jezik, u „kome su pisani svi zakoni i sva posvećena prava kraljevstva hrvatskoga".[2] No sve jasnije uvidjahu, da ih iz Ugarske led bije, mjesto da ih sunce grije. Hrvatski se domoljubi već davno počeše kajati, što se god. 1790. odrekoše državne samostalnosti, te što Hrvatsku dovedoše u užu svezu s Ugarskom.

Napoleon je god. 1812. nastradao u Rusiji, gdje pogibe i mnogo Hrvata u francuskoj vojsci. Na to se protiv Napoleona digne veći dio Evrope. Napoleon bude 18. listopada 1813. kod Lipskoga hametom potučen. On uzmakne u Francusku, a kad se ni ovdje nije mogao održati, položi (11. travnja 1814.) carsku čast. Za velikoga rata provali austrijska vojska u ilirske pokrajine, iz kojih je Napoleon već prije povukao u Njemačku gotovo čitavu vojsku. Podmaršal Pavao Radivojević prijedje 17. kolovoza 1813. sa 9000 Hrvata preko Save. Narod ga je svagdje prijazno susretao, te se bez ikakove borbe francuskoga gospodstva oslobodila čitava Hrvatska od Save do mora. Istodobno su u ilirskim pokrajinama napredovali vojskovodje: grof Laval Nugent, barun Ivan Hiller i Tomašić. Istru je osvojio sam kapetan Lazarić sa 120 vojnika.[3] Već 14. listopada 1813. oglasi barun Krsto Lattermann, da u carevo ime preuzima upravu ilirskih pokrajina. Kongres u Beču dosudi caru i kralju Franji 20. studenoga 1815. sve ilirske pokrajine (dakle i Du-

[1] Acta et articuli, knjiga XII. str. 178.—219.

[2] Diarium comitiorum a. 1811., str. 388. i 431.

[3] Bermann, str. 254.

brovnik), zatim lombardsko-mletačko kraljevstvo u sjevernoj Italiji, pa Tirol i Salzburg.

Hrvati se opravdano nadahu, da će kralj hrvatski dio ilirskih pokrajina pripojiti Hrvatskoj, kako je to nekada i bilo. Ta kralj je još god. 1809. obećao hrvatskim staležima, da će odstupljene zemlje vratiti Hrvatskoj, čim ih opet stekne. Pa ipak nije učinio, kako je obećao. Vojnička Hrvatska bude uredjena kao Krajina; gradjansku pak Hrvatsku pridruži kralj (23. srpnja 1814.) carstvu austrijskomu zajedno sa Dalmacijom i Dubrovnikom. Na bečkom se naime dvoru već ustalio običaj, da hrvatske — opet predobite — zemlje moraju doći pod neposrednu vlast carevu. Staleži iz gradjanske Hrvatske zamole (1. rujna 1814.) braću iz županije zagrebačke, neka ih ne dadu pod austrijsku vlast. No kralj je već naložio, da staleži imaju 4. listopada položiti prisegu vjernosti „carstvu austrijskomu". Staleži se 22. rujna 1814. sastanu u Karlovcu, te sa 3 protiv 3 glasa zaključe, da ne će položiti takove prisege, jer nije ustavna. Podjedno se predstavkom obrate na kralja, neka ih vrati majci domovini, od koje su već 5 godina otrgnuti. Istodobno šalje i zagrebačka županija u Beč sjajnu deputaciju, koja zamoli kralja, neka gradjansku Hrvatsku pridruži ostaloj Hrvatskoj. Ali sve bijaše uzalud. Posebnim dekretom bude zabranjen naziv: „staleži i redovi prekosavskih strana kraljevine Hrvatske", a u studenomu god. 1814. i držanje staleških skupština, koje se od 9. prosinca 1813. više puta obdržavahu u Karlovcu. Gradjanska Hrvatska bude podijeljena u dva okružja (karlovačko i riječko), te početkom god. 1815. dobije njemački uredovni jezik, austrijske zakone i velike poreze s monopolom duhana i soli.[1]

Hrvatska ostade razdvojena. Uz to joj crna reakcija zaprijeti gotovom propašću. Bečki je naime dvor uveo apsolutizam. Svu vladu uze u svoje ruke svemogući knez Kli-

[1] Radoslav Lopašić: „Karlovac" (Zagreb 1879.), str. 92.—97.

ment Metternich, koji se za bečkoga kongresa odlikovao diplomatskom vještinom svojom. Metternich ne htjede sazivati sabora, već je po Josipovu uzoru vladao naredbama, koje bi slao ravno županijama. Uz to je Metternich posegnuo za policajnim sredstvima. Policija se brinula, da svaki pokret (osobito narodni) bude za vremena ugušen. Pazila je na svaki korak vidjenijih ljudi. Zato svi drhtahu pred policijom, kojoj od god. 1817. na čelu stoji grof Sedlnitzki. Štampu je davila oštra cenzura. Ova se naravno nije ticala Hrvatske, jer onda Hrvati nijesu imali svojih novina. U Beču je doduše hrvatski pjesnik Antun Mihanović god. 1818. dobio od policije dozvolu, da izdaje hrvatske političke novine: „Oglasnik Ilirski"; no kad je 12. srpnja izdao poziv na pretplatu uz obavijest, da će novine početi izlaziti 1. listopada 1818., i to dva puta na tjedan, — nije našao dovoljno pretplatnika.[1]

U Hrvatskoj i Ugarskoj bijaše veliko nezadovoljstvo radi toga, što kralj ne vlada ustavno. Županijske skupštine šalju često na kralja predstavke, ali dobivaju obično ukor, a katkada i prijetnju. Da bečkomu dvoru vrate milo za drago, počnu neke županije kraljeve naredbe „s poštovanjem" stavljati „ad acta". No Metternich se dosjeti, kako će ukrotiti ponosno plemstvo. U svakoj županiji bijaše mnogo t. zv. plemića jednoselaca, t. j. pravih seljaka. Ovi nijesu polazili županijske skupštine osim svake treće godine, kad se biralo županijsko činovništvo (restauracija). Po kraljevoj odredbi od 16. veljače 1819. dobiše seoski plemići pravo, da glasuju na svima županijskim skupštinama. Seljaci glasovahu po uputi županijskih činovnika, koji su opet zavisili od milosti velikoga župana, dakle pouzdanika vladinoga. Tako je vlada pomoću seoskoga plemstva izigrala gospodu. Velikaši i plemići od sada radije nijesu ni dolazili u skupštine, gdje bi se morali boriti sa seljacima.[2]

[1] Kukuljević: „Bibliografija Hrvatska", I. str. 76.

[2] Smičiklas: „Poviest Hrvatska", II. str. 422.

Državni apsolutizam bolio je gospodu, ali nije tištio široke slojeve naroda hrvatskoga. Ipak su i za njih bile kobne upravo ove godine. Kao što iza svakoga rata, tako se i poslije Napoleonovih vojna pojavio g l a d. Tri godine uzastopce (1814. do 1816.) nije rodilo dosta žita. Narod se poveselio, kad je na proljeće g. 1817. ugledao bujne usjeve. No sad navali rdjavo vrijeme, te velike poplave i neprestane kiše pokvare prirod.[1] Glad se osjećao još g. 1818. i 1819. Slaba prometna sredstva ne dozvoljavahu, da se hrana vozi iz dalekih krajeva. Zato je cijena žitu silno porasla, te se vagan pšenice prodavao po 70 forinti. Sam kralj dodje u lipnju god. 1818. s kraljicom Karolinom u Hrvatsku, da utješi narod i da vidi, kako bi mu se moglo pomoći. Velikaši i plemići svečano dočekaju kralja u Zagrebu, gdje su po zamisli biskupa Vrhovca plesali i narodno kolo, obučeni u narodno odijelo.[2] Kralj obidje i svoju ,,kraljevinu Iliriju", da predobi srca novih podanika svojih. Ondje je vidio mnoge nove ceste, osobito u Dalmaciji. Na pitanje: ,,Tko je ove ceste gradio?" svaki put bi kralj dobivao odgovor: ,,Francuzi!" To ga uznese toliko, da je rekao: ,,Šteta, što Francuzi nijesu još i dulje vladali!" Da se ipak narod i njega sjeća, pa da nadje i zarade, dade i kralj Franjo graditi neke ceste. Uz to je obalio carinu na žito.

Metternich se ljuto zabrinuo, kad su god. 1820. kraljevi napuljski i sardinski bili prisiljeni, da narodu vrate ustav. Treba naime znati, da je Austrija još 26. rujna 1815. sklopila s Rusijom i Pruskom ,,svetu alijancu" ili savez, komu kasnije pristupiše svi evropski vladari osim pape i Španjolske. Vladari se zavjeriše, da će jedan drugoga u nuždi pomagati. Zato se na Metternichovu pobudu carevi austrijski i ruski sastadoše s pruskim kraljem g. 1820. u Opavi, a g. 1821. u Ljubljani,

---

[1] Lopašić: ,,Karlovac", str. 97.
[2] Deželić: M. Vrhovac, str. 201.

te odluče, da se u Napulju i Sardiniji imade povratiti stari red. I doista provali austrijska vojska god. 1821. u Napulj, gdje kralju pribavi opet apsolutnu vlast. Isto se dogodi u Piemontu, glavnoj zemlji kralja sardinskoga. Pošto je tako bila Italija pokorena, usliši kralj Franjo tolike molbe hrv. staleža, te 5. srpnja 1822. izdade u Badenu reskript, kojim nekadašnju francusku (gradjansku) Hrvatsku spaja s materom zemljom.[1] Hrvati odmah u kolovozu sastave sjajnu deputaciju (30 biskupa, velikaša i plemića), da se kralju zahvale za ovu odluku, koju su toli dugo i željno očekivali[2]. Tada je kralj Franjo boravio s ruskim carem Aleksandrom I. u Veroni. Franjo ljubezno primi Hrvate,[3] koji po njegovoj uputi odoše pozdraviti i ruskoga cara.[4]

5. *Padanje narodne svijesti.*

Radi suvišnog ratovanja u Italiji god. 1821. porastu dugovi Austrije. Trebalo je dakle povisiti i državni prihod. Zato Metternich oglasi povećanje poreza. To se u Ugarskoj i Hrvatskoj nije moglo zakonito provesti drukčije, nego li putem sabora. No Metternich ne će sabora, već g. 1823. zatraži povećanje poreza od županijskih skupština. Plemstvo se uzvrpoljilo, prosvjedujući protiv ovolike nezakonitosti. Ipak se županije pokoriše, jer je Metternich činio nasilja pomoću vojske. Radi toga zavlada god. 1824. velika uzrujanost u Ugarskoj i Hrvatskoj. Kralj bijaše dobroćudan, te se bojao, da će u državi buknuti nemiri kao za Josipa II. Zato u Bergamu 3. srpnja 1825. izdade dekret, kojim za 19. rujna saziva državni sabor u Po-

[1] Smičiklas: „Poviest Hrvatska“, II. str. 423. Lopašić: „Karlovac“. str 97.

[2] Acta et articuli, knjiga XII. str. 373.—375.

[3] Acta et articuli, XII. str. 384.—387.

[4] Svi pozdravi i odzdravi nalaze se doslovno u Acta et articuli, XII. str. 387.—399.

žun, gdje će se kruniti i njegova nova supruga Karolina Augusta.[1] Prije toga sastane se u Zagrebu hrvatski sabor, da izabere nuncije i da im dade instrukciju, kako će se držati na zajedničkom saboru. U instrukciji traži sabor, neka nunciji izrade, da od sada slavonske županije plaćaju porez poput hrvatskih županija. Naravno da se o hrv. porezima ima po smislu čl. 59. od god. 1791. raspravljati napose, a ne zajedno s ugarskima. Sabor traži, neka se Dalmacija preko Hrvatske pridruži „sv. kruni ugarskoj". Dakako da se iznosi i stoljetno pitanje o Krajini, koja treba da dodje pod vlast bana, kako je god. 1745. došla Slavonija. Dalje govori instrukcija o trgovačkim potrebama i o banskom sudu. Da se hrvatskoga plemstva još nije dojmio duh slobode i pravednosti, svjedoči zahtjev: neka se kmetovima zabrani seoba.[2]

Kraljica dodje 25. rujna 1825. u Požun, gdje se okrunila s velikim sjajem. No odmah iza toga počnu zastupnici grditi bečki dvor i kraljeve savjetnike, koji se služe nezakonitošću. Sabora nije bilo 13 godina, pa se nakupilo mnogo gravamina. O tom se raspravljalo tako dugo, da je već i kralj očitovao, čemu se troši toliko vrijeme. Sabor je naime trajao do 19. svibnja 1827. Pavao Nagy predloži, neka se oporezuje takodjer plemstvo, pa će država imati dovoljno poreza. No za njegova sjajnoga govora izadju plemići iz dvorane uz izjavu, da Nagy želi srušiti ustav. Isti ovaj Nagy predloži 4. studenoga 1826., neka se osnuje magjarska akademija. Taj se prijedlog dojmio plemstva sasvim drukčije. Grof Stjepan Szechenyi izjavi, da za osnutak akademije daje 60.000 for. Njegov primjer nadje nasljedovanja, te se naskoro sakupilo 250.000 for.[3]

Žalibože nije tada u hrvatskoga plemstva bilo toliko razbora, da se od Magjara nauče ljubiti svoju narodnost. Mjesto

[1] Bermann, str. 403.—405. Acta et articuli XII. str. 309.

[2] Acta et articuli, XII. str. 325.—373.

[3] Bermann, str. 405.—407.

da se hrv. nunciji zagriju za hrv. jezik, stoje pred Magjarima praznih ruku i posve nemoćni, jer smatraju svojom zadaćom, da brane pravo mrtvoga latinskoga jezika. Magjari predlože 9. prosinca 1825. na saboru, neka se magjarski jezik uvede u sve hrvatske urede i škole.[1] Hrvati odbiju taj prijedlog, pa spomenu, kako je lijepa bila sloga medju Hrvatima i Magjarima, dok su imali zajednički jezik latinski. No Magjari uzvrate: Kad su hrvatski činovnici u doba Josipa II. mogli za 3 godine naučiti njemački jezik, mogu sada naučiti magjarski. Hrvati su to i dužni, jer uživaju magjarska prava i sloboštine! A čemu da se i bore za uzdržanje mrtvoga latinskog jezika, kojim se ne služi više ni jedna država evropska! Hrvati ne nadjoše obrane u dolnjoj kući. Ipak im pomogne gornja kuća, gdje su velikaši uvažili posebna „prava kraljevine Hrvatske". Zato se 26. veljače 1826. ponovno u dolnjoj kući raspravljalo o hrvatskom pitanju.[2] Na obranu Hrvatske ustade protonotar Josip Kušević. Lijepo je prikazao, kako u Švicarskoj i u Sjedinjenim državama američkim živu razni narodi, pa se slažu. Tako je bilo i u Ugarskoj kroz toliko vijekova. Zatim iznosi Kušević one — od kraljeva potvrdjene — zakonske članke o posebnim hrv. pravima, o kojima se može raspravljati samo na hrvatskom saboru, a nipošto na zajedničkom. Ovamo spada n. pr. i pitanje o uredovnom jeziku. Ipak očituje Kušević, da „Hrvati uvidjaju korist od znanja magjarskoga jezika. Pošto pak svojim potomcima žele sreću i napredak, učinit će sve, što je moguće, da hrvatska mladež nauči magjarski jezik".[3] Magjari ne bijahu zadovoljni s ovim očitovanjem. Hrvatski savjetnici sjede takodjer u ugarskom namjesništvu, koje od god. 1790. vodi upravu Hrvatske. Ako se dakle budu Hrvati opirali magj. jeziku, onda ne će taj jezik nikada moći postati uredovnim je-

[1] Diarium comitiorum a. 1825., str. 262.

[2] Diarium comitiorum a. 1826., str. 100.—129.

[3] „Sermo magistri Josephi Kusevich". (Zagrabiae 1826.)

zikom kod ug. namjesništva. To pak ne može biti, jer Hrvatska nema više prava, nego li slovačke županije u sjevernoj Ugarskoj! Protiv toga izjave nunciji, da su sjeverne ug. županije sastavni dijelovi Ugarske, dočim je Hrvatska savezna kraljevina, koja ima posebna svoja prava, zakone, običaje i sloboštine. Hrvatska ima posebni svoj teritorij i posebne grbove svoje; ona se u kraljevskom naslovu spominje napose; u njoj vlada ban kao kraljev namjesnik; pa i u zajedničkom saboru imaju hrvatski nunciji posebno počasno mjesto na desnoj strani predsjednika. Iza ovih razlaganja zaprijete Magjari, da će Hrvate jednostavno nadglasati. No sada hrvatski nunciji odlučno izjave: „Ali mi Vam ovoga prava ne priznajemo! Naše naime kraljevine (Hrvatska i Slavonija) nijesu podložene, već „savezne kraljevine" (regna socia), kojima je Ugarska samo sestra, a ne majka. Naše kraljevine postojahu mnogo prije, nego li Ugarska, a nikada se nijesu služile magjarskim jezikom, već posebnim (latinskim) jezikom". Ustade i kraljev personal, te kao predsjednik sabora izjavi, da „Magjari ne mogu Hrvate prisiliti, da prihvate magjarski jezik". Bijesni Magjari sipahu pogrde na Hrvate.[1] Ipak moradoše odustati od svoje namjere, jer hrv. nunciji glasuju kolektivno, t. j. u ime čitave Hrvatske, radi čega se bez njihove privole ne može primiti ni jedan zakon, koji bi vezao Hrvatsku. Mjesto toga počnu Magjari zahtijevati, neka se u hrvatske škole uvede magjarski jezik kao obligatan predmet. Nunciji odgovore, da će to predložiti na slijedećem hrvatskom saboru, bez čije dozvole ne mogu o tom pitanju glasovati na zajedničkom saboru. Jednako su hrvatski nunciji odbili prijedlog, da magjarski jezik postane zapovjednim jezikom u vojsci.[2]

Kad se hrvatski nunciji vratiše kući, sazove ban za 10. rujna 1827. u Zagreb hrvatske staleže na sabor. Nunciji izvijeste

---

[1] Diarium comitiorum a. 1826., str. 104.—123.

[2] Ibidem, str. 629. i 637.

o svima zaključcima zajedničkoga sabora. Staleži zaključuju, da u Hrvatskoj mora i nadalje latinski jezik ostati uredovni i javni (t. j. za rasprave u saboru i u županijskim skupštinama). U školama pak neka se magjarski jezik uči kao obligatan jezik; jer je znanje magj. jezika potrebno hrv. nuncijima i onim Hrvatima, koji će u buduće službovati kod ugarskog namjesništva.[1] Kralj je potvrdio zaključke sabora hrvatskoga.

Zadnjih 50 godina napredovahu Magjari znatno u književnosti svojoj. Istodobno je gotovo zamrla — nekada napredna — književnost hrvatska. To bijaše razlogom, što je hrvatsko plemstvo god. 1828. i 1829. počelo sve jače osjećati, da se ne će moći oteti magjarizaciji. Nemoćno postade naše plemstvo, jer nije znalo, da potraži uporišta u širokim slojevima naroda hrvatskoga. U mrtvom latinskom jeziku nije moglo naći potrebne snage. Stegnuto u svoj preuski okvir nije plemstvo ni slutilo, kakve bi otporne snage našlo, da izvan kruga svoga razvije narodnu ideju. No tada se kod nas jošte pod narodom razumijevahu samo gospoda. A ova bijahu ne samo malobrojna, već i pohlepna za osobnom korišću. Magjarima nije bilo teško, da medju hrvatskim plemićima nadju otvorene pristaše svoje. Ta kad su Magjari osnivali svoj narodni muzej, dobiše iz Hrvatske novčanih prinosa u iznosu od 28.000 forinti.[2] Kako je u Hrvatskoj napredovala magjarska ideja, najbolje se vidjelo god. 1830. Ove godine sazove kralj zajednički sabor, da se kruni kraljević Ferdinand. Prije toga sastane se 5. kolovoza u Zagrebu hrvatski sabor. Na taj sabor pošalje plemstvo svake županije po 2 zastupnika. Ovi donesu sa sobom želje dotične županijske skupštine. Do sada bijahu ove želje uvijek proniknute hrvatskom svijesti. No drukčije se zbude god. 1830. Zagrebačka županija izjavi po svojim zastupnicima medju inim ovo: Ako koji učitelj pučkih škola znade magjarski jezik, neka odmah djecu

[1] Acta et articuli, XII. str. 427. i dalje.

[2] Corpus decretorum juris Hungarici, II. str. 295.

uči magjarski čitati i pisati! Od sada neka se uopće nitko ne pripusti učiteljskomu zvanju, dok se ne iskaže, da znade dobro magjarski jezik. Isto vrijedi i za profesore. Na gimnazijama neka učenici svaki dan uče po jedan sat magjarski jezik, da brže napreduju. U buduće pak neka se u gimnazije i ne primaju djaci, koji ne znaju magjarski govoriti. Zastupnici varaždinske županije zatraže, neka se nuncijima dade instrukcija, da obligatnu obuku magj. jezika iznesu na zajedničkom saboru, kako bi to došlo i medju zajedničke zakone ugarsko-hrvatske. Križevačka županija poruči po svojim zastupnicima, neka se na zajednički sabor šalju samo takvi nunciji, koji znadu magjarski jezik.[1] Kraj takovih prilika morade prvi put popustiti i hrvatski sabor. Nuncijima svojim dade naime instrukciju, u kojoj doslovno kaže ovo: „Staleži i redovi uvidjaju potrebu, da se u ovim kraljevinama širi magjarski jezik, i to zato, što žele, da se (Hrvatska i Slavonija) još čvršćim vezom uzmognu vezati sa saveznom kraljevinom Ugarskom. S toga gospodi nuncijima kraljevstva nalažu, neka nastoje oko toga, da se zakonom uredi pitanje o učenju magjarskoga jezika kao o b l i g a t n o g a predmeta u ovim kraljevinama.“[2]

Naravno, da hrv. nuncijima nije bilo teško sklonuti zajednički sabor, da spomenuti prijedlog stavi u svoj zakonik.[3] Magjari izrabe hrvatsku popustljivost, te u 8. članku zaključe, da od sada imaju kr. ugarsko namjesništvo i kr. sudbena kurija na sve magjarske podneske odgovarati magjarskim jezikom; da vojničke oblasti kao i one u vojnoj Krajini moraju primati takodjer magjarske podneske; napokon da od 1. siječnja 1834. nitko ne može dobiti odvjetničke diplome, ako ne zna magjarski jezik.[4]

---

[1] Wachsmuth: „Die Geschichte des Illyrismus“ (Leipzig 1849.), str. 195.—199.

[2] Šurmin: „Hrvatski preporod“, I. str. 35.

[3] Diarium comitiorum a. 1830., str. 576.

[4] Corpus decretorum juris Hungarici, II. str. 305.

Sve ovo pokazuje, da je hrvatska svijest kod naše gospode duboko pala. Oni doduše još imaju ljubavi prema domovini; ali pod domovinom razumijevaju samo ono zemljište, koje im omogućuje, da lagodno živu. Staleška im tjesnogrudnost ne dopušta, da spoznaju i drugu — pravu — domovinu: živi narod hrvatski! To se dade definirati ovako: Hrvatsko plemstvo g. 1830. osjeća domoljublje (patriotizam), ali ne pozna rodoljublja (nacionalizam), čega već imade na pretek u Magjara. Istinit rodoljub može biti samo onaj, tko ljubi čitav svoj narod bez razlike staleža. Ove ljubavi ne poznavahu tadašnji hrv. plemići, koji kmetove — dakle ogromnu većinu hrv. naroda — drže smećem! Tako možemo sebi rastumačiti, zašto će se pojam rodoljublja najprije javiti kod one hrvatske gospode, koja pripadahu svećeničkomu staležu. Svećenici su naime potekli ravno iz puka hrvatskoga; oni će dakle već porijeklom svojim biti narodu bliži, nego li hrv. velikaši i plemići. I doista se u Zagrebu našao mladi klerik Pavao Stoos, koji je u svojoj pjesmi „Kip domovine vu početku leta 1831.“ osudio postupak hrv. plemstva. Stoos opisuje tugu svoje domovine.

„Narode druge svetlost obstira,
a mene črna senca podpira.
Drugem vre sunce svetli po noći, —
moju tmicu v danu tipat je moći,
Narod se drugi sebi raduje,
a s menom sinko moj se sramuje!
Vre i svoj jezik zabit Horvati
hote, ter drugi narod postati!“

II.

HRVATSKI PREPOROD.

(GOD. 1830.—1847.)

6. *Prvi budioci hrvatske misli.*

Povjest nas uči, da je svaka plemenita misao 19. vijeka našla najprije odziva kod djaka. Zato je posve prirodno, da ćemo i prve preporoditelje naroda hrvatskoga tražiti medju hrvatskim djacima. Kad se mlad čovjek na neko vrijeme udalji iz domovine, onda u tudjem svijetu osjeća neku osobitu težnju prema rodnoj grudi. Gledajući strane ljude, njemu se u srcu radja ljubav prema braći, koja govore materinskim jezikom njegovim. To je onaj sveti žar istinitoga rodoljublja! Ovakav žar obuze i srce mladoga Ljudevita G a j a, kad je od god. 1826. učio na sveučilištima u Beču, Gracu i Pešti. Da ne budu osamljeni u tudjem svijetu, skupljahu se hrvatski djaci u klubove. U razgovoru znao bi ih Gaj poticati na ljubav prema domovini i jeziku hrvatskomu. Prvi su mu drugovi: Fran Kurelac, Dimitrija Demeter, Dragutin Rakovac i Vjekoslav Babukić. Svi uvidjahu, da razvitku hrv. književnosti smeta, što nema jedinstvenoga pravopisa. Tako se na pr. za glas *č* upotrebljavahu 4 znaka: *c, ch, cs* i *tch*. Jednaka je neprilika bila s pisanjem nekih drugih slova, na pr. *š* i *ž*. Gaj predloži, neka se u naš pravopis uvedu potrebita slova iz drugih slavenskih jezika. U to ime izdade god. 1830. u Budimu knjižicu: „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja“. Ova je knjižica u mladež

hrvatsku unijela još nešto: i d e j u s l a v e n s k u. U tome je Gaju bio učiteljem slovački pjesnik Jan Kolar. Oni su drugovali u Pešti. Kad se Gaj god. 1831. na neko vrijeme vratio u Zagreb, „sva je društva i sve sastanke mladih ljudi okadio učenošću" Jana Kolara, a osobito „čudesima" divne njegove pjesme: „Slavy dcera". Kurelac veli[1]: „Nama bijaše, kao da nam je tko usta medom omazao . . . To bijaše prva klica iz golemoga vrta Slovinstva". U borbi s Magjarima i u pogibelji pred velikom njemačkom kulturom potraže mladi Hrvati pomoći od velikoga stabla slavenskoga.

Mlade je rodoljube vrijedjalo, što se na zagrebačkoj akademiji još uvijek ne predaje hrvatski jezik, a za magjarski ima više profesora. Kad se dakle god. 1831. u Zagreb vratio Matija S m o d e k, koji je u Pešti postigao doktorat filozofije, nagovore ga drugovi, neka on predaje hrv. jezik. Smodek doista zamoli prof. zbor, neka mu dozvoli, da bez ikakove plaće u izvanškolsko vrijeme predaje na akademiji materinski jezik. Protiv toga ustanu neki profesori, a i magjarski djaci, koji su onda iz političkih razloga polazili zagrebačku akademiju. No Smodeku pomože dr. Stjepan M o j z e s, profesor filozofije, koji se kao rodjen Slovak zauzeo za Gajevu ideju.[2] I doista počne Smodek u siječnju 1832. svoja predavanja, na koja su uz djake dolazili takodjer profesori, odvjetnici i drugi izobraženi ljudi.[3] Neizmjerna radost obuze mlade Hrvate zbog toga uspjeha. Narodna ideja zahvati čitavo zagrebačko sjemenište, jer je Gaj zalazio i medju klerike. Bogoslov Josip K u n d e k spjeva pjesmu,[4] u kojoj daje izraza, da će odsada domovini biti bolje:

„Ar se dižu Mladi, posluju marlivo,
Ter podžižu v Stareh, kaj bilo vgaslivo".

[1] U nadgrobnom slovu dru. Ljudevitu Gaju g. 1872.
[2] Kurelac: „Fluminensia", str. 182.—184.
[3] Smičiklas: „Život i djela Vjekoslava Babukića", str. 56.—58.
[4] Kundek: „Rech jezika narodnoga". (Vu Karlovcu 1832.)

Misao prvih preporoditelja hrvatskih lijepo izriče mladi pravnik Ivan Derkos u svojoj brošuri: „Genius patriae“. Derkos dokazuje, da Hrvati imaju naravno i historijsko pravo na čuvanje i uzgajanje materinskoga jezika svoga. Govoreći o Češkoj, Poljskoj, Rusiji i Srbiji, ističe Derkos slavensku misao, kad kaže: „To su Tvoje sestre, jer su grane jednoga te istog stabla. Sve one rade! Plemenite namjere njihove idu za tim, da sebi na daleko i široko steku po Evropi upliv, koji je dostojan naroda od 70 milijuna. Svi rade i troše svoje sile, da podignu ovu ogromnu zgradu, najdostojniju na pogled cijele Evrope. Samo ova 3 kraljevstva (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) razoruju uspomenu svoga postanka iz toga gnijezda“. Da se to popravi, treba unapredjivati hrvatsku književnost. U to ime Derkos predlaže, neka se sva hrvatska narječja slože u jedan jezik, koji ne bi bio pučki, nego viši, književni.[1]

Ban Gjulaj postade god. 1831. predsjednikom ratnoga vijeća. Na banskoj ga stolici 23. svibnja naslijedi barun Franjo Vlašić, koji se odmah 28. svibnja dade svečanim načinom instalirati. Vlašić učini svojim doglavnikom protonotara Stjepana Ožegovića, koji se već prije odlikovao obranom hrvatskih prava.[2] Ovo su hrv. rodoljubni krugovi primili radosno. Znalo se, da je Vlašić na bečkom dvoru uplivna osoba. Hrvati se dakle nadahu, da će u njemu naći zaštite, ako Magjari nastave svoju nasilnu politiku. Zato su Hrvati nešto odvažnije dočekali obavijest, da je kralj za 19. prosinca 1832. sazvao državni zajednički sabor u Požun. Naravno, da će se prije toga u Zagrebu održati hrvatski sabor, koji će izabrati nuncije i dati im instrukciju. U oči toga sabora izadje u Karlovcu prva hrvatski pisana politička brošura: „Disertacija iliti razgovor,

[1] Derkos: „Genius Patriae super dormientibus suis filiis, seu folium patrioticum pro incolis regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae in excitandum excolendae linguae Patriae studium“. (Zagrabiae 1832.)

[2] Acta et articuli, XII. str.

darovan poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću dietu ugarsku odaslanem". Ovu je brošuru[1] napisao grof Janko Drašković, koji se pridružio pokretu mladih Hrvata, premda je po godinama spadao medju najstarije velikaše hrvatske. Drašković je mnogo godina proživio u inozemstvu, gdje se mogao upoznati s naprednim i demokratskim idejama. Žao mu bijaše, što njegova domovina gubi već i narodni karakter, kao što je izgubila i mnoga državna prava. Zato on — potomak jedne od najodličnijih porodica hrvatskih — pristaje uz pokret mladih rodoljuba. Pod stare svoje dane uze Drašković nastojati, da Hrvatsku preporodi u državnom i narodnom pogledu. Nema nikakove dvojbe, da je brošuru svoju pisao pod dojmom pokreta Gajeva. O hrv. jeziku veli Drašković ovo: „Dužni smo, da slijedimo lijep primjer Magjara. Pokažimo, da imamo vlastiti svoj jezik, sposoban i dostojan svake kulture. Uzmimo ga za svoj poslovni jezik, pa nastojmo, da ga uvedemo u znanost, kako su netom učinili Magjari. Vjerujte mi, time ćemo najbolje odgovoriti na njihov nasilni zahtjev, da kod nas uvedu svoj jezik". Politički pak program oglašuje Drašković ovako: „Uzdajte se, da će se opet s nama sjediniti Dalmacija, kako je nekoć bila. Može i to doći, da se vremenom u naš zagrljaj povrati Bosna, gdje je živjelo toliko naših obitelji. Po previšnjoj dobroti kraljeva naših mogao bi se s nama sjediniti i onaj dio, koji se danas zove Ilirija (t. j. slovenski krajevi), gdje se govori narječje, srodno našemu. Nema dvojbe, da bi ovakovo ilirsko kraljevstvo — brojeći 4 i pol milijuna — za sve vijekove pribavilo svomu imenu čast, ustavu snagu, a kruni korist . . . . . Od kralja izmolimo najvišu svoju političku oblast: kraljevsko naše namjesništvo, kako smo ga nekoć imali. Podjedno odlučismo, da ova zemaljska

[1] Brošuru je pretiskao Smičiklas u 80. knjizi „Rada" jugosl. akademije, str. 53.—72.

oblast i naše županije obavljaju sve javne poslove u **našem** jeziku. Ako bi za to bila potrebna ma kolika žrtva, mora biti dobrodošla svakomu domovine sinu, koji mora za domovinu dati i život svoj, osobito ako pomisli, kolike ćemo koristi pripraviti našoj djeci i mladjima našim". Što ovdje izreče Drašković, to postade **programom** tadašnjih rodoljuba hrvatskih.

Novi duh udje i u hrvatsku saborniču, gdje se 11. studenoga 1832. sastadoše hrvatski staleži. Da je sabor stojao pod dojmom Draškovićeve brošure, vidi se već po tom, što upravo njega bira nuncijem u gornju (velikašku) kuću. U dolnju će kuću poći kao nunciji: Antun Kukuljević i zagrebački podžupan Herman Bužan, a s njima i protonotar S. Ožegović. Instrukcija, koju sabor daje nuncijima, traži prije svega, neka se obnovi stari ugled i moć banske vlasti, pod koju treba da dodju Krajina i Dalmacija. Kad se tako Hrvatska poveća, onda će u smislu čl. 58. od god. 1790. opet urediti posebno svoje hrvatsko namjesništvo, kakvo je imala za Marije Terezije (g. 1767. do 1779.). Dotle mora kod ugarskoga namjesništva biti razmjeran broj hrvatskih vijećnika. Nunciji ne smiju nikako pristati na to, da se u hrvatske urede uvede magjarski jezik. Da se pak Hrvati ,,oslobode pritiska onih, od kojih se opravdano nadahu zaštiti", zaprijeti hrvatski sabor, da će odustati od zakonskoga čl. 59. od god. 1790., pa se ,,vratiti staromu svome pravu, da o porezima odlučuju i raspravljaju na hrvatskom saboru". Zagrebački kanonik grof Josip Sermage osudi dosadašnju hrvatsku politiku ovako: ,,Kadgod se izmedju nas i Ugra radilo o pitanjima javnoga prava, uvijek smo imali neke predsudne obzire, koje navikao je slabi slijediti prema jačemu, ako ne od straha, a ono od neke obzirnosti. Ali upravo ovakovi obziri umanjiše naše štovanje kod Ugra, a protivnicima našim dadoše sve više smionosti, da pobijaju povlasti naše i potkapaju prava naša. Nema gotovo ni jednoga prava našega, koje oni ne bi pobijali. Vidimo, da je Rijeka

sa gubernijalnim kotarom svojim otrgnuta od ovih kraljevina usprkos geografskoga položaja svoga. Sva namjera Magjara smjera na to, da svojom saborskom premoći dokinu sve naše djedovske običaje i zakonito stečena prava i povlasti, koje smo mi kroz vijekove nastojali utvrditi i sačuvati". Instrukciju svoju zaključuje sabor prijetnjom: Ako hrvatski nunciji uvide, da se uzalud naprežu, tada „neka iz ugarskoga sabora istupe, te će se hrvatska kraljevina poput Erdelja sama skrbiti za svoja prava".[1]

Hrvatski su rodoljubi uvidjeli, da će misli svoje najbrže raširiti putem novina. Zato Gaj početkom god. 1832. zamoli od kr. ugarskoga namjesništva (dakle od vrhovne oblasti za Hrvatsku i Ugarsku) dozvolu, da na hrvatskom jeziku izdaje časopis pod imenom: „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska". Namjesništvo pošalje Gajevu molbu hrvatskim županijama, da izraze svoje mnijenje. O tomu se pothvatu Gajevu izrazila zagrebačka županija[2] u svojoj skupštini 31. ožujka 1832. vrlo povoljno: ona zamoli namjesništvo, neka „kod previšnjega mjesta ishodi spomenutomu gospodinu privilegij". Gajevu molbu podupru i ostale županije i svi slobodni gradovi hrvatski.[3] Namjesništvo ne htjede požuriti riješenje Gajeve molbenice. Zato nestrpljivi Gaj ode g. 1833. osobno do kralja, koji mu obeća, da će riješenje naskoro stići. Ipak je ug. namjesništvo još uvijek otezalo, kad već nije moglo odbiti molbu Gajevu. Gaju se poručivalo, da će dobiti dozvolu samo za izdavanje književnoga, a nipošto političkoga časopisa; jednako će „Danicu" smjeti izdavati na tjedan samo jedanput, a ne dvaput.[4] Da već jednom poluči svrhu, podje Gaj god. 1834.

[1] Acta congregationis 1832. br. 24.—26.

[2] Protocollum comitatus Zagrabiensis anni 1832., articulus 75.

[3] Murko: „Početek Gajevih „Novin" in „Danice". („Spomen-cvieće Matice Hrvatske" g. 1900. str. 571.)

[4] Ibidem, str. 571.

još jednom pred kralja. Kolar ga preporuči češkomu rodoljubu grofu Janu Kolovratu, a ovaj knezu Metternichu i nadvojvodi Franji Karlu. Kralj reče Gaju[1]: „Kad mogu Magjari štampati novine, zašto ne bi mogli i Hrvati?" I doista potvrdi kralj 9. srpnja 1834. dozvolu, da Gaj smije izdavati političke i literarne novine.[2] Medjutim je Gaj u Leipzigu stekao doktorat filozofije, što mu pred Hrvatima podiže ugled. U Zagrebu se na jesen g. 1834. dogovarao s prijateljima, kako će uredjivati novine. Glavni su mu pomoćnici: Rakovac, Babukić, Demeter, Pavao Stoss, Ljudevit Vukotinović (Farkaš), Antun pl. Vakanović, Andrija Derkos i Ognjoslav Utješenović. Posebnim „Oglasom" objavi Gaj 20. listopada 1834., da će od početka god. 1835. izdavati političke „N o v i n e Horvatske" i literarnu „D a n i c u Horvatsku, Slavonsku i Dalmatinsku". Prvi broj „Novina" izadje 6. siječnja, a „Danica" ugleda svjetlo 10. siječnja sa značajnim motom: „Narod bez narodnosti — tijelo je bez kosti". Što je u Hrvatskoj bilo školovanih ljudi, svi pišu u „Danicu" i „Novine". Pa kako je to prvo doba zaista „doba poezije", tako i svi prvaci pokreta hrvatskoga slažu stihove i kuju pjesmice. Gaj nije bio pjesnik; pa ipak i on pjeva. „Danica" upravo obiluje pjesmama, koje donose: Ivan Mažuranić, Vukotinović, Rakovac, Mato Topalović, Gjuro Tordinac, Aleksander Zdenčaj, Stanko Vraz, Antun Mihanović i Josip Marić. Mira nema ni stari grof Janko Drašković; i on složi 3 pjesmice za „Danicu" god. 1835.

Dok se tako mladji rodoljubi brinu, da uskrise zamrlu već književnost hrvatsku, stariji rodoljubi brane u Požunu ostatak državnoga prava hrvatskoga. Zajednički je sabor potrajao do 2. svibnja 1836. Na njemu se imao za vazda pokopati narodni karakter Hrvatske. To bi se valjda i dogodilo, da nije Gaj

[1] Smičiklas: „Obrana i razvitak hrv. nar. ideje od g. 1790. do 1835." („Rad", knjiga 80. str. 52.)

[2] Murko u „Spomencvieću" str. 579.

probudio uspavanu svijest hrvatsku. Ovu svijest pokazuju hrv. nunciji, osobito njihov prvak: grof Janko Drašković. Nuncije pomažu i drugi hrvatski zastupnici. Našao se samo jedan izdajica: virovitički podžupan Ivan Salopek. Kao da je težio za herostratskom slavom, počne Salopek udarati na cjelokupnost i neodvisnost kraljevine Hrvatske. Činio je pak to svakom zgodom, dapače i više puta u istoj sjednici. Radi toga postade taj izdajica ogavan istim Magjarima. Protiv njegovih predloga glasovao je i „rodjen Magjar" Pavao Hegediš, koji je zajedno sa Salopekom zastupao plemstvo županije virovitičke. Salopek uze dokazivati, da S l a v o n i j a po pravu i zakonu pripada Ugarskoj. To je dapače dokazivao i u tiskanoj brošuri „Litterae amicae unius e Croatis", da posluži Magjarima. No kad se o tom povela riječ na saboru, dokažu nunciji ogromnim spisom,[1] da je „Slavonija od vijekova prije provale Turaka bila ujedinjena s Hrvatskom, a podložna banskoj vladi". Jednako su Hrvati morali braniti svoje pravo na Krajinu, osobito slavonsku. Onda dodje na red rasprava o „ugarskom P r i m o r j u", koje htjedoše Magjari da zajedno s R i j e k o m otrgnu od Hrvatske. Protiv toga ustanu Hrvati odlučno, te 14. travnja 1834. izjave: „K r a l j n e s m i j e n i k a d a d o p u s t i t i k o m a d a n j e H r v a t s k e (dismembrationem regni Croatiae), jer je prisegao, da će čuvati ne samo cjelokupnost Ugarske već i Hrvatske". Uz to pitaju Hrvati: „Što će biti od Hrvatske, kad Ugarska sada sebi prisvaja hrvatske zemlje, na koje nije sebi usudjivala prije kroz sve vijekove prisvajati kakvo pravo? Zar se ne namjerava ovim načinom ugasiti svako pouzdanje Hrvata prema Magjarima?" Nuncije podupre ban Vlašić, dapače i kr. personal (predsjednik kr. sudišta i dolnje kuće), te se i ovo pitanje svrši po hrv. pravu. Magjari počnu govoriti, da malena Hrvatska ima pre-

[1] Fundamenta, quibus ostenditur tres inferiores Sclavoniae comitatus semper ad jurisdictionem regni et bani Sclavoniae pertinuisse".

vše prava prema količini p o r e z a svoga. Na to im Hrvati lijepo izjave, da vrijednost prava ne zavisi od opsega zemlje, a još manje od broja i bogatstva žitelja njenih. Magjarima se činilo krivo, što hrvatske županije plaćaju manje poreza nego li magjarske, s kojima jednako doprinose i slavonske županije; zato stanu zahtijevati, neka se Hrvatska u tome izjednači s Ugarskom. No Hrvati obrane i to svoje pravo posebnom predstavkom od 17. ožujka 1836. Najveća opreka nastade, kad Magjari g. 1835. predložiše, neka se u hrvatskim školama svi predmeti predavaju na m a g j a r s k o m j e z i k u. Vidi se, da su Magjari u pitanju jezika išli sustavno. Najprije su tražili i postigli, da Hrvati u svoje škole uzmu magjarski jezik kao n e o b l i g a t n i predmet, kasnije kao o b l i g a t n i, a sada hoće, da postane n a s t a v n i! Uz to predlože, neka se odsada za č i n o v n i k e u Hrvatskoj uzimaju samo takvi ljudi, koji znadu magjarski. Dosadašnjim se činovnicima daje rok od 10 godina, da nauče magjarski. Protiv toga ustanu Hrvati, pozivajući se na stara svoja prava, da o pitanju jezika odlučuje hrvatski, a ne zajednički sabor. Sve bijaše uzalud, jer je dolnja kuća ipak primila prijedlog. Sad se upre Janko Drašković, te postigne, da je prijedlog p a o u gornjoj kući. Zastupnička kuća zaključi isto još dvaput, a gornja kuća zabaci i to, jer su Draškoviću pomagali: ban Vlašić, zagrebački biskup Aleksandar Alagović, senjski biskup Mirko Ožegović i križevački župan barun Ljudevit Bedeković. Istom kad je dolnja kuća ponovila zaključak i četvrti put, prihvati ga gornja kuća. Prijedlog ode kralju na sankciju. Nato sazove ban (u srpnju god. 1835.) hrvatske zastupnike u konferenciju, te se oni predstavkom obrate ravno na kralja. Ovaj njihov korak donese uspjeha, jer je kralj odbio prijedlog zajedničkog sabora.[1] Kroz tri vijeka borahu se Hrvati složno s Magjarima protiv po-

[1] Relatio ablegatorum regni. (U kr. zemaljskom arkivu.)

litike bečkoga dvora. Sada pak moraju Hrvati u Beču tražiti pomoći, da se obrane od predjašnjih saveznika svojih. Radi toga ih Magjari već sada smatraju dvorskim slugama. Hrvati pak stiču pouzdanje jedino u kraljevu osobu. Nunciji njihovi predadu izvješće o svome radu 4. kolovoza 1836. na hrvatskom saboru u Zagrebu. Izvješće svršava riječima: „Ovako boravismo kroz tri godine u tužnom položaju medju onima, koji mrze naš narod". Hrv. staleži odobre rad svojih nuncija; kralju pak zahvale, što je hrv. prava potvrdio.

7. *Ilirizam.*

Kralj Franjo umre 2. ožujka 1835. Naslijedi ga njegov sin Ferdinand V., koji se još za očeva života (25. rujna 1830.) okrunio za kralja ugarsko-hrvatskoga. Ferdinand bijaše dobroćudan čovjek, ali vrlo slab vladar. Hrvati se bojahu, da ih Ferdinand ne će moći štititi, ako Magjari nastave svoj posao oko magjarizacije Hrvatske. Zato počnu sebi tražiti saveznike, koji će ih pomagati u borbi s Magjarima. Posve je prirodno, da su Gaj i prijatelji njegovi u prvom redu računali na pomoć najbliže svoje braće: Srba, Slovenaca i Bugara. Tako je niknula jugoslavenska ideja. Naravno, da su Hrvati mislili samo na kulturnu pomoć južnih Slavena. Radilo se u prvom redu o tom, da svi južni Slaveni primu jedno te isto narječje za književni jezik. Dobro je Gaj uvidio, da bi to mogla biti jedino štokavština, kojom govori veći dio Srba i Hrvata. Na štokavskom narječju postoji već i znatna književnost, jer su tako u 16., 17. i 18. stoljeću pisali hrvatski književnici u Dalmaciji, Dubrovniku, Bosni i Slavoniji. No kako da se nazove ovaj jedinstveni književni jezik? Gaj se bojao izaći s hrvatskim imenom, jer da će onda protiv toga ustati Srbi, Slovenci i Bugari, pa jednakim pravom tražiti svoje ime. Uspjehu se nadao jedino od nepristranog ilirskog imena. Bilo je tada još

dosta historičara, koji su tvrdili, da južni Slaveni potječu od starih Ilira. Ovo je ime uskrisio car Napoleon, kad je god. 1809. osnovao „sedam ilirskih pokrajina". Pa i poslije pada Napoleonova postojala je još u Gajevo doba „kraljevina Ilirija", kojoj pripadaše Kranjska, Istra, Gorica, Trst i dio Koruške. Gaj se dakle nadao, da će južne Slavene ujediniti u imenu ilirskom. Zato 5. prosinca 1835. izdade[1] glasovit svoj proglas na južne Slavene. U tome proglasu veli Gaj, da su južni Slaveni lira na prsima djevojke Evrope. „Ova lira glasila je najugodnijim naravskim glasom u davnoj prošlosti, kada se jošte milim vjetrićima gibahu skladno složene strune. Ali najednom podigne se strahovit vihar od juga i zapada, a zatim silna bura od istoka i sjevera. Strune se odapnu, te nestade sloge i milenih glasova. Ova lira Evrope jest — I l i r i j a, osnovana na tri ugla: medju Skadrom, Varnom i Bjelakom. Odapete nesložne strune na toj liri jesu: Koruška, Gorica, Istra, Kranjska, Štajerska, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Crnagora, Hercegovina, Srbija, Bugarska i dolnja Ugarska. Što možemo sada, gdje svatko uzdiše za slogom, željeti bolje, nego da se na velikoj liri Evrope opet slože sve nesložne strune, pa da slašću ugodnih glasova proslave vjekovitu mladost sjedeće djevojke (Evrope). A može li se ikada pomisliti, da veliki taj cilj postignemo, dokle se svaka struna po sebi prilagodjuje tudjemu skladnoglasju? Prestanimo svaki na svojoj struni brenkati! Složimo liru u jedno suglasje, jer je i ona samo jedina, premda su njene strune svaka za sebe više ili manje udaljene od prvoga naravskoga glasa. Otvorimo staru knjigu naroda našega! U njoj su slavenskim duhom zabilježeni nekadašnji glasovi lire naše. Prema njima složimo ponovljenim suglasjem dragocjenu liru Evrope: I l i r i j u! Tko dokuči istinu i razlog ove prispodobe, mora zaista biti sasvim uvjeren i upućen o potreboći jedne za cijelu Iliriju izobražene književnosti".

[1] „Danica" god. 1835. str. 292.

Neumorni Gaj počne odmah izvoditi ilirsku ideju. Mjesto „Danice Horvatske, Slavonske i Dalmatinske“ izdaje od god. 1836. „Danicu Ilirsku“. Gajeve pak novine dobivaju god. 1836. naslov „Ilirske narodne novine“. Uz hrvatske književnike pišu u „Danicu Ilirsku“ takodjer neki srpski i slovenski književnici. Ispod svoga imena stavljaju književnici dodatak: „Ilir iz Hrvatske“, „Ilir iz Slavonije“, odnosno „iz Banata“, „iz Bačke“, „iz Bosne“, „iz Dubrovnika“ i t. d. Svi pišu štokavskim narječjem. To je isprvice bilo vrlo teško mnogim hrvatskim piscima, jer su poznavali samo kajkavštinu, u školi učili latinski jezik, a u obitelji govorili većinom njemački.[1] Njima bijaše od velike pomoći Vjekoslav Babukić, koji je dobro poznavao štokavštinu. Babukić sastavi i prvu „Slovnicu ilirskoga jezika“. Mladi „Ilirci“ počnu marljivo učiti štokavsko narječje, kojim su onda ne samo pisali, nego i govorili. Ilirci uopće nastojahu, da posve promijene nesnosne društvene prilike u Hrvatskoj. Na javnim zabavama i sastancima potiskivahu tudji njemački jezik, koji je do onda u Hrvatskoj upravo gospodovao. Stari grof Janko Drašković napiše god. 1838. brošuru,[2] u kojoj pozivlje hrvatske gospodje, neka se odvrnu od tudjinskoga duha, pa neka Ilirce pomažu u narodnom poslu. Draškovićev je poziv imao uspjeha. Gospodje počnu učiti hrvatski jezik i čitati hrvatske knjige, a pjevati ilirske davorije. Mnoge su htjele, da i vanjštinom pokažu, kako razumiju ilirski pokret. Zato počnu oblačiti bijelo narodno odijelo: na rame bi stavljale surku, a na glavu poculicu. Naskoro je ta moda zavladala u Zagrebu i po drugim gradovima. Zabave dobiše posve drugo lice. Muškarci su takodjer nosili narodnu surku, a na glavu stavljali crvenkapu, kakvu nose Hrvati u Krajini i Dalmaciji. Sve se to smatralo samo dokazom.

---

[1] Smičiklas: „Vjekoslav Babukić“. Spomenknjiga „Matice Hrvatske“, str. 247.

[2] Drašković: „Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter“.

da se gospoda i gospodje v r a ć a j u narodu, iz koga potekoše. Ilirci uzeše još jedan vanjski znak: zvijezdu i polumjesec. Uzimalo se naime, da je to bio grb stare Ilirije. Ilircima je kao dokaz za ovu tvrdnju služila činjenica, da se na starim hrvatskim novcima (banovcima) doista nalaze zvijezda i polumjesec. Iste znakove nalazimo takodjer na mnogim grbovima hrvatskih plemića i gradova. Zato ne bi nijedan pravi Ilirac propustio, da na crvenkapu stavi zvijezdu i polumjesec.

Mladi su Ilirci osjećali potrebu narodnoga društva, koje bi im služilo kao bedem, da uzmognu laglje izvoditi namjere svoje. Ljudevit Gaj predloži god. 1836., neka se u Zagrebu osnuje „društvo za uzgajanje narodnoga jezika i literature". Osnovu svoju predade „slavnim staležima i redovima kraljevina Horvatske, Slavonske i Dalmatinske". U molbi svojoj naglasi, da ju podnaša „s onim domorodnim ufanjem, da će ju oni (t. j. staleži i redovi) kao mudri zakonoše pretresti i kralju na dozvoljenje predstaviti". O tomu se imalo raspravljati na hrvatskom saboru, što ga je ban Vlašić sazvao za 4. kolovoza 1836. u Zagrebu. Kao što prije, tako je i sada plemstvo po županijama biralo svoje poslanike za hrvatski sabor; poslanici pak dobivahu od županija upute, kako se imadu držati na saboru. Ilirci izradiše, da je poslanicima zagrebačke i varaždinske županije bilo u instrukciji naloženo, neka na saboru podupru Gajev prijedlog. I doista prihvati hrvatski sabor zakonski članak 15., kojim se osniva društvo „za promicanje prosvjete na narodnom jeziku". Da se pak lakše ishodi kraljeva potvrda za to društvo, preuzeše po želji sabora pokroviteljstvo nad društvom ban Vlašić i biskup Alagović.[1]

Ilirci bijahu presretni zbog toga uspjeha. Sam Gaj rastumači u „Danici Ilirskoj" značenje novoga društva.[2] To će biti

[1] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", knj. II. str. 289.—290.

[2] Gaj: „Društvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske". „Danica Ilirska" god. 1836., str. 130. i 131.

ognjište „za sve znanosti u narodnom jeziku ilirskom“. Gaj veli: „Znamenito naše vrijeme zahtijeva, da se namjesto tudjega, površnoga i sanjarskoga sveznanstva uvede pravi i temeljiti domaći nauk, prava domaća narodna izobraženost“. Iz ovoga „učenog društva“ niknuti će „velika općinska knjižnica i narodni muzej“.

Prerano se radovahu Ilirci! Prodje čitava god. 1836., pa i god. 1837., a iz Beča nema potvrde za njihovo društvo. Teško bijaše Ilircima čekati. Zato počnu misliti na osnivanje takovih društava, za koje ne treba tražiti dozvole izvan Hrvatske. Prvi je oko toga poradio Metel Ožegović, veliki bilježnik županije varaždinske. Koncem god. 1837. počne Ožegović u Varaždinu skupljati prijatelje „našega narodnoga slovstva“. Pomoću Dragojla Kušlana osnuje Ožegović mjeseca siječnja 1838. u Varaždinu prvu ilirsku čitaonicu. Članovi čitaonice saberu izmedju sebe nekoliko stotina forinti, da uzmognu pomagati narodna poduzeća; sabraše još i mnogo knjiga za osnutak buduće narodne knjižnice. Brzo se u Hrvatskoj uvidjelo, da bi čitaonice mogle biti takova mjesta, na kojima će se moći neprisiljeno raspravljati o narodnim i književnim pitanjima. Zato se 1. ožujka 1838. sastaju u Karlovcu neki Ilirci (Vranicani, Klobučarić, Vakanović i dr.), pa osnivaju „čitateljstveno društvo slaveno-ilirsko“. U Križevcima osnuje Ljudevit Vukotinović „društvo čitatelja ilirskih“, koje će društvo podupirati ilirske novine, širiti „domorodnost“, te kupovati i čitati ilirske knjige.[1]

U Zagrebu je oko osnutka čitaonice poradio grof Janko Drašković, koji bijaše najveća potpora mladih Iliraca. Kao potomak najodličnije velikaške obitelji u Hrvatskoj mogao se Drašković pozivati na zasluge svojih djedova, medju kojima su neki nosili i bansku čast. To je pak mnogo vrijedilo u ono doba, kad se u habzburškoj monarkiji pitalo samo za plemića

[1] Šurmin: „Hrvatski preporod“, knj. II. str. 113. i 116., (u prilogu) str. 21.

i velikaša. Drašković bijaše dakle uplivan i kod samog prijestolja, te je mogao pomoći Ilircima, koji bijahu većinom plebejci, a ne aristokrate. Uz to je Drašković poznavao velik dio Evrope. Dobro mu bijahu poznata sredstva, kojima se u narodnoj borbi služe tada potlačeni Talijani i Poljaci. Zato htjede Drašković, da u Zagrebu osnuje takvu čitaonicu, koja će svojim radom nadomjestiti pomanjkanje kulturnih društava. I zbilja u društvu mladih Iliraca pozove Drašković 4. kolovoza 1838. zagrebačke gradjane, neka se upišu za članove čitaonice. Glavna će svrha čitaonice biti, da „otvori priliku k čitanju različnih časopisa i knjiga", pa da „širi korisne znanosti". Potonje tri riječi dadoše „narodnoj čitaonici" u Zagrebu priliku, da prekorači uski djelokrug ostalih čitaonica. Ovu je namjeru jasno izrazio sam Drašković, kad je kao predsjednik čitaonice u pozdravnom govoru navijestio, da će narodna čitaonica koristiti narodu i domovini, „ako se naš jezik temeljito i savršeno naučimo; ako marljivo čitajući domaće i inostrane pisce, te prijazno se razgovarajući bolje se upoznamo s našim narodom i njegovim običajima i navadama, pa da se kao duhom njegovim opojimo, a tako s njim bliže upoznani za njega se krepčije zauzmemo i korisnim se naucima ukrasimo; ako zatim korisne knjige drugih izobraženih naroda ili u naš jezik prevedemo ili sami takove osnujemo; ako trgovačku i poljodjelsku vrst izbistrimo; najviše pako, ako primjerno othranimo naš narod i ako mu pripravimo pridobavljanje većeg imetka".[1]

Kako se vidi iz Draškovićeva govora, ima „narodna čitaonica" zagrebačka veliku zadaću, da pripravi druga ilirska društva. Najprije nikne u čitaonici ideja, da se poradi oko gospodarskog preporoda naroda hrvatskog. Zato čitaonica 24. siječnja 1839. raspisuje nagrade za četiri knjige gospodarskoga sadržaja! Ove knjige treba da pokažu, kako bi se u

---

[1] Smičiklas: „Poviest hrvatska", dio II. str. 448. i 449. Spomen-knjiga „Matice Hrvatske", str. 4. i 92.

Hrvatskoj mogle podići tvornice koža, papira i sukna, te kako bi se unapredio izvoz vina hrvatskoga. Iz ovih skromnih začetaka niknulo je u „narodnoj čitaonici“ god. 1841. gospodarsko društvo.[1]

Tajnikom „narodne čitaonice“ zagrebačke bijaše marljivi Vjekoslav Babukić. On se puno brinuo, da putem čitaonice raširi hrvatsku književnost. Odbor čitaonice zaključuje 7. ožujka 1839., da „se s ovim društvom Čitaonica, — kojega je vendar najglavnija svrha: čitanje novina i knjiga, radi čega mu članovi mogu biti većinom samo u mjestu, — skopča još jedan novi zbor pod imenom Matica Ilirska. Ovo novo društvo imalo bi se ustanoviti na spodobu Matice Česke u Pragu i srbo-ilirske u Pešti. Cilj Matice Ilirske bio bi taj, da se svakojake korisne knjige dadu tiskati u ilirskom jeziku na općinske troškove društva“. No „Matica Ilirska“ nije se mogla osnovati bez kraljeve potvrde. Zato odbor čitaonice 4. travnja 1839. zaključuje, da će znameniti ljudi potpisati „prošnju“, kojom se kralj moli, neka potvrdi „Maticu Ilirsku“ ili „društvo jezika i pismenstva ilirskoga“.[2]

Medjutim je kralj Ferdinand pozvao ugarske i hrvatske staleže, neka 2. lipnja 1839. dodju na zajednički sabor u Požun. Prije toga sastao se 21. svibnja u Zagrebu hrvatski sabor. Na njemu potaknu Ilirci pitanje o književnom društvu. Pozivajući se na zakonski članak 15. od god. 1836. zamoli sabor bana Vlašića, neka kod kralja ishodi potvrdu „književnoga društva ilirskoga“. Ovu svoju molbu tumači hrvatski sabor ovako: „Kultura svakoga naroda ogleda se u jeziku domovine njegove. Po jeziku domovine nužno se dolazi takodjer do ljubavi rodjene grude, čime se pak podiže i narodna snaga. Zato hrvatska deputacija misli, da je potrebno što više njegovati ilirski jezik, koji obuhvata sve dijalekte naroda, te koji se u

---

[1] Smičiklas: „Povijest Matice Hrvatske“. Spomenknjiga, str. 5.
[2] Ibidem, str. 5.—7.

posljednje vrijeme lijepo podigao". Izaslanici županije zagrebačke i varaždinske zahtijevahu, neka se u zagrebačkoj gimnaziji i pravoslovnoj akademiji osnuju stolice „narodnog jezika". U tome ne nadjoše potpore od poslanika ostalih županija! Sretniji bijahu izaslanici varaždinske županije, kada predložiše, neka hrvatski sabor zatraži, da se Dalmacija pripoji Hrvatskoj. Sabor prihvati ovaj prijedlog, jer će se time podići moć i ugled bana hrvatskoga. Uz to zamoli sabor, neka se Hrvatskoj pripoji vojna Krajina.[1] Sve ovo dodje u instrukciju koju dobiše hrvatski nunciji: Andrija Marković, Aleksandar Dominić i Herman Bužan.

Hrvatske nuncije na zajedničkom saboru u Požunu zapade težak posao. Magjari predlože, neka se raspiše j e d n a k i p o r e z za sve zemlje krune ugarske. Hrvatski nunciji sretno obrane zakonski članak 59. od god. 1790., po kojemu se za Hrvatsku odredjuje porez n a p o s e, jer hrvatsko rasporezivanje nije nikada bilo jednako ugarskomu. Bilo je opet borbe i za S l a v o n i j u. Kad su naime hrvatski nunciji stali čitati tegobe (gravamina), zahtijevahu Magjari, neka se tegobe triju slavonskih županija izluče iz tegoba kraljevine Hrvatske i spoje s tegobama ugarskih županija. No izaslanici slavonskih županija odlučno izjave, da oni nipošto ne žele oslabiti svezu izmedju Slavonije i Hrvatske, a još manje žele umanjiti banski ugled i moć. Zato oni prosvjeduju protiv toga, da se kraljevina Slavonija, koja dolazi i u kraljevskom naslovu, izgubi medju ugarskim županijama. Ipak nijesu bile tegobe slavonskih županija poslane kralju zajedno s tegobama ostale Hrvatske, već napose. Jednako su Magjari nezakonito počeli u predstavkama, zakonima i u podnescima na kralja upotrebljavati naziv „Tóth-Országh" mjesto „Slavonia-Országh". Dakako da su Hrvati prosvjedovali protiv toga nasilja, ali bez uspjeha.[2] Još teže

[1] Acta congregationis Regni a. 1839.

[2] Acta congregationis Regni a. 1840. Relatio ablegatorum.

bijaše hrvatskim nuncijima, kad je koncem rujna 1839. došlo u saboru na red pitanje o m a g j a r s k o m j e z i k u. Nije naime bilo Magjarima dosta, da se njihov jezik uvede u sav javni život Ugarske. Oni počnu tražiti, neka i hrvatski uredi ureduju magjarski; vojska hrvatska neka ima magjarsku komandu; u školama neka bude nastavni jezik magjarski; dapače i u crkvama neka se propovijeda magjarskim jezikom. Naši nunciji stajahu u saboru gotovo nemoćni. Magjarski prijedlozi dobiju većinu u gornjoj i dolnjoj kući. No zato nadju nunciji moralne potpore u samoj svojoj domovini. Skupština županije križevačke stvori 18. studenoga 1839. „krepku reprezentaciju", u kojoj moli „Njegovo Veličanstvo, da bi izvoljelo svoje odobrenje uskratiti svima saborskim zaključcima, — koji se protive narodnosti i municipalnim zakonima kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, — osobito pak uvedenju magjarskog jezika". Poput križevačke zaključe takodjer županije varaždinska i požeška, da će kralja posebnom reprezentacijom zamoliti, neka ne potvrdi zakone, što ih je stvorio zajednički sabor.[1] Najveću manifestaciju izvede skupština zagrebačke županije, koja se držala 12. prosinca 1839. Ona takodjer sastavi oštru reprezentaciju. Uz to zaključi, da će pozvati sve hrvatske i slavonske županije, neka sastave deputaciju, koja će ići pred kralja. Grof Janko Drašković dapače predloži, neka se Hrvatska odcijepi od Ugarske, pa neka od kralja opet isprosi svoje posebno namjesništvo, kakvo je imala za Marije Terezije. Na skupštini se uopće govorilo toli vatreno, da je raspaljena ilirska mladež na večer priredila bakljadu glavnim govornicima: Draškoviću, grofu Oršiću, Zdenčaju, Lentulaju, Stajdacheru i Raizneru.[2] Na obranu Hrvatske ustade takodjer bolesni ban Vlašić. On upravi kralju 21. siječnja 1840. predstavku[3] protiv

[1] Ilirske narodne novine god. 1839., str. 377. i 397.
[2] Šurmin: „Hrvatski preporod", knj. II. str. 138.
[3] Acta Banalia a. 1840., br. 15.

magjarskoga jezika, za koji kaže, da je Hrvatima „posve tudj“. I doista nije kralj Ferdinand mogao dopustiti, da se Hrvatskoj nanese toliko nasilje. Otpisom od 5. svibnja 1840. odbije kralj one zakone o magjarskom jeziku, koji bi se imali protegnuti na Hrvatsku. Zajednički sabor bude zaključen 13. svibnja 1840. Za nas je važan i radi toga, što je kmetovima dozvolio, da se mogu otkupiti od podaničkih dužnosti svojih; tako će kmetovi postati gospodari onih vlastelinskih posjeda, koje su prije samo uživali. Ovaj zaključak potvrdio je kralj 21. travnja 1840.

Koncem god. 1839. stvorio je zajednički sabor zakonski članak 40., kojim se votira svota od 450.000 forinti za razvitak magjarskoga kazališta u Pešti. Ovom se državnom potporom diglo u Pešti magjarsko kazalište, a oslabilo njemačko. Sabor je zaključio, da se državna potpora dade iz zajedničkih prihoda. Time je na Hrvatsku otpala svota od 9701 for. Protiv toga ustade križevačka županija, te u skupštini od 3. siječnja 1840. pozove hrvatske nuncije, neka na hrvatsku kraljevinu ne stavljaju novi teret.[1] Nunciji se zbilja opru zahtjevu, da i Hrvatska doprinosi za čisto magjarsku narodnu svrhu, ali bez uspjeha. Ipak su Ilirci i ovu zgodu upotrebili u narodnu korist. Oni se naime već nekoliko godina brinu oko toga, da u Zagrebu osnuju hrvatsko kazalište. Najviše je za ovu stvar uradio dr. Dimitrija Demeter. On počne god. 1838. u „Danici“ donositi prva „Dramatička pokušenja“. O kazalištu se mnogo raspravljalo u „narodnoj čitaonici“ zagrebačkoj. Misao dozrije god. 1839., kad je Kukuljević izdao svoju dramu „Juran i Sofija ili Turci kod Siska“. Do tada je u Zagrebu bilo samo njemačko kazalište, u kojem se ipak katkada glumilo i pjevalo takodjer ponešto na hrvatskom jeziku. No pošto su Magjari u zajedničkom saboru prodrli s prijedlogom, da se u Budimpešti goji narodno magjarsko kazalište, odluče Ilirci, da će pred hrvatski sabor izaći s prijedlogom o osnutku hrvat-

[1] Ilirske narodne novine god. 1840. br. 3.

skoga kazališta u Zagrebu. U tu svrhu sastavi se izmedju članova zagrebačke čitaonice poseban kazališni odbor, komu je predsjedao grof Janko Drašković. Odbor htjede u Zagrebu osnovati diletantsko dramatsko društvo, kakvo je već postojalo u Karlovcu i Varaždinu. Kad nije u tome uspio, pozove u Zagreb srpske glumce iz Novoga Sada. Ovi sastave „ilirsko narodno kazališno društvo", te počnu 10. lipnja 1840. — dakle u najnezgodnije doba — predstavljati u kazalištu na Markovom trgu.[1] Počelo se predstavljati s Kukuljevićevom junačkom igrom „Juran i Sofija". Prije toga čitao se proslov, što ga je sastavio Ivan Mažuranić. Uspjeh bijaše neočekivan. „Ne može se opisati ushit, kojim je u neobično velikom broju sakupljeno općinstvo primilo ovo upravo domorodno djelo. Iza svakog izraza, iza svake riječi, koja se proteže na rod, jezik, domovinu i kralja, slijedilo je gromovito pljeskanje i radosno klicanje, kakvoga se još nikad nije čulo u tome kazalištu."[2] U Zagrebu je „ilirsko narodno kazališno društvo" predstavljalo do 30. kolovoza, a onda podje u Karlovac, pa u Sisak. Medjutim se 10. kolovoza 1840. sastao u Zagrebu hrvatski sabor. Ilirci dakle donesu pred sabor pitanje o narodnom kazalištu. Sabor sastavi zakonski članak 27., koji glasi ovako:[3] „Pošto su sve jurisdikcije ovih kraljevina na poziv slavne županije zagrebačke rado očitovale svoju pripravnost, da se ovdje sada postojeće narodno kazalište potpomaže i uzdržava, pa da će ovaj narodni zavod po mogućnosti rado podupirati, te pošto su (jurisdikcije) izrekle svoje mišljenje, da valja odustati od svake sile kod uzdržavanja toga patriotičkoga zavoda — idući ovom stazom, upravili su staleži i redovi stvar na dobrovoljne

[1] Nikola Milan: „Začetak i razvitak hrvatskoga kazališta", str. 14.—16. Vladimir Mažuranić: „Demeter: Teuta", str. XIX.

[2] Danica Ilirska god. 1840. str. 93. i 94.

[3] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", II. str. 295.

prinose". Saboru je predsjedao zagrebački biskup Juraj Haulik. On odmah daje za uzdržavanje hrvatskoga narodnoga kazališta 1000 forinti. Biskupov primjer slijediše drugi članovi sabora: prelati, velikaši i plemićki zastupnici. Za čas bijaše na okupu 4500 forinti. Sabor sastavi poseban kazališni odbor, koji će pod predsjedništvom grofa Janka Draškovića pretresti kazališno pitanje i pred sabor donijeti gotov prijedlog. Odbor je doista ozbiljno radio. U svome spisu kazuje, da je sabor uzeo narodno kazalište „pod zaštitu kraljevstva", pa da će kazalište širiti kulturu „predragoga narodnog jezika".[1]

Hrvatski sabor od god. 1840. raspravljao je takodjer o drugim važnim pitanjima. U posebnom (19.) zakonskom članku govori sabor o nepotvrdjenom narodnom književnom društvu, koje stavlja pod okrilje biskupa Haulika, jer je ban Vlašić umro 16. svibnja 1840. Sabor je zabrinut za sudbinu Slavonije. Zato kralju šalje predstavku, u kojoj moli, da požeškoj, virovitičkoj i srijemskoj županiji ostane naziv „dolnja Slavonija". Trebalo je sabrati dokaze, da Slavonija pripada Hrvatskoj, a ne Ugarskoj. Ovaj posao preuze odbor od 5 lica (Vjekoslav Bužan, Nikola Mikšić, Josip Briglјević, Stjepan Kereskenyi i Eduard Zerpak). Jednako je trebalo iznijeti dokaze, da Hrvatskoj pripada kraljevina Dalmacija. To će izraditi posebni odbor, u kome bijahu: grof Janko Drašković, komornik Imbro Inkey i zagrebački podžupan Herman Bužan.[2] Sabor zaključuje, da se ima kralju poslati zahvalnica, što je odbio nepravedne zaključke sabora požunskoga, pa time spasio „temelj političkoga života našega". Ipak već uvidjaju staleži i redovi, da moraju poduprijeti i temelj „narodnog" života. Zato stvaraju glasoviti zakonski članak 24., koji glasi ovako[3]: „U poslu, da se stolice narodnoga

[1] Ibidem, str. 297.

[2] Kukuljević: Jura regni, II. str. 293. i 294.

[3] Kukuljević: Jura regni, II. str. 295.

jezika podignu i uvedu u kr. akademiji zagrebačkoj i u svima gimnazijama, koje postoje u ovim kraljevinama, — zaključili su staleži i redovi, da će Njegovu c. kr. Veličanstvu podnijeti preponiznu svoju prošnju, neka se u kr. zagrebačkoj akademiji i u svima gimnazijama uvedu katedre narodnoga, od svih provincijalizama očišćenoga, jezika, pa da se tako raširi upotrebljavanje ovoga predloženoga narodnog jezika i da se potpomogne kultura njegova". U predstavci na kralja ističu hrvatski staleži[1]: „Osokoljeni primjerima drugih naroda, a i primjerom Magjara, koji gorljivom brigom rade za što veći procvat narodnoga jezika, držimo, da je i naša dužnost, da što većma gojimo naš jezik, jer se time ističe tip narodnosti naše". Ovaj zaključak bijaše dosada najveći uspjeh Iliraca. Treba naime znati, da u saboru od god. 1840. sjede ponajviše stariji ljudi, koji u mladosti nijesu imali prilike, da dobro nauče narodni jezik, jer u školama ne bijaše hrvatski jezik ni neobligatan, a kamo li obligatan predmet. Pa ipak ovi ljudi stvaraju zakon, koji će njihovim potomcima omogućiti, da prouče hrvatski jezik. Naravno da to čine zato, što vide, da će njihovim potomcima biti potrebno znanje narodnog jezika. Vide hrvatski staleži, da ideja mladih Iliraca napreduje toli brzo, te će naskoro hrvatski jezik u javnom životu istisnuti latinski jezik, kako je već u društvenom životu istisnuo njemački jezik.

8. *Ustuk Ilirizmu.*

Napredak hrvatskih Iliraca ljuto je uplašio Magjare. Novine magjarske počnu pisati, kako se u Hrvatskoj pomoću „ruskih rubalja" razvija „panslavizam". Mnogi političari magjarski smatrahu ilirizam čedom bečke politike. Svi su pak

---

[1] Acta congregationis Regni a. 1840. broj 15.

Ilirci u očima javnoga mnijenja magjarskoga bili tudji plaćenici, i to: ili cara ruskoga ili dvora bečkoga. Zato Magjari ne propustiše ni jedne prilike, gdje su mogli raditi protiv Iliraca. Svima silama nastojahu, da zatražene potvrde ne dobiju ni „Matica Ilirska", ni učeno društvo, a još manje zakonski članak 24. od god. 1840. Znali su Magjari, da Ilirci imaju u Hrvatskoj za sebe ponajviše djake, pa gradjanstvo i svećenstvo. Medju hrvatskom gospodom (velikašima i plemićima) bijaše malo Iliraca. Gospodu su naime plašila demokratska načela plebejskih Iliraca. Njima se Ilirci pričinjahu slični francuskim jakobincima. Uz to su gospoda smatrala Ilirce neprijateljima staroga ustava ugarskoga, na kojem počiva čitav feudalni sustav. Mnogoj gospodi bijaše „ilirsko" ime veoma zazorno, jer se bojahu, da će u njemu nestati staroga — ustavom zajamčenoga — imena „horvatskog."[1] Gospodu je morila i ta briga, što im postajaše sve jasnije, da će „ilirski" jezik progutati stari latinski jezik. Ne treba naime zaboraviti, da je malo hrvatske gospode znalo narodni jezik, pa se bojahu, da će izgubiti službe, ako štokavština prodre u hrvatske urede. U tome pogledu podupirahu gospodu takodjer tudjinci, koji se nastaniše u hrvatskim gradovima. Lako će dakle biti Magjarima, da u Hrvatskoj stvore „protuilirsku stranku". Početkom god. 1841. bude zbilja u Zagrebu otvoreno protuilirsko društvo „kasino", i to u kući grofa Amadea (prvo kazalište). Najviše je žrtava u tu svrhu prinesao grof Aleksander Drašković. Uz njega se ističu: grof Ivan Nepomuk Erdedi, barun Levin Rauch, turopoljski komeš Antun Josipović i knjižar Franjo Suppan. „Kasino" je u prvom početku brojio 120 članova. Ovi su otvoreno očitovali, da žele čitanjem magjarskih novina što prije i što bolje naučiti magjarski jezik.[2] Zato im Ilirci dadoše ime: „m a g j a r o n i".

[1] Smičiklas: „Poviest Hrvatska", II. str. 453.
[2] Ilirske narodne novine god. 1841. broj 23.

Pojav nove stranke u Hrvatskoj nije sustavio rad Iliraca. Oni 25. ožujka 1841. osnivaju „gospodarsko društvo",[1] koje opet pod svoje okrilje uzima n a r o d n i m u z e j. Sada nikne misao, neka se u Zagrebu podigne „Narodni dom", koji će pod svoj krov primiti „sve zavode, što ih uzdržaje i unapredjuje naš slaveno-ilirski narod". Da se pomogne mlada hrvatska književnost, obvezuju se članovi „narodne čitaonice" u Zagrebu, da će svaki od njih „kupiti barem jedan primjerak svake novo izdane ilirske knjige, koju preporuči ravnateljstvo društva". Tadašnji tajnik zagrebačke čitaonice Vjekoslav Babukić postade glavni knjižar knjige ilirske. Zato mu i pjeva Stanko Vraz: „Ti si knjižar glasoviti". Ipak je hrvatska književnost slabo napredovala, jer još uvijek nema te nema potvrde „Matici Ilirskoj", a ni učenomu društvu. Nevolja nauči Ilirce, kako će barem privremeno nadomjestiti ova društva. Oni će unutar „narodne čitaonice" zagrebačke utemeljiti posebnu glavnicu pod imenom „M a t i c a I l i r s k a". Prihodom ove glavnice izdavat će onda čitaonica razne knjige, jer po svojim pravilima smije „širiti korisne knjige". O tom se raspravljalo 10. veljače 1842. na glavnoj skupštini „narodne čitaonice". Potrebu i svrhu „Matice" prikaže grof Janko Drašković ovako: „Najpoglavitija svrha društva našega jest: rasprostranjivati nauku i književnost u narodnom jeziku našem, pa mladeži našoj dati priliku, da se domorodno izobrazi. Ovamo najviše spada: t i s k a n j e v r s n i h k n j i g a za priličnu cijenu. Mi imamo mnogo starih i glasovitih djela iz 16. i 17. vijeka, kad je njemačka literatura bila još u zipci. Imamo: Čubranovića, Ranjinu, Zlatarića, Gundulića, Palmotića, Gjorgjića i mnoge ine. Ove dakle preštampati organičkim (glasoshodnim) pravopisom našim, — jednoglasna je želja svih onih, kojima su poznate ove stare klasične knjige, jednako dične po duhu i po

[1] Isprvice se to društvo zvalo „Društvo za unapredjenje i popravljanje poljodjelstva u Horvatskoj".

ukusnoj krasoti. Ovim bi putem postigli slavu u književnom svijetu, a uz to bi takodjer znatnu pomoć dali i domaćim našim spisateljima, koji sastave kakovo vrsno djelo". Skupština doista utemelji „Maticu Ilirsku" i stavi ju pod okrilje „narodne čitaonice". Koje i kakve će knjige „Matica" izdavati, kako se imadu urediti i uz koju cijenu prodavati, — o svemu tomu odlučivat će poseban odbor, u koji dodjoše: dr. Ljudevit Gaj kao predsjednik, Vjekoslav Babukić kao tajnik, a dr. D. Demeter, Pavao Štoos, Antun Mažuranić i Ljudevit Vukotinović kao članovi. Kao što se prije sabiralo za narodno kazalište, tako sada čine Ilirci za „Maticu Ilirsku". Već prve godine imala je „Matica" do 400 darovatelja. a povrh toga 150 utemeljitelja po 50 forinti.[1]

Punih deset godina radio je Lj. Gaj sa svojim drugovima o kulturnom preporodu Hrvatske. Sada se već opažahu lijepi uspjesi toga rada. Ilirska je stranka ojačala, a prvaci njeni stekoše već i neki ugled. To ih je poticalo, da sada nastave rad i na političkom polju. Zato već god. 1841. vidjamo, kako Ilirci dolaze u svojim surkama i crvenkapama na skupštine županije križevačke i varaždinske. Ilirci živo sudjeluju takodjer 14. ožujka 1842. na skupštini zagrebačke županije. Tada se u javnosti raspravljalo o nasilju magjarskih županija, koje su redomice vraćale latinske dopise hrvatskih i slavonskih županija. Naše županije (požeška, križevačka, varaždinska i zagrebačka) prosvjeduju protiv toga nasilja, te šalju predstavke na kralja.[2] U skupštini varaždinske županije (koncem god. 1841.) prvi put se Ilirci sukobiše s magjaronima. Odsada se jedni i drugi organiziraju u stranke. Magjaroni sastavljaju „horvatsko-ugarsku" stranku; Ilirci pak uzeše ime „narodna stranka". Jedni će i drugi ogledati snagu svoju kod

[1] Smičiklas: „Povijest Matice Hrvatske". Spomenknjiga, str. 8.–11.
[2] Šurmin: „Hrvatski preporod", II. str. 192. i 196.—203.

restauracije (obnove činovništva) županije zagrebačke 31. svibnja 1842. Ilirci su nastojali, da budu izabrani takovi županijski činovnici, koji će „kao pravi koreniti Horvati pored konštitucijonalnih ugarskih prava čuvati i braniti takodjer naše domaće municipalne stare horvatske pravice svojim domorodstvom, koje izvire iz općenite (sa Dalmatincima i Slavoncima) narodnosti. I samo tako misleći — t. j. za općenitu narodnost, za konštituciju i municipalnost zauzeti — Horvati jesu kod nas tako zvani Iliri". Sami za sebe kažu, da su Ilirci „jedini pravi, iskreni i čisti Horvati", dočim su magjaroni „usurpatori (otimači) svetoga nam imena horvatskoga".[1] Magjaroni bijahu sigurni za pobjedu. Josipović je naime za svoju stranku predobio seoske plemiće iz Turopolja. S magjaronima je držao takodjer veći dio plemstva iz Sv. Ivana-Zeline. Uz to Ilirci većinom nemaju ni prava izbornoga, jer nijesu plemići. Pa ipak stekoše Ilirci na skupštini većinu. Oni su neumornom agitacijom za se predobili seosko plemstvo iz Moravča i Draganića. Uz to sabraše punomoći (credentionalia) od takvih plemića, koji nijesu osobno dolazili na skupštinu. Tako bijaše omogućeno, da na skupštinu dodje mnogo Iliraca. Kad su magjaroni vidjeli, da je njihova stranka u manjini, započnu svadju, iz koje se rodila tučnjava. Magjaroni uzmaknu sa birališta, pa tako budu jednoglasno izabrani svi kandidati ilirske stranke. Pobjeda se dakako proslavila sjajnom bakljadom Lj. Gaju i onim velikašima, koji držahu s Ilircima, a to bijahu: grof Laval Nugent, grof Janko Drašković, grof Juraj Oršić, barun Franjo Kulmer, Eduard Jelačić i veliki župan Nikola Zdenčaj.[2]

Radi ove ilirske pobjede zajaukaše Magjari i magjaroni. U skupštini županije peštanske predloži Ljudevit Košut, neka se Hrvatska u pogledu „javne uprave i zakonodavstva odijeli od Ugarske", ali ne „od svete krune ugarske". Košut je svoj

[1] Ilirske narodne novine god. 1842., str. 193.

[2] Šurmin: „Hrvatski preporod", II. str. 205. i 206.

prijedlog obrazložio time, da Hrvatska smeta narodnomu razvoju Ugarske. Peštanska županija zbilja pozove druge ugarske županije, neka na slijedećem zajedničkom saboru podupru prijedlog, da se Hrvatskoj podijeli samostalna uprava i samostalan sabor. No javno se mnijenje magjarsko izjavi protiv toga prijedloga, pa ga odbiju i županije ugarske.[1] Magjari su nastojali, da nadju druga sredstva, kojima će skršiti ilirski pokret. U pomoć im dodje plemenita općina turopoljska. Na svome zboru 7. lipnja 1842. izjave Turopoljci, da vole biti Magjari, nego li Ilirci. Zato prosvjeduju protiv toga, što se 31. svibnja 1842. u njihovoj odsutnosti obavila restauracija županije zagrebačke. Svoj prosvjed šalju Turopoljci svima županijama u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj. Križevačka i varaždinska županija odbiju prosvjed Turopoljaca. No zato ga objeručke prihvati srijemska županija, koja se uz to izjavi protiv Iliraca ovako: „Mi želimo ostati Slavonci, vjerno privrženi Ugarskoj. Mi ne poznajemo nikakvoga carstva ilirskoga. Zato sve sanje i pomame, riječju sva protuustavna gibanja ilirizma proglasujemo po gradjanskoj našoj dužnosti za griješna“.[2]

Od smrti bana Vlašića (16. svibnja 1840.) ostade nepopunjena banska stolica. Isprvice su hrvatski staleži namjeravali, da iz sabora zamole kralja Ferdinanda, neka im za bana dade nadvojvodu Stjepana. No prije, nego li se sabor (10. kolovoza 1840.) sastao, imenovao je kralj zagrebačkoga biskupa Haulika namjesnikom banske časti. Zato je sabor zamolio kralja, neka Hauliku kao banskomu namjesniku dade sva prava, što ih ima ban. Haulik je vladao dvije godine. Hrvati bijahu s njime zadovoljni, jer je podupirao kulturno nastojanje ilirsko. No Magjari upravo radi toga zamrziše Haulika. Oni su dapače u novinama pisali, da je Haulik s kanonicima zagrebačkim

[1] Horváth: „Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns“, II. str. 107. i 108. Ilirske narodne novine god. 1842., str. 206.

[2] Ilirske narodne novine god. 1842., str. 321.

dao novaca, kojima da su Ilirci prigodom restauracije kupovali plemićke glasove. To bijaše dovoljno, da Magjari oduzmu Hauliku vlast iz ruke. Banom hrvatskim bude 16. lipnja 1842. imenovan pukovnik F r a n j o H a l l e r.[1]

Osim Haulika morao je pasti takodjer Nikola Zdenčaj, veliki župan zagrebačke županije. Premda je Zdenčaj ugarskomu namjesničkomu vijeću poslao službeni izvještaj o restauraciji zagrebačkoj, ipak bude u srpnju 1842. svrgnut sa časti Zagrebačka županija dobije kr. komisara u osobi Josipa Šiškovića, velikoga župana virovitičke županije. Šišković je na zahtjev Magjara dobio nalog, da povede istragu o tečaju restauracije. Turopoljci se odmah požure, te 18. kolovoza pošalju Šiškoviću pismenu tužbu, koju je potpisalo 300 plemića. Naprotiv je županija zagrebačka odlučila, da će posebnom predstavkom zamoliti kralja, neka bi opozvao komisara svoga, jer je to učinjeno protuzakonito.[2]

Magjarske su novine neprestano udarale na Ilirce. Mnogi se Hrvati bojahu, da će Magjari time zavesti novoga bana Hallera, koji se četiri mjeseca nije doselio u Hrvatsku. Osjećala se potreba, da Ilirci napišu „Riječ u svoje vrijeme", ne bi li ban još prije svoga dolaska u Hrvatsku doznao za pravo stanje stvari. Glasovit ovaj članak izadje u „Ilirskim narodnim novinama". Budući da je u njem izraženo mišljenje Iliraca o tadašnjem položaju, vrijedno je, da se ovdje prikaže izvadak iz članka.

Sedam stoljeća živjeli su Hrvati s Magjarima u slozi, ali bez magjarskoga jezika. Sada pak Magjari smetaju Hrvate u uživanju njihovih prava. O tomu nijesu stari Magjari nikada ni sanjali. Magjari nam hoće „uzeti našu narodnost i jezik naš, a s time i duševni naš život. Što više: ne stidite se, da nas pred svijetom javno proglašujete kao robove vaše! Kažite, kada

[1] Acta banalia a. 1842.

[2] Šurmin: „Hrvatski preporod". II. str. 212. i 213.

smo mi vama plaćali harače? Znate li vi, da su ove kraljevine tako slobodne, kao što i različite od Ugarske! A što se tiče slobode i uzajamne zavisnosti medju kraljevinom Ugarskom i sjedinjenim kraljevinama, nema ovdje nikakove razlike. Kao što dosada nikada nijesmo Magjare priznali za gospodu našu, tako ih ne priznajemo ni sada. Nijesu naime Hrvati za vladare svoje uzeli Magjare, nego kraljeve ugarske! Zato i jesmo neoskrvnjeno zadržali našu kraljevinu, slobodu i prava naša, kada dobrovoljno stupismo pod krunu ugarsku. Mi nijesmo nikada bili niti smo sada neprijatelji Magjara, kao i obradjivanja jezika njihovoga, u koliko ne vrijedjaju prava drugoga naroda. No da budemo robovi Magjara; da primemo njihov nama sasvim tudji jezik, pa da se s njima stopimo u jedan magjarski elemenat, — toga mi kao slobodan, hrabar i od Magjara posve različit slavenski narod ne možemo učiniti, niti ćemo to ikada učiniti pod ikoji način, dok u nama teče slavenska krv, dokle gdjegod na svijetu bude pravice, i dokle se mi budemo sjećali slavnih praotaca naših! Magjari doduše vele, da oni ne će nama oduzeti narodnost našu, već da samo žele svoj magjarski jezik promijeniti s latinskim. Oni vele, da je svejedno, bio u ovim kraljevinama diplomatički jezik latinski ili magjarski, pošto ni jedan ni drugi nije narodni naš jezik; pa kakogod smo uz latinski jezik zadržali našu narodnost i prvenstvo u domovini, tako da toga ne ćemo izgubiti niti po magjarskom jeziku. No to su samo lukave riječi; njima ne vjeruje nitko, koji ikoliko pozna težnje Magjara, pa se obazire na njihov postupak, a ne na riječi. Dok se kod nas u javnim poslovima upotrebljava i kao diplomatički organ postoji latinski jezik, dotle smo mi domaćine; dotle će se u javnim službama nalaziti i javne časti obnašati sinovi naše domovine."[1]

---

[1] Ilirske narodne novine god. 1842., str. 247.

Ban Haller pozove hrvatske staleže, neka 18. listopada 1842. dodju u Zagreb na sabor, jer će se toga dana svečanim načinom instalirati za bana hrvatskoga. Ilirci se počnu odmah spremati, kako bi tom prilikom pred novim banom pokazali snagu svoju. U Zagrebu se već 17. listopada sakupilo mnogo Hrvata iz bliza i daleka. Sve se crvenilo od crvenkapa! Dodjoše doduše u Zagreb takodjer Turopoljci, zakleti neprijatelji Iliraca; ali se netko našalio s njima, te su plemenita no slabo upućena braća pred povorkom svojom nosila veliki grb, na kojem se sjajila zvijezda s polumjesecom, dakle znak ilirske stranke! Pred banske dvore dodje glazba i počne svirati; ali svirala je sve same ilirske pjesme i davorije! U povorci stupahu izaslanici hrvatskih županija pod županijskim zastavama; no barjaktari imali su crvenkapu na glavi! Ilirci su okitili svoje kuće po ulicama, kuda će prolaziti ban; ali su podjedno na prozore stavili takove natpise, da ban uzmogne čitati, što narod od njega očekuje. Na Gajevu je stanu bilo napisano: „Brani narod, čini samo pravo!" Drugdje se čitalo: „Tko nam rod i dom zatira, — on pod sabljom nek umira!" Na večer kod bakljade nosili su Ilirci transparent, koji je u dvije riječi — „Recta tueri" (čuvati prava) — rastumačio banu program iliriski.[1] U povorci prigodom instalacije isticao se grof Albert Nugent. On je u Zagreb doveo veliku četu banderijalaca u narodnom odijelu. Na zastavi se njegovoj čitala ilirska deviza: „Odlučio sam". Sam pak Nugent bijaše odjeven u crvenu kabanicu, a na glavi je dakako imao crvenkapu.[2] Bana je po starom običaju instalirao biskup Haulik. Pozdravio ga je dugim govorom, zaželjevši Halleru, da pod njegovom vladom bude Hrvatska sretna i blagoslovljena. Haller obeća, da će braniti „municipalna prava" kraljevine Hrvatske. U ime grada Zagreba pozdravi bana sudac Josip Stajdacher, jedan od prvaka ilirskih. Može se reći,

---

[1] Šurmin: „Hrvatski preporod", II. str. 226.—228.

[2] Smičiklas: „Poviest hrvatska", II. str. 454.

da je on banu prikazao ilirske težnje. Izrekao je naime nadu, da će pod banovom zaštitom „cvasti banska vlast, koja je tolikim poveljama potvrdjena i naročitim zakonom protegnuta od Drave do Jadranskoga mora; da će se sačuvati stari djedovski ustav; da će neoskvrnuta postojati municipalna — ovim kraljevinama vlastovita — uredjenja i prava; napokon da nikakova ni najmanja zlijed ne će postići njihovu narodnost, koja je na sve vijeke skopčana ljubavlju prema domovini".[1] Ban je govorio i hrvatskim staležima u saboru; no pri tom je budno pazio, da ne spomene „hrvatsku kraljevinu"; mjesto toga spominjao je „ovu domovinu", koju jednostavno naziva „provincijom".

Što je proslava instalacije banove prošla toli sjajno, to bijaše G a j e v a zasluga. On je i u novinama svo'im tumačio, da treba dizati bansku čast, jer je upravo ban vidljiva glava trojedne kraljevine; ban je „prorex Illyrici", dakle kraljev namjesnik u Iliriji. Haller se morao Gaju odužiti za njegovu zaslugu. Zato ga pozove na svečani objed banski. Prisutni bijahu i mnogi Magjari, koji su Hallera dopratili u Hrvatsku. Njih je neugodno iznenadio pojav tolike moći Iliraca u glavnom gradu Hrvatske. Vidjeli su, da Ilirci imaju za sobom velik dio naroda. Magjari zamjeriše Halleru, što je na objed pozvao Gaja. Podjedno stanu u novinama klevetati Ilirce. Sad se na sva usta govorilo, da će hrvatski Ilirci ostaviti katoličku vjeru i primiti grčko-istočnu. Ilirci su veleizdajnici, jer hoće od Austrije otrgnuti slovenske pokrajine, pa ih pripojiti Hrvatskoj i tako stvoriti novu „državu ilirsku". Radi toga naravno ne treba Ilircima ugarskog ustava; oni dapače hoće potkopati i stare hrvatske pravice! Protiv ovih kleveta ustade koncem god. 1842. sam Gaj, te u svojim novinama dade stanovite izjave.[2] „Je li koji drugi Horvat ili Slavonac našu, samo u konštituciji utemeljenu, slo-

---

[1] Ilirske narodne novine god. 1842., str. 385.

[2] Ilirske narodne novine god. 1842., str. 391.

bodu i našu — samo u municipalnim pravima, t. j. u posebnim starim horvatskim pravicama utemeljenu — narodnu neodvisnost slovom i činom ili jezikom i perom te svakim po zakonu dopuštenim načinom u javnim mjestima krepčije branio, nego li upravo oni Horvati i Slavonci, koji se radi ispovijedanja sloge zovu Ilirima? Nije u li se baš ovi t. zv. Iliri kao pravi Horvati i Slavonci svakom prigodom po istini govoreć jedini odlikovali, opirući se lukavim i vuhnenim — na upropaštenje kraljevine Horvatske i Slavonske osnovanim — zamkama i zapletima nekih, pod nazivom tobože Horvata, sakritih službenika tudjinstva? Nijesu li baš ilirski domorodci pribavili sebi ime tvrdoglavih neprijatelja napredovanja zato, što oni neustrašivo i krepko čuvaju i brane starinske horvatsko-slavonske pravice, svaku i svekolike, te što ih podnipošto ne dopuštaju ni najmanje drmati? Jesu li Horvati i Slavonci i jednu samo sloboštinu izgubili radi ilirstva?“

Uzaludna bijaše obrana Gajeva! Magjari su već za sebe predobili novoga bana. Haller stade na čelo hrvatskih magjarona, te po njihovoj želji uzme raditi o propasti Iliraca. Saveznike nadje sebi u ministarstvu vanjskih posala. Ilirci su naime za svoju ideju agitirali takodjer po turskim zemljama, gdje stanuju južni Slaveni. To priznaje i sam Ivan Kukuljević, kada piše[1]: „Istina je, ima kod nas nekoliko rodoljuba, koji s velikom čežnjom bacaju svoje oko na one krajeve preko korduna, gdje su sinovi jedne majke kao robovi pod jarmom turskim; gdje živi kršćanski narod, koji je nekada bio s nama u zajednici. A ne obvezuju li se naši kraljevi kod krunidbe, da će ove zemlje, — u kojima gospoduju muslimi, a otete su hrvatskomu plemstvu, — opet povratiti pod onu vlast, pod kojom su i bile?“ I doista se već javno znalo, da u Bosni živi nekoliko radinih rodoljuba (ponajviše franjevaca), koji namjeravaju, da pomoću Iliraca oslobode raju od gospodstva tur-

[1] „Luna“ god. 1842., broj 77. i 78.

skoga. Radi toga potužio se (nagovoren od Magjarâ) turski poslanik dvoru bečkomu protiv Iliraca. Jednako se Rusija dizala protiv Iliraca, bojeći se, da ne bi Austrija razvitkom ilirske ideje spremila pod svoju sferu Bosnu, Srbiju i Bugarsku.[1]

Napokon je kralj Ferdinand 11. siječnja 1843. potpisao odluku, kojom se zabranjuje ime: ilirsko, ilirizam, Ilirija. U odluci veli kralj, da ne želi spriječavati razvitak narodnog jezika; ali ne će, da se pod izlikom brige za održavanje narodnosti sije medju podanicima sjeme ogorčenja i cijepanja. Ilirsko se ime zabranjuje za novine i javne spise, a napose u školi i kod javnih rasprava. Da su kod ove odluke sudjelovali Magjari, svjedoči onaj stavak, koji kaže: Hrvatske oblasti ne smiju nezakonito navaljivati na magjarski jezik; naprotiv moraju zapriječiti takove navale kod drugih, naročito u političkim spisima. Kraljevska ova odluka bude objelodanjena 18. siječnja 1843. Ban ju pošalje nadzorniku škola zagrebačkoga okružja, koji bijaše takodjer cenzor za novine i knjige. U banskoj popratnici motivira se zabrana imena ilirskoga kod Gajeve „Danice" ovako: Ugarsko je namjesništvo svojom odlukom od 26. kolovoza 1834. dozvolilo Gaju, da izdaje „Danicu Horvatsku, Slavonsku i Dalmatinsku". Nikada mu pak nije bilo dozvoljeno, da promijeni ime „Danice". Zato se Gaju zabranjuje, da za „Danicu" upotrebljuje ime ilirsko.[1] I doista osvane „Danica" 21. siječnja 1843. s pridjevom „Horvatska, Slavonska i Dalmatinska", a ne „Ilirska". Istoga dana izadjoše i Gajeve novine, ali s jednostavnim naslovom „Narodne Novine", dočim su prije nosile naslov: „Ilirske narodne novine". Isprvice je „Danica" zadržala barem ilirske znakove: polumjesec i zvijezdu. No ban Haller dade ukloniti i ove znakove. Magjari su naime tvrdili, da Ilirci hoće ovim znakovima k sebi primamiti Hrvate i Srbe u Bosni. — Ilirci se

[1] Šurmin: „Bilješke za hrvatski preporod. 23." („Vienac" g. 1902.)

[2] Šurmin: „Hrvatski preporod", II. str. 235. i 236.

bojahu, da će sada slijediti takodjer udar na „Maticu Ilirsku". I doista bude „narodna čitaonica" zagrebačka pozvana na odgovornost radi „Matice". Ali predsjednik čitaonice grof Janko Drašković pohiti u Beč, te upotrebi svoj upliv kod kralja, da spasi „Maticu Ilirsku". Drašković donese iz Beča poruku: „Kralj je otac svima narodima svojim, pa ne da jednoga tlačiti po drugomu. Kralj je želio umiriti i one, koji se tuže protiv imena ilirskoga". Tako je Drašković spasio mladu „Maticu Ilirsku", koja je upravo tiskala prvo svoje djelo: Gundulićev epos „Osman".[1]

9. Magjaroni i narodnjaci.

Poslije zabrane imena ilirskoga znatno pade ugled dra. Ljudevita Gaja. Mnogi Ilirci osudjivahu politički rad Gajev, jer da je on skrivio zabranu imena ilirskoga. Tako n. pr. Stanko Vraz piše 28. siječnja 1843. pjesniku Ivanu Trnskomu: „Povod zabrani dala je buka, kojom su neki domorodci nastojali, da ilirsko ime uvedu i u politički život". Nije se dakle smio ilirizam spojiti s politikom, već je imao nastojati jedino oko prosvjetnog napretka južnih Slavena. Franjevac Kajo Adžić piše 17. ožujka 1843. prijatelju I. A. Brliću: „Da se Gaj manio Koruške, Kranjske, Bugarske i t. d., pa da se držao illyricuma hungaricuma, t. j. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, — zaista ne bi došlo do toga. Njegova bi pak namjera s vremenom ipak postigla svoju svrhu, t. j. rasprostranjenje literature, pošto Horvatska, Slavonija i Dalmacija zgodno zauzimaju sredinu južnog Slavenstva, te bi se miris cvatuće naše literature prosipao na ostale susjedne gornje i dolnje države".[2]

Mjesto ilirskog imena služe se odsada hrvatski rodoljubi u političkom radu pravim imenom „h r v a t s k i m". U politici ih ne vodi više toliko Gaj, koliko Ivan K u k u l j e v i ć.

[1] Smičiklas: „Povijest Matice Hrvatske". Spomenknjiga, str. 12. i 13.
[2] Šurmin: „Hrvatski preporod", II. str. 238. i 239.

Mnogi se Ilirci okupiše oko mladoga plemića Kukuljevića, koji je g. 1842. ostavio vojničku službu, da se može baviti politikom. Kukuljević izdade proglas, u kome jasno ocrta politički svoj program[1]: „Hrvati! Kada ćemo prestati pomoći tražiti od tudjina? Kada ćemo imati toliko ponosa, da sami sebi pomognemo? Onda, kad ćemo se u duhu sjediniti, pa kada ćemo u Hrvatskoj dušom i tijelom biti Hrvati. Ali to moramo naskoro biti, jer drukčije ćemo prestati bitisati. Sada ili nikada valja da uvedemo naš jezik u urede, pa da zatražimo consilium (savjetništvo), t. j. samostalnu vladu hrvatsku!" Kao što je Kukuljević zamijenio Gaja, tako će rodoljubni i učeni Metel Ožegović, sin bivšega protonotara Stjepana Ožegovića, zamijeniti grofa Janka Draškovića, koji radi visoke starosti svoje ne će više da ide na zajedničke sabore ugarsko-hrvatske.

Hrvatsku je štampu za banovanja Hallerova pritisnula silovita cenzura. Gajeve su novine smjele pisati samo ono, što je dopuštao zloglasni cenzor Mačik. Muka bijaše hrvatskim rodoljubima, što nijesu u novinama smjeli odbijati magjarske navale. Još im teži postade položaj, kad se doznalo, da je kralj sazvao zajednički sabor u Požun. Prije toga mora se u Zagrebu sastati hrvatski sabor, da bira nuncije i da im dade instrukciju. Naravno bi bilo, da se o toj instrukciji prije raspravlja u javnosti putem novina. No toga ne bi dozvolio cenzor. Da pak iznesu u javnost narodne potrebe, osnuju hrvatski rodoljubi novi list „Branislav", koji je izlazio u Biogradu. Odmah u prvom broju ogorčeno pišu[2]: „Nije li žalosno, da mi, sinovi ustavne države, moramo uteći u stranu zemlju, kad želimo, da sebi uzajamno priopćimo naše misli i namjere... Eto, pred

[1] Smičiklas: „Život i djela" I. Kukuljevića" u „Radu" knj. 110. str. 127.

[2] Smičiklas: „Poviest hrvatska", II. str. 454.—456.

vratima stoji hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor. U njega puni nade upiremo oči; od njega očekujemo lijeka za narodnost i domovinu. Trebalo bi, da se unaprijed dogovorimo o predmetima, o kojima će ondje biti govora, pa da narod pripravimo za ovo velevažno doba. Ali mi ne smijemo niti pisnuti, dočim su Magjari o svojem saboru govorili i pisali više, nego li je i trebalo. Mi želimo raspravljati u svoj čednosti, pa nam ni to nije dopušteno. To je žalosno; to nas boli. Žalost nam se podvostručuje, kada uzmemo na um: tko nas u tome priječi?... Oni, koji nas nazivaju svojom braćom; koji s nama imaju isti ustav i uživaju ista prava; oni, koji bi nam imali biti najvjerniji drugovi, najčvršći saveznici i najiskreniji prijatelji, oni su najveći neprijatelji naši! Oni upotrebljavaju čitavu snagu svoju, da nam, koliko je moguće, ograniče slobodu štampe; da nam slogu i pomirenje učine nemogućim, pa da nam po tomu vrat skuče pod jaram tatarski. To su pak pretjerani Magjari i privrženici njihovi. Jest: Magjari, koji vladu tako rado kore despotizmom, a sami nameću najveći despotizam svima, koji ne govore magjarski... Magjari na državnom saboru najviše viču o slobodi štampe; a kod nas nastoje o tomu, da zapriječe tiskanje svake knjige, pisane hrvatskim jezikom! Mnogi ne će vjerovati, — a sveta je istina, — da se u Zagrebu više puta ne smije pretiskati ni ono, što je već bilo tiskano u kojoj knjizi ili u novinama austrijskih pokrajina; ugarska cenzura dapače zabranjuje i zaplijenjuje takove knjige, koje bijaše propustila austrijska cenzura.* Mnogi ne će vjerovati, — pa ipak je čista istina, — da sada nema u čitavoj Evropi tako stroge cenzure, kakova je u Zagrebu. Ovdje cenzor briše i zabranjuje štampati takove stvari, koje bi mogle deklamirati i piljarice u Carigradu. Šta ćemo više: kad nam se putem štampe ne da

* U ono je doba Metternich davio austrijsku štampu, dočim u Ugarskoj i Hrvatskoj bijahu zadnjih godina stvoreni liberalniji zakoni o štampi, ali se u Hrvatskoj nijesu provodili.

svijetu priopćiti ni ono, što se javno radilo u županijskim skupštinama!“

Hrvatski sabor sastade se 2. svibnja 1843. Na njemu se prviput pojaviše dvije stranke: narodna i magjaronska. Narodna je stranka u sabor poslala rodoljubne ljude, željne rada. Naprotiv se magjaroni namjeravahu poslužiti silom oružja; zato su na sabor doveli seljačke plemiće i svoje banderijalce tako, da su na okupu imali preko 2000 oružanih ljudi. Naravno da ban Haller nije smio dopustiti tolike nezakonitosti. Seljačko plemstvo morade otići kući, a na saboru ostadoše samo prelati, velikaši, predstavnici plemstva i zastupnici gradova. Rodoljubi hrvatski izniješe na saboru silovit postupak magjarskoga cenzora u Zagrebu. Mnogo se raspravljalo o cjelovitosti hrvatskih zemalja; ponavlja se stari zahtjev, da se Krajina i Dalmacija imaju sjediniti s Hrvatskom, a Slavonija ne smije se nipošto otrgnuti od Hrvatske. Sve je to došlo u instrukciju, koja će hrvatskim nuncijima kazivati, kako se imadu držati na zajedničkom saboru. Naravno da je na red došlo i pitanje o magjarskom jeziku. Sad se digne Ivan Kukuljević, te prvi nakon toliko vijekova progovori hrvatskim jezikom[1]: „Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Magjari i malo Slaveni, a iskreno govoreći nijesmo ukupno ništa. Mrtvi jezik rimski, a živi jezici: magjarski, njemački i talijanski, — to su naši tutori! Živi nam se groze, a mrtvi nas jezik drži za grlo, duši nas, te nas nemoćne vodi i predaje u ruke živim jezicima. Sada imamo još toliko snage, da se suprotstavimo mrtvomu (latinskom jeziku). Za malo ne ćemo moći nadvladati žive jezike, ako se čvrsto ne stavimo na noge, t. j. ako u domovini svoj jezik ne utvrdimo i postavimo ga vladajućim!“ Mladji članovi sabora bili bi možda prihvatili Kukuljevićev prijedlog, ali pretegoše iskusniji starci. Oni su tvrdili, da se magjarskomu je-

---

[1] Smičiklas: „Život i djela I. Kukuljevića“ u „Radu“ knj. 110. str. 131.

ziku može najbolje suprotstaviti latinski jezik, kojemu je eto sklon i sam kralj, jer ga je god. 1840. uzeo u zaštitu. Instrukcija zatraži od nuncija, da se imaju najodlučnije opirati magjarskomu jeziku. Da se pak zadovolji takodjer mladjemu naraštaju, ponovi sabor kralju svoju molbu od god. 1840., neka se u gimnazije i u kr. akademiju uvede hrvatski jezik kao obligatan predmet. Za nuncije budu izabrani: Herman Bužan, Karlo Klobučarić i Metel Ožegović. Ovaj izbor pokazuje, da u saboru nijesu magjaroni imali većine, jer sva tri izabrana nuncija spadaju medju odlučne protivnike magjarskog jezika.

Dok su hrvatski nunciji boravili na zajedničkom saboru, spremala se u Hrvatskoj nova oluja. Magjaroni naime pomoću bana Hallera izradiše, da je vlada proglasila nezakonitom restauraciju, na kojoj stekoše Ilirci 31. svibnja 1842. prvu pobjedu svoju. Nova obnova činovništva županije zagrebačke imala se obaviti 9. prosinca 1843. Za taj izbor spremahu se obadvije stranke: narodna i magjaronska. Na Markov trg dodje nebrojeno seljačko plemstvo; dodjoše i mnogi Zagrepčani, osobito rodoljubna mladost. Svatko je napeto očekivao rezultat izbora. Svijet bijaše uzrujan; mnogi su ljudi uza se imali dapače oružje. I zbilja dodje do okršaja prije, nego li je izbor počeo. Rauchov sluga ustrijeli naime nekoga Nugentova čovjeka. Na to nastade pucnjava s obiju strana, te bude ranjeno nekoliko narodnjaka i magjarona. Turopoljci rane balticom i hrvatskoga književnika Mirka Bogovića. Krv se prolila, a izbor bude odgodjen. Naravno da su magjaroni svu krivnju bacili na Ilirce. Opet dodje u Zagreb novi kr. komisar Josip Rudić, veliki župan bački, da vodi istragu.[1] Pravda izmedju narodnjaka i magjarona trajala je u Hrvatskoj kroz čitavu god. 1844. Sada se javno raspravljalo jedno pitanje, koje su magjaroni potaknuli još koncem god. 1841. na skupštini županije varaždinske. Evo, o čemu se radilo! Na zajednički sabor

[1] **Smičiklas: Poviest hrvatska, II. str. 458.**

u Požun slala je svaka ugarska županija po 2 zastupnika plemstva svoga. Isto su činile takodjer tri županije slavonske. No Hrvatska je u tome pogledu imala osebujan položaj. Ona je naime na zajednički sabor slala tri nuncija, koji zastupahu čitavu Hrvatsku, i to dva u dolnjoj, a jedan u gornjoj kući. Magjaroni su predlagali, neka se ovaj način zastupanja promijeni tako, da će u buduće i hrvatske županije (zagrebačka, varaždinska i križevačka) slati na zajednički sabor po 2 zastupnika. Time će Hrvatska u dolnjoj (zastupničkoj) kući zajedničkoga sabora imati 6 zastupnika mjesto dosadašnja 2 nuncija. U gornjoj pako kući imaju i onako pravo glasa svi hrvatski velikaši i crkveni dostojanstvenici. No ipak je taj magjaronski prijedlog bio poguban. Nunciji naime imadu pravo prosvjeda u pogledu državnoga prava kraljevine Hrvatske, dočim županijski zastupnici mogu govoriti samo u ime svoje županije. Zato je narodna stranka energično odbijala prijedlog magjaronski. Ilirci odmah god. 1842. dokazivahu, da ovaj prijedlog znači „uništenje narodnoga života“, jer uništuje sve hrvatske „privilegije i municipalna prava“. To bi pak „za sobom povuklo konačno stopljenje s Ugarskom, pa time i političko samoubojstvo“ kraljevine Hrvatske. Nunciji nijesu na zajedničkom saboru „samo udionici ugarskoga zakonotvorstva, u koliko se poslovi pretežu zajedno i na Ugarsku i na Horvatsku; oni su i napose obvezani, da čuvaju općenite koristi svih stanovnika ovih pokrajina, pa da brane biće i cjelokupnost rečenih kraljevina, te prava i slobode svoje domovine“. Kad bi se dakle „pojedinim horvatskim varmegjama (županijama) dozvolili zastupnici, onda bi se posve ukinulo gore navedeno zaista narodno horvatsko zastupljenje. Tada bi se pojedine osamljene horvatske varmedje smatrale kao i ostale ugarske varmegje, te ne bi mogle imati nikakova upliva glede narodnosti i municipalnih prava svojih“.[1] Na-

[1] Ilirske narodne novine god. 1842., str. 69.

rodna stranka ostade i nadalje nepomirljiva protivnica magjaronskomu prijedlogu. Sad se u Hrvatskoj počela razvijati i nova vrst literature: satira! Duhoviti književnici hrvatski uzimahu za predmet svojih karikatura kolovodje magjaronske. Ovi su to i zaslužili, jer se u zajedničkom saboru upravo naprezahu, kako će naškoditi Hrvatskoj i narodu hrvatskomu. Satire većinom ne dopriješe do nas: bijahu naime pisane, a ne tiskane, jer je cenzor štitio magjarone.

Ali da ogledamo rad na zajedničkom saboru! Čim su hrvatski nunciji počeli govoriti latinski, Magjari ih prekidahu poklicima, neka govore magjarski. U tome podupirahu Magjare takodjer dva Hrvata: varaždinski župan grof Ivan Nepomuk Erdedi i turopoljski komeš Antun Josipović. Ove izdajice stanu tvrditi, da su oni pravi Magjari! I zbilja počnu obadva govoriti magjarski, na što je sabor hrvatskim nuncijima zabranio govoriti latinski. Nunciji se obrate na hrvatske županije i gradove s upitom: „Što nam je raditi?“ Odasvuda dobivahu odgovor: „Govorite i nadalje latinski! Ako Vam toga ne budu Magjari dopuštali, — vratite se kući!“ Nunciji nastave u zajedničkom saboru govoriti latinski, braneći prava kraljevine Hrvatske. Bez njihove privole zaključuje zajednički sabor: 1. da za 6 godina ima u Slavoniji i u Primorju magjarski jezik postati uredovnim; 2. da hrvatske oblasti moraju primati magjarske dopise, a za 8 godina morat će s ugarskim oblastima dopisivati na magjarskom jeziku; 3. da se na svima hrvatskim školama imade predavati magjarski jezik; 4. da Hrvati moraju na zajedničkom saboru govoriti magjarski, a ne latinski; napokon 5. da svaki turopoljski plemić ima osobno pravo glasa na hrvatskom saboru. Potonji je prijedlog predložio komeš Josipović, a prihvatiše ga Magjari, — oni Magjari, koji toliko jaukahu, kad je bečki dvor ugarskim seljačkim plemićima neko vrijeme dozvoljavao, da osobno sudjeluju na županijskim skupštinama, gdje su onda (po uputi iz Beča) smetali pokretu

naobraženih plemića magjarskih. Sada eto hoće Magjari, da pomoću zavedenih Turopoljaca onemoguće rad sabora hrvatskoga, jer bi u njemu bilo pet puta toliko Turopoljaca, koliko svih ostalih velikaša i plemića hrvatskih.[1]

U sjednici zajedničkoga sabora od 12. rujna 1844. digne se nuncij Metel Ožegović, te u ime hrvatskih zastupnika dade ovu izjavu: „Što se tiče pitanja narodnosti u združenim kraljevinama (t. j. u Hrvatskoj i Slavoniji) i s time skopčane političke rasprave, moram primijetiti, da niti sami slavni (ugarski) staleži i redovi ne niječu razliku, koja postoji izmedju naroda, koji živi u Hrvatskoj i Slavoniji, te izmedju drugih slavenskih naroda u Ugarskoj. Dobro je naime poznato, da združeni naš narod — uživajući doduše pod zajedničkom krunom (sv. Stjepana) zajednički ustav — ipak ima još i vlastita svoja posebna prava i političku svoju samostalnost. Ovaj se dakle narodni život nipošto ne može ograničiti samo na naobrazbu jezika i književnosti, već se proteže na obezbjedjenje i obranu svoga vlastitoga prava, jednom riječju: na ojačanje njegove — tečajem tolikih vijekova sačuvane — političke i narodne osebine. Stoga doista nije pojmljivo, kako se takova težnja može smatrati kažnjivom. Ta kao što kod pojedinih ljudi, tako je i kod svakoga naroda glavna dužnost: sačuvati samoga sebe! Ovo pak naravnim načinom kod naroda zahtijeva opstanak vlastite svoje narodnosti i opstanak narodnoga prava svoga. Združene su kraljevine u prijašnje doba mogle ovoj narodnoj dužnosti zadovoljiti bez ikakova sukoba s Ugarskom. Što pak sada slično nastojanje uzrokuje medjusobne prepone (izmedju Hrvatske i Ugarske), tomu nije kriva zakonita i pravedna težnja naroda našega, već su tomu krivi novo nastavši odnošaji. Latinski je naime jezik isključen iz javnoga života, u kojemu se prije upotrebljavao

[1] Smičiklas: „Poviest hrvatska“, II. str. 457.—459.

bez ikakova uštrba obiju naroda (hrvatskog i magjarskog). Sada je zavladao krivi nazor, kao da ova dva naroda ne bi više bili kadri jedan drugoga podnositi i slobodno se razvijati bez medjusobne opasnosti, premda su tečajem toliko vijekova mogli jedan uz drugoga opstojati u prijateljskom savezu. Iz ovoga se uzroka opetovano nastojalo: u združene kraljevine uvadjati magjarski jezik. Nije se to doduše činilo naprečac, kako to biva u Ugarskoj; ali ipak se radilo tako, da bi se time svakako povrijedilo nepobitno pravo ovih kraljevina. Od ove namjere ne će slavni (ugarski) staleži i redovi odustati niti sada, kad u svojoj predstavci očito izjavljuju, da od Hrvatske zahtijevaju uporabu magjarskog jezika u svakom doticaju s vladom i kraljevinom Ugarskom. Time bi se doista duboko dirnulo u glavni živac narodnih i političkih prava; uz to bi se vremenom učinilo potrebnim uvedenje magjarskog jezika takodjer kod naše domaće uprave. Zato se podnipošto ne može dopustiti niti ono prvo. K tomu dolazi još i onaj samovoljni postupak pojedinih ugarskih oblasti, koje se usudjuju da jednostavno vraćaju latinske dopise, što im dolaze iz združenih kraljevina. Slične navale na municipalna prava naša neprestano se pojavljuju počevši od god. 1830. u svakom saboru ugarskom. Naročito se napada naš zakon o vjeri; zatim se kuša uvesti magjarski jezik; napokon se porezi hrvatski hoće izjednačiti s ugarskim porezima.

Ove navale na prava združenih kraljevina, — od onoga doba nastavljane, — morale su poroditi samo medjusobno ogorčenje. Vrhunac svoj postigoše u saboru god. 1832.—6., kada se počelo nasrtati već i na zemljišnu cjelokupnost ovih kraljevina glede Rijeke i dolnje Slavonije. Takvim pretečama imamo zahvaliti dosadanje gorko iskustvo, da se želje i čuvstva ovih — kroz tolike vijekove bratski združenih — kraljevina sve to više razilaze glede raznih pitanja. Ipak se za to ne može

krivnja pripisati onima, koji svoje pravo brane, već jedino onima, koji nas sile na obranu".[1]

U isto doba, kad su Magjari u zajedničkom saboru udarali na Hrvate, dokazivahu povjesničari magjarski, da Hrvatska nije država, nego samo jedna pokrajina Ugarske. Njihove su brošure izlazile na magjarskom, njemačkom i latinskom jeziku, da uzmogne što više ljudi doznati: 1. kako su Magjari upravo oružjem osvojili Hrvatsku; 2. kako je Slavonija od vajkada bila čisto magjarska zemlja; 3. kako se ban uvijek pokoravao palatinu, te napokon 4. kako su Hrvati svoj ustav dobili od Magjara. Našlo se već tada i medju Hrvatima ljudi, koji historijskim činjenicama pobijahu ove neistinite tvrdnje povjesničara magjarskih. U tome se osobito odlikovao senjski biskup Mirko Ožegović, stric Metelov.[2] Samo što je Hrvatima i taj posao otešćala nesnosna cenzura magjarska. Kako je cenzura pritisnula mladu književnost hrvatsku, najbolje svjedoči ovaj slučaj. „Matica Ilirska" izdade god. 1844. lijepu Demetrovu dramu „Teutu". Može se reći, da je „Teuta" najveći hvalospjev staroga doba ilirskoga. Demeter je naime tvrdo vjerovao, da su stari Iliri bili pradjedovi hrvatski; zato je nastojao, da u „Teuti" uzveliča ilirsku povjest, kao početak povjesti naroda hrvatskoga. Sve je to lijepo; ali što će na to reći zagrebačka cenzura? Takova šta ne smije se tiskati njenom privolom! I „Teuti" doista ne preostade drugo, već da iz Gajeve tiskare pobjegne u Beč, gdje joj austrijski (apsolutistički) cenzor dozvoli, da ugleda svjetlo božje. U Beču je „nar. čitaonica" morala štampati i račune za „Maticu Ilirsku", jer zagrebački cenzor ne bi nikako dozvolio, da se iza riječi „Matica" doda pridjev „Ilirska".[3]

---

[1] „Njekoji spisi iz javnoga političkog djelovanja Metela baruna Ožegovića", str. 25. i 26.

[2] Smičiklas: „Poviest hrvatska", str. 458.

[3] Spomenknjiga „Matice Hrvatske", str. 14. i 18.

Medjutim se Haller spremao, kako će u korist magjarona provesti restauraciju županije zagrebačke. Odgadjaše ju dotle, dok nije pomoću ugarskoga namjesništva iz listine županijskih birača izbacio dovoljan broj pristaša narodne stranke.* Uz to je naumio, da se prigodom izbora posluži vojničkom silom. Napokon dade oglasiti, da će se restauracija obaviti 28. srpnja 1845. U oči izbora dolazile su u Zagreb skupine seoskih plemića. Vodila su ih gospoda, dakako uz pratnju glazbe. Moglo se već po glazbi znati, za koju će stranku koja skupina plemića glasovati. Pred pristašama narodne stranke svirala je glazba same hrvatske komade. Naprotiv je 570 Turopoljaca ulazilo u Zagreb uz zvukove magjarske koračnice Rakoczyjeve. Izbor se obavljao u zgradi sadašnje banske palače. Tamo su dva dvorišta, u koja se smjestiše izbornici. Pristašama narodne stranke dade ban dvorište uz Markov trg, a magjaronima ono uz Kapucinsku ulicu. Čudno se plemića doimalo, kad u dvorištima i po hodnicima opaziše vojnike s nabijenim puškama i nataknutim bodovima. Jedan odjel vojske stajao je dapače i na Markovom trgu pred banskom palačom. Svi vojnici pripadahu bataljunu talijanske pukovnije. Pošto bijaše na tisuće izbornika, znalo se, da će izbor potrajati nekoliko dana. Najprije se imao birati podžupan, a onda redomice drugi županijski činovnici. Izbor podžupana nije se dovršio prvoga dana, već istom 29. srpnja oko 7 sati na večer. Ban Haller, koji je izbor osobno vodio pod svodom izmedju oba dvorišta, proglasi, da je Josip Žuvić, magjaronski kandidat, dobio 1289, a narodnjak Benko Lentulaj 974 glasa. Zato stanu Turopoljci burno klicati „Vivat!“, dočim su narodnjaci psikali. Magjaroni dignu novoga podžupana na ramena, pa ga kroz stražnja banska vrata odnesu u „kasino“. Istodobno su narodnjaci kroz prednja vrata izlazili iz dvorišta na Markov trg, gdje ih je čekao nebrojeni narod, po-

* Kako se po tom vidi, Haller je u Hrvatskoj bio preteča bana Khuen-Hederváryja!

najviše djaci. Sve bi se svršilo u redu i sutradan nastavio izbor, da nije kao po dogovoru netko iz Ferićeve kuće ispalio pušku i ranio jednoga djaka. Naravno, da se na to svijet uzbunio. Neki narodnjaci pod vodstvom mladoga grofa Gjure Erdeda htjedoše provaliti u Ferićevu kuću, ali nadjoše zatvorena vrata. Da se osvete nevidljivomu neprijatelju, počnu ljudi bacati kamenje u prozore Ferićeve kuće. To bijaše dovoljan razlog, da ban Haller upotrebi vojničku silu. Po njegovoj zapovjedi zatvore odmah vojnici sve ulice, u koje se ulazi iz Markova trga. Narodnjaci počnu moliti časnike, neka radije potraže u Ferićevoj kući onoga, koji je pucao. Premda je to zamolio i sam načelnik zagrebački, ne htjede toga dozvoliti zapovjednik bataljuna. Sad su narodnjaci glasno iskazivali svoje nezadovoljstvo. Ban je u to vrijeme stajao kod prozora u društvu prvaka magjaronskih. Najednom počne vojska pucati sa svih strana prema sredini trga. Za nekoliko časaka pade na trgu 13 mrtvih i 27 ranjenih rodoljuba hrvatskih.[1] Lako je razumjeti uzrujanost, koja nastade u Zagrebu i u cijeloj Hrvatskoj. Narod bijaše ogorčen na krvoločnoga bana. On se bojao narodne osvete. Zato ga je prvih dana morao čuvati cijeli bataljun vojnika. Treći dan bijaše sprovod ubijenih rodoljuba. Takvoga sprovoda nije Zagreb vidio nikada prije. Narodni mučenici budu uz plač nebrojenoga naroda otpraćeni na Jurjevsko groblje. Na svakoj mrtvačkoj škrinji čitao se natpis: „Hodie mihi et cras tibi“ (Danas meni, a sutra tebi); samo na posljednjoj škrinji bijaše napisano: „O Bože! Krv naša čeka Tvoju osvetu!“ Narodni mučenici budu sahranjeui u skupnoj grobnici, na koju je god. 1855. postavljen i doličan spomenik, spavajući lav.[2] Poslije su preneseni na Mirogoj.

[1] Ubijena su 2 odvjetnika, 2 djaka, 4 plemića i 5 gradjana, a ranjeni: Mirko Bogović, Slavoljub Vrbančić, Franjo Solar i dr.

[2] Kukuljević: „29. srpnja 1845. – historička crtica“. (Vojni Sisak 1870.)

Rodoljubi hrvatski zamole kralja Ferdinanda, neka pošalje svoga povjerenika, koji će potražiti krivce tolikomu krvoproliću. Isto su u svojim predstavkama tražile županije naše. Sam agilni Bogović podje u Beč, te zamoli i dobije audijenciju kod kralja Ferdinanda, kod nadvojvode Ljudevita i kod nekih ministara. Svima je pokazivao svoje rane i sve molio, neka se narodnoj stranci dade zadovoljština radi nečuvenoga nasilja magjaronskoga.[1] No uzalud sve molbe: do istrage nije došlo, jer ju zapriječiše banovi prijatelji, koji su dobro poznali krivca strašnomu krvoproliću. Da ipak narodnjaci dobiju kakovu takvu zadovoljštinu, imenuje kralj županom varaždinskim rodoljubnoga Mirka Lentulaja mjesto grofa I. N. Erdeda, koji bijaše uz Josipovića kolovodja magjaronski. Time se posve preporodila starodavna županija varaždinska. Ona sastavi poslanicu, u kojoj pita: „Kamo ćemo dospjeti s našim ustavom, ako o našim pravima bude odlučivala brutalna vojnička sila?" Ovu poslanicu upravi županija varaždinska svima ugarskim županijama, koje se često isticahu psovanjem vojske. Ali nijedna županija ugarska ne pošalje odgovora, kamo li da bi prosvjedovala protiv dogadjaja od 29. srpnja.[2]

10. Pobjeda hrvatske misli.

Ban Haller pozove hrvatske staleže i redove, neka 23. rujna 1845. dodju na sabor u Zagreb. Na sabor je svaka županija u Hrvatskoj i Slavoniji po starom pravu birala po dva poslanika, kojima onda dade i uputu, kako treba da rade na saboru. Svi gradovi i sve županije birahu rodoljubne ljude. Iznimku je činila jedino zagrebačka županija, gdje su 29. srpnja došli magjaroni do vlasti. Zagrebačka dakle županija izabere za poslanike dva magjarona: Josipa Brigljevića i Kolomana Bede-

[1] Mirko Bogović: „Pjesnička djela", svezak III. str. XIV.
[2] Smičiklas: „Poviest hrvatska", II. str. 461. i 462.

kovića. Njima dade instrukciju, u kojoj kaže: 1. Neka na saboru zatraže pravo glasa za sve plemiće turopoljske; ne postignu li toga, neka odmah istupe iz sabora. 2. Neka traže, da se pooštri zagrebačka cenzura, koja da još nije dosta energična; narodnu tiskaru Gajevu treba jednostavno zatvoriti, da ne budu mogle izlaziti hrvatske novine. 3. U školi ima se učiti kajkavsko narječje, a ne štokavština; jednako treba iz školskih knjiga istisnuti Gajev pravopis, pa uvesti magjarski pravopis. 4. Nipošto se u buduće ne smije dozvoliti, da s plemićkim vjerodajnicama ulaze u sabor neplemeniti ljudi, n. pr. odvjetnici i književnici, koji su do onda uvijek pristajali uz narodnu stranku. — Ne treba se čuditi takovim prijedlozima županije zagrebačke. Ta ona je dapače prekoračila i svoj djelokug, jer je proglasila protuhrvatske zaključke zajedničkoga sabora, premda to pravo pripada jedino *saboru* hrvatskomu i *premda onih zaključaka* (*o magjarskom jeziku u Hrvatskoj*) *nije kralj potvrdio*. Pri tom se zagrebačka županija zahvalnicom sjetila grofa I. N. Erdeda i komeša A. Josipovića, koji su pomagali stvarati spomenute zaključke na zajedničkom saboru! Da je uopće predstavništvo zagreb. županije bilo bezobzirno, vidi se po tom, što je pozvalo druge hrvatske i slavonske županije, neka svojim poslanicima nalože, da u saboru moraju podupirati prijedloge magjaronske. Naravno, da su taj poziv odlučno zabacile sve županije.[1]

Narodnjaci zapitaše bana Hallera, hoće li dopustiti, da Turopoljci zbilja dodju u hrvatski sabor, kako to magjaroni javno pripovijedaju. Haller odgovori, da je turopoljskim plemićima mjesto jedino na saborskoj galeriji. To je narodnjake umirilo. No zato se tim neugodnije iznenade, kada 23. rujna 1845. opaze, da je saborska dvorana puna Turopoljaca. Odmah pozovu bana na red, predbacujući mu, da se ne drži obećanja svoga. No Bedeković izjavi, da će Turopoljci ostati u saboru

---

[1] Ibidem, str. 461. i 462.

dotle, dok ih odanle ne protjeraju vojnici. Istom sada pročita ban Haller kr. otpis od 14. rujna 1845., kojim se pravo glasa priznaje samo zastupnicima županija i gradova, te banskim pozvanicima, t. j. prelatima i velikašima. Protiv toga kr. otpisa ustanu magjaroni, ali ih lako pobiju narodnjaci; ovima se u tome pitanju pridružio takodjer riječki gubernator Gavro Kiš, koji je osobno prisustvovao saboru hrvatskomu. Magjaroni s Turopoljcima izadju iz sabornice uz izjavu, da je „ustavna sloboda zakopana“. Njihova je odsutnost pomogla saboru, da bez ikakove buke uzradi na korist domovine. Hrvatskomu rodoljubu upravo srce igra, kada vidi, kako sabor stvara zaključke, koji odišu novim duhom. Ivan Kukuljević daje inicijativu za mnoge lijepe prijedloge. Sabor zamoli kralja: 1. neka čitavu Hrvatsku i Slavoniju odcijepi od nadbiskupije u Kaloči, da tako bude hrvatska crkva neodvisna od ugarske hijerarhije; 2. neka se zagrebačkoj biskupiji dade častan naslov „nadbiskupija“; 3. neka se zagrebačka akademija pretvori u sveučilište; 4. neka se na akademiji i na gimnazijama osnuju profesorske stolice za hrvatski jezik kao obligatan predmet; 5. neka se u Zagrebu obnovi kr. hrvatsko namjesničko vijeće (t. j. samostalna vlada), kakvo je Hrvatska imala (god. 1767.—1779.) za Marije Terezije; 6. neka se u kr. dvorskoj ugarskoj kancelariji uredi poseban hrvatski odsjek. Svi ovi zaključci bijahu primljeni velikim oduševljenjem. Činilo se, kao da je iz krvi hrvatskih mučenika od 29. srpnja 1845. niknulo novo sjeme: puno ljubavi za dragu domovinu. Saborski se članovi sjećaju i narodnoga kazališta, pa sastavljaju glavnicu i votiraju prvu zemaljsku potporu (subvenciju).[1]

Haller je opazio, da se njegov položaj u Hrvatskoj ne da više održati. Sabor mu je gornjim zaključcima dolično i do-

[1] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“, II. str. 299. i 300.

stojanstveno odgovorio na tiraniju od 29. srpnja 1845. Bojeći se uz to narodne osvete, odmagli Haller iz Hrvatske i položi bansku čast. Opet postade biskup Haulik namjesnikom banskim. Ipak se Hrvati bojahu, da im ne bi kralj poslao za bana kakvoga tudjinca, jer već od god. 1806. ne sjedi na banskoj stolici domaći čovjek. Zato se varaždinska županija obraća na kralja s molbom, neka banom imenuje kojega člana kraljevske obitelji. Ako pak ne bi to bilo moguće, onda neka bansku čast podijeli svakako „Horvatu ili Slavoncu", a nipošto strancu. Sasvim drukčije zagrmi županija peštanska! Ondje uze u velikoj skupštini Ljudevit Košut dokazivati, da se Hrvatska želi odcijepiti od Ugarske. To da pokazuje zahtjev samostalne vlade. Takve zaključke ne će stvarati hrvatski sabor, kad u njemu budu vodili riječ Turopoljci. Zato peštanska županija na Košutov prijedlog pošalje u Beč veliku deputaciju, koja će kralja zamoliti, neka ne potvrdi zaključke sabora hrvatskoga, već neka sazove novi zakoniti hrvatski sabor, na kojem će pravo glasa imati svaki seoski plemić hrvatski. No kralj ne htjede ove deputacije ni primiti, a županiju peštansku vlada ukori, što bez razloga izazivlje smutnje. Peštanska je naime županija pozvala sve ugarske županije, neka i one šalju u Beč deputacije s istim zahtjevom, što su neke doista i učinile, pa onda dobile i zasluženi ukor od vlade. To je dakako ražalostilo hrvatske magjarone. I oni se dosjete, što im valja činiti. Zagrebačka županija pozove ugarske županije, neka adresom zamole kralja, da u Hrvatskoj čuva ustav, koji da je već na rubu propasti. Ovomu se pozivu odazovu 24 županije ugarske. Napokon je kralj 13. veljače 1846. zagrebačkoj županiji odgovorio onako, kako je i zaslužila. U odgovoru se kaže, da je kralj „s najvećim nezadovoljstvom primio njihovu adresu, u kojoj su toli drzoviti, da kore i sramote previšnje otpise na sabor". Za samu adresu kaže kralj, da su njome predstavnici zagrebačke županije „po-

vrijedili ne samo svako dužno štovanje kralju, već se pokazali nezahvalni prema uspomeni otaca svojih".[1]

Čitava godina 1846. prodje u borbi izmedju narodnjaka i magjarona. Sustavnim radom istisnu narodnjaci magjarone gotovo iz svih županija i gradova. Ipak ne zaboraviše narodnjaci ni na kulturne potrebe hrvatske. Na dionice sakupiše 28.000 forinti za „Narodni Dom", koji će pod svoj krov primiti „narodnu čitaonicu", gospodarsko društvo, „Maticu Ilirsku" i „državni hrvatsko-slavonski muzej". S ovim novcem kupe rodoljubi 13. ožujka 1846. lijepu novu palaču, koju je dao sagraditi grof Dragutin Drašković. Oduševljeno piše o tom „Narodnom Domu" rodoljubni Ljudevit Vukotinović:[2] „Ova će nam kuća biti bijeli dvori; biti će nam žrtvenik, koji će pokazivati naše trude, brige, djela, vjernost, pouzdanje i ljubav našu prema miloj domovini". — Istodobno se već oživotvorenju primicao san idejalnoga Ognjana Štrige. „Treba nam hrvatske opere!" Tako reče g. 1843. Štriga, a posla se prihvate dr. D. Demeter i mladi Vatroslav Lisinski. Demeter složi libreto pod naslovom: „Ljubav i zloba", a Lisinski zamisli nebrojeno prekrasnih melodija, da iz njih stvori prvu hrvatsku operu. Izvodit će ju dakako diletanti, jer Hrvatska još nije imala opernih pjevača i pjevačica. Ljubav prema narodnoj stvari svlada sve zapreke. Čitave zime god. 1845./6. dolazile su na pokuse gospodjice, koje će sudjelovati u zborovima. Bodre ih i sokole dvije rodoljubne grofice, supruge Janka Draškovića i Gjure Oršića. U njihovom je kolu i prekrasna Sidonija Rubido, rodjena grofica Erdedi, koja će biti „prva hrvatska primadona". Pošto se čin opere zbiva u Dalmaciji, nabavljuju gospodjice sebi narodna odijela. Naravno, da se nastojalo, da sve bude lijepo. Zato su gospodjice svoja odijela umjetno poljepšavale, te ih bogato vezle svilom i zlatom. Tako je na pr. pojas

[1] Smičiklas: „Poviest hrvatska", II. str. 463. i 464.

[2] „Narodne Novine" od god. 1846. broj 18.

primadone bio urešen pravim dragim kamenjem i biserom; njezin diadem vrijedio je 40.000 forinti, a ostali nakit još do 60.000 for. Zato i jesu gledaoci bili upravo zadivljeni pojavom primadone i drugarica njezinih, kojima dakako nijesu na glavi manjkale dalmatinske crvenkape, jer je to godilo rodoljubnim Ilircima. Opera se prviput izvodila 28. ožujka 1846. Redatelj joj bijaše O. Štriga, koji je uz to pjevao i glavnu partiju baritonsku. Nitko nije ni u snu očekivao tolik uspjeh. Magjaroni se nadahu, da će Ilirci doživjeti blamažu, jer poduzeše toli težak posao uz neznatna sredstva. Ali pet puta redomice pjevala se opera u dupkom punom kazalištu uz veliko oduševljenje. Ugled narodne stranke znatno poraste. Uz to je gradjanstvo počelo simpatijom pratiti kulturne težnje Iliraca.[1]

Napokon dodje željno i dugo očekivana d o z v o l a, d a s e n a z a g r e b a č k o j a k a d e m i j i o s n u j e r e d o v i t a p r o f e s o r s k a s t o l i c a z a h r v a t s k i j e z i k. Prvim profesorom bude 16. lipnja 1846. imenovan zaslužni Vjekoslav Babukić. Svatko se radovao tomu imenovanju, jer je i to bila narodna pobjeda. Novi profesor oglasi, da će predavanja svoja početi 5. listopada 1846. Toga dana pohrle u Zagreb mnogi rodoljubi iz Karlovca, Križevaca, Krapine, Samobora i drugih bližnjih mjesta. Svi htjedoše iskazati počast hrvatskomu jeziku, koji će eto zapremiti dostojno mjesto u najvišem hramu hrvatske prosvjete. A koga da i danas ne dirne ovaj izvještaj o tom dogadjaju[2]: „Danas dne 5. listopada u 4 sata bila je prva prelekcija o jeziku i književnosti ilirskoj. U opredijeljeni sat skupila se množina slušalaca — ne samo redovitih, već i izvanrednih, koji su takodjer željeli da budu dionici ovoga veleважnoga časa, gdje se narodni jezik prvi put orio sa stolice profesorske. I zaista je to za nas veoma zna-

[1] Franjo Ks. Kuhač: „Vatroslav Lisinski i njegovo doba", str. 35.—75.

[2] „Narodne Novine" od 1. i 5. listodada 1846.

menita stvar. Od godine 1791. sve do lani uzdisali smo za katedrom narodnoga jezika. — i što su nam oci naši uzalud željeli, to smo mi postigli. Time je put prokrčen, te će od sada ovisiti samo od revnosti i postojanosti gospode profesora i nadzornika, da se narodni jezik malo po malo uvede i u druge nauke". Od sada je hrvatskim rodoljubima porasla nada, da će im kralj povoljno riješiti i davno već podnesenu molbu za osnutak učenoga društva.[1] I zbilja dočeka „narodna čitaonica" zagrebačka polovicom listopada 1847. kraljevsku odluku od 10. srpnja 1847. Njome se u načelu „društvo narodne čitaonice zagrebačke zajedno sa svojom glavnicom književnom „Matica ilirska" zvanom i književno družtvo potvrdjuje", ali se ujedno i nalaže, da družtvo dokaže dovoljnu glavnicu i da promijeni neke paragrafe u pravilima. Promijenjeno je dakako i samo ime društva. Mjesto „ilirsko" zvati će se novo društvo: „Hrvatsko-slavonsko književno društvo". Ali društvo ipak nije počelo odmah i živjeti, jer su članovi čitaonice bili zabavljeni na domaćem i požunskom saboru, „a k tomu i burna godišta 1848. i 1849. bila nastala."[2]

[1] Prva molba na kralja, da bi odobrio i potvrdio „družtvo za obrazovanje jezika i književnosti ilirske u Zagrebu", podnesena je nastojanjem grofa Janka Draškovića „i sudjelovanjem stališa i redova, bivših ovdje sabranih na zemaljskom saboru i inih domorodnih muževa" dana 25. svibnja 1839., a ponovilo ju je „ravnateljstvo" čitaonice zagrebačke dne 1. svibnja 1845. („Osnova i pravila književnoga družtva hèrvatsko-slavonskoga u Zagrebu." U Zagrebu. Narodna tiskarnica dr. Ljudevita Gaja. 1854.)

[2] Ib. str. 4.

III.

PRELOM S UGARSKOM.

(GOD. 1847.—1860.)

11. Hrvatski sabor god. 1847.

Početkom god. 1847. počela je u Hrvatskoj sve jače izbijati želja, neka se hrvatski jezik uvede u sve škole i urede. Dobro učiniše hrvatski rodoljubi, što su glavnu pažnju posvetili tomu životnom pitanju. Putem novina i društvenih agitacija dozrije ova ideja, koju je Kukuljević još god. 1843. potaknuo u saboru hrvatskom. Nestrpljivo očekivahu rodoljubi hrvatski, kad će se opet sastati sabor, da u njemu stvore potrebit zaključak. I jedva dočekaše, kad je kralj Ferdinand pozvao ugarske i hrvatske staleže, neka 20. studenoga 1847. dodju na zajednički sabor u Požun. Naravno da će se prije toga sastati hrvatski sabor, da bira nuncije i da im dade instrukciju, kako se imaju držati na zajedničkom saboru. Za hrvatski dakle sabor počnu županije i gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji birati svoje zastupnike. Biraju ih i daju im naputke, što da traže na hrvatskom saboru. Varaždinska županija zahtijeva: 1. neka se u Zagrebu osnuje samostalna vlada hrvatska; 2. u kraljevskoj kancelariji u Beču neka bude poseban kancelar hrvatski; 3. Krajina i Dalmacija neka se pripoje Hrvatskoj; napokon 4. neka se narodni jezik uvede u škole kao nastavni, a u urede kao službeni. Ovaj potonji zahtjev stavljaju svojim zastupnicima

sve županije i gradovi. Iznimku čini jedino zagrebačka županija, u kojoj vladaju magjaroni. Ovi su mislili, da će opći narodni pokret zaustaviti, ako Magjarima pomognu satrti ostatak autonomije hrvatske. Kad se dakle sastala skupština županije zagrebačke, počne u njoj turopoljski komeš Josipović govoriti magjarski mjesto hrvatski. Skupština doduše izabere dva poslanika; ali im zabrani ići na hrvatski sabor, jer ga ne priznaje dotle, dok u njem ne budu imali pravo glasa takodjer seljački plemići. Zagrebačka se županija nadala, da će naskoro doći odluka, po kojoj svaka hrvatska županija bira dva poslanika ravno za zajednički sabor. Čim se to zbude, poći će birana dva poslanika u Požun. Skupština im već sada daje naputak, što će tražiti na zajedničkom saboru: „Naslov Njeg. Veličanstva sastavljen je tako, kao da su Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pod jednim istina (s Ugarskom) kraljem, ali ipak posebne kraljevine. No zakonski članak 10. od god. 1790. jasno odredjuje, da je kraljevina Ugarska s pridruženim stranama jedna kraljevina. Zato će gospoda poslanici — pozivajući se na remonštraciju sabora od god. 1840., podnesenu glede toga Njeg. Veličanstvu, — tražiti, neka se u kraljevskom naslovu narečito izjavi, da su Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pokrajine, najčvršće sjedinjene s kraljevinom Ugarskom. Neka se pak ovaj naslov priredi tako, da se već odatle uvidi jedinstvo kraljevine, t. j. da su sve ove zemlje samo jedna kraljevina". Magjaroni su dakle sada već otvoreno išli za tim, da kraljevinu Hrvatsku utope u kraljevini Ugarskoj.[1]

Živahno su kucala rodoljubna srca, kad se 20. listopada 1847. u Zagrebu sastao sabor hrvatski. Sve priprave bijahu već dovršene; svima je već bilo poznato, što će se dogoditi. Kao na kakvu veliku narodnu svečanost pohrliše Hrvati 23. listopada na sjednicu, koja je imala stvoriti zaključak, da

[1] Smičiklas: „Poviest hrvatska", II. str. 469. i 470.

se hrvatski jezik uvodi u sve škole i urede. Kukuljeviću bude povjerena čast, da stavi odnosni prijedlog. Kad je ovu zadaću izvršio sjajnim govorom, koji mu je išao iz srca, svatko je osjećao, da je sada kucnuo svečan čas. Sabor je stajao pod dojmom, da je to momenat, koji će hrvatska povjest ubilježiti zlatnim slovima. Iza Kukuljevićeva govora ustadoše svi članovi sabora hrvatskoga, da iskažu počast narodnomu jeziku. Vidjelo se, da i zagrebački biskup Haulik osjeća opću radost, kada je kao banski namjesnik proglasio jednodušan zaključak sabora hrvatskoga. Istom sada otvore se rodoljubna srca, puna sreće i veselja. Sa galerija zagrme poklici: „Živjeli zastupnici!“ Gospodje i gospodjice počeše na sakupljene oce domovine bacati cvijeće, pa kitice, a i čitave vijence. Nije uzmanjkala ni pjesma prigodnica, koja se dijelila po galerijama i sipala po dvorani. A istom novine! U njima odsijeva suza radosnica, koja se toga dana caklila u očima rodoljuba hrvatskih. „Danas je našemu narodu ogranulo žarko sunce slave i veličine! Što smo držali za temelj naše budućnosti i opstanka; što smo u grudima gojili kao najvruću želju, — to smo eto postignuli i kod Boga stekli. Danas u subotu 23. listopada slavni staleži i redovi kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednoglasno odlučiše, da se narodni naš jezik mjesto latinskoga uzdigne na čast diplomatičku. Ocevi domovine! Primite od nas iskrenu zahvalu! Vila povjesnica podijelit će Vam hvalu i slavu. Ona će Vam zlatnim pismenima u ljetopise upisati slavna imena, te će divno sjati, dok bude sunca i mjeseca“.[1] Rodoljubi se već prije dogovoriše, kako će dostojno proslaviti velik ovaj dogadjaj. Čim je nastala večer, digao se narod, da prvacima sabora priredi veličanstvenu bakljadu. A Štriga je velikim naporom opet uvježbao Lisinskovu operu „Ljubav i zloba“, koja se 23. i 24. listopada pjevala u čast hrvatskomu jeziku. — Sabor nastavi svoj rad. Najviše se radilo

[1] „Narodne Novine“ od 23. listopada 1847.

o instrukciji, što će ju dobiti hrvatski nunciji. Instrukcija traži: 1. neka nunciji zamole kralja, da banom hrvatskim imenuje kojega člana kraljevske kuće; 2. neka izrade, da se Hrvatska bude u kraljevom naslovu spominjala časno i zakonito; a to će biti, ako u tome pogledu bude Hrvatska ravnopravna Ugarskoj; 3. neka od kralja ishode novu potvrdu starih prava kraljevine Hrvatske; napokon 4. neka zamole kralja, da potvrdi sve dosadašnje zaključke sabora hrvatskoga. Kao nunciji odu na zajednički sabor: Herman Bužan u gornju (velikašku) kuću, a Metel Ožegović i Josip Bunjik u dolnju (zastupničku) kuću. Nunciji dobiše nalog, da svake nedjelje izvješćuju hrvatske županije o raspravama zajedničkoga sabora.[1]

12. Na zajedničkom saboru u Požunu.

U Požunu se iza velikih priprava 10. studenoga 1847. sastao zajednički sabor, na koji osobno dodje i sam kralj Ferdinand. Najprije bude kraljev namjesnik — nadvojvoda Stjepan — isklican za palatina ugarskoga. Ovaj izbor potvrdi kralj na magjarskom jeziku. Magjari su to primili velikim oduševljenjem, jer je to bio prvi slučaj, da ugarski kralj iz kuće habzburške javno govori magjarskim jezikom.[2] Kralj se nato vratio u Beč s nadom, da će sabor raspravljati o „kraljevskim prijedlozima". No sabor je raspravljao o onom, što je htio peštanski zastupnik Ljudevit Košut. Hrvatske nuncije stignu odmah na početku saborovanja velike neugodnosti. U saboru je naime bio takodjer Antun Josipović, kao zastupnik plemenite općine turopoljske. On dakle ustvrdi, da Bunjika, Bužana i Ožegovića ne priznaje nuncijima Hrvatske, jer da su „s isključenjem

---

[1] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", II. str. 306.—309.

[2] „Njekoji spisi iz javnoga političkog djelovanja Metela baruna Ožegovića," str. 52.

plemstva“ izabrani „u skupštini od 60 ljudi“. Pod ovom „skupštinom“ razumijeva Josipović dakako hrvatski sabor, u kojem je doista bilo od prilike 60 virilista i zastupnika iz Hrvatske i Slavonije. Još se Josipović usudio kazati, da je spomenuta „skupština“ bila „sastavljena prema nezakonitomu kraljevskom reskriptu“. Nunciji su lako pobili ispravnost tvrdnje Josipovićeve. Kad se ipak zastupnička kuća počela time baviti, izjave nunciji, da pitanje o uredjenju sabora hrvatskog spada (po odredbi zak. članka 120. od god. 1715. i zak. čl. 58. od god. 1790.) jedino na hrvatski sabor. No uzalud pozivanje na zakon! Većinom glasova izabere zastupnička kuća poseban odbor, koji će „pretresti t. zv. hrvatske smutnje“ i onda staviti shodan prijedlog. Ovomu odboru bude predana takodjer „peticija zagrebačke županije“, koja naravno pobija valjanost izbora hrv. nuncija, dapače i valjanost hrv. sabora od god. 1847. Nunciji se tuže, da ova peticija govori „s preziranjem i zametavanjem narodnosti naše i svih najtemeljitijih prava naroda našega“. Zagrebačka županija moli, da joj se dozvoli izbor posebnih zastupnika na ugarski sabor.[1] — Predsjednikom spomenutog odbora bijaše Ljudevit Košut. On htjede pred svoj sud staviti hrvatske nuncije, zahtijevajući od njih razjašnjenja takvim načinom, kao da su nunciji „njegovi optuženici, a ne sučlanovi“. Nunciji se ipak oslobode tolikog nasilja. Haulik je naime sve hrvatske zastupnike na zajedničkom saboru pozvao u „bansko vijeće“, da se posavjetuju, što im treba činiti. Bansko vijeće „zaključi, da se državni zastupnici (t. j. nunciji) ne upuste ni u kakvo pretresivanje spomenutog predmeta, jer nikako ne spada na ugarski sabor; mjesto toga neka proti nepravednomu postupku zastupničke kuće svečano prosvjeduju tako pred odborom kako i pred istim saborom“. Čitavo javno mnijenje u Hrvatskoj odobri

[1] Ibidem, str. 31. i 32.

taj zaključak, te je Haulik dobivao priznanice od županija i gradova. Košut je već sastavio prijedlog, koji će spomenuti odbor glede „hrvatskih smutnja" donijeti pred zajednički sabor. U glavnom je ovaj prijedlog tražio: 1. neka se preinače „sva prijašnja zakonita odnošenja združenih kraljevina prema Ugarskoj"; 2. neka se hrvatska „municipalna prava" (t. j. samouprava) učine „zavisnim" od ugarskoga sabora; napokon 3. neka se Slavonija sasvim odcijepi od Hrvatske i pripoji Ugarskoj. — Bansko je vijeće osujetilo namjeru Košutovu, jer odbor nije mogao raditi bez sudjelovanja hrvatskih nuncija. No zato će Košut nastojati, da svoju namjeru provede drugim načinom.[1]

Pred zajednički sabor dodje „osnova zakona o magjarskom jeziku i narodnosti". Osnova je dakako plod Košutova nastojanja oko pomagjarivanja Ugarske i Hrvatske. Pošto je ta osnova u saboru zadobila većinu, dakle postala i zaključak sabora, moramo ju pobliže ogledati. U §. 2. kaže se ovako: „Magjarski jezik bit će u buduće jedini jezik zakonodavstva i javne uprave, a i drukčije službeni jezik tako kod crkvenih kako i kod gradjanskih oblasti". Po smislu toga paragrafa „nestalo bi diplomatičkoga latinskoga prijevoda zakona za združene kraljevine". Povrh toga imale bi se na magjarskom jeziku sastavljati sve naredbe, što će ih ugarska vlada (t. j. kr. ug. namjesništvo) slati hrvatskim oblastima. Magjarski će biti pisane takodjer sve odluke viših ugarskih sudova, koji su tečajem vremena postali priziva sudišta za Hrvatsku. Tako to tumači i §. 7., koji veli: „U §. 2. izraženo općenito upotrebljavanje magjarskog jezika proteže se na združene strane (pod time Košut razumijeva Hrvatsku) samo na toliko, na koliko iste strane, njihove oblasti i sudišta opće s ugarskim zakonodavstvom, s oblastima, s najvišim sudom i sa drugim sudištima. Uslijed toga združene će strane s vladom,

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 32. i 33.

s pojedinim oblastima, s višim sudom i sa drugim sudištima dopisivati službeno samo magjarski, ne razumijevajući ovamo priloge. Za sve pak javne i privatne poslove, koji se obavljaju u području i od oblasti združenih strana; isto tako za vijećanja oblasti i sudišta, — ostavlja im se poraba latinskog jezika". Ova se odredba u §. 8. nadopunjuje još ovako: „Isto tako imaju se magjarskim jezikom služiti takodjer svi viši dostojanstvenici, koji se nalaze u združenim stranama, kao ban, diecezanski biskupi i vrhovni župani, kada pišu ugarskim oblastima ili činovnicima". Pravo izvješćuju hrvatski nunciji, da paragrafi 7. i 8. „sadržavaju same ubitačne naredbe za narodnost i prava združenih kraljevina. Oni oduzimaju svaki izgled budućnosti za razvitak i procvjetanje narodnosti naše. Uz to javno narušavaju takodjer ono — dosada nikad nepovrijedjeno — pravo ovih kraljevina, da same mogu opredijeliti službeni svoj jezik. Njima se dapače iz nutarnjih posala i javnih vijećanja isključuje narodni naš jezik, mjesto koga želi zastupnička kuća za ovu porabu opredijeliti latinski jezik".[1]

Ugarski je sabor medjutim u svojim zaključcima dijelio hrvatske zemlje u troje: na Hrvatsku, Slavoniju i „ugarsko Primorje". Na Hrvatsku se odnose paragrafi 7. i 8., na Slavoniju §. 5., a na „ugarsko Primorje" §. 4. Za Slavoniju se odredjuje ovo: „Županije: požeška, virovitička i srijemska ostavljaju se u dosadašnjoj porabi latinskog jezika; ali samo u svome krugu i u nutarnjim poslovima, pa i to samo jošte 6 godina, računajući od svršetka ovoga sabora". Kako se iz toga paragrafa vidi, Magjari više ne poznaju Slavoniju, već jedino tri županije. Pravo ističu nunciji, da Magjari „namjeravaju postići pomagjarenje mile naše Slavonije, pa tako zapriječiti svaku mogućnost narodnoga razvitka i uvedenje na-

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 42.—45.

rodnog jezika našega u službene poslove". No još je gori bio §. 4., koji o „u g a r s k o m P r i m o r j u" govori ovako: „Što se tiče ugarskog Primorja, — dok zakonodavstvo obzirom na mjesne okolnosti ne odluči drukčije, — naredjuje se ovo: Sve tamošnje oblasti i javni činovnici imaju u službenom dopisivanju s upraviteljstvom (gubernatorom), s ugarskim oblastima i sudištima kao i s pojedinim činovnicima isključivo upotrebljavati m a g j a r s k i jezik, izuzevši priloge. U svima pak tamošnjim javnim vijećanjima i pod kakvimgod upraviteljnim, sudačkim i službenim postupkom: nadalje u vodjenju, pretresivanju, riješenju ili nadzivanju (appellata) posebnih parnica ili drugih posala — neka se osim magjarskog jezika upotrebljava jedino jezik t a l i j a n s k i". Gorko se tuže hrvatski nunciji, da će se time „hrvatsko naše Primorje, koje Magjari drže za magjarsko, s vremenom sasvim pomagjariti, narodnost pak naša tamo iskorjeniti. Koliku antipatiju osjećaju Magjari u sebi proti čitavomu slavenskomu življu, jasno se vidi odatle, što su (u Primorju) jezik jednoga slobodnoga naroda, — s kojim su kroz toliko stoljeća živjeli u bratimskom savezu, — samo zato, jer je s l a v e n s k i, manje uvažavali, nego li drugi sasvim tudji".[1]

O jeziku u školama govori §. 3. ovako: „U višim javnim školama i odgojiteljnim zavodima ima jezik javnog poučavanja biti isključivo magjarski". Za hrvatske škole vrijedi §. 9., koji kaže: „Ono, što se u §. 3. veli o javnom obučavanju, ne proteže se na združene strane. No m a g j a r s k i s e j e z i k i m a o b l i g a t n o p r e d a v a t i u s v i m a j a v n i m u č i o n i c a m a z d r u ž e n i h s t r a n a". Nunciji pišu, da se time, „kod nas odredjuje učenje magjarskog jezika u svima javnim, dakle i u istim osnovnim školama: iz toga pak slijedi, da odgoj puka našega ne bude narodan, već da se smatra jedino kao sredstvo za učenje i rasprostiranje magjarskog jezika, a otu-

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 42—45.

djenje od svoje narodnosti, što je posve protivno istoj svrsi odgoja". — Važan je §. 6., koji odredjuje ovo: „Svi ugarski novci dobit će ugarski grb i magjarski natpis. Kod svih gradjanskih, komorskih i vojničkih zavoda; zatim u ugarskim morskim lukama, na brodovima ugarskih trgovaca i na drugim ugarskim brodovima, — neka se na zastavama upotrebljavaju samo državni grb i narodne ugarske boje. Napokon svi službeni pečati dobivaju magjarski natpis". Pošto se §. 6. bez ikakve ograde proteže takodjer na Hrvatsku, zaključuju hrvatski nunciji, da iz njega slijedi „ukinuće grbova i narodnih boja" hrvatskih, u kojima se „čuva neoskvrnuta svetinja naroda i dična uspomena stare slave naših pradjedova. Ovdje ipak moramo napomenuti, da je kasnije o državnom grbu i o narodnim bojama bio stvoren posebni zakon (čl. 21.), koji združenim kraljevinama dozvoljava, da pored ugarskih boja i grba mogu slobodno upotrebiti takodjer svoje boje i grb".[1]

Hrvatski su nunciji napeli svu snagu, da pobiju Košutovu osnovu o magjarskom jeziku. Sami za sebe u izvještaju vele: „Pozivajući se na svetost naravnih i pozitivnih prava naroda našega; na svečane ugovore sjedinjenja ovih slobodnih kraljevina s Ugarskom; na mnogobrojne temeljne zakone, te na istu kraljevsku zakletvu, — mi smo se javno opirali svakomu zakonu, koji se u poslu jezika i narodnosti proteže na ove kraljevine, te smo protiv takve namjere svečano izjavili naš prosvjed. U tomu su nas krepko podupirali svi sinovi trojedne ove kraljevine, izuzevši jedinoga Josipovića, koji se — kako svagda, tako i u tome pitanju — pridružio našim protivnikom, napadajući nas surovim načinom". Zastupnička je kuća, „stojeći pod uplivom i vodstvom peštanskog zastupnika Košuta" zabacila sve hrvatske prigovore. Velikaška kuća takodjer prihvati Košutovu osnovu; jedino zabaci onu odredbu u §. 7.

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 12.—44.

glede latinskoga jezika, ostavivši Hrvatskoj na volju, kakav će jezik upotrebljavati u nutarnjim poslovima svojim. Sad se opet na Haulikov poziv sastanu svi hrvatski zastupnici u „bansko vijeće", te zaključe, da će se posebnom predstavkom obratiti na kralja, neka „uskrati svoje odobrenje tako nepravednoj osnovi zakona". I zbilja nije spomenuta osnova postala zakonski članak[1].

Velika se borba izmedju Magjara i Hrvata razvila, kad je početkom god. 1848. na raspravu došlo pitanje, pod kojim će uvjetima inostranci (većinom velikaši) moći postići i n d i g e n a t (udomljenje). Magjari su medju ostalim uvjetima predložili takodjer znanje magjarskog jezika. Protiv toga ustanu hrvatski nunciji. Oni dokazivahu, kako hrvatski sabor ima starodavno pravo, da sam podjeljuje indigenat onim inostrancima, koji se naseljuju u Hrvatskoj i Slavoniji. Bude li indigenat vezan uz znanje magjarskog jezika, moći će se u Hrvatskoj i Slavoniji udomiti samo Magjari. Drugi naime stranci, ako već nijesu od prije „vješti magjarskomu jeziku, ne će ga nikada naučiti, makar se kroz nebrojene godine bavili medju narodom u ovim kraljevinama". U izvještaju svome vele hrvatski nunciji: „Mi smo zahtijevali, da se ili znanje magjarskog jezika sasvim ispusti iz broja uvjeta, koji su propisani za indigenat, ili pak da se učini iznimka glede združenih kraljevina, kojima smo i nadalje htjeli uzdržati vlast, da zaslužnim inostrancima podjeljuju pravo udomljenja. Ali radi toga počeše nas Magjari napadati tolikom žestinom, da se peštanski zastupnik K o š u t, čelovodja naših protivnika, u s u d i o z d r u ž e n i m k r a l j e v i n a m a j a v n o o d r e ć i p o s e b n u n a r o d n o s t k a o i h r v a t s k o i m e, priznavajući pod ugarskom krunom samo jedan narod i jednu narodnost". Najteže bijaše Hrvatima 27. siječnja 1848., kad se ponovila prepirka radi indigenata. Nunciji izvješćuju: „Kod ove pri-

[1] Ibidem, str. 45. i 46.

like ponovili smo mi od strane združenih kraljevina (Hrvatske i Slavonije) prijašnje naše očitovanje, da i nadalje državnomu saboru našemu pridržavamo vlast, da podjeljuje udomljenje. Na to Košut, Josipović i još neki drugi magjarski zastupnici nahrupe na nas tolikom žestinom, da su u svojim govorima daleko prekoračili sve granice zakonitosti, pravednosti, razboritosti, pristojnosti i uljudnosti. Znamenite su uvrede toga dana izušćene ne samo proti nama, kao zastupnicima združenih kraljevina, — koje oni takovima ne htjedoše priznati još ni onda, — nego i proti nedvojbenim pravima i dostojanstvu združenih kraljevina". Ipak je čitava osnova zakona o indigenatu ostala bez uspjeha, premda ju je prihvatila zastupnička kuća. Protiv osnove ustade naime gornja kuća, gdje su velikaši iznijeli razne promjene. Sad bi osnova opet imala doći pred zastupničku kuću, da ju ova preradi. No u to doba nastadoše takove okolnosti, da je rad zajedničkoga sabora krenuo na drugu stranu; pitanje o indigenatu bude ostavljeno za kasnije vrijeme.[1]

13. Prevrat u monarkiji habzburškoj.

Pritisak francuske vlade prouzroči t. zv. februarsku revoluciju, koja bukne 22. veljače 1848. u Parizu. Ondje pade najprije vlada, a onda se morade prijestolja odreći i kralj Ljudevit Filip, te Francuska postade po drugi put republika. Pariška revolucija brzo odjekne po Evropi. Veliki odziv nadje u sjevernoj Italiji, gdje se već i prije rovarilo protiv Austrije. Talijani počnu raditi o tom, da se ujedine. Zato moraju u Italiji pasti brojne države (Napulj, Modena, Parma, papinska država, Toskana); zato se kraljevina Lombardija i Mletačka moraju osloboditi austrijske vlasti. Čitava Italija neka pripane sardinskomu kralju Karlu Albertu, koji je 8. veljače 1848. u

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 50.–52.

svojoj državi (Sardinija, Genova i Piemont) proglasio ustav, dočim druge Talijane (osim onih u papinskoj državi) davi apsolutizam.

Košut je budnim okom pratio svaku vijest o pokretu u Francuskoj, Italiji i Njemačkoj. Kao bistar i dalekovidni političar dobro je uvidio, da bi se opći položaj u Evropi, napose pak u habzburškoj monarkiji, mogao izrabiti u političku korist Ugarske. Po Košutovoj želji držala je zastupnička kuća zajedničkog sabora u Požunu 2. ožujka 1848. tajnu sjednicu. Ovdje Košut zastupnicima rastumači, kako treba da se ovakav čas upotrebi na korist slobode; austrijska će vlada biti prisiljena, da ispuni takove želje, kojih ne bismo inače nikada mogli dostići. Zato Košut predloži, neka se od kralja zatraži ovo: 1. Zastupništvo puka (a ne samo plemstva i gradova) na svakoljetnom saboru u Pešti (a ne u Požunu). 2. Narodna vojska. 3. Odgovorno i od austrijske vlade nezavisno ministarstvo ugarsko. 4. Ustavna sloboda za sve austrijske narode[1]. Sutradan (3. ožujka) progovori Košut u 68. javnoj sjednici zajedničkoga sabora glasoviti svoj govor. Najprije prikaže novi duh, koji pokreće Evropu. Zatim se oštro obori na Metternichovu politiku, koja uspavljuje narode, da nad njima lakše vlada svemoćna birokracija. Napokon predloži reprezentaciju, kojom neka sabor izravno od kralja zatraži odgovorno ministarstvo i druge državne potrebe. Zastupnička kuća prihvati reprezentaciju i pošalje ju gornjoj kući na odobrenje. Velikaši ne htjedoše o tomu odmah raspravljati, nego podju u Beč, da se posavjetuju, što im treba činiti. Radi toga digla se 8. i 9. ožujka u zastupničkoj kući velika graja protiv velikaša. — Medjutim je nastao pokret i u Beču. Do 2000 sveučilišnih djaka pošalje caru 12. ožujka adresu, u kojoj ga mole, neka učini konac pritisku Metternichovu. Sutradan (13. ožujka) pobuni se u Beču svjetina, te zatraži od cara, neka poda sloboštine, koje

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 34. i 35.

mole djaci. Svemožni knez Metternich uvidi, da se dulje ne će moći održati. Zato pobjegne iz Beča, a car Ferdinand odluči, da će narodu popustiti. U to ime objelodani 14. ožujka proglas, u kome kaže: „Uvažujući sadašnje političke okolnosti, odlučili smo, da po poslanicima sakupimo oko Svoga prijestolja staleže njemačkih i slavenskih Naših država, te centralnih kongregacija lombardo-mletačke kraljevine Naše, da saslušamo njihov savjet o zakonodavnim i upravnim pitanjima". Sutradan (15. ožujka) ukine car Ferdinand cenzuru i proglasi s l o b o d u š t a m p e, a obeća u s t a v.[1]

Čim se u Požunu doznalo, da bečki dvor popušta, nije sabor više htio čekati. Uz one 4 prvotne želje uvrsti Košut u program još 4 druge, i to: 1. ukinuće cenzure; 2. oslobodjenje svih političkih prestupnika; 3. proglašenje jednakosti svih stanovnika (plemića i neplemića) u nošenju državnih dužnosti; napokon 4. ukinuće kmetstva, te urbarnih i desetinskih daća. O tomu je Košut govorio 14. ožujka u zastupničkoj kući. Na njegov prijedlog zamoli zast. kuća nadvojvodu Stjepana, koji se upravo vratio iz Beča, neka spomenutu reprezentaciju dade odmah gornjoj kući na raspravu. Nadvojvoda se toj želji smjesta odazove, te su reprezentaciju još istoga dana primili biskupi i velikaši. Sad se sastavi sjajna deputacija, koja će pod vodstvom palatina nadvojvode Stjepana krenuti u Beč, da reprezentaciju preda u kraljeve ruke. Hrvatski zastupnici nijesu htjeli, da se deputaciji priključe. Uvrijedio ih je naime Košut, koji htjede, da sabor u reprezentaciji zamoli kralja, neka „korenito izravna hrvatske smutnje"; pod ovim je Košut naravno mislio reći, neka kralj izvede onu Košutovu osnovu, koju je ovaj iznio u t. zv. odboru za hrvatske smutnje, te koja je išla za tim, da „sasvim razori narodnost i politički opstanak"

[1] Horvat dr. Rudolf: „Hrvatski pokret u proljeću godine 1848.", str. 7—15.

Hrvatske i Slavonije. Od hrvatskih zastupnika pridružio se deputaciji jedini Antun Josipović, komeš turopoljski.[1]

Bečani su oduševljeno dočekali magjarsku deputaciju. Nadahu se naime, da će pritisku Metternichovu za uvijek odzvoniti, ako Magjari dobiju, što traži njihov sabor. Opirući se dakle na javno mnijenje u carskoj prijestolnici, dodje deputacija 16. ožujka pred kralja, koji ju ljubezno primi i sve obeća. No kad su kraljevi savjetnici doznali za ogromne zahtjeve, koji se nalaze u reprezentaciji, predoče kralju, da će odzvoniti monarkiji, ako kralj Magjarima dade odgovorno ministarstvo. Ipak je sav njihov otpor bio uzaludan. Nadvojvoda Stjepan izjavi kralju, da polaže palatinsku čast, ako Magjari još danas ne dobiju svoje ministarstvo. I miroljubivi kralj Ferdinand doista u noći od 16. na 17. ožujka imenuje grofa Ljudevita Baćanija predsjednikom ugarskoga ministarstva. Baćani odmah sastavi i popuni 8 ministarstva, i to: 1. za vanjske poslove, t. j. za odnošaje s Austrijom; 2. za nutarnje poslove, t. j. za političku upravu; 3. za financije; 4. za rat i obranu domovine; 5. za promet; 6. za bogoštovlje i nastavu; 7. za pravosudje; napokon 8. za poljodjelstvo, obrt i trgovinu. Od poznatih političara magjarskih preuze Košut ministarstvo financija, a Deak ministarstvo pravosudja.[2] — Kralj potvrdi sve ministre, te su svi odmah i nastupili svoju službu, izuzev ratnoga ministra Mesaroša, koji se nalazio u Italiji. Trebalo je samo jošte posebnim zakonom opredijeliti vlast i krug djelovanja pojedinih ministarstva. Kad se o toj zakonskoj osnovi raspravljalo u zajedničkom saboru, upozore hrvatski nunciji „na pravo združenih kraljevina (Hrvatske i Slavonije), osnovano na temelju mnogih zakona, osobito pak na temelju članka 48. od god. 1536., čl. 35. od god. 1765., čl. 58. od god. 1790. i čl. 18. od god. 1792.“ Nunciji su na temelju

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 35. i 36.

[2] Hrvatski pokret u proljeću god. 1848., str. 16. i 17.

ovih zakona „zahtijevali, da se tako kod ministarstva kao što i u državnom savjetu u primjerenom broju namjeste sinovi združenih kraljevina, pa da se pravo imenovanja ili barem predloženje takvih osoba pridrži saboru ovih kraljevina". No zastupnička kuća sasvim odbije zahtjeve hrv. nuncija; gornja ih pako kuća „primi samo na toliko, da se u onoj točki zakona, koja govori o razdjeljenju ugarskog namjesništva i ugarske komore medju razne odsjeke novousrojenog ministarstva, spomene članak 58. od god. 1790., kako je to izraženo u §. 23. najnovijega članka".[1]

Magjari nastojahu, da po mogućnosti što više ograniče vlast kraljevu, a povećaju vlast ministarstva ugarskoga. Zato su u osnovi zakona o djelokrugu ministarstva pridržali kralju jedino pravo pomilovanja osudjenika uz pravo, da podjeluje crkvena i državna dostojanstva, te razne naslove i redove. To uplaši kraljeve savjetnike. Vidjelo se naime, da će kraljeve moći u Ugarskoj gotovo nestati, ako spomenuti zakon bude potvrdjen. Po njihovu dakle savjetu upravi kralj Ferdinand 28. ožujka zajedničkomu saboru u Požunu kr. otpis, u kome traži: 1. Neka se kralju „sačuva pravo obdarivanja (donacije), pa neka se i nadalje u tomu kao što u poslovima pravosudja uzdrži vlast kr. ugarske dvorske kancelarije; 2. da se budu mogli namiriti troškovi, potrebni za uzdržavanje kraljevskoga dvora i čitave carevine, — neka se i nadalje svi dohodci države šalju u sredotočnu blagajnu; no povećanje ovih ne može se učiniti bez sabora; 3. neka se svi poslovi financijalni, carinski i trgovački rješavaju u suglasju s upravnim organima drugih nasljednih pokrajina. Što se tiče ratnog ministarstva, zavisit će dozvola toga odsjeka jedino o tomu, kako će se po saboru uvažavati onaj savez, kojim je pragmatička sankcija spojila Ugarsku s ostalim nasljednim pokrajinama. Zato kralj

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 36. i 37.

nipošto ne može odustati od svoga prava: 1. da pragmatičku sankciju uzdrži; 2. da vojničku silu zakonitim načinom upotrebljuje, i 3. da podjeljuje vojničke časti". — Kad je ovaj kr. otpis došao pred zastupničku kuću, Magjari su planuli kao vatra. Zastupn. kuća „proglasi ga smionom igrom preostavših odlomaka one birokracije, koja je na kocku stavila budućnost naroda, sjedinjenih pod vladanjem austrijske kuće, te koja je u dvojbu dovela svetost kraljevske riječi, pa time pogibelji izvrgla istu vjernost prema kralju". Zastupnike uze miriti nadvojvoda Stjepan. On izjavi, da će kod kralja „isposlovati odobrenje zakona o odgovornom ministarstvu onako, kako to zahtijeva umirenje države". Nadvojvoda će dapače položiti čast palatina i opunomoćenoga kr. namjesnika, ako kralj ne bi potvrdio spomenuti zakon. Zastupnička kuća prihvati ponudjeno posredovanje nadvojvodino, te odluči, da će još pričekati na kraljevu drugu odluku; ali ova mora doći u roku od 24 sata! Isto očitovanje dadoše i velikaši u gornjoj kući. Kralju ne preostade drugo, nego li da opet popusti. Osnova o ministarstvu postade zakonom. Jedino je jošte sabor na kraljevu želju pristao na to, da doprinosi za uzdržavanje kraljevskoga dvora, vanjske diplomacije i vojničkih potreba, koje spadaju k ugarskoj vojsci.[1]

Zajednički sabor ugarsko-hrvatski vijećao je do 10. travnja 1848. Posljednjih dana dodjoše na red važna pitanja, o kojima se na saboru samo u kratko raspravljalo i brzo odlučivalo. Hrvatski zastupnici uvidješe, da svojim glasovima ne će moći „zapriječiti saborske zaključke, stvarane neizmjernom brzinom". Zato u „banskom vijeću" pod predsjedanjem biskupa Haulika odluče, da se ne će protiviti jednoglasnim saborskim zaključcima kod svih pitanja, koja su zajednička Ugarskoj i Hrvatskoj. U takovim pak „predmetima, koji diraju u narodni i municipalni opstanak" Hrvatske i Slavonije,

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 37. i 38.

nastojat će hrvatski nunciji, da „na temelju pravde brane prava naroda“.[1] Kad je dakle 15. ožujka na red došlo pitanje o otkupu kmetova od urbarskih dužnosti, glasovali su svi Hrvati, neka se ukine kmetstvo. Od sada ne trebaju kmetovi svojoj vlasteli plaćati devetinu (odnosno desetinu), niti joj ići na tlaku, t. j. davati vlasteli besplatne težake. Dokinute su dakle sve urbarske daće, što ih kmetovi plaćahu zemaljskim gospoštijama od urbarskih selišta. Kmet postaje pravi i neograničeni gospodar zemljišta, koje je do tada samo uživao. No sabor je takodjer zaključio, da će vlasnicima urbarskih dohodaka čitav gubitak nadoknaditi država. Zato se ima točno procijeniti vrijednost urbarskih daća, pa to pretvoriti u državni dug i tečajem vremena otplatiti. Podjedno ukine sabor crkvenu desetinu, te sudačku vlast zemaljske gospode nad kmetovima u civilnim i kriminalnim parnicama. Od sada će i bivšim kmetovima kao i plemićima suditi županijski suci.[2] Ove zaključke prihvati 18. ožujka gornja kuća, na što ih novo ministarstvo odmah i proglasi, ne čekajući na kraljevu privolu. S ukinućem plemstva prevladalo je takodjer načelo, da svi državljani — dakle plemići i neplemići — moraju plaćati poreze; naravno pak, da se dulje ne može održati ni dosadašnje uredjenje sabora. Velikašima i prelatima ostaje njihovo mjesto u gornjoj kući. No u dolnju kuću moraju se pripustiti takodjer zastupnici širokih slojeva. Uopće se uzelo načelo, da na 30.000 stanovnika otpada po 1 zastupnik. Pravo izbora dobiva svaki 20 godina stari državljanin, bio on plemić, svećenik, činovnik, trgovac, obrtnik ili seljak, ako ima stanoviti imetak ili dohodak. Kraljevinu Hrvatsku neće više u dolnjoj kući zastupati 2 nuncija, nego 18 zastupnika. Saboru hrvatskomu stavlja se na volju, kako će ovih 18 zastupnika razdijeliti medju hrvatske

---

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 36. i 37.

[2] Ibidem, str. 58.—60.

županije, gradove i slobodna okružja (bakarsko, turopoljsko i komorsko-primorsko). No toga prava ne daje izborni zakon hrvatskomu saboru glede Slavonije i Rijeke, već izrično odredjuje, da će Rijeka i Osijek birati po 1 zastupnika, požeška županija 2, srijemska 3, a virovitička 4 zastupnika. Na saboru će biti zastupana takodjer hrvatska i slavonska Krajina, i to tako, da svaka od 11 krajiških pukovnija bira po 1 zastupnika. Prema tomu imalo je iz današnje Hrvatske, Slavonije i Rijeke na zajednički sabor doći 40 zastupnika. Povrh toga birat će hrvatski sabor 2 delegata u gornju kuću.[1]

Na zajedničkom saboru raspravljalo se takodjer o narodnoj vojsci (domobranstvu). Hrvatski nunciji upozoriše, da se takav zakon ne može protegnuti na Hrvatsku i Slavoniju. Po smislu naime zakonskih članaka 66. od god. 1681., 59. od god. 1741. i 5. od god. 1808. pripada „isključivo hrvatskomu saboru pravo", da u Hrvatskoj i Slavoniji „uredi obranu domovine, naročito pak dignuće t. zv. insurekcije (narodnog ustanka) naših kraljevina". Zato se „vlast bana ili kapetana ovih kraljevina ne može u tome pogledu pravedno ograničiti ugarskim zakonom". Nunciji zahtijevahu, neka se „uredjenje narodne vojske u ovim kraljevinama (t. j. u Hrvatskoj i Slavoniji) bez ikakvog upliva ugarskoga zakonodavstva povjeri hrvatskomu državnomu saboru". Ipak je njihov pravedan zahtjev ostao bez uspjeha. Zajednički sabor sastavi o narodnoj vojsci zakonski članak 22., te ga protegne i na kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, ostavljajući banu samo pravo, da „u združenim stranama izvodi saborski zaključak". Nunciji su protiv toga 22. članka uložili svečani prosvjed.[2] Zajednički je sabor stvorio još i druge zakone, n. pr. o uredjenju županija, gradova i općina. Najvažniji je 7. zakonski članak,

[1] Njekoji spisi iz javnoga političkoga djelovanja Metela baruna Ožegovića, str. 55. i 56.

[2] Ibidem, str. 49.

koji traži, neka se Ugarskoj pripoji kneževina Erdelj. Za temelj toga sjedinjenja uzeše Magjari „istovjetnost prava i jedinstvo narodnosti“.

Još je vijećao zajednički sabor u Požunu, kad li se u Italiji razvila potpuna revolucija. Na vijest o padu kneza Metternicha digoše 18. ožujka ustanak Talijani u Lombardiji. Sijedi austrijski maršal Radecki morade iza krvavog okršaja 20. ožujka uzmaknuti iz Milana u Mantovu. Iz Mletaka pak pobježe 22. ožujka zapovjednik grof Zichy. Sad navijeste Austriji rat redomice: kraljevina Sardinija (23. ožujka), papinska država i kraljevina Napulj. Iz Piemonta provali sardinski kralj Karlo Alberto u Lombardiju. Već 26. ožujka udju Piemontezi u Milan. Istodobno budu protjerani vladari iz Modene i Parme. Austrija morade u Italiju slati mnogo vojske. Iz same Krajine ode onamo 35.000 ljudi. To nije bilo pravo Magjarima, koji se nadahu, da će ojačati Ugarska, ako oslabi Austrija. Svoje simpatije prema Talijanima izjaviše Magjari na velikoj skupštini, koju su 11. travnja u Požunu držali zastupnici netom zaključenoga zajedničkoga sabora. Skupština zatraži, neka se magjarske čete iz gornje Italije premjeste u Ugarsku; podjedno pozove Lombardeze, neka se po pravu, koje pripada svakomu narodu, oslobode gospodstva austrijskoga.

11. Jelačić postaje banom hrvatskim.

„Narodne Novine“ od 11. ožujka 1848. doniješe reprezentaciju, koju je Košut 3. ožujka predložio u zajedničkom saboru. Sad se duboko zamisle hrvatski rodoljubi, koji su razumjeli namjeru Košutovu. Iz rezerve svoje izadju ipak istom 16. ožujka, kad u Zagreb stigoše vijesti, da je u Beču pao svemožni kancelar Metternich, te da je kralj Ferdinand podijelio slobodu štampe i vratio ustav. Narodni naši prvaci uvidješe, da sada treba brzo raditi. Ljudevit Gaj i Ambroz Vranicani podju u

Beč, da se dogovore s ondješnjim Hrvatima, medju kojima bijahu takodjer barun Franjo Kulmer i barun Ljudevit Bedeković. U Zagrebu preuze vodstvo Ivan Kukuljević. On dovede zagrebačke gradjane 17. ožujka u gradsku vijećnicu, gdje im razloži politički položaj monarkije. Ne dajmo, da „se narodu našemu budućnost kroji u Požunu"! Zamolimo kralja svoga, neka „odmah zapovjedi banskomu namjesniku, da što brže raspiše hrvatski sabor". Poseban odbor od 6 gradjana odnese pripravljenu već predstavku u Beč, da ju osobno uruči kralju Ferdinandu. Slavenski djaci u Beču pozovu 20. ožujka posebnim proglasom Hrvate, neka u tome odlučnom času priznaju Gaja, Kukuljevića i Vranicana „provizornim ravnajućim odborom naroda hrvatskoga". Istodobno pozovu Gaj, Kukuljević i Vranicani hrvatske rodoljube, neka 25. ožujka dodju u Zagreb, da kralju podastru ž e l j e n a r o d a h r v a t s k o g a.[1] Takav poziv dobije i barun Josip J e l a č i ć, pukovnik prve banske pukovnije u Glini. Jelačić bijaše u Hrvatskoj poznat kao hrvatski rodoljub. Prvaci narodnoga pokreta hrvatskoga računahu od prvoga časa na Jelačića. Oni uvidjahu, da banska stolica ne može dulje ostati prazna. Haulik je kao zagrebački biskup dosta zaposlen, pa nema vremena, da kao banski namjesnik u toli teško doba vodi upravu Hrvatske. Mladji su Hrvati pomišljali, da na bansku stolicu postave Ljudevita Gaja, koji je preporodio uspavanu Hrvatsku. No Metel Ožegović upozori, da će za Hrvatsku biti bolje, ako za bana dobije baruna Jelačića, na glasu junaka iz bojeva turskih. Ožegović je naime predvidjao, da će izmedju Hrvata i Magjara doći do rata. Ta njemu je Košut prigodom rasprave o indigenatu u lice doviknuo: „Medju nama može odlučiti samo mač!" A poznata je i Košutova riječ: „Gdje je Hrvatska? Na karti je ne mogu naći".[2] Ožegovićev prijatelj barun Franjo Kulmer bijaše na

[1] Horvat: „Hrvatski pokret u proljeću god. 1848.", str. 19.—23.
[2] Smičiklas: „Poviest Hrvatska", II. str. 477. i 480.

dvoru rado vidjen. On dakle preuze na sebe zadaću, da ishodi imenovanje Jelačićevo. Kulmer se obratio na kraljeva strica nadvojvodu Ivana. I doista bude Jelačić na prijedlog nadv. Ivana 23. ožujka imenovan banom hrvatskim, a uz to pravim tajnim savjetnikom, pa generalmajorom i vlasnikom pukovnija banskih. Ne znajući ješte za ovo imenovanje, krene Jelačić iz Gline u jutro 25. ožujka u Zagreb, da prisustvuje skupštini. No u Lekeniku mu uruči poštar Klempaj carski dekret od 23. ožujka, te se Jelačić vrati natrag u Glinu.[1] Za sve ovo nijesu znali mnogobrojni hrvatski rodoljubi, koji se 25. ožujka sastadoše u „Narodnom domu". Skupština bijaše ipak već pripravljena, da za bana hrvatskoga iskliče baruna Jelačića. Sam Gaj predloži, neka se od kralja zatraži, da Jelačića imenuje banom hrvatskim. Na taj prijedlog potresao se „Narodni dom" od gromovitog pljeskanja i klicanja. Hrvati bijahu upravo razdragani. Na to Kukuljević predloži ostale „želje naroda hrvatskoga", i to: 1. cjelokupnost Hrvatske; 2. odgovornu narodnu vladu; 3. stalni hrvatski sabor, koji se ima sastajati svake godine; 4. dokinuće Krajine; 5. hrvatski jezik u crkvi, kako je već u sudstvu i upravi; 6. ukinuće kmetstva; napokon 7. hrvatsku vojsku (pod biranim vojvodom), koja neka u mirno doba ostaje kod kuće. Skupština klicanjem prihvati ove želje, koje postadoše hrvatski program od god. 1848.[2]

Sjajna deputacija od 400 Hrvata krene odmah 26. ožujka u Beč, da pred kralja donese želje naroda hrvatskoga. Kolima se putovalo preko Varaždina i Optuja u Maribor, a dalje željeznicom preko Graca u Beč. Na tome putu doznaše Hrvati 27. ožujka radosnu vijest o imenovanju bana Jelačića. Hrvati se nadahu, da će uspjeti i sa drugim svojim željama, kako su

---

[1] Vidi moju crticu: „Kako je Jelačić postao banom hrvatskim" u „Prosvjeti" god. 1906.

[2] Hrvatski pokret u proljeću god. 1848., str. 24. i 25.

prije 10 dana uspjeli Magjari. Zato puni pouzdanja stigoše u Beč, gdje ih je oduševljeno dočekalo 40.000 ljudi. Nijemci se radovahu pokretu hrvatskomu, kao što i prije toga pokretu magjarskomu. Istodobno s Hrvatma dodjoše u Beč takodjer Česi i Poljaci, da pred kralja podastru želje naroda češkoga i poljskoga. Pošto je u Beču bilo na okupu nešto Srba i Slovaka, dogovore se svi Slaveni, pa 31. ožujka održe prvu slavensku skupštinu. Svi osjetiše veliku korist, koju će im donijeti ideja o slavenskoj uzajamnosti. Slaveni se do sada podupirahu samo u kulturnom radu; od sada će zajednički udesiti i politički svoj rad. Austrija će se preporoditi u slavenskom duhu, jer u njoj Slaveni čine znatnu većinu. Sada je mogla niknuti slavenska deviza: „Da nema Austrije, mi bismo ju stvorili!“ Istoga je dana (31. ožujka) kralj primio Hrvate, ali ne čitavu deputaciju, nego samo 14 najodličnijih članova njezinih. Sjajnim govorom prikaže Ljudevit Gaj kralju Ferdinandu želje naroda hrvatskoga. Kralj je Hrvate ljubezno primio i sve im obećao. Ipak ih uputi, neka mu Hrvati svoje želje izraze ustavnim putem, t. j. u hrvatskom saboru, koji se imade naskoro sazvati.[1]

Hrvatski pokret ljuto uplaši prvake magjarske. Još je u Požunu vijećao zajednički sabor ugarsko-hrvatski. Na njemu iznesu Magjari 28. ožujka „osnovu proglasa na združene strane“, ne bi li se tako Hrvati umirili. Naši nunciji izvješćuju, da se u tome proglasu „Hrvatima osiguravaju njihova prava i narodnost njihova, te se navode razlozi sloge i sjedinjenja; ali se nigdje ne govori o združenim kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, — koje zakonito nazivanje domovine naše Magjari u najnovije vrijeme velikom pomnjom izbjegavaju, — već samo o pridruženim stranama“. Uz to u osnovi proglasa „Magjari izrazuju nadu, da mi (Hrvati) primamo magjarski jezik kao jezik saveza s Ugarskom, t. j. s ugarskim

[1] Hrvatski pokret u proljeću god. 1848., str. 25.—27.

oblastima i vladom. Zato smo mi poklisari bili prisiljeni, da na saboru iskreno očitujemo, kako ovaj proglas ne može kod našega naroda poroditi dobar uspjeh, nego će dati samo novi povod ogorčenju srdaca. Ipak ostade ova naša opaska bez uspjeha, jer su obadvije kuće (zastupnička i velikaška) prihvatile osnovu proglasa".[1] No taj proglas nije kod Hrvata našao nikakova odziva. Hrvati su naprotiv od prvoga časa velikim nepovjerenjem pratili rad ugarskoga ministarstva. Dočim je naime kod prijašnjega kr. ugarskoga namjesništva bilo i hrvatskih vijećnika, nijesu Magjari dozvolili, da u ministarstvo udje koji Hrvat. Pravo kažu hrv. nunciji: „Niti medju ministrima niti kod državnoga vijeća ne nalazi se nijedan sin ovih kraljevina, koji bi mogao slavensku svoju domovinu zastupati i braniti ju proti povredama, koje joj prijete od vlade magjarske. Tako su ove kraljevine skoro posve lišene staroga zakonitoga prava svoga, i to upravo sada, kada bi po milosti našega opće ljubljenoga cara i kralja Ferdinanda svi narodi, koji živu kod austrijskim žezlom, morali uživati blagi plod slobode, jednakosti i bratimstva. Mi smo uzalud zahtijevali, da se naše pravo sačuva, i to ne samo javno na ugarskom saboru, već i napose kod Njegove c. kr. Visosti nadvojvode palatina, kao opunomoćenoga namjesnika kraljevskoga, te kod ministra predsjednika . . . Naša je briga tim više osnovana, što se po odredbi 29. saborskoga članka svi oni, koji zavise od imenovanja vlade, — razumijevajuć ovamo i vrhovne župane, a izuzevši jedino sudbene činovnike, — mogu političkim putem lišiti službe svoje. Tako vlast sadašnjega ministarstva postaje veća, nego li je ikada prije bila ista kraljevska vlast, jer se ova nije nikada pružala tako daleko.[2]

Hrvatima je prevelika vlast ugarskoga ministarstva bila zazorna i radi toga, što im onemogućuje zaštitu kraljeve osobe.

---

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 39. i 40.

[2] Ibidem, str. 39.

Dobro to vide hrv. nunciji, kada izvješćuju: „Saborski članak (o djelokrugu ministarstva) ne pruža združenim kraljevinama nikakova jamstva, da će neoskvrnuta ostati prava našega naroda. On je do sada proti svakom nasilju vazda našao utjehu i zaštitu jedino kod najvišega prijestolja, t. j. kod same osobe Njeg. Veličanstva. Od sada se pak ne bude mogao s uspjehom priteći k svomu ljubljenomu vladaru, kad je njegova vlast najnovijim zakonom tako ograničena, da niti on — niti njegov opunovlašćeni namjesnik, c. kr. nadvojvoda-palatin — ne može zakonito izdati nikakovu odluku, ako je ne predloži ili ne potpiše ministarstvo magjarsko".[1] K svemu tomu pridodje još nasilno pomagjarivanje, koje poče odmah izvoditi ministarstvo ugarsko. Ono je n. pr. hrvatskim oblastima pisalo isključivo magjarskim jezikom mjesto latinskim. Jednako je ministarstvo od svih komorskih činovnika u Hrvatskoj zahtijevalo, da sva izvješća svoja podnose u magjarskom jeziku. Kod primorskog upraviteljstva na Rijeci postade magjarski jezik službenim. Slavonija se odmah smatrala dijelom Ugarske; zato se tri slavonske županije u ministerijalnim odlukama ne spominju više pod skupnim imenom „Slavonija", nego poimence kao „varmegya posega, veröcze i szerem". Dapače i na službenim pečatima kr. činovnika u Hrvatskoj osvanuše magjarski natpisi.[2] Tako je eto ministarstvo nasilnim putem izvodilo onu Košutovu osnovu, koja nije na zajedničkom saboru mogla postati zakonom, već ostade samo prijedlogom. To pak ogorči sve rodoljubne Hrvate. Prva se digne županija križevačka, te na svojoj skupštini dne 28. ožujka zabaci dva dopisa ugarskoga ministarstva. Za njom se povedoše druge županije i gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Napokon ustade protiv ministarstva i sam ban Jelačić, koga je kralj medjutim imenovao podmaršalom i zapovijedajućim generalom u Hr-

[1] Njekoji spisi M. Ožegovića, str. 38.

[2] Ibidem, str. 46 i 47.

vatskoj. Jelačić upravi 19. travnja 1848. svima oblastima u Hrvatskoj i Slavoniji okružno pismo (cirkular), u kome kaže ovo: „Dok se ne sazove sabor združenih kraljevina, ima svako poglavarstvo i svaka općina pod osobnim odgovorom u svome krugu djelovati, od nikoga i od nikuda službene naloge ne primati, pa se u svemu i svačemu obraćati jedino i isključivo na mene, kao na vrhovnoga zemaljskoga poglavara, postavljenog od Njegovoga kraljevskoga Veličanstva". Time je eto hrvatskim oblastima zabranjeno, da se pokoravaju ministarstvu ugarskomu.[1]

Istoga se dana (19. travnja 1848.) Jelačić predstavio narodu hrvatskomu posebnim proglasom, koji počinje ovako: „Njegovo Veličanstvo, premilostivi naš kralj i austrijski car, blagoizvoljelo je mene — suglasno voljom naroda — imenovati banom od Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kao što i tajnim svojim savjetnikom, pa mi ujedno podijeliti vrhovnu zapovijed nad vojskom u čitavoj vojničkoj oblasti kraljevine Hrvatske. Od časti graničarskog pukovnika uzvišen sam ja u 14 dana na visoku čast i dostojanstvo bana, podmaršala i zapovijedajućega generala. Ako se u tome odlikovanju moje osobe po kraljevoj milosti ispunila našemu narodu jedna od njegovih želja, — imam ja to zahvaliti jedino onoj osobitoj ljubavi i bratimskom povjerenju, što ga je isti narod u mene položio. Moja će biti briga, da povjerenje uzvratim povjerenjem i djelom. Iskrene su moje misli, čuvstva i načela; zato ih ja i otkrivam bez svakoga zatezanja. Želje, što ih je narod izjavio i kraljevskomu prijestolju podnio, osnivaju se i u mojem srcu". Glede odnošaja prema Ugarskoj izjavljuje se Jelačić u proglasu ovako: „Prevrat je potresao i obalio stare temelje društvenog života, narodnih i državnih odnošaja, a imenito našeg odnošenja prema Ugarskoj, staroj našoj saveznici. Zato treba

[1] Hrvatski pokret u proljeću g. 1848., str. 40.

da — imajući pred očima stari naš savez sa samom ugarskom krunom — uznastojimo, kako bi naš odnošaj prema ugarskoj kruni stavili na novi temelj u duhu slobode, samostalnosti i jednakosti, i to onako, kako se pristoji slobodnomu i junačkomu narodu. Dotle treba prekinuti svaki obzir na novo sadašnje ministarstvo ugarsko. Veliko djelo državnoga preporoda ima se izvesti svojim zakonitim i naravnim putem, t. j. putem narodnoga našega sabora, gdje će se izjaviti i saslušati volja svega naroda. Stoga će biti glavna moja briga, da se što prije sazove narodni sabor, pa da bude na temelju narodnoga zastupanja sastavljen onako, da se po njemu i kroz njega uzmogne pojaviti prava volja svega naroda bez razlike staleža. Narodni naš sabor biti će najpriličnije polje narodu, da razvije sile i snagu vrloga duha svoga. Na ovome saboru neka se izjave sve narodne želje i tegobe, bile one u kojem mu drago kraju. Sve će po mogućnosti i volji naroda naći ispunjenje i polašticu. Ja sam od Njeg. Veličanstva kralja našega imenovan takodjer banom Dalmacije. Zato se od pravednosti kralja našega tvrdo nadam, da ovo imenovanje ne će ostati kod samoga naslova". Na koncu proglasa šalje Jelačić „ljubezan pozdrav svima žiteljima i rodoljubima u našemu dalmatinskom i hrvatskom Primorju, kao što i u slobodnoj zemlji od Rijeke. Mojoj pak braći u hrabrim krajiškim pukovnijama hrvatske i slavonske Krajine osobiti vojnički i bratimski pozdrav. Najposlije svima ostalim žiteljima naroda našega, te ostaloj susjednoj jednokrvnoj slavenskoj braći izvan trojedne kraljevine ljubav i pozdrav!"[1] Kako se iz toga proglasa vidi, Jelačić je posve prihvatio hrvatski program od god. 1848.

[1] St. Pejaković: „Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848", str. 1—3. Horvat: „Hrvatski pokret u proljeću god. 1848.", str. 40.—43.

Da bi slomili pokret hrvatski, a Jelačiću priredili što više neprilika, pošalju Magjari u Hrvatsku i Slavoniju do 100 agenata, koji će izazivati nemire u narodu. Ovi agenti počnu buniti seoske plemiće, govoreći im, da su „Ilirci krivi, što će od sada takodjer plemići plaćati porez“. Kmetovima bi naprotiv tumačili, da su ih „jedino magjarska gospoda oslobodila od tlake“; Ilirci ih pak „žele opet podvrći pod tlaku, radi čega su i pošli u Beč do kralja“. Jošte lagahu kmetovima, da „su ove pravice i sloboštine dane puku već prije više godina, ali da ih ne htjedoše obznaniti gospoda“ hrvatska. Magjarski su agenti donekle uspjeli, jer su se neuki seljaci hrvatski počeli zbilja buniti protiv gospode, naročito protiv svećenika. Zato Jelačić 27. travnja proglasi prijeki sud protiv agenata.[1] Podjedno objavi narodu, da je kmetstvo doista ukinuto za sva vremena. „Zakon, da odsada velikaši, duhovnici i plemići moraju plaćati porez i nositi sve terete, koje nose i drugi ljudi, — stvoren je na zasjedanju općega ugarskoga sabora, gdje bijahu sakupljeni svi ugarski i k tomu spadajući poslanici . . . Zakon, da kmetovi ne će više davati tlake i desetine, — stvoren je na istom saboru, dakle s voljom i privolom sve hrvatske i slavonske gospode velikaša, svećenika i plemića. Pa da i ne bi ovaj zakon bio ondje stvoren, odlučila je istu ovu pravicu i sloboštinu za kmetove velika izvanredna hrvatsko-slavonska skupština, držana 25. ožujka u Zagrebu u „Narodnom domu“.[2]

Jelačić je dakle muževno nastupio bansku vlast. No od prvoga je časa imao i mnogo neprilika. U zagrebačkoj županiji vlada još magjaronska stranka, te se županijski činovnici usprotiviše banskim naredbama. Jelačić sastavi „bansko vijeće“, u koje pozove predstavnike svih staleža. Bansko vijeće skine sve magjaronske činovnike u zagrebačkoj županiji, te postavi nove rodoljubne. Ovaj čin odobri 9. svibnja županijska skup-

---

[1] Pejaković, str. 5.

[2] Hrvatski pokret, str. 44 i 45.

ština, koja uvede hrvatski jezik u sve poslove sudbene i upravne. Isto je već 29. ožujka učinila županija požeška, 4. svibnja virovitička, a 6. svibnja županija srijemska. Sve hrvatske i slavonske županije počnu uredjivati narodnu gardu, da u slučaju pogibelji imadu vlastitu vojsku. Gradjani i seljaci vježbahu se po nedjeljama u vojničkom hodanju i pucanju. Za vanjski znak uzeše trobojnu vrpcu hrvatsku. Najodličnija bijaše akademička legija, koju sastaviše slušatelji akademije zagrebačke. Njima su rodoljubne Zagrepčanke darovale i lijepu zastavu.* Naskoro je u čitavoj Hrvatskoj prevladao novi duh. Sve je živjelo u nekoj uzbudjenosti, očekujući velike dogadjaje. Ban Jelačić postaje brzo popularan. Za njega se oduševljavahu isti Osječani. Oni su bakljadom proslavili pisma Jelačićeva; u gradskom pak vijeću zaključiše, da više ne će primati nikakovih dopisa od ministarstva ugarskoga.[1]

Jelačić je primao pozdrave od Hrvata iz Krajine i od prvaka slavenskih naroda. Od njega nadahu se pomoći Srbi iz Ugarske. Još 14. travnja održaše Srbi u Karlovcima prvu narodnu skupštinu svoju. Skupština zatraži, neka se osnuje „srpska vojvodina", u koju će spadati Bačka, Banat, Baranja i Srijem. Ova će vojvodina biti najuže spojena s trojednom kraljevinom Hrvatskom, jer Srbi traže „savez s jednokrvnom i jednoplemenom braćom Hrvatima". Vojvodinom će upravljati srpski vojvoda, koga ima birati državni sabor u Zagrebu. Za srpsko bogoštovlje i nastavu neka postoji drugi (narodni) sabor u Karlovcima. — Posve je naravno, da su od sada Hrvati budno pratili srpski pokret. Drugu narodnu skupštinu u Karlovcima držahu Srbi 13. svibnja. Ivan Kukuljević, Slavoljub Vrbančić, Nikola Havliček i Slavoljub Fink dodju na tu skupštinu kao „poslanici naroda hrvatskoga", da pozdrave bratski narod srpski. Karlovačkoga metropolitu Josipa Rajačića

* Ovu je zastavu god. 1895. zaplijenio ban Khuen-Hederváry.
[1] Horvat: „Hrvatski pokret u proljeću god. 1848.", str. 52.—56.

(rodom iz Brinja) izabere skupština za „patrijarku" srpskoga. Ogulinski pak pukovnik Stjepan Šupljikac (rodom iz Petrinje) bude proglašen „vojvodom" srpskim. Rajačić odmah javlja banu Jelačiću, da će srpski narod raditi „s hrvatskim narodom složno kao brat sa bratom".[1]

I Slovenci zatraže uži savez njihovih krajeva s Hrvatskom. Nikada nije bila jugoslavenska ideja tako snažna, kao god. 1848. Na zato se južni Slaveni ne odrekoše ni saveza sa sjevernim Slavenima. Ovaj savez razvijao se iz političke nužde. Nijemci su naime počeli raditi oko toga, da se ujedine u veliku državu Njemačku, kakova je postojala prije Napoleona. U tu svrhu sastao se 18. svibnja 1848. u Frankfurtu na Majni njemački parlamenat, u koji dodjoše zastupnici iz raznih država njemačkih. Radilo se o tomu, da se novomu carstvu njemačkomu pripoji i čitava Austrija osim Ugarske i Hrvatske. Austrija bi od svoje nezavisnosti popustila toliko, koliko treba za sjedinjenje Njemačke. Time je naravno zaprijetila propast austrijskim Slavenima, osobito Česima i Slovencima. Kao ustuk njemačkomu parlamentu u Frankfurtu zamisle Česi slavenski parlamenat u Pragu. Njihovu se pozivu oduševljeno odazovu drugi slavenski narodi u monarkiji hapsburškoj. Iz Hrvatske podjoše u Prag odlični rodoljubi, medju ostalima: Dragojlo Kušlan, Stanko Vraz, Torkvat Brlić i Mato Topalović. Dodjoše u Prag takodjer Poljaci, Rusini, Slovaci, Srbi i Slovenci. Svih Slavena bijaše 350, a medju njima mnogo odličnih velikaša i književnika. Slavenski je parlamenat vijećao od 2. do 13. lipnja, kad li u Pragu nastane buna, koju knez Alfred Windischgrätz okrutno uguši.[2]

Medjutim su Magjari upotrebljavali sva sredstva, da unište bana Jelačića. U svojim novinama prikazivahu Jelačića sad kao plaćenika cara ruskoga sad opet kao slugu dvora bečkoga.

[1] Hrvatski pokret u proljeću god. 1848., str. 36. i 62.—64.
[2] Ibidem, str. 66.—68. i 21.—32.

Pred kraljem ga klevetahu, da hoće u društvu s Rusima slomiti Austriju, te osnovati „jugoslavensko carstvo", radi čega se i bratimi sa Srbima i Slovencima. No to nije Magjare smetalo, da istodobno trube, kako Jelačić hoće omraženoj birokraciji pomoći, da uskrisi Metternichov sustav. Palatin nadvojvoda Stjepan (11. svibnja) izjavi, da slavonske županije spadaju pod vlast palatinovu, radi čega može ondje naredbe izdavati samo ugarsko ministarstvo, a ne ban. Magjarski ministar knez Pavao Eszterházy postade svemožan na kraljevskom dvoru. Slabi kralj Ferdinand pobjegne 17. svibnja u Innsbruck, jer je u Beču 15. svibnja planula nova buna. Na prvu vijest o tomu šalje „bansko vijeće" u Innsbruck deputaciju, koja zamoli kralja, neka dodje stanovati u Zagreb, u središte vjernih svojih Hrvata. No već su Magjari predobili kralja za sebe. Mjesto kralja dodje u Hrvatsku kraljevsko pismo, kojim se oprovrgavaju banska naredba i proglas od 19. travnja! Palatin je u kraljevo ime 11. svibnja slavonskoga zapovijedajućega generala Ivana Hrabovskoga imenovao kr. povjerenikom za Hrvatsku i Krajinu.[1] Hrabovski se ipak ne usudi ni doći u Hrvatsku, jer su gradovi i županije raspisale tjeralicu za njim. Na to ugarsko ministarstvo ishodi u kralja, da Jelačiću 29. svibnja naloži, neka se odmah zaputi u Innsbruck, a sabora da ne smije držati bez naročite dozvole kraljeve. Jelačić je slutio, da slabi kralj sve ove odredbe čini mimo svoje volje. Zato sazove 2. lipnja „bansko vijeće", da ga zapita, što treba činiti, jer su već bile gotove sve priprave za sabor. „Bansko vijeće" zapriječi banu odlazak iz Hrvatske; podjedno je svečano prosvjedovalo protiv ugarskoga ministarstva, „koje se postavilo kao zid izmedju nas i kralja".[2]

[1] Hrvatski pokret u proljeću god. 1848., str. 68. i 69. Pejaković, str. 20.

[2] Pejaković: Actenstücke, str. 21.—25.

15. Hrvatski sabor god. 1848.

Kroz toliko vijekova sastojao se hrvatski sabor od predstavnikâ plemstva i svećenstva. Osim ova dva staleža bijahu u saboru zastupani samo kraljevski slobodni gradovi. To su eto „staleži i redovi", kojima se u ruke stavljala sudbina domovine. Jelačića zapade čast, da sabor hrvatski učini „narodnim", a ne staleškim saborom. Kmetstvo je naime ukinuto; svi su ljudi postali jednaki pred zakonom; svima dakle mora pripadati i najveća gradjanska svetinja: izborno pravo. Komu država nameće dužnosti, — mora mu dati i prava! Dragojlo Kušlan, perovodja „banskoga vijeća", objelodani 18. svibnja „n a r e d b u o pozivanju i zastupanju sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, koji se ima držati 5. i slijedećih dana mjeseca lipnja god. 1848". Osim plemića i svećenika dobiva izborno pravo svaki posjednik, trgovac, obrtnik i činovnik. Gradovi, trgovišta i kotari (bakarski, vinodolski i turopoljski) birat će 77 zastupnika; sela u 3 hrvatske i 3 slavonske županije 58 zastupnika; sela u hrvatskoj i slavonskoj Krajini 44 zastupnika; napokon će 12 zastupnika birati kaptoli, konzistorije, manastiri i zagrebačka akademija. Uz ove „zastupnike naroda" imat će na saboru mjesta takodjer viriliste, t. j. velikaši (knezovi, grofovi i baruni), te crkveni i državni dostojanstvenici. Viriliste će biti pozvani banskim listovima; pravo svoje mogu ipak vršiti samo onda, ako u sabor dodju osobno, a ne da se daju zastupati po svome punomoćniku, kako je to do tada obično bivalo.[1]

Izbori za sabor hrvatski obavljahu se koncem svibnja 1848. Izabrani budu svi prvaci narodnoga pokreta, kao: dr. Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević, Metel Ožegović, Ljudevit Vukotinović, Antun Nijemčić, Ivan Mažuranić, Avelin Ćepulić, Antun Mažuranić, Ambroz Vranicani, Mato Topalović,

---

[1] Horvat dr. Rudolf: „Hrvatski pokret u ljetu god. 1848.", str. 1.—4.

Ivan Trnski, Ognjoslav Utješenović, Miroslav Kraljević i dr. Uz hrvatske književnike i političare vidimo u saboru takodjer seljake. Tako je n. pr. prva banska pukovnija (u Glini) izabrala 4 seljaka graničara. Na hrvatski sabor dodjoše na poziv „banskoga vijeća" posebni odbori češki i srpski. Došao je i sijedi srpski patrijarka Rajačić.[1]

Svaki ban hrvatski morao se instalirati na početku prvoga slijedećega sabora. Jelačića je po starom običaju i po kraljevskoj odredbi imao instalirati Juraj Haulik, biskup zagrebački. No Haulik se tada (po naročitoj želji bečkoga dvora) nalazio izvan Hrvatske. Da se ipak uzmogne provesti instalacija, zamole Hrvati patrijarku Rajačića, neka on instalira bana Jelačića. Ova je misao bila oduševljeno primljena, jer će tako biti svečanim načinom izraženo bratstvo izmedju Hrvata i Srba. Patrijarka se tomu časnomu pozivu rado odazove. Nikada još nije bilo tolikog oduševljenja prigodom instalacije banove. Jelačić udje 4. lipnja u Zagreb kao da slavi triumf. Pred njim je grof Albert Nugent nosio bansku zastavu, a Bornemisa bansko žezlo. Tu si vidio barjake svih županija u Hrvatskoj, Slavoniji i u „vojvodini" srpskoj. Patrijarka Rajačić vozio se u istoj kočiji s Mirkom Ožegovićem, biskupom senjskim, a biskup Šrot u istoj kočiji s pakračkim vladikom Kragujevićem. Sam Jelačić jašio je na bijelome konju, obučen u sjajno narodno odijelo, kakvo nije prije njega nosio nijedan ban. Crvena kabanica, bijela surka i modre hlače, a na glavi crvenkapa s ilirskim grbom! Oko bana jašila je njegova svita: sami velikaši, plemići i vojnički dostojanstvenici. Narod je zanosnim klicanjem otpratio ljubljenoga bana svoga do banske palače. Na večer bijaše rasvjeta i bakljada, a sutradan (5. lipnja) svečana instalacija. Ova se obavila pod vedrim nebom na trgu sv. Katarine, gdje su nekoliko dana prije toga hrvatski djaci spalili gramatike magjarskoga jezika. Tu se skupio silan narod. Mirko Lentulaj

[1] Ibidem, str. 4.—6.

pročita povelju, kojom kralj Ferdinand imenuje Jelačića banom hrvatskim. Sjajna deputacija ode u bansku palaču, da dovede bana. Za to vrijeme izaberu nar. zastupnici Jelačića kapetanom ili vojvodom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Burnim pokličima doprati narod Jelačića na trg. Kad se ban zahvalio na pozdravu, izgovori za partijarkom formular banske prisege, u kojoj obećaje vjernost kralju i nasljednicima njegovim. „Prisižem nadalje, da ću po svetoj svojoj dužnosti — kao iskreni sin ove domovine i kao ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije — u svakoj prilici i bez ikakvog obzira proti svakomu nasilju, nepravdi i uvredi, te proti svakomu neprijatelju krepko — kao što i moram — štititi i čuvati ove kraljevine s ustavom njihovim, kao što i cijeli narod, koji u njima prebiva, u njegovoj slobodi i u pravicama njegovim."[1] Poslije dovršene prisege obasuše bana Jelačića gospodje sa bližnjih prozora cvijećem, a gospoda ga po starom običaju triput digoše u vis. Na to reče Jelačić znamenit svoj govor. Slavio je s l o b o d u, koja dovede u sabor prave predstavnike naroda. „Isti onaj glas slobode pozvao je ovamo takodjer vas, zastupnici junačke Krajine naše!" Jelačić naglasi, kako sabor ima zadaću, da uredi odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj. „Izmedju naroda i naroda osnivaju se odnošaji na temelju slobode, jednakosti i bratimstva. Na ovaj temelj stavit ćemo i mi naše odnošaje prema Magjarima. Ne možemo naime uvijek proti njima stajati neprijateljski oboružani. U nesretnom ipak onom slučaju, ako bi se Magjari i nadalje proti nama i proti našim suplemenicima u Ugarskoj ponašali ne kao braća, nego kao tlačitelji, tada neka znadu, da smo im mi pripravni makar s mačem u ruci dokazati, kako je isteklo vrijeme, da jedan narod gospoduje nad drugim. Pri tom držat ćemo se riječi, što ih je rekao dični naše domovine ban (Ivan) Erdedi: „Regnum regno non praescribit leges". (Jedno kraljevstvo ne propisuje drugomu

[1] Hrvatski pokret u ljetu god. 1848., str. 7.—14.

kraljevstvu zakone.) Na stran dakle sa samosiljem Magjara . . . Mi se možemo podložiti samo takvoj vladi, koja nas upravlja prema glavnim načelima starodavnog ustava našega u suglasju kraljevske moći. Zato niti smo se htjeli niti smo se mogli podčiniti sadašnjoj vladi magjarskoj". Iza toga govora digoše opet Jelačića tri puta u vis. Banu je odzdravio patrijarka Rajačić, zamolivši ga, neka smiono brani „opće naše blago: slatku slobodu naroda, milu našu narodnost, pa čast i slavu trojedne kraljevine". Na to je oduševljeni narod Jelačića i Rajačića na rukama ponio u crkvu sv. Marka. Ondje se prvi put iza dva stoljeća pjevala služba božja na slavenskom jeziku. Svetu je naime misu služio Mirko Ožegović, biskup senjski.[1]

Prvu redovitu sjednicu držao je hrvatski sabor 6. lipnja. Dvorana bijaše dupkom puna naroda iz svih krajeva hrvatskih; manjkahu samo Dalmatinci. Ugodno se doimalo, što je u sabor osobno došao sijedi grof Janko Drašković. Prvi je progovorio I. Kukuljević. Predlaže, neka se kralju pošalje zahvalnica, što „nam je za bana potvrdio onoga, koga je izabrala n a r o d n a volja". No u zahvalnici neka se izraze i dvije molbe: 1. neka kralj podijeli banu vlast takodjer nad vojskom u Dalmaciji i Slavoniji, jer su i nekadašnji banovi hrvatski bili „vojvode cjelokupne vojničke sile u trojednoj kraljevini"; 2. neka kralj „magjarskim dostojanstvenicima ne dopušta, da se miješaju u naše poslove". Kukuljevićev prijedlog bude jednoglasno primljen. Sutradan (7. lipnja) pročitaše nunciji izvješće o prošlom zasjedanju zajedničkoga sabora u Požunu. Metel Ožegović izjavi: „Sada bi se po starom običaju morali čitati zakoni, koji su stvoreni na onom saboru. No ovi zakoni nijesu bili priopćeni ovim kraljevinama". Tako naš sabor nije proglasio nijednoga zakona od god. 1847./8. Jedino odobri dokinuće kmetstva i opće oporezovanje, kako je to tražila narodna skupština od 25. ožujka i jer je to već proglasio (27. travnja)

[1] Ibidem str. 14.—21.

ban Jelačić.[1] Na to se duga rasprava povela o reprezentaciji glede uredjenja odnošaja Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. Na javu izbije misao, neka se Austrija poput Švicarske uredi kao savez država (federacija). Svaka država neka ima svoj sabor i svoju vladu; u Beču pak neka postoji zajedničko ministarstvo za rat, financije i trgovinu, odgovorno središnjemu saboru, na koji će pojedine države slati svoje odaslanike. Hrvatsku bi vladu činilo bansko ili „državno vijeće“ pod predsjedništvom banovim. Neka se obnovi stara banska vlast od Drave do Jadranskoga mora. „Po starom pravu ima ban biti zapovjednikom nad čitavom vojnom silom ovih kraljevina“. Primorje, t. j. „kotare: riječki, bakarski i vinodolski“, smatra sabor „za cjeloviti dio ovih kraljevina“, a isto tako Slavoniju. U reprezentaciji se nadalje traži sjedinjenje Dalmacije, a „bliži savez“ srpske vojvodine i slovenačkih zemalja. Zastupnikom Hrvatske kod kr. dvora bira sabor baruna Franju Kulmera.[2] — Ovu reprezentaciju ponese kralju u Innsbruck 12. lipnja posebna deputacija, koju je vodio ban Jelačić. Kralj primi Hrvate 19. lipnja veoma milostivo, premda bijaše prisutan i ministar Eszterházy. Podjedno opredijeli nadv. Ivana za „posrednika“ izmedju Ugarske i Hrvatske. Jelačić povede Hrvate i k nadvojvodi Franji Karlu, bratu kraljevu. Na povratku iz Beča doznade Jelačić u Cjelovcu, da mu je kralj još 10. lipnja oduzeo bansku i sva vojnička čast dostojanstva.[3] Svatko je znao, da su to spletke ug. ministarstva. Zato Hrvati i nadalje priznavahu Jelačića banom svojim. Sabor mu dapače 29. lipnja[4] „predade neograničenu vlast i punomoć glede svih naredaba, koje se tiču upravljanja i obrane

---

[1] Hrvatski pokret u ljetu god. 1848., str. 32.—38.

[2] Šulek: „Naše pravice“, str. 300.—311. Pejaković: „Actenstücke“, str. 79—84.

[3] Pejaković, str. 87.

[4] Šulek: „Naše pravice“, str. 271. i 272.

zemlje". Da pak u Zagrebu ostane vječna uspomena na slavnoga bana, zaključi (23. lipnja) gradsko zastupstvo, neka se „Harmica" odsada zove „trg bana Jelačića". Pa i nadvojvoda Ivan u svome pismu od 27. lipnja zove Jelačića „banom Hrvatske".

Hrvatski je sabor god. 1848. držao 21 sjednicu. Stvorio je mnogo novih zakona, medju kojima i onaj o ukinuću kmetstva. „Država jamči vlasteli, da će dobiti naknade za sve urbarske službe i daće".[1] Sabor zaključi mnoge polakšice za Krajinu; ona dobi takodjer ustav, a hrv. jezik postat će službenim u uredima i nastavnim u školama.[2]

Krasan se prizor odigrao u 14. sjednici (4. srpnja). Od bana se tražilo, neka u Slavoniju pošalje hrvatsku vojsku, jer ondje hoće Magjari da ugrabe vlast. Jelačić odgovori, da može dići 30—40 tisuća vojnika. „Ali dajte mi sredstva za uzdržavanje vojske!" Na te riječi izvadi Herman Bužan 300 for. i stavi ih na stol, pa zamoli rodoljube, neka ga slijede. Zastupnici odmah vade novčarke, pa daju, što imaju. Tko nije imao dosta novaca, darovao bi svoju zlatninu i srebrninu. Tako je gomirski arhimandrita Ilić s vrata snimio zlatni lanac i križ. Gospodje na galeriji skidahu zlatne narukvice, prstenje, igle, naušnice, ure i lance. Za čas bijaše na stolu pred banom 15.536 for. u gotovu novcu, a 5230 for. u dragocjenostima. Istoga još dana pošalje banu Haulik 2000 for., a sutradan biskup Josip Šrot 8000 for. Zagrepčani se upravo natjecahu, tko će na oltar domovine više položiti zlatnih i srebrnih nakita, posudja i pribora za jelo.[3] Rodoljubni sabor zaključi svoj rad 9. srpnja krasnim manifestom na narod.[4] Od sada je vladao Jelačić kao hrvatski diktator.

[1] Ibidem, str. 290.—292.

[2] Šulek: „Naše pravice", str. 276.—290.

[3] Hrv. pokret, II. str. 116.—122.

[4] Šulek: „Naše pravice", str. 312.—323.

Magjari bijahu na dvoru premoćni tako dugo, dok je habzburška monarkija krvarila u Italiji. Kroz čitav mjesec travanj uspjevao je u Lombardiji sardinski kralj Karlo Alberto. Njegovi Piemontezi zaposjednu gotovo čitavu Lombardiju. Dobro ih je podupirao Durand, vojvoda papinske vojske. Austrijski maršal Radecki dobije pomoći istom 22. svibnja 1848. Sada će se dakle on pripraviti za ofenzivu. Radecki prisili Duranda 11. lipnja da se predao sa 16.000 vojnika. Ipak mu bijaše položaj veoma težak, jer se već Lombardija, Modena i Parma općim glasovanjem izjaviše za sjedinjenje s Piemontom. S istom svrhom dodju 14. lipnja u Turin poslanici mletačkih pokrajina Padova, Vincenza, Rovigo i Treviso. Ovaj pokret zahvati i sam grad Mletke, koji se 23. ožujka god. 1848. proglasio republikom sv. Marka. Obnovljena republika Mletačka trajala je do 3. srpnja, kad se i njeno vijeće izjavi za sjedinjenje s Piemontom. Tako je dakle sardinski kralj Karlo Alberto postao vladarem čitave sjeverne Italije.

Dok je Austrija gubila Mletačku i Lombardiju, — Ugarska je dobila Erdelj. Po magjarskoj statistici od god. 1848. stanovalo je u Erdelju 1,300.000 Rumunja, 600.000 Magjara (Sikulaca) i 200.000 Nijemaca (Sasa). Plemstvo bijaše magjarsko, gradjanstvo njemačko, a seljaštvo rumunjsko i magjarsko. Sva politička prava imahu u Erdelju plemići i gradjani. Oni će dakle odlučiti sudbinom Erdelja. Rumunji se 15. svibnja na velikoj narodnoj skupštini u Blažu izjave protiv sjedinjenja s Ugarskom i zatraže ravnopravnost s Magjarima i Nijemcima. No sabor erdeljski u Kološvaru prihvati 30. svibnja sjedinjenje. Na to se odmah ugarski ministar predsjednik Baćani zaputi u Innsbruck, te izradi, da je kralj Ferdinand potvrdio uniju Erdelja s Ugarskom, a odbio želje, što ih je u Innsbruck donijela deputacija rumunjska. Radi toga zavade se Rumunji s Magjarima, te je Erdelj naskoro bio pozorištem gradjanskoga rata.[1]

[1] Hrvatski pokret u ljetu god. 1848., str. 58. i 59.

16. Ratne pripreme.

Pripojivši Ugarskoj kneževinu Erdelj, počnu Magjari raditi oko toga, da s Ugarskom sjedine i Slavoniju. Manifest od 10. lipnja, kojim kralj skida Jelačića sa banske časti, dade ug. ministarstvo otisnuti u mnogo tisuća primjeraka. Ovaj su manifest magj. agenti širili po Slavoniji, upućujući narod, neka se sada pokori ug. ministarstvu i kr. komesaru Hrabovskomu. Pomoću župnika Eduarda Talliana bude samo po virovitičkoj županiji rasturano 7000 primjeraka manifesta. Podžupan Salopek, sin poznatoga izdajice, sazove 30. lipnja u Osijek skupštinu virovitičke županije.[1] Na skupštini izjavi, da se on pokorava Hrabovskomu, te po njegovoj zapovjedi predlaže, neka se čita manifest o svrgnuću bana Jelačića, a proglase zakoni, koji su stvoreni na prošlom saboru u Požunu. Protiv toga prosvjedovahu rodoljubi. Ali u dvoranu nagrnu osječki Nijemci, koji pristajahu uz magjaronsku stranku, a pred kućom se pokaže satnija vojnika. Na to rodoljubi izadju iz dvorane; skupština pak proglasi magjarske zakone, odluči birati poslanike za slijedeći magjarski sabor u Pešti, a odazove županijske zastupnike na zagrebačkom saboru.[2]

Hrvati se uplaše, da se magjaronski pokret iz virovitičke županije ne bi raširio po ostaloj Slavoniji. Zato saborski zastupnici iz Slavonije nagovore Jelačića, neka se u Slavoniju osobno zaputi. Jelačić ode 13. srpnja iz Zagreba. Davno već nije Slavonija u svome krilu vidjela ni jednoga bana. Sada ju obidje Jelačić. Putovao je veoma brzo, ali u neprekidnom triumfu. Gdjegod se pojavio, sav je narod osvojio. Dosta je bilo, da mu progovori nekoliko riječi. Pred njim je letio glas od sela do sela, te ga Hrvati dočekivahu kao ozebli sunce. Jelačić bijaše 14. srpnja u Novoj Gradiški, Cerniku i Požegi.

[1] **Hrv. pokret, II. str. 113. i 114.**

[2] Hrvatski pokret u ljetu god. 1848., str. 115. i 116.

Ovdje je 15. srpnja držao skupštinu požeške županije, koja se izjavi za njega. Preko Pleternice krene ban 16. srpnja u Brod, zatim preko Vrpolja u Vinkovce, pa u Vukovar i 19. srpnja u Mitrovicu. Iz Mitrovice ode Jelačić u svoj rodni grad Petrovaradin, gdje se sastade s kr. komisarom Hrabovskim. U Iloku držao je skupštinu srijemske županije, koja oduševljeno prione uz njega. Iz Srijema zaputi se Jelačić u virovitičku županiju, pa 22. srpnja stigne u Djakovo. Obišavši mnoga sela u Djakovštini, Jelačić se preko Našica, Vočina, Virovitice i Bjelovara slavodobitno 25. srpnja vrati u Zagreb. Ovim je putovanjem za hrvatsku ideju predobio čitavu Slavoniju osim Osijeka, u koji se nije ni svratio.[1]

Iz Zagreba se Jelačić 25. srpnja zaputi u Beč, kamo dodje 27. srpnja. U Beču se još 20. srpnja sastao austrijski parlamenat, u koji je hrvatski sabor poslao 4 odaslanika: Kukuljevića, Vukotinovića, Žuvića i Georgijevića. U parlamentu bijaše toliko Slavena, da su Nijemci morali češkoga rodoljuba Strobacha birati potpredsjednikom. Jelačiću se 28. srpnja poklone deputacije čeških i poljskih zastupnika. Bečani mu na večer prirede sjajnu bakljadu, te je ispred njegova stana u povorci prošlo do 40.000 ljudi sa 4 glazbe. Sutradan se Jelačić kod nadvojvode Ivana sastade s ugarskim ministrima, da po kraljevu nalogu pregovaraju o pomirenju Hrvata s Magjarima. Do mira ipak ne dodje.

Jelačić je prema odluci sabora hrvatskoga predložio kao temelj pomirbe s Magjarima ove uvjete: 1. Neka se ugarsko ministarstvo rata, financija i vanjskih posala sjedini s vladom cjelokupne monarkije u Beču. 2. Hrvati će priznati ugarsko ministarstvo, ako im ovo zajamči pravo, da se svuda, pa i na zajedničkom saboru mogu služiti hrvatskim jezikom. 3. Neka se ispune želje i zahtijevanja srpskoga naroda u Ugarskoj. Ove uvjete ne htjede primiti ni ugarski palatin (nad-

[1] Hrvatski pokret u ljetu god. 1848., str. 125.–134.

vojvoda Stjepan) ni ministar predsjednik Baćani.[1] Kukuljević, koji bijaše u hrvatskom odboru uz Jelačića, javlja u Zagreb: „Ban ostaje kod svojih zahtjeva. Palatin i ministri voljni su nam sve dati i u svemu popustiti, samo na srpskom pitanju razbijaju se svi dogovori."[2]

Jelačić se 4. kolovoza vrati u Zagreb s uvjerenjem, da će razdor izmedju Hrvata i Magjara uroditi ratom. Za taj slučaj htjede sebi Jelačić osigurati pomoć banske i gornje (karlovačke) Krajine. Upravo su dolazile radosne vijesti iz Italije, gdje se borilo 35.000 graničara. Maršal Radecki potuče (25. srpnja) kralja sardinskoga kod Kustoce, a onda osvoji čitavu Lombardiju i unidje (6. kolovoza) u Milan. Karlo Alberto sklopi 9. kolovoza u Vigevonu primirje, kojim se obveže, da će svoju vojsku povući iz Lombardije, Mletačke, Parme i Modene. Na to se stanovnici grada Mletaka odvrnu od Sardinije, pa (10. kolovoza) opet uskrise svoju republiku. Austrija pak uspostavi svoju vlast u Lombardiji i na mletačkom kopnu. Jednako se u Parmu i Modenu vrate protjerane vojvode. Jelačić je dakle mogao u Krajinu donijeti vesele glasove, da su magjarski saveznici Talijani gotovo pokoreni. Iz Zagreba ode Jelačić 13. kolovoza 1848. Sutradan stiže u Petrinju, gdje bude oduševljeno dočekan. Preko Gora dodje još isti dan u svoju Glinu, a 15. kolovoza posjeti i neka druga mjesta u Banovini. Na to prijedje Jelačić u slunjsku pukovniju, pohodi Maljevac, Vališselo, Slunj, Ladjevac i Rakovicu. Kao da ga vile nose, a prati angjeo sreće! Već 17. kolovoza dospije u Gospić. Ličani se pomamiše od radosti, gledajući „krunu svoju". Poput munje razliježe se naokolo glas o dolasku Jelačićevu. U Bosni se pjevalo: „Za dva do tri dana — eto k nama bana!" Iz Obrovca u Dalmaciji pohiti velika deputacija preko Velebita prema Gospiću, da se pokloni banu hrvatskomu. U Gospić stiže 18. kolovoza.

---

[1] Ibidem, str. 186.—192.

[2] Spomenknjiga „M. H.", st. 160.

ali prekasno, jer se Jelačić 5 sati prije toga zaputio u Otočac. Preko otočke i ogulinske pukovnije dodje ban u Ogulin, gdje ga primiše oduševljeno, kao što i 19. kolovoza u Karlovcu. Jelačić se 20. kolovoza preko Jaske vrati u Zagreb.[1] Na čitavom je putu bio slavljen kao još nitko prije njega. Graničari mu kazivahu, da će za njega ići „u vatru i u vodu". Jelačić postade ljubimac i „dika" roda hrvatskoga! Brzo je o njemu zapjevala i narodna pjesma, koja čuva spomen velikih naših ljudi.

Novi sabor ugarsko-erdeljski sastao se 10. srpnja 1848. u Pešti. Sutradan progovori Košut u saboru: „Hrvati traže, neka Magjari obustave spremanje za rat. Ovaj zahtjev odbismo opravdanim gnjevom. Mi se spremamo i spremat ćemo se, dok bude pogibelji. Mi smo osigurali hrvatsku granicu, gdje stoji junački Čanji s impozantnom vojskom". Istodobno se ug. ministarstvo spremalo za rat u Bačkoj i Banatu. Ovdje je već 10. srpnja došlo do borbe izmedju Srba i Magjara. Na čelo Srba stupe narodni junaci: Gjorgje Stratimirović i vojvoda Knićanin. Srbima su u pomoć dolazila braća iz Srijema i kneževine Srbije, te se izmjeničnom srećom ratovalo do kasne jeseni.

Jelačić se morao pobrinuti za obranu Hrvatske. Prema Dravi dade otpremiti nešto vojske, radi čega se Magjari ljuto uplaše. Ministar Baćani pozove (15. kolovoza) sve oblasti „izmedju Dunava i Drave", neka „čine sve priprave, da uzmognu na prvi poziv dići pučki ustanak, ako bi Hrvati prešli preko Drave". Jelačić se teško odlučio za rat, jer nije imao sredstava za uzdržavanje vojske. No hrvatske općine izjave, da će dati hrane za vojsku. Na tisuće vagana kukuruze, raži, prosa i heljde dadoše rodoljubni Podravci u Gjurgjevcu, Pitomači, Kloštru, Kozarevcu, Sesvetama i u Ferdinandovcu. Za njihovim se primjerom povede pukovnija križevačka.[2] – Jelačić htjede magjaronima oteti vlast na Rijeci i u virovitičkoj

[1] **Hrvatski pokret II., str. 196.—199.**

[2] Hrvatski pokret u ljetu god. 1848., str. 193.—194. i 199.—200.

županiji. Po njegovom nalogu udje zagreb. podžupan Josip Bunjevac 1. rujna sa 1000 Hrvata u R i j e k u, koja bez otpora priznade bansku vlast. Sam pak ban Jelačić dodje 3. rujna u V i r o v i t i c u, gdje ga dočeka do 10.000 ljudi iz čitave županije. Sutradan održi ban skupštinu virovitičke županije, na kojoj bude skinuto magjaronsko, pa izabrano rodoljubno činovništvo.[1] Medjutim su u Zagreb stizali graničari. Najprije dodju Gradišćani, za njima (4. rujna) 10.000 Banovaca, sutradan 5700 Ogulinaca i 7000 Slunjana, a 6. rujna Ličani i Otočani. Ne treba zaboraviti, da su prvi i drugi krajiški bataljuni još uvijek u Italiji. Jelačić je digao 3. i 4. bataljun, dakle ponajviše starije graničare, islužene vojnike. Uz to su ovi graničari bili slabo opremljeni. Osobito im je manjkalo vojničkih odijela. Većinom bijahu obučeni u svoje narodno odijelo. Zato je već prije za njih dao biskup Haulik u Zagrebu na svoj trošak priugotoviti 1000 vojničkih hlača. No jednoga nije u graničara manjkalo: oduševljenja za rat. Tvrdo vjerovahu, da ih uz Jelačića ne može zadesiti nesreća. Zato su pjevajući polazili iz Zagreba prema Dravi. Na Dravi stojahu već Brodjani; sama kumpanija babinogredska dade 1509 junaka.[2]

17. Rat Hrvata s Magjarima god. 1848.

Veliko veselje zavlada u Zagrebu 6. rujna, kad je Stjepan Pejaković donio banu previšnje ručno pismo, kojim kralj Ferdinand opoziva manifest od 10. lipnja.[3] „Očinskome srcu Mojemu osobito godi", veli kralj, „što mogu odstupiti od Svoje odluke, izrečene u Mojemu manifestu od 10. lipnja t. g. glede istrage, koja se ima proti Vama započeti, kao što i glede privremenoga svrgnuća sa banske časti i svih vojničkih dosto-

[1] Hrv. pokret, II. 207.—210.
[2] Ibidem, str. 205.—206.
[3] Hrv. pokret, II. 212. i 213. Pejaković: Actenstücke, str. 130.

janstva". Ovo je ručno pismo kod kralja 4. rujna ishodio barun Franjo Kulmer. Isti je Kulmer takodjer uputio Jelačića, neka od maršala Radeckoga zatraži novaca i oružja, potrebitih za rat s Magjarima. Jelačić pošalje u Milan svoga pouzdanika Ivana Kukuljevića, koji se zbilja vrati u Hrvatsku sa 200.000 forinti i 7000 pušaka.[1]

Videći, da uza se ima bečki dvor, nije ban oklijevao ni jedan čas. Već 7. rujna izdade proglas, kojim ugarskomu ministarstvu naviješta rat.[2] U proglasu veli Jelačić medju inim ovo: „Ministarski povjerenici pomoću oružane vojske sile narod u Slavoniji, da bira poslanike na sabor peštanski. U Trstu se oruža brod, koji će uznemirivati hrvatsko Primorje. Druga oružana ladja („Meszáros") plovi po Dunavu, rušeći i razarajući bez cilja sela i kuće. Pokretne čete narodne garde magjarske prelaze preko granice, pa dolaze u zemlju, koja podleži banskoj oblasti. U Banatu bukti najžešći rat (izmedju Magjara i Srba). A da se pokuša i skrajnje, — šalju se magjarski agenti (emisari) u Bosnu, te bune i podižu tamošnji narod, neka sa divljim četama svojim poplavi i pohara zemlju, čiji su žitelji toliko vijekova vjerno i pošteno svojom krvi čuvali granice carevine, pa i sada čuvaju, da Ugarska, Austrija i čitava Evropa bude zaštićena od zala, barbarstva i kuge . . . Mi hoćemo jednakost i ravnopravnost svih naroda i narodnosti, što živu pod ug. krunom . . . Pošto ugarsko ministarstvo misli, da ne može pristati na ove pogodbe . . . nalaže nam čast i dužnost, da pokušamo zadnje: da se latimo oružja".

Jelačić osnuje u Zagrebu bansku vladu sa 5 odsjeka: za pravosudje, nutarnju upravu, bogoštovlje s nastavom, bojne poslove i za financiju, kamo spadahu takodjer poslovi trgovine i poljodjelstva. Banskim namjesnikom učini vrijednoga Mirka

---

[1] Smičiklas: „Ivan Kukuljević". Spomen-knjiga „Matice Hrvatske", str. 160. i 161.

[2] Ibidem, str. 213.—215.

Lentulaja,[1] a zatim ode prema Dravi. U Varaždinu se medjutim sabralo 40.000 hrv. vojnika. To bijahu većinom graničari pješaci. Od hrvatskih slobodnjaka sastavi četnik Kamenjak „prvu hrvatsku husarsku regimentu". Inače je bilo malo konjanika, a još manje topova. Jelačić stiže 9. rujna u Varaždin, gdje ga vojska oduševljeno dočeka i pozdravi. Sutradan oglasi vojsci polazak u rat.[2] „Mi ne vodimo rat proti čitavomu vrlomu narodu magjarskom, s kojim smo kroz toliko vijekova živjeli u bratimskom savezu; mi vojujemo samo proti jednoj zaslijepljenoj stranci ugarske kraljevine."

U jutro 11. rujna prijedje Jelačić preko Drave. Puna 3 i pol sata prolazila je hrvatska vojska preko dravskoga mosta.[3] Magjarska vojska pobjegne iz Medjumurja, gdje i onako stanuju sami Hrvati. Jelačić udje u Čakovac, te Medjumurje utjelovi Hrvatskoj. Vojsku svoju podijeli u 3 divizije, koje su vodili krajiški generali Kempen i Šmidl, te podmaršal Hartlieb. Prešavši 14. rujna kod Letenja preko Mure, dopre Jelačić bez otpora u Veliku Kanižu. Magj. vojska uzmakne dalje, te su Hrvati već 21. rujna doprli do Blatnoga jezera. Na tome se putu Jelačiću pridružiše 4 carske konjaničke čete. Ovo je dokaz, da je kralj odobravao korak Jelačićev. Bez otpora udje hrvatska vojska (26. rujna) u Stolni Biograd. Odavle krene Jelačić ravno prema Budimu. Na putu dodje (29. rujna) kod Pakosda i Velenca do prvog okršaja. Puškaralo se od 10 sati prije podne do 5 sati poslije podne. Pod večer uzmakne magjarska vojska dalje, a njezin general Moga izmoli (30. rujna) od Jelačića primirje.[4]

Medjutim se promijenila ugarska vlada. Kad su Magjari doznali, da će kralj vratiti Jelačiću bansku čast, dodje (6.

---

[1] Hrv. pokret u ljetu god. 1848., str. 215.—217.

[2] Ibidem, str. 217.—222.

[3] Ibidem, str. 222. i 223.

[4] Horvat: „Hrvatski pokret u jeseni god. 1848", str. 12.—25.

rujna) u Beč sjajna deputacija, da to zapriječi. No kralj je već pregledao karte Košutove. Magjarska deputacija nadje zatvorena vrata! Radi toga predade ugarsko ministarstvo (10. rujna) ostavku. Baćani je doduše 12. rujna sastavio novo ministarstvo, ali ne dobi potvrde od kralja. Uz to i nadvojvoda Stjepan, koga je Košut javno u saboru uvrijedio, položi (23. rujna) palatinsku čast.[1] Na to kralj 25. rujna imenova podmaršala grofa Lamberta kr. komisarom za Ugarsku i Erdelj. Protiv toga ustade Košut u saboru 27. rujna. Sabor izdade proglas, u kojem kaže, da će svakoga držati izdajicom domovine, tko bi se Lambergu pokorio. Kad je sutradan Lamberg došao u Budim, ubije ga nahuškana svjetina, a truplo mu grozno nakazi.[2]

Sada je kralj odabrao Jelačića za osvetnika svoga. Naloži mu, neka se primakne austr. granici, gdje će dobiti 20.000 redov. carskih vojnika. Jelačić doista 1. listopada krene prema Beču mjesto prema Budimu. U Altenburgu stiže ga kr. otpis, izdan 3. listopada u Schönbrunnu.[3] „Na veliku žalost i srčbu Našu", veli kralj, „dao se ugarski sabor od Ljudevita Košuta i sljedbenika njegovih navesti na vrlo nezakonita djela". Zato kralj raspušta ugarski sabor, Ugarsku stavlja pod ratno stanje, Jelačića imenuje kr. komesarom s potpunom punomoću, te mu podvrgava svu vojsku u Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji i Erdelju.

Ova vijest prestraši Magjare. Košut se ipak dosjeti, kako će pogibelj otklonuti od Budima. Po svojim agentima uspiri 6. listopada bunu u Beču, gdje narod nije dozvolio, da posada ode s Jelačićem u rat na Magjare. Buntovnici ubiju ratnoga ministra grofa Latoura.[4] Na to kralj po drugi put (7. listopada)

[1] Ibidem, str. 25.–34.
[2] Hrvatski pokret u jeseni god. 1848., str. 34.—37.
[3] Ibidem, str. 38.—40.
[4] Hrv. pokret, III. str. 45.—49.

ostavi Beč, pa uteče u Olumuc. Iz Beča se udalje svi zastupnici iz Češke i alpinskih krajeva. Ipak je i nadalje vijećao „krnji sabor", koji se sastojao većinom iz „pargermana". Ovi su težili za obnovom njemačkoga carstva, komu bi pripale austrijske i češke zemlje. Pangermanima bijaše dakle u prilog nastojanje Magjara, da se Ugarska otrgne od Austrije. Zato „krnji sabor" zaključi, da se ima opozvati carski manifest od 3. listopada. Pošto je k tomu u Beču zavladala anarkija, prijedje Jelačić 8. listopada preko rijeke Litave i zaputi se prema Beču. Kralj odluči, da će Beč pokoriti silom oružja. Zato naloži banu Jelačiću i knezu Alfredu Windischgrätzu, neka opsjedaju Beč.[1]

Opsada Beča trajala je dosta dugo, jer su Bečani zatvorili ulice barikadama. Gradska se garda i akademička legija hrabro opirahu, pošto je Košut javljao, da će Beču pomoći Magjari. Istom 28. listopada dadu Jelačić i Windischgrätz pravo jurišati na Beč. Toga se dana junaštvom svojim odlikovahu graničari, koji osvoje nekoliko predgradja. Buntovnici uzmakoše u nutarnji utvrdjeni Beč. Sutradan započnu pregovori o predaji grada.[2] Medjutim je magj. vojska pod vodstvom generala Moge 28. listopada stigla na austrijsko zemljište. U vojsci se nalazio i Košut, predsjednik „odbora za zemaljsku obranu". Jelačić podje 29. listopada Magjarima u susret. Kod S c h w e c h a t a dodje 30. listopada do velike bitke izmedju Hrvata i Magjara. Bitka je trajala od 8 sati u jutro do 4 sata popodne, a svršila se potpunim porazom Magjara. Košut je prvi (na kočiji) pobjegao u Požun, kamo je 31. listopada stiglo 15.000 magjarskih bjegunaca bez ikakova reda.[3] — Za ovo nijesu znali Bečani. Njima je gruvanje topova navijestilo dolazak Magjara, a to bijaše dosta, da ih

[1] Ibidem, str. 50.—52.

[2] Hrv. pokret, III. str. 51.—139.

[3] Ibidem, str. 139.—158.

ojunači na novi otpor. Tako je carska vojska morala 31. listopada bombardovati nutarnji grad. Na to razjarena svjetina zapali carski dvor. Sad provali vojska u jurišu kroz Burgthor i spasi dio carskoga dvora.[1]

Beč je pao; ali njegova buna pribavi Košutu vremena, da ojača revoluciju u Ugarskoj. Neprestano se vježbahu magjarski domobranci i narodne garde. Ugarski je sabor još 11. srpnja 1848. na prijedlog Ljudevita Košuta zaključio, da se ima za ratne troškove posuditi 42 milijuna forinti, a u vojsku dići 200.000 novaka. Sabor je pak u Pešti i nadalje vijećao, premda ga je kralj 3. listopada raspustio. Za Jelačićeve odsutnosti ratovahu Magjari s Rumunjima, Srbima i Slovacima. General Percel dobije zadaću, neka provali u Hrvatsku. Percel zbilja 17. listopada osvoji Medjumurje, ali ga izgubi već 12. studenoga.[2] Jelačić je naime još iz Altenburga poslao u Hrvatsku generala Todorovića sa 13.000 graničara, da zaštiti domovinu svoju. Dok je podmaršal Dahlen branio Hrvatsku, domognu se Magjari osječke tvrdje, u koju 22. listopada udje grof Kazimir Baćani s magjarskim honvedima.[3] Košut je umio lažnim vijestima sklonuti mnoge časnike c. kr. vojske, da su zajedno sa svojim četama izvodili naloge magjarskog „odbora za zemaljsku obranu“.

18. Promjena na prijestolju.

Slabi je kralj Ferdinand osjećao, da ne će moći održati jedinstva austrijske monarkije. Smetalo mu je, što je Ugarskoj 16. ožujka 1848. dao posebno ministarstvo. Najveću je zapreku nalazio u tome, što je Ugarska imala svoje ministarstvo rata. Tako se naime rascijepala vojska, koja čini temelj jedinstvu

[1] Ibidem, str. 158.—176.

[2] Hrv. pokret u zimi god. 1848., str. 19.—24., 33.—35. i 49.

[3] Hrv. pokret u jeseni g. 1848., str. 217.—220.

monarkije. Pokazala se dakle potreba, da Ferdinand predade vladu drugoj osobi, koja ne bude vezana, da održi ono, što je dozvolio Ferdinand. I doista se Ferdinand 2. prosinca 1848. u Olumucu odreče prijestolja. Učinio je pak to svečanim načinom u prisutnosti dvora, austrijskih ministara i bana Jelačića.[1]

U znamenitom svojem državnom spisu veli Ferdinand: „Sila dogadjaja, pa očevidna i neophodna potreba velike i svestrane promjene državnoga vladanja Našega, kojoj smo Mi mjeseca ožujka ove godine željeli prokrčiti put i predusresti, sve Nas je to uvjerilo da treba mladjih sila za unapredjenje i sretno izvršenje ovoga velikoga djela. Zato smo Mi poslije zreloga razmatranja, te iz uvjerenja o silnoj potrebi ovoga postupka — odlučili, da se ovime svečano odreknemo carskoga prijestolja austrijskoga. Prejasni Naš gospodin brat i zakoniti nasljednik u vladanju nadvojvoda Franjo Karlo, koji nam je uvijek bio vjerno na ruku, te je s Nama dijelio poslove, — očitovao je i ovime očituje, potpisavši zajedno ovaj manifest, da se takodjer odriče carske krune austrijske, i to na korist svoga sina, prejasnoga nadvojvode Franje Josipa, koji je iza njega odredjen za prijestolje. Dočim sve državne činovnike rješavamo zakletve njihove, upućujemo ih novomu vladaocu, prema kojemu imaju odsada vjerno izvršavati svoje dužnosti, na koje se zakleše. S hrabrom Našom vojskom opraštamo se sa zahvalom . . . Napokon sve narode monarkije rješavamo njihove dužnosti prema Nama, te sve dužnosti i prava, koja ovamo spadaju, svečano pred cijelim svijetom prenašamo na premilogа gospodina Našega sinovca, kao na zakonitoga nasljednika Našega[2]".

[1] Hrvatski pokret u zimi god. 1848., str. 99.—101.

[2] Hrvatski pokret u zimi god. 1848., str. 102. i 103.

Pošto Ferdinand nije imao djece, pripadalo je prijestolje njegovomu bratu Franji Karlu. No taj se već 1. prosinca odrekao prava nasljedstva na korist svoga najstarijega sina Franje Josipa I.[1] Tako je 2. prosinca mladi — istom 18-godišnji — Franjo Josip sjeo na prijestolje uzburkane Austrije. U manifestu javi, da želi vladati „na temelju ravnopravnosti svih narodnosti monarkije, jednakosti svih državljana pred zakonom i sudjelovanjem narodnih zastupnika kod zakonodavstva". Pomladjena Austrija bit će „prostrani stan za plemena raznoga jezika". „Krepko smo odlučili, da svijetlost krune održimo bez oskvrne, a cjelokupnost monarkije bez uštrba. No ujedno smo pripravni, da prava svoja dijelimo sa zastupnicima naroda Naših. Zato se nadamo, da će Nam pomoću božjom i slogom naroda poći za rukom, te ćemo u jedno veliko državno tijelo sjediniti sve zemlje i plemena monarkije . . . Svladanje bune i povratak nutarnjega mira, — to su prvi uvjeti, da sretno uspije ovo veliko ustavotvorno djelo".[2]

Mladi je kralj u prvom redu računao na potporu Hrvata. Želio je i nagraditi osobitu vjernost naroda hrvatskoga. Zato je odmah pri nastupu vlasti ispunio neke želje hrv. sabora. Baruna Franju Kulmera imenuje 2. prosinca hrvatskim ministrom „bez lisnice, ali sa stolicom i glasom u ministarskom vijeću", da tako bude zakoniti posrednik izmedju dvora i hrvatske vlade.[3] Jelačića pak imenuje (takodjer 2. prosinca) gubernatorom Rijeke i Dalmacije.[4] Lako je sebi predstaviti radost, koja zbog toga obuze Hrvate. Svatko je vidio, da će Hrvatska doista izvojštiti ne samo neodvisnost od Ugarske, već i cjelokupnost domovine. Ta sad se pod ban-

[1] Ibidem, str. 101.

[2] Hrvatski pokret, IV. str. 104.—106.

[3] Ibidem, str. 110.

[4] Ibidem, str. 126.

skom vladom uz Hrvatsku i Slavoniju nalaze takodjer: Dalmacija, Medjumurje i Rijeka, čega već nije bilo kroz 4 stoljeća! „Bansko vijeće" pohiti u Beč, gdje pod predsjedanjem bana Jelačića izradi adresu na kralja. Hrvati velikim veseljem pozdravljaju kralja Franju Josipa, komu obećavaju svoju vjernost i privrženost. Kralj izrazi 12. prosinca Kulmeru svoje zadovoljstvo radi adrese vjernoga mu naroda hrvatskoga.[1]

Sasvim drukčije pozdraviše mladoga kralja Magjari. Nezakoniti sabor u Pešti izjavio je 9. prosinca, da „se učinjene odredbe o austr. carskom prijestolju imaju smatrati samo kao obiteljske naredbe, koje bez privole sabora nemaju nikakve valjanosti za kraljevsko prijestolje Ugarske i pridruženih joj strana . . .Bez privole naroda može ugarsko prijestolje biti ispražnjeno samo uslijed općega zakona čovječanstva, t. j. smrću okrunjenoga kralja. Ako premine zakonito okrunjeni kralj, onda treba da neposredni njegov nasljednik učini kod krunisanja posebnu pogodbu s narodom. Tada treba da se zakune na državne zakone i na ustav, pa da ga narod okruni krunom sv. Stjepana. Može on doduše neka vladarska prava vršiti i prije krunisanja; no samo u smislu zakona. Pa i to može se dogoditi samo onda, ako premine okrunjeni kralj. Osim toga slučaja ne mogu se glede ugarskoga prijestolja po pravdi učiniti nikakve promjene bez volje naroda i bez privole zastupnika sabora. Kad je na pr. car i kralj Franjo I. na saboru pozvao sada živoga kralja Ferdinanda V., neka se kruni, — pristao je sabor na to samo pod ovaj razgovjetni uvjet, da se za očeva života ne miješa u vladarska prava bez privole sabora. Tim više treba da se kod promjene vladaoca prije upita i privoli narod, kad . . . se namjerava prijestolje prenijeti na udaljenijega potomka, mimoišavši djecu, koju će možda još imati živući kralj. Nitko ne može sebi za života vladareva prisvajati kraljevska prava bez predbježne dozvole naroda, a

[1] **Hrv. pokret, IV. str. 110. i 111.**

još manje može privatnim obiteljskim ugovorom promijeniti red nasljedstva. Za odreknuće dužnosti, koje su skopčane sa držanjem prijestolja ugarskoga, neophodno je potrebita privola naroda. Ugarsko se kraljevstvo osniva na dvostranoj pogodbi, a temeljna mu je strana, da se zakonitim kraljem smatra samo onaj, tko je s narodom po saboru sklopio kod krunisanja ugovor, te se zakleo na državni ustav, na prava i zakone, pa je uslijed ove zakletve bio krunjen krunom sv. Stjepana. Narod ima pravo, da opredijeli privremenu vladu države takodjer onda, ako se vladajući okrunjeni kralj osjeća preslabim za vladanje. Ugarski narod nije napokon ni upitan kod ostavke u Olomucu dne 2. prosinca. Uslijed svega toga izjavljuje, da se bez njegove privole ne mogu činiti naredbe o zauzeću kraljevskoga prijestolja ugarskog.

Zato sabor — držeći se čvrsto ustava i zakona — zapovijeda svima oblastima, poglavarima itd. u Ugarskoj i u pridruženim joj stranama, da ne priznavaju nikakove vlasti osim one, koju priznaje sabor".[1]

19. Vojna na Magjare.

Knez A. Windischgrätz bijaše još 16. listopada imenovan maršalom svih carskih četa osim onih, kojima zapovijeda Radecki u Italiji. Windischgrätz dobije i zadaću, da pokori Magjare. Sa 44.000 dobro opremljenih vojnika provali Windischgrätz 16. prosinca preko Litave u Ugarsku. Vojsku svoju podijeli u 3 vojna zbora. Hrvatskomu je banu od starine pripadalo prvo mjesto. Hrvati su dakle i sada pod Jelačićem činili 1. vojni zbor. Podmaršal Vrbna zapovijedao je 2., a stari Serbelloni 3. vojni zbor, t. j. pričuvu, u kojoj se nalazio i Windischgrätz. Magjarsku je vojsku (35 do 40 tisuća što honveda, što redovitih četa) vodio daroviti general Artur Gergej. Windisch-

[1] Hrv. pokret, IV. str. 111.—115.

grätz odluči desnom obalom Dunava udariti prema Budimu.[1] Iza okršaja kod Parndorfa i Neudorfa uzmaknu Magjari u Mošonj (Vieselburg). Ovdje dodje 18. prosinca do bitke, u kojoj Jelačić potuče Gergeja. Magjari uzmaknu prema Gjuru (Raab), paleći za sobom hranu i sijeno, da ne pane Hrvatima u ruke.[2] Medjutim je bijedne ratnike pritisnula strašna zima. Toplomjer je pokazivao 16—22° C. ispod ništice. Ipak se vojna nastavila. Hrvati udju 27. prosinca bez otpora u Gjur, iz koga je Gergej uzmaknuo prema Babolni. Jelačić pošalje za njim u potjeru svoju konjaničku brigadu pod vodstvom generala Ottingera. Konjanici stignu u Babolni zadnju četu Gergejevu (1 bataljun pješ. pukovnije princa pruskoga sa nešto honveda i husara). Tako dodje pred jutro 18. prosinca do krvave bitke, u kojoj konjanici Jelačićevi sasijeku 300, a zarobe 700 Magjara.[3]

Sve do 23. prosinca stajao je na hrvatsko-štajerskoj medji general Percel sa 7000 Magjara. Protiv njega krene iz Radgone grof Laval Nugent, komu se priključi i podmaršal Dahlen. Percel uzmakne na sjever, da se združi sa Gergejem na obranu Budima. Jelačić htjede to zapriječiti. Zato udari 29. prosinca iz Gjura preko Bakonjske šume prema Stolnom Biogradu. Blizu Moora dočeka ga 30. prosinca Percel sa 5 bataljuna honveda, 5 i pol eskadrone husara, 24 topa i nešto pionira. Jelačić je uza se imao 3 bataljuna graničara, 6 topa, hrv. banderijalce (husare), Ottingerovu brigadu (kirasire ili oklopnike) i odjel draguna (pukovnije Franje Josipa), ukupno 5000 ljudi, dočim se čitava divizija Hartliebova nalazila jednu milju otraga. S Ottingerovom brigadom udari Jelačić u jurišu na magjarske topove. Tu se razvije strašna sječa, jer su husari topove hrabro branili. Ipak budu husari potjerani, te Jelačić

[1] Rat Hrvata s Magjarima god. 1848.—9., str. 1.—7.

[2] Ibidem, str. 25.—44.

[3] Rat Hrvata s Magjarima, str. 44.—47.

osvoji 6 topova. Istodobno razbiju banderijalci i graničari magjarske honvede, koji bježahu bez ikakova reda. U boju pogibe 400 Magjara, a mnogi dopanu teških rana; uz to su Hrvati zarobili 2200 magjarskih vojnika sa 23 časnika.[1]

Slavodobitna vojska hrvatska ostade na Staru godinu u Mooru. Ovdje sprovede ban Jelačić silvestersku večer. Istodobno je Košut s obitelju svojom bježao iz Pešte u Solnok. S Košutom pobjegoše gotovi svi članovi „odbora za zemaljsku obranu". Tjerao ih je opći glas: „Ban Jelačić je pred vratima!" Svi željeznički vlakovi prema Tisi bijahu prvih dana god. 1849. krcati magjarskim odličnicima. Nitko naime nije više vjerovao, da će se ugarska prijestolnica održati, premda je Košut u javnim proglasima sve magjarske poraze prikazivao kao pobjede. Gergej dobije nalog, neka suzdrži Jelačića, da iz Pešte uzmognu za vremena otići toliki bjegunci. Tako dodje 3. siječnja do bitke kod Tetenja. Jelačić steče potpunu pobjedu, a Gergej uzmakne u Budim.[2] Dok je ovdje magjarska vojska prelazila preko Dunava u Peštu, primicao se 1. i 2. vojni zbor ugarskoj prijestolnici. Gergej ostavi 4. siječnja i Peštu, iz koje Košut ponese kr. krunu, žezlo, mač, državnu zlatnu jabuku i plašt sv. Stjepana. S Košutom je otputovala i glasovita njegova preša za tiskanje banknota. U petak dne 5. siječnja 1849. udje Jelačić s maršalom Windischgrätzom na čelu hrvatske vojske u Budim. Graničari prijedju odmah preko zamrznutog Dunava u Peštu, kamo zadju i konjanici po mostu lančaniku. Hrvati se poredaše u špalir, te burnim poklicima „Živio!" dočekaše bana Jelačića, koji oko 4 sata poslije podne dodje u Peštu i nastani se u palači grofa Karolya.[3]

Iz Pešte zaputio se Gergej u sjevernu Ugarsku, da slomi

[1] Rat Hrvata s Magjarima, str. 49.—59.
[2] Rat Hrvata s Magjarima, str. 59.—67.
[3] Ibidem, str. 67.—82.

ustanak Slovaka. Ondje se borio nekoliko tjedana, ali bez uspjeha, jer ga je progonio podmaršal Ćorić. Uz to su ondje vojevali podmaršali Šimunić i Schlik. Jelačić je želio, da podje na istok prema Tisi. On se nadao, da će u nekoliko bojeva do kraja skršiti magjarsku vojsku, u kojoj je uslijed poraza nestalo discipline. No maršal hotimice zadrži Jelačića u Pešti, jer mu je zavidjao ratnu slavu. Windischgrätz je uopće mislio, da je zauzećem Budima osvojio čitavu Ugarsku. Ljuto li se prevario! Ta Košut je iz Debrecina stvorio novu prijestolnicu. Ondje se nalazila vlada za istočnu Ugarsku i čitav Erdelj. Sabor je u Debrecinu smišljao nova sredstva za obranu domovine. Bezobzirno se novačilo po magjarskim i nemagjarskim selima, te je naskoro bilo dosta vojnika. Kao iz zemlje pojave se novi magjarski generali, koji su honvede vježbali i oduševljavali. Magjarima dodju u pomoć brojni Poljaci. Medju ovima odlikovahu se: grof Dembinski i daroviti Josip Bem. Dembinski ipak prerano poduzme s magjarskom vojskom ofenzivu; zato bude 28. veljače potučen kod Kapolne na rijeci Tarni.[1] No Windischgrätz nije se baš nikako znao okoristiti ni ovom pobjedom. Uz to je Bem otjerao carsku vojsku iz Erdelja, a Percel osvojio Bačku i Banat, porazivši više puta srpsku vojsku.

Koncem ožujka postade zapovjednikom čitave magjarske vojske A. Gergej, najbolji general magjarski. Sa 50.000 ljudi i 182 topa poduzme Gergej navalni rat. Pred njim uzmicahu prednje čete carske vojske. Schlik bude 2. travnja potučen kod Hatvana. Kod T a p i o-B i č k e pak udari 4. travnja Klapka sa 18.000 Magjara i 38 topova na hrvatsku brigadu, koju je vodio general Rastić. Hrvati se ponesu toli junački, da su Magjare natjerali u bijeg i oteli im 14 topova. Istom kad je Klapki došao u pomoć magj. general Damjanić sa svojim zborom, uzmakne Rastić pred nerazmjerno jačim neprijateljem.[2] Glavna

[1] Rat Hrvata s Magjarima, str. 257.—281.

[2] Rat Hrvata s Magjarima, str. 313. i 314.

se bitka bila 6. travnja kod Išasega. Ovdje su na Jelačića udarila 2 magjarska vojna zbora. Jelačić se borio vrlo hrabro, te natjera Klapku u bijeg. No Damjanić odbije sve 4 konjaničke navale kneza Lichtensteina. Kad se pak na bojištu pojavio takodjer Aulich sa svojim vojnim zborom, odredi Windischgrätz uzmak prema Pešti.[1]

Već se prije pokazalo, da Windischgrätz nije sposoban vojskovodja. Zato sada dobije „dopust", a privremenim zapovjednikom postade feldzeugmeister Welden. Ovaj uvidi, da se Pešta ne će moći održati. Zato pošalje Jelačića sa 12.000 Hrvata u Slavoniju, a ostalu vojsku otpremi 17. travnja prema austrijskoj granici. Samo u Budimu ostade general Hentzi sa 4000 vojnika, medju kojima se nalazilo i nekoliko satnija hrvatskih graničara.

Jedva je Košut dočekao prve pobjede. Sve dosada vojevahu Magjari tobože za „staroga kralja" Ferdinanda, koga da je dvorska kamarila „silovito odstranila s prijestolja, te ga lišila osobne slobode njegove"; na prijestolje je kamarila postavila premladoga Franju Josipa, da sama lakše vlada. S takvim mišljenjem pristadoše uz magjarsku revoluciju čitave c. kr. regimente. I vojnici i časnici njihovi smatrahu se „kraljevim boriocima". No sada više nije Košut osjećao potrebe, da i nadalje vojuje pod krinkom lojalnosti. Na njegov prijedlog zaključi debrecinski sabor 14. travnja: 1. Ugarska se proglasuje slobodnom, samostalnom i neodvisnom državom evropskom; 2. Habzburška se dinastija radi svoje „vjerolomnosti" za uvijek skida s ugarskoga prijestolja; 3. Habzburgovci gube sva gradjanska prava, te se osudjuju na izgon iz Ugarske.[2] Košut je kao predsjednik „odbora za zemaljsku obranu" i nadalje zadržao vlast. On dapače 2. svibnja imenuje prvo ministarstvo

[1] Rat Hrvata s Magjarima, str. 315.—317.

[2] Ibidem, str. 327.—331.

slobodne Ugarske. Većina saborskih članova izjavila se za republikansko uredjenje. Košut neka bude predsjednik republike.

Naskoro dodje pod Košutovu vlast čitava Ugarska, jer je austrijska vojska uzmicala. Košut htjede vladu prenijeti u Peštu. Zato Gergej morade 3. svibnja opkoliti Budim. Ova se tvrdja predade istom 21. svibnja, kad je u boju poginuo Hentzi s većinom branitelja, medju ovima i 320 graničara hrvatskih.[1] No istoga dana izmoli car i kralj Franjo Josip u Varšavi pomoć od ruskoga cara Nikole I. Sa 134.000 Rusa provali Paskievič 18. lipnja iz Galicije preko Dukle u sjevernu Ugarsku. Već 3. srpnja udje ruski general Čeodajev u Debrecin. Istodobno uspjevahu takodjer Rusi u Erdelju, dočim je austrijski feldzeugmeister Haynau sa zapada napredovao uz Dunav i zauzeo (28. lipnja) grad Gjur. Prestrašeni Košut uteče 2. srpnja iz Pešte u Segedin, kamo premjesti i vladu i sabor. Austrijska vojska udje 11. srpnja u Peštu, pa se onda zaputi prema Segedinu.

No Košutu zaprijeti pogibelj i s južne strane. Jelačić je naime 26. travnja došao sa 12.000 vojnika u Osijek, odakle bijahu Hrvati pod generalom Trebersburgom još 11. veljače otjerali Magjare.[2] U Hrvatskoj sakupi Jelačić nove čete, s kojima će udariti na Magjare u Bačkoj. Za dosadanje zasluge imenuje ga kralj feldzeugmeisterom. Kod Slankamena prijedje Jelačić 3. lipnja preko Dunava, potuče Percela (7. lipnja) kod Kaća i zauzme (13. lipnja) Novi Sad, premda je u Petrovaradinu boravila magjarska posada. Do velike bitke dodje 18. lipnja kod Sentomaša. I ovdje Jelačić pobijedi Percela, koji izgubi 4000 ljudi. Na to osvoji ban čitavu Bačku do Franjinog prokopa.[3] Ostatke vojske Percelove razbije ban 25. lipnja kod Starog Bečeja. Mjesto Percela pošalje Košut u Bačku

[1] Rat Hrvata s Magjarima, str. 334.—345.

[2] Ibidem, str. 126.—140.

[3] Ibidem, str. 390.—394.

generala Vettera sa glavnom vojskom (30.000 Magjara). Košut se naime bojao, da će Jelačić napredovati do samoga Segedina. General Vetter s pretežnijom silom potuče Jelačića 14. srpnja kod Hegješa. Uz to se u hrvatskoj vojsci pojavila strašna kolera, koja je u ono doba harala u Podunavlju. Zato se Jelačić povuče iz Bačke u Srijem, da pričeka napredovanje glavne carske vojske.[1] Koncem srpnja ode Vetter prema Segedinu, kamo je sa sjevera prodirao Haynau. Sada Jelačić po drugi put osvoji Bačku, a onda provali u Banat. Istodobno je Košut s magjarskom vladom iz Segedina uzmaknuo u Arad.

Haynau zauze 3. kolovoza Segedin, a 5. kolovoza potuče grofa Dembinskoga kod Serega. Nesretan bijaše i Bem, kojega je u Erdelju posve razbio ruski general Lüders. Bem poleti u Banat i preuze vodstvo glavne magjarske vojske (50.000 ljudi). No Haynau ga 9. kolovoza kod Temišvara strašno porazi. Još je kod Arada stajao Gergej sa 23.000 vojnika, 1400 časnika i 129 topova. Nitko nije ipak vjerovao, da bi Gergej mogao suzbiti Ruse, Austrijance i Hrvate. Košut već misli na bijeg u inozemstvo, a isto tako i mnogi prijatelji njegovi. U tu svrhu odreče se 11. kolovoza diktatorske vlasti na korist svoga takmaca Gergeja. U proglasu veli: „U ime čitavoga ministarstva sam odstupam od upravljanja, te vrhovnu gradjansku i vojničku vlast podjeljujem generalu Arturu Gergeju na tako dugo, dokle narod po svome pravu (t. j. na saboru) ne naredi drukčije. Gergeju stavljam na dušu odgovornost pred Bogom, narodom i povješću. Od njega očekujem, da će ovu vlast po najboljoj svojoj moći upotrebiti za oslobodjenje državne i narodne samostalnosti uboge domovine". U noći od 11. na 12. kolovoza pobjegne Košut iz Arada prema granici turskoj. Sa sobom je ponio kraljevsku krunu i ostale krunidbene znakove.[2]

---

[1] Rat Hrvata s Magjarima, str. 396.—400.

[2] Rat Hrvata s Magjarima, str. 420.—427

U Aradu ostade Gergej, koji narodu objavi, da „privremeno prima vojnu diktaturu zajedno sa gradjanskom vlašću.“ Gergej počne odmah s ruskim generalom Rüdigerom pregovarati o miru. On će se s preostalom vojskom magjarskom predati, ali ne Austrijancima, nego Rusima. Ne htjede naime dozvoliti, da se Austrijanci hvastaju konačnom pobjedom. Gergej podje sa svojom vojskom u susret Rusima, te im se 13. kolovoza kod Vilagosa „bezuslovno“ predade. Rüdiger odmah obavijesti maršala Paskijevića, da su Magjari položili oružje. Paskijević pak o tom činu pošalje ruskomu caru Nikoli I. izvješće, koje se počinje izrekom: „Ugarska pada pred noge carskoga Veličanstva Vašega“. Kad se predadoše tvrdje Petrovaradin (6. rujna) i Komoran (27. rujna), bijaše doista pokorena čitava Ugarska. Sad je trebalo suditi onima, koji skriviše magjarsku revoluciju. Sretno je uz Košuta uteklo u Tursku preko 300 buntovnika, medju kojima bijahu takodjer Bem, Dembinski, Percel i Mesaroš. Jedni se od ovih bjegunaca poturčiše, dočim su drugi poslije zajedno s Košutom otišli u zapadnu Evropu. Ipak je Haynau pohvatao i dosta krivaca. Pomilovan bude jedini Gergej, za kojega se na preporuku Paskijevićevu zauzeo ruski car. Drugi su prvaci magjarske bune (n. pr. Ljudevit Baćani, Aulich, Čanji, Damjanić i Večej) izgubili život. U samom Aradu dade okrutni Haynau 6. listopada 1849. povješati 13 odličnih Magjara.[1]

20. Reakcija.

Kad su Magjari na proljeće god. 1849. započeli navalni rat, stajahu oni u savezu s Talijanima. Istodobno je naime u Lombardiji buknuo ponovni ustanak, a sardinski kralj Karlo Alberto (20. ožujka) otkazao primirje Austriji. Razlika bijaše ipak u tome, što je protiv Talijana stajao daroviti maršal Ra-

[1] Rat Hrvata s Magjarima, str. 427.—443.

decki, a protiv Magjara nesposobni Windischgrätz. Sjajnim pobjedama kod Mortare i Novare završi Radecki za 4 dana vojnu na Piemonteze, a brzo pokori i Lombardeze. Karlo Alberto odrekne se prijestolja na korist svoga sina Viktora Emanuela, te od žalosti radi neuspjeha umre već 26. srpnja. Njegov pak sin sklopi 6. kolovoza 1849. konačni mir s Austrijom, kojoj plati 75 milijuna franaka ratne odštete. Najdulje se održala republika mletačka. Istom 30. kolovoza 1849. udje opet u Mletke austrijska vojska. Time je bila revolucija ugušena u čitavoj habzburškoj monarkiji. Sada će revoluciju naslijediti reakcija.

Odmah nakon pokorenja Ugarske ukine kralj Franjo Josip stari ustav ugarski. Dvor je naime još 4. ožujka 1849. namijenio habzburškoj monarkiji „oktroirani ustav". Tako se zove zato, jer ga je privolom dvora složilo austrijsko ministarstvo, a ne parlamenat. Oktroirani ustav naredjuje „nerazdjelivu i nerazdruživu ustavnu nasljednu monarkiju austrijsku. Sva su plemena ravnopravna, te svaki narod ima nepovredivo pravo na očuvanje i njegovanje svoje narodnosti i jezika svoga. Zakonodavstvo glede državnih posala vrši car sa državnim saborom, a glede zemaljskih posala sa zemaljskim saborima. Državni će se sabor sastajati u Beču; no car ga može sazvati i drugdje. Imat će gornju i dolnju kuću". Za nas je najvažniji ovaj stavak: „Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji — zajedno s pripadajućim im Primorjem (kotar bakarski i vinodolski), te sa gradom Rijekom i kotarom njezinim — uzdržat će se posebne njihove uredbe u potpunoj nezavisnosti njihovoj od kraljevine Ugarske. Sa zemaljskim saborom ovih kraljevina dogovarat će se dalmatinski poslanici — posredovanjem izvršujuće državne vlasti — o uvjetima združenja (Dalmacije) s rečenim kraljevinama, te će rezultat podnijeti caru na potvrdu". Od Ugarske kida ok-

troirani ustav čitav Erdelj i srpsku vojvodinu. „Nutarnji ustroj i ustav Erdelja ustanovit će se novim zemaljskim statutom po načelu potpune nezavisnosti od Ugarske. Vojvodini srpskoj osiguravaju se uredbe, koje se naslanjaju na starije povlastice i na novije carske izjave, za sigurnost njezine crkve i narodnosti".[1]

Čim se u Hrvatskoj doznalo za oktroirani ustav, nastade u rodoljubnim krugovima velika zlovolja. Ban Jelačić po dobivenoj zapovjedi naloži banskomu vijeću, neka proglasi oktroirani ustav. No bansko mu vijeće razloži, kako se hrvatski narod „nikada nije izjavio, da će starinski — od predja svojih zadobljeni, te zakonom i prisegom svojih kraljeva potvrdjeni — zemaljski ustav odbaciti i njega se posve odreći". Bansko vijeće sastavi u tome smislu predstavku, koju posebna deputacija odnese kralju. Premda je kralj Hrvate ljubezno primio, ipak ostade ministarstvo kod zahtjeva, da se oktroirani ustav mora proglasiti i u Hrvatskoj. Bansko se vijeće još dugo ne htjede pokoriti. Lijepo piše Kukuljević 9. kolovoza 1849. banu Jelačiću: „Ako primimo načela oktroiranog ustava, onda se odričemo političke sile našega sabora; odričemo se one starinske vlasti, koju smo uvijek sa svim pravom zahtijevali za naše banove kao potkraljeve; odričemo se krepkoga saveza s našom Krajinom, koja je naša krv; odričemo se napokon težnje za sjedinjenjem slavenskih naših susjeda u Dalmaciji, Istri, Kranjskoj i t. d., koji su za našim savezom hlepili jedino zato, što su u nama vidjeli neku jakost i silu".[2]

Bansko se vijeće otimalo tako dugo, dok nije Austrija pokorila Magjare. Oktroirani ustav bude u Hrvatskoj 6. rujna 1849. proglašen kao temeljni državni zakon, a 1. studenoga 1849. bude protegnut i na Ugarsku. Od sada vlada austrijsko

---

[1] Rat Hrvata s Magjarima, str. 307.—308.

[2] Stjepan Mirković: „Ivan Kukuljević-Sakcinski (Zagreb 1861.)", str. 51. i 52.

ministarstvo u čitavoj monarkiji. Kad se 18. studenoga 1849. uredila srpska vojvodina, prida joj kralj jedan dio Srijema (kotari: iločki i rumski). Kao neku naknadu Hrvatskoj „zaključi ministarsko vijeće 13. prosinca, da Medjumurje ostane predbježno utjelovljeno s Hrvatskom dotle, dok se o tom ne stvori konačna odluka putem državnoga zakonodavstva".[1] Na prijedlog ratnoga ministra odredio je kralj 31. prosinca 1849., da se u Temešvaru ustanovi banatsko-srpsko zemaljsko-vojničko upraviteljstvo, pod koje će spadati tamiški Banat i srpska vojvodina. Pod neposrednom zapovjedi upraviteljstva stajat će petrovaradinska regimenta, zatim tri banatske regimente i šajkaški bataljun. Prvim vojnim upraviteljem postade podmaršal Ivan grof Coronini.[2] Tako se eto i petrovaradinska pukovnija odijelila od hrvatsko-slavonske Krajine, a pridala srpskoj vojvodini. Po računu srpskog lista „Pozornika" brojila je god. 1850. srpska vojvodina sa tamiškim Banatom 1,337.953 stanovnika, i to: 447.700 Srba, 277.000 Nijemaca, 244.000 Rumunja, 182.000 Hrvata (sa Bunjevcima i Šokcima), 112.000 Magjara, 41.000 Bugara, a 34.250 Čeha, Slovaka i Rusina.[3]

Oktroirani ustav rastavi hrvatske političare u dvije stranke. Jedni su u njemu poput Gaja i Ivana Mažuranića nazrijevali ideju federacije; drugi pak (n. pr. Bogović, Kukuljević i Šulek) naslućivahu, da će se iz oktroiranog ustava izleći apsolutizam. Povjest dokazuje, da su ovi drugi žalibože bili bolji proroci. Odmah početkom god. 1850. dobila je Hrvatska čudan dar i neugodnu novost: žandare. Na prijedlog ministra rata i unutarnjih posala zaključilo je ministarsko vijeće 18. siječnja 1850., da se u habzburškoj monarkiji za opću sigurnost uredjuje 16 regimenata žandarmerije; svaka će regimenta brojiti 1000

[1] „Narodne Novine", god. 1850., str. 48.
[2] Narodne Novine god. 1850., str. 91.
[3] Narodne Novine, str. 29.

ljudi. Teritorij Hrvatske i Slavonije odmah je poplavila čitava jedna regimenta žandara.[1] Proti novomu redu pisao je Šulek vrlo oštro u „Slovenskom Jugu". To se nije trpjelo u Beču, te Jelačić dobije nalog, neka obustavi daljnje izlaženje „Slovenskoga Juga", te neka ukine porotu u slučajevima štamparskih prestupaka. Jelačić to i učini naredbom od 12. veljače 1850.[2] Okretni Šulek brzo se dosjeti, pa „Slovenskomu Jugu" dade novo ime: „Jugoslovenske Novine". No bečka vlada zabrani i taj list. Još gore prodje daroviti novinar Josip Praus, rodom Čeh. Praus je protiv oktroiranog ustava grmio u zagrebačkom njemačkom časopisu „Südslavische Zeitung". No vlada ga iz osvete turne u vojnike, i to u bolničke podvornike![3]

Austrijsko ministarstvo uze na to uredjivati i hrvatske sudove. Na prijedlog ministra pravosudja dra. Antuna viteza Schmerlinga odobrio je 1. ožujka 1850. kralj Franjo Josip, da se za Hrvatsku izdade naredba o novomu sudbenom ustrojstvu. Od sada će pravosudne poslove u Hrvatskoj i Slavoniji obavljati: 1. kotarski sudovi, 2. županijski sudovi, 3. zemaljsko sudište (banski stol) u Zagrebu i 4. vrhovno sudište u Beču.[4]

Naredbom ministarstva nutarnjih posala od 12. lipnja 1850. dobila je Hrvatska novu političku upravu. Na čelu kraljevine stajat će dakako ban, koji predsjeda „banskoj vladi". Kraljevina Hrvatska i Slavonija budu podijeljene u 6 županija: riječku, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požešku i osječku. Županijski odbori bijahu raspušteni, a c. kr. vrhovni župani postadoše jedini organi izvršujuće vlasti. Županije opet budu podijeljene na kotare, kojima upravljahu

[1] Narodne Novine god. 1850., str. 61. i 67.

[2] Ibidem, str. 95. i 101.

[3] Velimir dr. Deželić: „Iz njemačkoga Zagreba". („Prosvjeta" god. 1901.)

[4] Narodne Novine god. 1850., str. 169.

c. kr. podžupani. Riječka je županija imala dva kotara (Bakar i Delnice), zagrebačka šest (Zagreb, Samobor, Sv. Ivan-Zelina, Sisak, Jastrebarsko i Karlovac), varaždinska četiri (Varaždin, Klanjec, Krapina i Čakovac), križevačka dva (Križevci i Koprivnica), požeška dva (Požega i Pakrac), a osječka četiri (Osijek, Virovitica, Vukovar i Djakovo). Čitavo je Medjumurje pripadalo županiji varaždinskoj osim legradske općine, koja spadaše na kotar koprivnički.[1]

Car je još 7. ožujka 1849. raspustio austrijski sabor. Po jasnoj odredbi oktroiranog ustava trebalo bi, da se što prije sastane veliki državni sabor u Beču. Sve krunovine u Austriji dobiše god. 1850. takve izborne redove, po kojima napose biraju veleporeznici, napose gradovi i trgovačke komore, a napose ladanjske općine.[2] No taj izborni red nije vrijedio u Hrvatskoj i Slavoniji. Kod nas je uopće nastalo pitanje: što je s hrvatskim saborom? Kralj se još nije očitovao o zaključcima hrv. sabora od god. 1848. Istom poslije mnogih molba Jelačićevih izadje 7. travnja 1850. kraljevski otpis, koji je potpisalo svih 8 austrijskih ministara. U tome otpisu zahvaljuje kralj Hrvatima „za njihovu toli sjajno posvjedočenu vjernost i privrženost, za hrabru njihovu postojanost i za neizmjerne žrtve, dragovoljno prinesene za dobro države“. Napose izriče kralj „pravedno Svoje priznanje proslavljenomu banu kao i ostalim zaslužnim muževima, koji su u vijeću i na bojnome polju sudjelovali, za posvjedočenu hrabrost, razboritost i domoljublje. Stoga se u Nama i radja osjećanje osobitoga zadovoljstva, što smo na prijedlog ministarskoga vijeća Našega u stanju, da zaključke hrvatsko-slavonskoga zemaljskoga sabora od god. 1848. riješimo na način, koji odgovara ukupnomu dobru Naše carevine, kao što i potreboćama ovih kraljevina . . . Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, — uključivši ovamo hrvatsko Primorje i grad

[1] Zemaljsko-zakonski i vladni list od god. 1850., komad I. broj 4.
[2] Narodne Novine god. 1850., str. 77.

Rijeku zajedno sa zemljištem njegovim, — uvrstili smo 1. i 73. paragrafom državnog ustava[1] posve nezavisno od Ugarske, medju krunovine carstva Našega. Time smo im upravo ojačali vlastitu — neposrednomu Našemu ministarstvu podčinjenu — zemaljsku upravu, vlastito zemaljsko zastupanje i — na usporedjenju s ostalim krunovinama osnovano — sudjelovanje na općem državnom saboru. S ovim je bila skopčana naročita izjava Naše volje, da se posebne uredbe Hrvatske i Slavonije sačuvaju i uzdrže unutar granica državnog ustava. Ako smo pak — u silnoj potrebi, da se zemlji što prije dade uredjeno pravno stanje i uredno obavljanje javnih posala, — na temelju paragrafa 87. i 120. državnog (oktroiranog) ustava Naše ministarstvo opunovlastili, da privremeno uvede organičke uredbe i reforme, zato je ipak Naša volja, da se konačno uredjenje istih po paragrafima 68. i 104. priuzdrži sudjelovanju zemaljskoga zakonodavstva . . . Mi hoćemo, da se starodavno dostojanstvo i vlast bana hrvatskoga i slavonskoga uzdrži u svima poslovima zemlje po smislu §. 73. državnog ustava. Naredjujemo, da i nadalje narodni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji valja kao poslovni jezik kod tamošnjih zemaljskih oblasti. Podjedno moramo željeti, — a to očekujemo i od zdravoga uma vjernih Naših Hrvata i Slavonaca, — da poslovno općenje tamošnjih zemaljskih oblasti s oblastima u drugim krunovima i sa središnjom oblasti svagda biva na način, koji odgovara potreboćama javne službe". Za srpsku vojvodinu kaže kralj, da je „patentom od 18. studenoga 1849. uredjena privremeno, i to u suglasju s § 72. državnog ustava", dočim će se „konačno uredjenje i konačna odluka o sjedinjenju ove zemlje sa drugom kojom krunovinom[2] riješiti

[1] To je službeni naziv za t. zv. oktroirani ustav.

[2] Srpska bi se vojvodina po želji hrv. sabora od god. 1848. imala sjediniti s Hrvatskom i Slavonijom.

ustavnim putem". Za Krajinu odlučuje kralj, da će i nadalje ostati „unutar svoga dosadašnjega zemljišnoga prostora"; ipak će „sa svojom materom zemljom Hrvatskom i Slavonijom činiti jednu zemlju, no s razlučenom provincijalnom i vojničkom upravom, te s razlučenim zastupanjem". O Dalmaciji kaže kralj ovo: „Naša je volja, da o priklopljenju Dalmacije kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, te o uvjetima istoga priklopljenja vijećaju po §. 73. državnog ustava poslanici Dalmacije i zemaljski sabor Hrvatske i Slavonije, i to posredovanjem izvršujuće vlasti, pa da se posljedak podnese carskomu Našemu potvrdjenju . . . U 29. članku zemaljskoga sabora izrečena dužnost općenitoga plaćanja poreza odgovara u ustavu sadržanomu načelu jednake razdiobe javnih tereta na sve državljane. Mi smo tomu već zadovoljili poreznim patentom, koji je 31. listopada 1849. izdan za Hrvatsku i Slavoniju". Napokon kaže kr. otpis: „Raspuštamo bivši god. 1848. sakupljeni zemaljski sabor hrvatsko-slavonski i sve po njemu postavljene odbore. Sebi pridržajemo pravo, da novi zemaljski sabor sazovemo na temelju privremenog izbornog reda, koji će se imati naskoro objelodaniti".[1]

Ministar bogoštovlja i nastave grof Leo Thun preudesi god. 1850. hrvatske škole. Na zagrebačkoj akademiji postojahu do god. 1850. dva odjela: mudroslovni i pravoslovni. Pošto su gimnazije hrvatske imale samo 6 razreda, morahu naši djaci na akademiji učiti najprije 2 godine mudroslovlje, a onda 2 godine pravo- i državoslovlje. Thun povisi hrvatske gimnazije na 8 razreda, pa im dade novu naučnu osnovu, kakvu imahu gimnazije u Austriji. Time postade suvišan mudroslovni odjel na akademiji. Zato uze Jelačić nastojati oko toga, da se i akademija po austrijskom uzoru uzvisi na sveučilište. Neko se vrijeme u Zagrebu držalo, da će Jelačić uspjeti s ovim zah-

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. 325.—331.

tjevom.[1] Ipak ne bude od svega toga ništa. Akademija zagrebačka, koja je nekada (god. 1628.—1784.) imala tri odjela (bogoslovni, pravoslovni i mudroslovni), spade god. 1850. na jedini odjel pravoslovni; ipak bude ovaj odjel po ugarskom uzoru pretvoren u „pravoslovnu akademiju" sa 3 mjesto 2 tečaja.[2] Jelačić upre sve sile, da iz hrvatskih gimnazija barem istisne latinski jezik kao nastavni, pa da djaci sve predmete uče na hrvatskom jeziku. To bijaše veoma teško, jer nije bilo hrvatskih školskih knjiga. No Jelačić doskoči tomu tako, što je piscima odredio dvostruku nagradu (40 do 60 forinti po štampanom arku). Odmah se posla laćaju profesori: Adolf Veber, Antun Mažuranić, Matija Mesić, dr. Ivan Kiseljak i dr.[3] Uz to su rodoljubni profesori sastavljali „škripta", pa ih u školi diktirali djacima. Sve to bijaše i profesorima i djacima slatko, jer su hrvatski jezik smatrali svetinjom svojom.

Jelačić je nastojao, da Hrvatsku i u crkvenom pogledu odijeli od Ugarske. On u Beču napne, neka se zagrebačka biskupija uzdigne na čast nadbiskupije; pod nadbiskupa zagrebačkoga neka se stavi čitava Hrvatska i Slavonija, kojima je do tada upravljao nadbiskup u Kaloči. Početkom god. 1850. pronio se glas, da će to i biti, jer da se o tome u Beču ozbiljno radi.[4] Ipak to nije išlo tako brzo. No zato je već sada Jelačić donio koristi crkvi hrvatskoj. Iz Djakova se naime biskup Josip Kuković još ljeti god. 1848. udaljio u Beč, da se ondje odrekne dalnje uprave biskupije bosansko-srijemske. Odmah se javilo nekoliko kandidata za biskupsku stolicu djakovačku. Stvar se zavlačila tako dugo, dok nije prestao rat. Na jesen

---

[1] Narodne Novine god. 1850., str. 129.

[2] Kako je poznato, ima Ugarska još i danas desetak „pravoslovnih akademija", n. pr. u Pečuhu i Gjuru.

[3] Šrepel: „O životu i radu Mirka Bogovića". (Pjesnička djela M. Bogovića, sv. III. str. XIX. i XX.)

[4] Narodne Novine god. 1850., str. 117.

god. 1849. dodje Jelačić u Beč, gdje mu hrvatski rodoljubi Metel Ožegović i Stjepan Pejaković preporuče dvorskoga kapelana Josipa Jurja Strosmajera.[1] Jelačić je već poznavao Strosmajera kao dobroga Hrvata i prijatelja slavenske ideje; zato ga predloži kralju na imenovanje. Sam biskup Kuković molio je, neka mu za nasljednika dadu Strosmajera. I doista bude 18. studenoga 1849. mladi (istom 34 godišnji) Strosmajer imenovan biskupom srijemsko-bosanskim. Sreća po nas, da je to imenovanje uslijedilo prije god. 1850., jer bi nam inače „nova struja" iz Beča naprtila za biskupa kakvoga Nijemca. Strosmajera je 20. svibnja 1850. papa Pijo IX. prekonizovao za biskupa. Primivši jošte 8. rujna u augustinskoj crkvi bečkoj pomazanje, udje Strosmajer 28. rujna 1850. u Djakovo, gdje se na Miholje dade svečanim načinom instalirati za biskupa srijemsko-bosanskoga. Hrvati se radovahu, što je biskupom u Djakovu postao domaći sin, rodjen Osječanin. Biskupija bosansko-srijemska pošalje kralju Franji Josipu adresu zahvalnosti, što joj je „prvi put — otkako je pametara — dao njenoga sina za glavara".[2]

U lipnju god. 1850. prestade živjeti „narodna čitaonica" zagrebačka. Može joj se u pohvalu reći, da je krasno vršila kulturnu zadaću svoju. Rodila nam je „Maticu Ilirsku", narodno kazalište, gospodarsko društvo, narodni muzej i „Narodni dom". Dalnju će brigu oko hrvatske prosvjete voditi „Matica Ilirska", ova najstarija kćerka „narodne čitaonice". Već 9. rujna 1850. počinje „Matica Ilirska" raditi posve samostalno, a u glavnoj skupštini od 9. veljače 1851. dobije i svoja pravila. Odmah stupa naša „Matica" u književne sveze sa slavenskim književnim društvima u Pragu, Lavovu, Kra-

[1] U Beču je Štrosmajer tada bio takodjer ravnatelj „Augustineuma", t. j. višega svećeničkoga zavoda.

[2] Milko Cepelić i Matija Pavić: „Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski", str. 23.

kovu, Budišinu, Varšavi, Poznanju, Brnu, Ljubljani, Biogradu i u Novom Sadu. Odbor „Matice Ilirske" osokoli se dapače, te u lipnju god. 1851. pozove sva slavenska književna društva, neka „odaberu po dva ili tri vješta muža, koji bi se sastali u kojemu slavenskomu gradu, po našemu mnijenju u Varšavi ili u Biogradu; oni bi vijećali o tomu, kako da se razni načini pisanja kod Slavena jedan drugomu približe, te bi u duhu prave slavenske uzajamnosti postavili pravila, po kojima bi se imala slavenska narječja obrazovati, da se u buduće ne razilaze još više. Ako nam nije sudjeno, da imamo jedan književni jezik, a ono nam je dužnost, da — ugledavši se u stare Grke — nastojimo oko toga, da nam se jezici što više primiču". Radi ove „panslavističke" misli skoro je „Matica Ilirska" nastradala. Od Aleksandra Bacha, ministra unutarnjih posala, dobije banska vlada upit: „Kako se društvo Matica usudilo bez ministrova znanja i privole sazvati formalni kongres, te na sudjelovanje u istom pozvati dapače inostrane korporacije i zavode?" Podjedno je ministar pozvao bansku vladu, neka mu za 8 dana podnese pisma i pravila „Matice Ilirske" uz očitovanje i razjašnjenje same vlade hrvatske. Banska vlada brzo uvidi, da ministar hoće mladomu društvu zakrenuti vratom. Ipak podje Jelačiću za rukom, da je spasio „Maticu Ilirsku".[1]

Car je početkom god. 1850. dao svima austrijskim pokrajinama posebne zemaljske ustave i uredbe, kako se imaju obavljati izbori. Ipak nije nigdje sazivao zemaljskih sabora. Još manje mislilo se na saziv obećanoga državnoga sabora, u kome bi sjedili zastupnici Austrije, Ugarske i Hrvatske. Mjesto toga otvori car 14. travnja 1851. t. zv. „c a r e v i n s k o v i j e ć e". Ovo se sastojalo iz carskih odabranika, koji će tobože svojim savjetom pomagati ministarstvu kod stvaranja zakona. Svatko je na prvi mah uvidio, da će ovo carevinsko vijeće biti puka stafaža „ustavnoga" vladanja. Pa doista već 20. kolovoza 1851.

[1] Smičiklas: „Povijest Matice Hrvatske", str. 20.—25.

oglasi car, da ukida odgovornost ministarstva prema narodnomu zastupstvu. Podjedno zatraži od ministra predsjednika, kneza Feliksa Schwarzenberga, i od baruna Kübecka, predsjednika carevinskoga vijeća, neka se izjave, je li uputno, da nadalje državni ustav od 4. ožujka 1849. vrijedi kao temeljni državni zakon. Dakako da su obojica razumjeli, što se od njih očekuje. Zato i Schwarzenberg i Kübeck dadu suglasno izvješće, po kojem tako državno jedinstvo, kao što i monarhijsko načelo traže, neka se državni ustav odstrani. Tomu je savjetu zadovoljio kralj posebnim patentom od 31. prosinca 1851., koji ukida državni ustav od 4. ožujka 1849.

21. Bachov apsolutizam.

Od 1. siječnja 1852. vlada car i kralj Franjo Josip I. posve apsolutno. Kao što u cijeloj monarkiji, tako ni u Hrvatskoj ne sazivlje sabora. Zanijemješe dapače i dvorane starih županija hrvatskih. U Hrvatskoj se više nitko ne bavi politikom. Svatko samo bolnim srcem prati c. kr. patente, koji upravo vrcaju iz Beča. Ministarstvo je naime svojim naredbama bez ikakova obzira mijenjalo stare uredbe i uvodilo svakojake novotarije. I Magjari su teško snosili apsolutizam. Ali oni ga barem poimahu kao osvetu za revoluciju od god. 1848. i 1849. Teže bijaše razočaranim Hrvatima! Oni su god. 1848. i 1849. vjerno služili monarkiji. Za obranu dinastije habzburške pogiboše u samoj Ugarskoj (po službenom popisu) 8552 graničara, iza kojih ostade 5690 udovica i 9225 siročadi.[1] A sad je eto lojalna Hrvatska dobila za nagradu isto, što je revolucijonarna Ugarska dobila za kaznu!

Državna je policija budnim okom pratila sve, što pišu novine. U Hrvatskoj nije ipak imala mnogo posla. Bogović je doduše još u travnju god. 1851. zamolio dozvolu, da smije

[1] Narodne Novine god. 1850., str. 147.

izdavati politički list „Domobran"; ali molba mu bude odbijena, jer se u njoj usudio izjaviti, da će u „Domobranu" prispodabljati nove uredbe sa starim hrvatskim historijskim pravom![1] Tako su dakle u Hrvatskoj za vrijeme apsolutizma izlazile samo „Narodne Novine" i „Agramer Zeitung". No jedne i druge novine s l u ž e ministarstvu bečkomu. „Narodne Novine", — koje su još god. 1850. nosile na čelu grb Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s ilirskim znakovima (zvijezda i polumjesec) u sredini, a s hrvatskom krunom odozgo, — dobivaju sada kod naslova dvoglavoga carskoga orla. Bečko je naime ministarstvo k u p i l o „Narodne Novine" formalnim ugovorom, ostavivši i nadalje urednikom predjašnjega vlasnika Ljudevita Gaja. Jednako je Stauduar od god. 1853. dobivao godišnju subvenciju od 2000 forinti, da njegov „Agramer Zeitung" piše po volji bečkoga ministarstva. Hrvatski se rodoljubi još za vremena pobrinuše, da imadu barem neodvisan književni list. „Danica" je naime god. 1850. prestala izlaziti. Zato Ivan Kukuljević 10. kolovoza 1851. predloži „Matici Ilirskoj", neka ona izdaje na svoj trošak beletristički časopis „Neven". Odbor prihvati Kukuljevićevu ideju, te posredovanjem „Matice" izadje 1. siječnja 1852. prvi broj „Nevena". List je izlazio svaki tjedan, a uredjivao ga Mirko Bogović. „Neven" dobije 700 pretplatnika, što bijaše za ono doba neočekivan uspjeh.[2] Premda je „Neven" donosio nedužne pjesmice, lijepe pripovijesti i poučne rasprave, ipak bijaše i on zazoran ministarstvu bečkomu. Zato ni on ne uteče državnoj policiji. Ova je tražila upravo dlaku u jajetu! I gle: već 38. broj „Nevena" bude zaplijenjen, jer je redarstvo u njemu našlo poziv na bunu. „Neven" je naime 16. rujna 1852. tiskao pjesmu „Domorodna utjeha", koju je spjevao Ivan Filipović. U toj pjesmi pita

[1] Mirko Bogović. Pjesnička djela, svezak III. str. XIX.

[2] Smičiklas: „Povijest Matice Hrvatske". Spomen-knjiga, str. 26. i 27.

pjesnik hrvatske rodoljube: „Zašto ste duhom klonuli? Zar zato, što su Vam se razvalili lijepi sanci?" Filipović tješi hrvatske rodoljube, neka ne zdvajaju, već „neka se laćaju posla, koji vodi k općoj svrsi". Evo tih buntovnih stihova:

Nije vrijeme sad zdvojenju;
Što nij' bilo, to će biti!
Pravda mora pobijediti,
Ma svi vrazi prot njoj stali!

Zato nij' sad doba tuzi,
Nit da vrijeme man se trati;
Svatko nek se posla lati,
Koji k općoj svrsi vodi!

Blaženi taj dan će doći;
Doć' će, braćo, doć' će skoro!
Duh vremena ne ide sporo;
Paz'mo, da nas ne zateče!

Jer jedino tim mrtvilom
Vječni će nas poraz stići,
A trudom se dadu dići
Opet s praha razvaline.[1]

Ivan Mažuranić dobije kao državni odvjetnik nalog, da radi ove nevine pjesmice podigne tužbu proti Filipoviću kao piscu i proti Bogoviću kao odgovornom uredniku. Tako dodju obadva književnika pred županijski sud kao „buntovnici". Sav se narod uzradovao, kad je županijski sud proglasio Bogovića i Filipovića nekrivima. Mažuranić morade prizvati na banski stol, kao drugu instanciju u kaznenim stvarima. No i banski stol riješi naše književnike. Na to se stvar dugo otezala i došla pred vrhovno sudište u Beču. Na veliku žalost osudi bečki sud Bogovića i Filipovića „poradi bunjenja" na dvije godine teške tamnice. Rodoljubni književnici budu 1. kolovoza 1853. kao prosti zločinci okovani u teške negve i zatvoreni u zgradi, gdje se danas sastaje hrvatski sabor. Bogović je za ženu imao kćer hrvatskoga podbana Lentulaja. Ona ode u Beč, da od kralja izmoli milost za nedužne pisce. Kralj ju sasluša, ali bečka vlada ne dozvoli milosti. Mjesto toga spočitne vlada Bogoviću program njegova „Domobrana", poradi kojega da bi već prije morao biti kažnjen! Bogović i Filipović budu pomilovani istom u veljači god. 1854., kad se kralj spremao na vjen-

[1] Mirko Bogović. Pjesnička djela, sv. III. str. XXIV. i XXV.

čanje. Medjutim je „Neven" i dalje izlazio, ali donosi gotovo samu prozu. Pjesnici zamuknuše, kao da se i vila njihova prestrašila državne policije! Od tolikih pjesnika hrvatskih javlja se u „Nevenu" god. 1853. jedini Ivan Trnski. On je marljivo pjevao, a uz to prevodio iz ruskoga i češkoga. No skoro je i Trnski nastradao radi odvažnosti svoje. I on bude naime povučen u istragu radi poznate svoje pjesme: „To bi lijepo, krasno bilo".[1]

God. 1852. bijaše dapače zaplijenjen crkveni „Katolički List", jer je u njemu kanonik Ledinski napisao članak proti jozefinizmu, kojim je austrijska vlada stezala prava katoličke crkve. Državni odvjetnik podigne tužbu proti kanoniku Ledinskomu i proti Nikoli Horvatu, uredniku „Katoličkoga Lista". Čitave god. 1853. nije „Katolički List" mogao izlaziti, jer se nijedan svećenik nije usudio prihvatiti uredjivanja lista. Medjutim se optužba protiv Horvata i Ledinskoga vukla do god. 1854., kad je kralj podijelio opću amnestiju.[2]

Svatko je u Hrvatskoj morao drhtati pred strašnom državnom policijom. Ona je narodu zabranjivala i pjevanje na proštenju i pucanje na Božić. Iz Hrvatske su k ministarstvu letjele same denuncijacije, te nitko nije bio siguran, da ne će doći pred sud kao buntovnik. Sve je odisalo mržnjom na baruna Aleksandra Bacha, ministra unutarnjih posala, koji bijaše duša toga sustava.

Ipak se najteže osjećala germanizacija. Isprvice se njemačkim jezikom uredovalo samo u dopisivanju s ministarstvom. Od god. 1854. uvodio se njemački jezik u sve državne urede. Tomu se usprotiviše rodoljubni činovnici; no ministarstvo ih jednostavno otpusti od službe. Tako je g. 1854. bio otpušten Ljudevit Vukotinović, privremeni predstojnik županijskoga

[1] Mirko Bogović. Pjesnička djela, sv. III. str. XXV.—XXVII.

[2] Torbar: „Autobiografija" u „Ljetopisu jugoslavenske akademije", svezak XV. str. 135. i 136.

suda u Križevcima.[1] Ministarstvo je otpuštalo i one činovnike, koji nijesu znali njemačkog jezika. Mjesto Hrvatâ dodju u službe Nijemci, pa ponijemčeni Česi i Slovenci. Malo po malo prodre njemački jezik sve do općinskog ureda, te su hrvatski seljaci dobivali njemačke pozivnice i potpisivali njemačke zapisnike. Sva znamenitija mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji zapremiše tudjinci. Hrvati bijahu namještani u Austriji (većinom u Beču), ili se morahu zadovoljiti neznatnim službicama u domovini svojoj. Ban je naime imao samo pravo, da namješta manipulantne činovnike, dočim je perovodne činovnike imenovalo ministarstvo.

Najlaglje bijaše njemačkomu jeziku istisnuti hrvatski jezik iz kazališta. Isprvice se doduše činilo, da će zagrebačko kazalište postati skroz narodno. Inicijativu je dapače poduzeo sam ban Jelačić. On upravi 13. prosinca 1851. na narod proglas,[2] u kojem poziva hrvatske rodoljube, neka malim dionicama (po 25 forinti) sakupe glavnicu od 100.000 forinti, što će biti dovoljno, da se osigura „narodno kazalište“. Lijepo veli Jelačić: „Bez narodnoga kazališta nema nade, da će se razviti naša književnost, dakle niti napredak duševnoga izobraženja našega. Da je kazalište narodna potreba, a isto tako i najglavniji uvjet za narodno izobraženje, — učimo se iz narodnoga života sadašnjih najizobraženijih naroda. S obzirom pak na okolnosti sadašnjega vremena ne da se o napretku i učvršćenju narodnoga našega života raditi boljim uspjehom, nego li baš putem narodnoga kazališta“. Banov poziv nadje prilično odziva. Do 23. kolovoza 1852., kad se sastala prva skupština toga „dioničkoga društva“, bijaše potpisano 55.400 for. No faktično se uplatilo samo 9.117 for. Time pak nije bilo moguće izvesti banovu namjeru. Jelačiću podje ipak za rukom, da je bar ze-

[1] Torbar: „Ljudevit Vukotinović“. („Ljetopis jugosl. akademije“.) svezak XII., str. 126. i 127.)

[2] Narodne Novine od 5. siječnja 1852.

maljskim novcem kupio od Kr. Stankovića kazališnu zgradu, jer je prijetila pogibao, da će i ona doći u tudje ruke. U kazalištu za vrijeme apsolutizma gotovo uvijek prikazuju njemačke glumačke družine. Rijetke su hrvatske predstave, koje izvode ponajviše diletanti. Bolje nije ni s operom. Redovito pjevaju u Zagrebu talijanski pjevači.[1] Rodoljubi su pokušali, da se hrv. opera „Ljubav i zloba" pjeva barem 2. listopada 1852., kad je u Zagreb došao kralj Franjo Josip. Štriga bi se rado latio teškoga posla, da opet uvježba diletante, kao ono god. 1846. No tudjinci zapriječe ovu hrvatsku manifestaciju, te je talijanska družina pred kraljem pjevala operu „Lucrezia Borgia". Tužan Lisinski, koji je već dovršio i drugu svoju operu „Porin", uvidi, da kao hrvatski skladatelj ne će moći u Hrvatskoj živjeti. Zato zatraži državnu službu, te kao izučeni pravnik postaje god. 1853. privremeni sudbeni vježbenik. Ova ga službica prerano (31. svibnja 1854.) svali u grob.[2]

Naravno, da je njemački jezik dopro i u škole. Na jesen g. 1854. započnu njemačka predavanja u višim razredima gimnazijskim. Naskoro postade njemački jezik nastavnim jezikom u svim školama. Ravnateljem zagrebačke gimnazije bijaše crni njemškutar Josip Premru. On se brinuo, da ponijemči buduću hrvatsku inteligenciju. Posao mu je kvario plemeniti Antun Mažuranić s nekolicinom hrvatskih profesora (Veber, Bradaška i Macun). Zato ministarstvo nije rado na hrvatske gimnazije namještalo Hrvate, već tudjince. Kad je na pr. Josip Torbar položio profesorski ispit, ponudi mu ministarstvo mjesto u Černovicama ili u slovenskoj Gorici.[3] Istodobno se pak na zagrebačkoj gimnaziji banio tudjinac Tušar, koji je hrvatske

---

[1] Nikola Milan: „Začetak i razvitak hrvatskoga kazališta", str. 85.—122.

[2] Fr. Kuhač: „Vatroslav Lisinski i njegovo doba", str. 123.—132.

[3] Torbar: „Autobiografija". („Ljetopis jugoslavenske akademije", svezak XV. str. 135.

djake nazivao „Sau-Kroaten". Njemački jezik prodre i u pučke škole, gdje su djeca morala i Boga moliti njemačkim jezikom!

Hrvatska je aristokracija bila ponijemčena još od vremena Marije Terezije. Trgovci bijahu takodjer ponajviše tudjinci. Pošto im se sada pridružiše i njemački činovnici, nije čudo, da je hrvatski jezik bio istisnut iz javnoga i društvenoga života. Narodnu (ilirsku) surku zamijeni frak, a na glavi se mjesto crvenkape kočio cilinder! — Pogibelj od germanizacije postade tim veća, što je cenzura upravo u to doba podrezala krila mladoj hrvatskoj književnosti. „Neven" je god. 1858. uvenuo, a s njime nestade jedine utjehe mladeži hrvatskoj. „Matica Ilirska" jedva životari. U 9 godina apsolutizma (1852.—1860.) izdala je samo 4 knjige. Matičin odbor ni sam nije na čistu, kakve bi knjige imala „Matica" izdavati. Najbolje su još one knjige, što ih je na svoj trošak dao tiskati biskup Strosmajer, jedini tješitelj hrvatskih književnika. A tko će i kupovati knjige hrvatske? Gotovo sva inteligencija osim svećenikâ diše njemačkim duhom, a seljaci su nepismeni i neuki. Iste službene „Narodne Novine" nemaju više od 300 pretplatnika, jer izlaze na hrvatskom jeziku! A kad je Filipović god. 1858. izdao kalendar pod naslovom „Narodna knjiga" i našao 1000 kupaca, javljalo se to kao izvanredan uspjeh.[1]

Još god. 1852. zabranilo je bečko ministarstvo u Hrvatskoj upotrebljavati hrvatsku zastavu. Uzalud je ban Jelačić dokazivao, da hrvatska trobojnica ima svoj začetak u grbu, što ga je naše plemstvo dobilo 8. prosinca 1496. od kralja Vladislava II. Ministarstvo izmudri dvije nove zastave, i to: bijelo-crvenu za Hrvatsku, a bijelo-modru za Slavoniju! Pa i ove zastave stavljahu se pod crno-žutu zastavu austrijsku.[2] Radi

[1] Smičiklas: „Povijest Matice Hrvatske", str. 27.—37. Bogović: „Pjesnička djela", sv. III. str. XXX. i XXXI.

[2] Velimir dr. Deželić: „Iz njemačkoga Zagreba". („Prosvjeta" god. 1901.)

svega toga zamrze hrvatski rodoljubi Nijemce još jače, nego li su prije mrzili Magjare. Ante Starčević piše I. Kukuljeviću: „Svatko se boji budućnoti, a mrzi na sadašnjost. Od dana do dana raste ljubav prema Rusu, Turčinu i svakomu drugomu, makar baš i vragu, — samo ne prema Švabi".[1]

Ne može se reći, da ministarstvo nije činilo i dobrih reforma, osobito u pravosudju, upravi, školstvu, prometu, vojsci i financiji. Za vrijeme apsolutizma uredjen je katastar, gruntovnica i banski stol, a uveden je gradjanski i kazneni zakon s novim postupnikom. Ipak ne bijahu ni te reforme rado primane. Osobito su Hrvati rogoborili na prije nepoznate biljege i potrošarinu, a još više na monopol duhana.

Najveće promjene nastadoše u političkoj u p r a v i. Naredbom od 30. travnja 1854. proglasi ministarstvo unutarnjih posala, da je cesarsko-kraljevskom odlukom od 16. travnja banska vlada pretvorena u „ces. kralj. namjesništvo" (k. k. Statthalterei). Pod ovu „vrhovnu zemaljsku političku oblast za Hrvatsku i Slavoniju" spadaju: 1. politička i redarstvena uprava; 2. bogoštovlje i nastava; 3. poljodjelstvo, obrt i trgovina, napokon 4. neki poslovi državnoga graditeljstva.[2] Naredbom od 3. lipnja 1854. budu kraljevine Hrvatska i Slavonija podijeljene u 5 županija, kojima će upravljati „ces. kralj. okružni predstojnici" (k. k. Kreisvorsteher), a ne „vrhovni župani". Svi gradovi dodju u okvir županija; glavni grad Zagreb bijaše podčinjen neposredno c. kr. namjesništvu. Ministarstvo je naše županije podijelilo u mnogo „ces. kralj. političkih kotarskih ureda", kojima upravljahu „c. kr. kotarski predstojnici" (k. k. Bezirksvorsteher). Pod r i j e č k u županiju spadahu gradovi Rijeka i Bakar i kotari: bakarski, riječki,

[1] Smičiklas: „Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga" u „Radu", knj. 110. str. 147.

[2] Zemaljsko-vladni list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju od god. 1854., dio I. str. 204.

crikvenički, delnički, vrbovski i čabarski; pod zagrebačku županiju grad Karlovac i kotari: bosiljevački, modrušpotočki, karlovački, jastrebarski, pisarovinski, sisački, moslavački, velikogorički, samoborski, stubički, zagrebački, dugoselski, svetoivanski i vrbovački; pod varaždinsku županiju gradovi: Varaždin, Koprivnica i Križevci, i kotari: klanjački, pregradski, krapinski, zlatarski, ivanečki, toplički, varaždinski, čakovački, štrigovski, preloški, ludbreški, koprivnički i križevački; pod požešku županiju grad Požega i kotari: kutjevački, požeški, pakrački, daruvarski, virovitički, slatinski i vočinski; napokon pod osječku županiju grad Osijek i kotari: dolnjomiholjački, valpovački, našički, osječki, djakovački i vukovarski.[1] Ova je organizacija političke uprave stupila u život 30. listopada 1854., a vrijedit će do 16. siječnja 1861. godine.

Pod teškim pritiskom apsolutizma nije se u politici moglo ništa raditi za narodnost. Zato se hrvatski rodoljubi posvećuju nauci. Šulek sastavlja veliki njemačko-hrvatski rječnik, Vukotinović istražuje hrvatsku prirodu, a Bogović sabire kukce i biline. Kukuljević je još god. 1850. osnovao „Društvo za jugoslavensku povjesnicu," te je u „Arkivu" iznosio gradju za hrvatsku državnu, crkvenu, pravnu i kulturnu povjest. Marljiv kao pčela posvećuje Kukuljević sve svoje sile hrvatskoj povjesti, u kojoj nalazi utjehu i nadu u bolju budućnost naroda svoga. Sve spomenike za hrvatsko državno pravo sabire Kukuljević u dragocjenu zbirku „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae". On zamišlja i druge historijske zbornike, a biskup Strosmajer daje mu 5000 forinti, da ne zapne u radu svome. Rodoljubi hrvatski već gledaju u Strosmajeru prvoga Mecenu hrvatskoga! Kukuljević stvara čitavu historijsku školu, jer se oko „Arkiva za povjesnicu jugoslavensku" redomice sakupljaju

[1] Zemaljsko-vladni list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju od god. 1854., dio I. str. 273.

hrv. povjesničari: dr. Franjo Rački, Šime Ljubić, Matija Mesić, Ivan Tkalčić, dr. Ivan Črnčić i Radoslav Lopašić.[1] Dok se tako prikupljaju hrvatski historici, natežu se naši filolozi (jezikoslovci) u beskorisnoj prepirci oko pravopisa. Osobito se ljut boj zametnuo radi nesretnoga *h* u genetivu plurala (na pr. ženah, ljudih), radi mukloga glasa pred slovom *r* (n. pr. p*a*rvi ili p*e*rvi) i radi rogatoga samoglasa *ě*, koji je imao zamijeniti današnji *je* i *ije* (n. pr. d*je*vojka i d*ije*te). U toj pravopisnoj borbi živo sudjeluju svi hrvatski filolozi: Vjekoslav Babukić, Fran Kurelac, Antun Mažuranić, Vinko Pacel, Bogoslav Šulek, Adolf Veber i drugi. Upravo se opaža, kako je politički pritisak mnoge naše odlične ljude odvratio od prave i korisne zadaće, pa ih uglibio u sitnice.[2]

Ban Jelačić izradi u Beču i Rimu, da je zagrebačka biskupija[3] bila god. 1853. uzdignuta na čast nadbiskupije. Tako se Hrvatska i u crkvenom pogledu oslobodila prevlasti Ugarske. No inače nije ni Jelačić mogao ništa raditi, jer je svu vlast u ruci držalo bečko ministarstvo. Boljelo ga je, što ne može ispuniti narodne idejale. Uzalud mu je kralj prigodom svoga vjenčanja god. 1854. dao grofovski naslov. Jelačić se ne utješi, već počne ginuti tjelesno, a onda potamni i njegov um. Napokon ga 20. svibnja 1859. smrt riješi daljnjih muka. Jelačićev sprovod iz Zagreba u Nove Dvore (na njegovo imanje) bijaše (26. svibnja 1859.) velika narodna žalost. Sprovod je vodio sam Haulik, tada već nadbiskup i kardinal.[4] Žalost se još povećala time, što je ljubljenoga bana Jelačića naslijedio omraženi podmaršal grof Ivan Coronini.

Hrvati ne bijahu zadovoljni ni s vanjskom politikom mo-

[1] Spomen-knjiga „Matice Hrvatske", str. 162.—164.

[2] Mirko Bogović. Pjesnička djela, sv. III. str. XXII. i XXIV.

[3] Rat Hrvata s Magjarima. (Uvod.)

[4] Jelisava Horvat: „Smrt i sprovod bana Jelačića". („Prosvjeta" god. 1902.)

narkije. Rusija je god. 1854. zašla u t. zv. krimski rat s Turskom, Engleskom, Francuskom i Sardinijom. Austrija bi morala biti bar neutralna s obzirom na uslugu, što joj Rusija učini god. 1849. Pa ipak počne Austrija pregovarati sa saveznicima, te Rusiju prisili, da povuče svoje čete iz Rumunjske. Radi toga ljuto se zamjeri Rusiji, koja poslije rata počne sokoliti austrijske neprijatelje. Medju ove je u prvom redu spadala Sardinija. Viktor Emanuel II. preuzme zadaću, da ujedini Italiju. U tome ga je pomagao daroviti ministar Cavour. Piemont postade utočištem za magjarske i lombardske bjegunce. Austrijski apsolutizam bijaše Cavouru voda na mlin. Lombardezi teško očekivahu čas, kad će ih Sardinija osloboditi od austrijske vlasti. Cavour obeća francuskomu caru Napoleonu III., da će Francuskoj ostupiti Savoju, ako Sardiniji pomogne Austrijance otjerati iz Italije. Napoleon pristade na to. Tako dodje 30. travnja 1859. do velikoga rata u Lombardiji. Francuzi i Piemontezi prisile nesposobnoga austrijskoga generala Gjulaja na uzmak, a na to ga Napoleon 4. lipnja potuče kod Magente. Uzalud je sada vrhovno zapovjedništvo nad velikom austrijskom vojskom (220.000 ljudi) preuzeo sam car i kralj Franjo Josip I. On bude 24. lipnja potučen u krvavoj bici kod Solferina, gdje pade 28.000 ljudi. Mirom u Zürichu (10. studenoga) morade Austrija čitavu Lombardiju (osim Mantove i Peschiere) odstupiti Napoleonu, koji ju dade Sardiniji, a u zamjenu dobije Savoju i Nizzu.[1]

[1] Bermann: „Oesterreich-Ungarn im neunzehnten Jahrhundert", str. 845.—851.

IV.

PONOVNI SAVEZ S UGARSKOM.

22. *Povratak ustava.*

Poraz u Italiji uvjerio je kralja Franju Josipa, da se krutim apsolutizmom ne može uspješno vladati. Treba ipak i narodu dati neka prava! Prvi je na to kralja upozorio ministar financijâ barun Bruck. Ovaj prikaže kralju kukavne državne financije. Državni je dug već god. 1857. iznosio 2.400 milijuna forinti, a znatno se povećao god. 1859. uslijed nesretnoga rata s Francuskom i Sardinijom. Kamati na taj golemi dug bijahu toliki, da Austrija nije mogla redovitim prihodima pokriti svoj proračun. Država je imala godimice 280 milijuna forinti deficita, pa je upravo jurila u susret bankrotu. Kako je Austrija uživala slab kredit, najbolje pokazuje činjenica, da je u ožujku god. 1860. država raspisala zajam od 200 milijuna forinti. Takav je raspis najbolje mjerilo, koliko povjerenja ulažu novčari u koju državu. Ako su državne financije uredjene, jagme se novčari za državnim obveznicama, te redovito potpišu znatno veću svotu, nego li država traži. No Austrija nije god. 1860. mogla ni najvećim naprezanjem smoći više od 76 milijuna forinti zajma!

Manifestom od 15. srpnja 1859. javi car i kralj Franjo Josip, da želi promijeniti zakonodavstvo i upravu. Ljudi su prstom pokazivali, da bi najprije trebalo maknuti ministra

Bacha, kojega držahu poglavicom čitavog apsolutizma.[1] Kralj se toj želji brzo odazove, te Bach ode u Rim za austrijskoga poklisara na papinskom dvoru. Na Bachovo mjesto dodje 22. kolovoza 1859. grof Agenor Goluchowski. Na to je kralj htio, da u svima svojim krunovinama sazove zemaljske sabore; ovi bi imali svoje zastupnike poslati u carevinsko vijeće, koje će raspravljati o državnom proračunu. No u Beču se ništa ne poduzimlje bez oklijevanja! Tako je i sada ministarstvo svjetovalo vladara, neka pokuša novim silama osvježiti dosadašnje carevinsko vijeće. I doista javi car svojim patentom od 5. ožujka 1860., da će carevinsko vijeće pomnožati sa 38 novih članova. Sam vladar imenuje nove vijećnike. Iz Hrvatske ode u Beč vitez Ambroz Vranicani, iz Slavonije biskup Strosmajer, a iz Dalmacije knez Borelli. Bojao se kralj, da se njegovu pozivu ne će odazvati Magjari, naročito grofovi Andraši, Aponji i Sečen. Zato 19. travnja ukine razdiobu Ugarske u 5 namjesništva, te obeća, da će uspostaviti stare županije i sazvati sabor ugarski. Ipak su Magjari odmah u prvoj sjednici carevinskoga vijeća (31. svibnja) izjavili, da se ne smatraju izaslanicima Ugarske; oni dodjoše lih u svoje ime, ne bi li tako pospješili, da se Ugarskoj vrate njezina historijska prava. Slično izjaviše za svoje kraljevine Hrvati, Česi i Poljaci. To je mnogo vrijedilo, jer su tako Slaveni i Magjari već od prvoga časa imali većinu u carevinskom vijeću. U sjednici od 21. lipnja oborio se biskup Strosmajer na germanizaciju u Hrvatskoj i Slavoniji. Odlučno zahtijeva, neka se hrvatskomu jeziku vrati oduzeto pravo. Svaki narod ima pravo, da se razvije u narodnom pogledu. „Jednake dužnosti, jednaki tereti, jednaka prava!“ Hrvati pogotovo nose velike terete, jer u Krajini otpada jedan vojnik na svakih 9 stanovnika, dočim u ostalim krunovinama jedva 142 stanovnika daju jednoga vojnika.[2]

---

[1] Zato se apsolutizam god. 1852.—1859. i zove „Bachov apsolutizam“.

[2] Cepelić-Pavić: „Josip Juraj Strossmayer“, str. 431.—435.

Strosmajer je u carevinskom vijeću puno poradio na korist Dalmacije. Zauzeo se i za braću Slovence.[1] No glavni svoj govor izreče Strosmajer u sjednici od 25. rujna. Tada se raspravljalo o prijedlogu, što su ga Slaveni i Magjari zajednički iznijeli 22. rujna. Evo toga znamenitoga prijedloga, koji traži, neka se hapsburška monarkija uredi federativno, t. j. kao savez ravnopravnih država. „Ojačanje i uspješni razvitak monarkije zahtijeva, da se prizna historijsko-politički individualitet pojedinih zemalja; unutar ovoga neka se razne narodnosti primjereno razvijaju i napreduju, ali u savezu s interesima i potreboćama cjelokupne države. Načelno se svima zemljama u monarkiji priznaje jednakost: dosljedno im se priznaje autonomija u njihovoj upravi i unutarnjem zakonodavstvu, kao što i pravo zastupanja zajedničkih interesa cijele države." Strosmajer je sjajnim govorom preporučio, neka taj prijedlog carevinsko vijeće primi. U svome govoru ističe, kako Hrvatska ima po zakonu biti neodvisna država. „Naši su pradjedovi znali samostalnost uzdržati u svako doba javnoga narodnoga života, kod kuće i proti tudjini. Ovdje se (t. j. u carevinskom vijeću) već više puta govornici pozivahu na pragmatičku sankciju. No i mi Hrvati imamo svoju pragmatičku sankciju, koja dokazuje, da smo neodvisni. Našu vjernost i lojalnost prema sjajnoj vladajućoj kući zasvjedočuje pred cijelim svijetom to, što smo pragmatičku sankciju prihvatili već god. 1712., dakle deset godina prije nego li Ugarska."[2]

Iza Strosmajera ustade Ambroz Vranicani. I on je uspješno dokazao hrvatsko državno pravo. Vranicani je prikazao, kako su Hrvati slobodnom voljom sebi birali kraljeve

[1] Strosmajerova je riječ djelovala, te se već na jesen god. 1860. uveo na celjskoj gimnaziji slovenski jezik kao školski predmet, čega do tada nije bilo.

[2] J. J. Strossmayer, str. 436.—438.

svoje. Zadnji put se to dogodilo god. 1527., kad su Hrvati sebi na saboru u Cetinu — posve neodvisno od Ugarske — izabrali kraljem Ferdinanda habzburškoga. Lijepo je Vranicani razložio, kako su prava Hrvatske u suglasju sa cjelokupnošću habzburške monarkije, dapače i od velike koristi po monarkiju. Zato bi trebalo, da se Hrvatskoj pripoji Dalmacija, i to onim putem, koji je označen u kraljevskom otpisu od 7. travnja 1850. — Sutradan (26. rujna) govorio je za prijedlog većine takodjer knez Borelli. Kao zastupnik Dalmacije obazre se Borelli na Vranicanijevu želju. „Neka znadu svi slavenski puci“, veli Borelli, „da velika većina Dalmatinaca ljubi jugoslavensku braću svoju“. U Dalmaciji doduše vlada talijanska prosvjeta; ali priznaje, da tamo imade kud i kamo više Slavena, nego li Talijana. Ipak još nije vrijeme, da se Dalmacija pridruži Hrvatskoj! Borelli dapače odriče Hrvatskoj pravo na Dalmaciju; ova treba da ostane autonomna* krunovina carstva austrijskoga. — Protiv toga ustade odmah biskup Strosmajer. Lako mu bijaše iz povjesti dokazati, da je Dalmacija pripadala Hrvatskoj. Mlečani su Dalmaciju oteli novcem i vojničkom silom. No time nije propalo hrvatsko pravo na Dalmaciju. „Nikada se hrvatski i slavonski banovi nijesu nazivali drukčije, nego: Bani Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae“. Strosmajer predvidja, da će slijedeći dalmatinski sabor zauzeti stanovište protiv sjedinjenja s Hrvatskom. No to će biti zato, što kod izbora u sabor ima 15.000 Talijana po gradovima više prava nego li 400.000 Hrvata, koji stanuju većinom po selima dalmatinskim. — Rasprava o prijedlogu glede federativnog ustrojstva monarkije završi se 27. rujna. Tada se pristupilo glasovanju, te su 34 člana glasovala za prijedlog, a 14 protiv

---

* Borelli je u Dalmaciji udario zametak t. zv. autonomnoj stranci, kojoj pripadahu svi Talijani, dapače i neki Hrvati. Današnji knezovi Borelli dobri su Hrvati i pristaše sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

njega. Prijedlog postade dakle zaključkom, te se imao predat vladaru uz mnijenje, da Austrija ne može napredovati, ostane li ovako uredjena, kakova je sada. Car i kralj Franjo Josip primi vijećnike carevinskoga vijeća 29. rujna 1860. u oprosnu audijenciju.[1]

Dok je još vijećalo carevinsko vijeće, dogodi se promjena na banskoj stolici. Kao tudjinac nije ban Coronini imao srca za Hrvate. Osobito mu bijahu zazorni hrvatski profesori. Njima se usudio u lice reći, da su „revolucijonarci". Da ih odijeli od hrvatske mladeži, predloži Coronini na proljeće g. 1860. bečkomu ministarstvu, neka premjesti neke od profesorâ. Tako je primjerice prof. Veber imao biti premješten čak u Brixen (u Tirolskoj).[2] No mjesto profesora odselio se iz Hrvatske ban Coronini! Kralj je naime uvidio, da treba umiriti nezadovoljne Hrvate, pa im na preporuku biskupa Strosmajera za bana dade podmaršala baruna J o s i p a Š o k č e v i ć a. Njegovo imenovanje izadje 19. lipnja 1860., a već 21. lipnja eto u Beču hrvatske deputacije, da pozdravi novoga bana. Rodoljubi se njegovomu imenovanju radovahu, jer ga poznavahu od prije, kad je Šokčević zamjenjivao bana Jelačića u vojničkoj službi njegovoj. Šokčević bijaše rodom Hrvat iz Vinkovaca, dakle „naše gore list", kako lijepo reče biskup Strosmajer, koji mu je predveo deputaciju hrvatsku. Novi se ban zahvali narodu hrvatskomu posebnim proglasom od 24. lipnja. U proglasu izjavi Šokčević, da želi poći putem slavnoga bana Jelačića, koji mu je uzorom. Zato je razumljivo, da su Hrvati novoga bana dočekali velikim ushitom. Šokčević udje u Zagreb 12. srpnja i donese radosnu v i j e s t, d a s e k r a l j e v o m d o z v o l o m i m a o d m a h u š k o l e i u r e d e u v e s t i h r v a t s k i j e z i k m j e s t o n j e m a č k o g a. Nema dvojbe o tom, da se taj uspjeh ima pripisati biskupu Strosmajeru.

[1] Strossmayer, str. 439.—442.

[2] Spomenknjiga „Matice Hrvatske", str. 317.

koji je nekoliko dana prije toga u carevinskom vijeću onako odlučno zagovarao pravo jezika hrvatskoga.[1]

Ovaj preokret u Hrvatskoj bijaše smrtan udarac omraženoj birokraciji. Na vrat na nos letjeli su iz Hrvatske njemački činovnici, profesori i učitelji, da ustupe mjesta domaćim sinovima. Isti ravnatelj Premru morao se odseliti u Celj, a upravu zagrebačke gimnazije predati prof. Veberu! Na zabavama je narodna surka istisnula frak, a na ulicu nije nitko smio izaći sa cilindrom na glavi.

Gradsko zastupstvo zagrebačko naloži gradskomu mjerniku, neka dade po svima ulicama poskidati dvojezične natpise (njemačko-hrvatske). „Narodne Novine" moraju od 1. siječnja 1861. izlaziti bez dvoglavoga orla, te ga zamijeniti grbom trojedne kraljevine. Hrvate je samo boljelo, što se kazalište zagrebačko na jesen god. 1860. opet iznajmilo n j e m a č k o m u društvu. No i tu dodje do odlučnoga časa. U subotu dne 25. studenoga rasplamti se hrvatska mladež, te počne u kazalištu fućkati, kad se predstavljao njemački komad „Peter Zapari". Predstava bude obustavljena, a njemačkomu kazalištu odzvoni u Zagrebu za uvijek. Zaslužni Demeter postaje dramaturgom čisto hrvatske pozornice, koju mu pomogoše urediti braća Josip i Franjo Freudenreich.[2]

Slavoljub Vrbančić počne 1. listopada izdavati novine „Pozor". Tomu listu bijaše Ivan Perkovac glavni suradnik, a biskup Strosmajer pokrovitelj. Naskoro se oko „Pozora" okupiše odlični ljudi, koji nastaviše rad bivše ilirske ili „n a r o d n e s t r a n k e". Prvi brojevi „Pozora" upravo obiluju krasnim političkim i historijskim člancima. U „Pozor" pišu: Kukuljević, Vukotinović i Šulek od starijih, a dr. Franjo Rački, Matija Mrazović, dr. Marijan Derenčin, Lavoslav Šram,

[1] Strossmayer, str. 432. i 434.

[2] Mažuranić: Životopis D. Demetra, str. XLIV. i XLV. Milan: „Začetak i razvitak hrvatskoga kazališta", str. 124.

Ivan Vončina, Mirko Hrvat i Franjo Žužel od mladjih rodoljuba. Može se slobodno reći, da je „Pozor“ bio glasnik tadašnjega javnoga mnijenja.[1]

Veliko veselje zavlada u Hrvatskoj, kad je car i kralj Franjo Josip 20. listopada 1860. objelodanio t. zv. listopadsku diplomu. Ovom diplomom vraća vladar svojim narodima ustav, a ukida devetgodišnji apsolutizam. Sve krunovine dobit će svoje sabore. O zajedničkim poslovima za čitavu monarkiju raspravljat će carevinsko vieće u Beču. Ovo će vijeće brojiti 100 članova, kad u njemu budu takodjer vijećnici iz Ugarske i Hrvatske. Bez ovih biti će t. zv. uže carevinsko vijeće, kojemu pripada pravo, da stvara zakone za sve zemlje, izuzevši Ugarsku i Hrvatsku. „Živjela konstitucija!“ zaori po čitavoj monarkiji, a osobito u Hrvatskoj. Listopadska se diploma slavila kao velika narodna pobjeda nad apsolutističkom vladom. U slavu te pobjede dade karlovački načelnik Vončina narodu gozbu, te se „more patrio“ (po starinskom običaju) na ražnju pekao vol.

Hrvatski se rodoljubi radovahu budućemu saboru hrvatskom. Da se on uzmogne što prije sastati, treba ustanoviti izborni red. Zato već 29. listopada pozove ban Šokčević k sebi na dogovor neke ugledne političare. Ovi ga nagovore, neka po starodavnom banskom pravu sazove bansku konferenciju (vijeće). I doista bude na konferenciju pozvano 55 muževa iz svih staleža. Naravno da na toj konferenciji nije manjkao biskup Strosmajer, koji se odlično isticao uz druge prelate. Prisutni su hrvatski književnici: Kukuljević, Ivan Mažuranić, Vukotinović i Bogović, zatim političari: Metel Ožegović, Herman Bužan, Ambroz Vranicani, grof Julije Janković, Josip Bunjevac i Avelin Čepulić, pa trgovci: Gjuro Crnadak, Naum Mallin i Franjo Lovrić. Prvu sjednicu banske

---

[1] Martin Polić: „Parlamentarna povjest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“, str. 13.

konferencije otvorio je Šokčević 26. studenoga. Na prijedlog grofa Jankovića zaključi konferencija, neka se odmah u Beč pošalje deputacija, koja će kralju podastrijeti želje naroda hrvatskoga. — Odnosnu predstavku sastavio je Ivan Mažuranić, tadašnji državni nadodvjetnik. Predstavka traži: 1. Neka se u s v e javne poslove uvede hrvatski jezik, koji je već priznat carskim patentom od 7. travnja 1850., kao poslovni jezik kod zemaljskih oblasti. 2. Neka se Hrvatskoj pripoji čitava Dalmacija, a od Istre: kvarnerski otoci (Krk, Cres i Lošinj) i tri istarska od starine hrvatska kotara: Volovsko, Labin i Novigrad ili Podgrad; ove zemlje neka budu po svojim zastupnicima zastupane već na budućem saboru hrvatskom. 3. Neka se pri državnom ministarstvu u Beču mjesto postojećega hrvatsko-slavonskog odsjeka odmah ustroji hrvatsko-slavonska kancelarija poput one ugarske; našoj kancelariji neka se predadu svi poslovi, koji se sada nalaze kod državnoga ministarstva, te kod ministarstva za pravosudje, za prosvjetu i za redarstvo. 4. Neka se odmah izmedju domaćih sinova imenuje hrvatsko-slavonski kancelar, koji će dobiti nalog, da što prije kralju na imenovanje za velike župane predloži osobe, kako će ih označiti banska konferencija.[1]

Ova predstavka bude primljena u sjednici od 28. studenoga. Odličnu deputaciju povede ban u Beč, gdje ju 2. prosinca kralj milostivo primi. Kralj dapače Hrvatima dozvoli, da 3. i 4. prosinca prisustvuju u ministarskom vijeću, gdje je naročito biskup Strosmajer sudjelovao u raspravi o hrvatskoj predstavci. Već 5. prosinca dade kralj Hrvatima odgovor na predstavku. Kralj pristaje na to, da se u državnom ministarstvu postojeći odsjek za Hrvatsku i Slavoniju izluči i uredi kao samostalni privremeni „dvorski dikasterij". Pred-

[1] Strossmayer, str. 443.—445.

sjednik dikasterija imat će u ministarskom vijeću prednašati i zastupati sve važnije poslove kraljevina Hrvatske i Slavonije. Djelovanje toga dikasterija „obuhvatat će tri grane državne uprave, naime: unutarnje, pravosudne i bogoštovno-nastavne poslove". Kralj odredjuje, da hrvatski jezik ima odsada vladati kao službeni i uredovni jezik takodjer kod banske stolice i kod namjesništva, i to ne samo u nutarnjoj službi, već i u općenju s ostalim političkim i sudbenim oblastima. Ban će putem dikasterija predložiti kralju zaključak banske konferencije o uredjenju županija i o imenovanju velikih župana. Kralj je pripravan, da Hrvatskoj pripoji Dalmaciju. U tu svrhu „naredjuje, neka se na bansku konferenciju pozovu takodjer poslanici iz Dalmacije", da se riješi pitanje sjedinjenja.[1]

Kraljev odgovor pročitao je Sokčević u sjednici banske konferencije, držanoj dne 10. prosinca 1860. Nastade opća radost, što će se ispuniti bar neki narodni idejali. U tome svečanom času progovori na konferenciji biskup Strosmajer žarku besjedu, koja će mu ime zlatnim slovima upisati u kulturnoj povjesnici naroda hrvatskoga. Strosmajer naime razloži potrebu jugoslavenske akademije, u kojoj će se moći „sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srpski, slovenski i bugarski". Za osnutak jugoslavenske akademije daruje biskup odmah 50.000 forinti. Podjedno preporuča akademiju „blagodarnosti drugih imućnih prijatelja narodne knjige na čitavom slavenskom jugu". Vijest o tom činu poznatoga već Mecene hrvatskoga brzo preleti čitavom Hrvatskom. U „Pozoru" mu Šulek 14. prosinca posvećuje zanosan članak pod naslovom „Slava Strosmajeru!" Rodoljubni gradovi biraju Strosmajera začasnim gradjaninom. Isto čine i neki gradovi u Češkoj. Po

[1] Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, tečaj I. broj 154.

Hrvatskoj se marljivo sabire za akademiju. Sama „narodna čitaonica" na Rijeci sabere u jednom danu 7100 forinti. Za 11 mjeseci naraste glavnica akademije na 160.000 forinti.[1]

23. *Prilike u monarkiji.*

Od 18. prosinca 1860. do 15. siječnja 1861. nije vijećala banska konferencija. U to vrijeme trebala je D a l m a c i j a odaslati svoje zastupnike za bansku konferenciju. No sada se čitava Dalmacija podijeli u dva tabora. Jedni bijahu za sjedinjenje s Hrvatskom, a drugi protiv sjedinjenja. Prvi se po talijansku nazivahu „aneksijoniste", t. j. prijatelji aneksije (sjedinjenja), a drugi „autonomaši", t. j. borioci za autonomiju (samoupravu) Dalmacije. S autonomašima držao je i sam feldzeugmeister barun Mamula, koji bijaše tada namjesnik dalmatinski. On je u Dubrovniku govorio: „Dalmacija se doduše mora osloniti na Hrvatsku; ali pri tom treba da sebi sačuva posebni svoj gubernij, koji ne će primati naloge iz Zagreba, nego iz Beča". U Splitu pak reče Mamula, da imenovanje poslanika za bansku konferenciju nema druge svrhe, nego da umiri hrvatske nezadovoljnike. Zato Split 23. prosinca prosvjeduje proti svakomu, tko bi ga htio zastupati pri poslu sjedinjenja. Kad su pak Ivićević, Buratti i Milinović htjeli da kao odabrani poslanici kotara splitskoga podju u Zagreb na konferenciju, dobiše u Splitu naputak, neka počekaju kod kuće, dok im od oblasti dodje naredba; ove naravno nikada ne dočekaše. Debele brošure pišu autonomaši proti sjedinjenju s Hrvatskom. Slavodobitno ih u brošurama pobijaju: Vinko Milić, Kosta Vojnović, Ivan Danilo, otac Matas, Ignjat Bakotić i Šime Ljubić. U „Pozor" pišu za sjedinjenje grofovi Medo i Niko Pucić, pa idealni Miho Pavlinović, Kazimir Ljubić i Vladislav Vežić. Na čelo svih pristaša sjedinjenja stupa mladi

---

[1] Strossmayer, str. 447.—449.

profesor dr. Miho Klaić. Malo po malo razvila se u Dalmaciji „narodna stranka“.[1]

Ivan Mažuranić bude 27. prosinca 1860. imenovan „predsjednikom dvorskoga dikasterija za Hrvatsku i Slavoniju“. Sad je svatko očekivao, da će biti uspostavljene takodjer stare ustavne županije, koje su Hrvati smatrali najčvršćim bedemom ustava svoga. I doista je kralj 5. siječnja imenovao svih 7 velikih župana. Ivan pl. Kukuljević postade župan zagrebački. Ljudevit pl. Vukotinović križevački. Ivan Nepomuk grof Erdedi varaždinski. Bartol vitez Smaić riječki, Julije grof Janković požeški, a Petar grof Pejačević srijemski. Virovitičkim velikim županom imenovao je kralj — biskupa Strosmajera, da mu iskaže svoje povjerenje i odlikovanje.[2] Banska je konferencija u prosincu god. 1860. izradila osnovu, kako da se ustavno urede županije i gradovi. Kao posebna municipija (oblasti) smatra osnova: županije, slobodne i kraljevske gradove, slobodne kotare (n. pr. Turopolje), povlaštena trgovišta i seoske općine. Ova osnova dobije 16. siječnja 1861. kraljevsku potvrdu, te odmah stupi i u život. Županije budu uspostavljene u svome opsegu od godine 1848.[3]

Premda su ove promjene bile u Hrvatskoj lijepo primljene, ipak se članovi banske konferencije 15. siječnja 1861. ne sastadoše bez teških briga. Žalostilo ih je, što na konferenciju ne dodjoše poslanici iz Dalmacije. Vrijedjalo ih je pak, što su vidjeli, kako Madjari hoće Hrvatskoj oteti M e d j u m u r j e. Dok nije na red došlo pitanje o Medjumurju, slagahu se Hrvati s Magjarima. Združila ih je naime zajednička mržnja na Beč, odakle su i Hrvati i Magjari za apsolutizma puno trpjeli. Jedni i drugi nastojahu, da izglade neugodnu uspomenu

[1] Dinko Politeo: „Dr. Miho Klaić“ u „Viencu“ god. 1896., str. 73., 89. i 90. Strossmayer, str. 450. i 451.

[2] Strossmayer, str. 459.

[3] Sbornik zakona i naredaba, I. broj 171.

na god. 1848. Kad je na proljeće god. 1860. u Hrvatskoj vladao glad, sabirahu Magjari prinose za nastradale Hrvate.[1] Mjeseca srpnja god. 1860. došlo je u Zagreb magjarsko kazalište (drama i opera), pa gle: kroz 2 mjeseca biva kazalište kod svake predstave rasprodano.[2] Kad je grof Antun Sečen bio u listopadu god. 1860. imenovan ministrom ugarskim, čestita mu grad Zagreb, a Sečen odgovara, da ima dvije domovine: Ugarsku i Hrvatsku. Sam Košut radi o prijateljskom savezu izmedju Ugarske i Hrvatske. U prosincu god. 1860. izdade grof Ed. Karoly brošuru, u kojoj prikazuje, kako bi se Ugarska mogla na principu federalizma združiti „s posestrimom Hrvatskom". Karoly priznaje, da je Hrvatska sasvim „ravnopravna" Ugarskoj. On predlaže, neka kraljevina Hrvatska ostane glede svoje domaće autonomije posve neodvisna; „zakonodavstvo pak, porezovanje i svaki drugi ustavni posao mora obavljati zajedno s Ugarskom, ali i to ravnopravno". Hrvatska neka posve slobodno bira svoga bana, kao što Ugarska bira palatina. Ban ne smije biti palatinu podložan, nego ravnopravan. Ugarska će dapače sa svoje strane nastojati i oko toga, da Hrvatska postigne „cjelokupnost", ali samo onda, ako se time ne budu „okrnjile ugarske županije".[3] Očevidno je, da Karoly ovdje misli na zaladsku županiju, od koje bijaše god. 1848. otrgnuto Medjumurje. Sada počnu Magjari sve glasnije zahtijevati, neka se Medjumurje vrati Ugarskoj. Ovaj zahtjev iznese grof Antun Sečen u ministarskom vijeću bečkom. Sečen dapače izjavi, da će položiti svoju čast, ako zaladska županija ne bude „iscijeljena" pripojenjem Medjumurja. Ministarsko je dakle vijeće moralo pristupiti rješenju pitanja o Medjumurju. I doista pozove kralj ručnim pismom od 7. siječnja 1861. bansku konferenciju, neka „izvede pravo, koje Hrvat-

[1] Parlamentarna povjest, sv. I. str. 9.

[2] Milan: „Začetak i razvitak hrvatskoga kazališta", str. 123.

[3] Strossmayer, str. 453.

skoj pripada na Medjumurje". O tom se pozivu na konferenciji raspravljalo 15. siječnja. Ban Šokčević predloži, neka pitanje o Medjumurju prouči poseban odbor. No konferencija zaključi, da će kralju odgovoriti posebnom predstavkom. „U toj će predstavci konferencija najvećom smjernosti opaziti, da ona — nemajući nikakva mandata od n a r o d a — ne može nipošto sebe smatrati nadležnom niti vlasnom, da izjavi ikakvo mnijenje o takvim pitanjima, koja se tiču teritorijalnih granica, dakle cjelovitosti domovine, a još manje, da se upliće u takva pitanja, koja rade o tomu, da se od domovine otkine koji dio njezin. Zato će konferencija zamoliti Njegovo Veličanstvo, da se rasprava o pravnim naslovima Hrvatske na Medjumurje ostavi saboru, kao z a k o n i t o m u organu trojedne kraljevine, a u Medjumurju da ostane „status quo" (sadašnje stanje). Konferencija se živo nada, da će dotle mirovati i Ugarska, ako joj je doista stalo do iskrenoga ustavnoga sjedinjenja s Hrvatskom".[1] Ban je konferenciju raspustio 17. siječnja 1861.

Medjutim nijesu Magjari ni čekali, kada će i kako Hrvatska izvesti svoje pravo na Medjumurje. U ministarskom vijeću Sečen jednostavno zatraži od Mažuranića privolu, da se Medjumurje pravno i faktično odcijepi od Hrvatske. Mažuranić se volio odreći svoje službe, nego li da pristane na taj zahtjev, koji su podupirali i drugi ministri. Na to je ministarsko vijeće udovoljilo zahtjevu magjarskomu. Već 12. siječnja 1861. javljaju Deakove novine „Pesti Naplo", da je Medjumurje pripojeno Ugarskoj. I doista počne županijska oblast zaladska Medjumurje uredjivati, kao da je već njezino. Uzalud se biskup Strosmajer 25. siječnja posebnim pismom obratio na austrijskoga ministra predsjednika Rechberga, moleći ga, neka Hrvatskoj spasi Medjumurje, gdje stanuju sami Hrvati. Rech-

[1] Cepelić-Pavić: „J. J. Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski", str. 454. i 455.

berg nije mogao više ništa učiniti, jer je već 5. veljače položio službu svoju.[1]

Veliko ogorčenje pobudi u Hrvatskoj varaždinska županija, koja je na svojoj skupštini 28. siječnja 1861. otvoreno izjavila, da Hrvatska nije dosada Medjumurja zakonito posjedovala. Ovu izjavu osudila je županija virovitička u svojoj skupštini od 12. veljače, kada se biskup Strosmajer instalirao kao veliki župan. Ona pošalje pouzdanicu Ivanu Mažuraniću radi njegovoga odvažnoga držanja u ministarskom vijeću glede Medjumurja; podjedno ga zamoli, neka povuče svoju ostavku, što je Mažuranić doista i učinio. Sve naše županije (osim varaždinske) mole bana, neka Medjumurja ne odstupa. Strosmajer dapače krene 18. ožujka u Beč, da pred kraljem zagovara pravo Hrvatske na Medjumurje. Ipak mu bijaše sav posao uzaludan: Medjumurje ostade Ugarskoj![2]

Za Hrvate nijesu bile utješljive ni vijesti iz R i j e k e. Ondje počnu Talijanaši tražiti, neka se Rijeka bezodvlačno i neposredno sjedini s Ugarskom. Nahuckana je svjetina više puta napadala na hrvatske rodoljube i činovnike. Radi toga proglasi ban Šokčević (kao riječki guverner) nad Rijekom opsadno stanje.[3] No time je Hrvatskoj više škodio, nego li koristio. Riječani se naime neugodno sjećahu pritiska apsolutne vladavine, a sad eto slično sredstvo upotrebljava hrvatska vlada! Magjari su jedva dočekali ovakvu političku nespretnost. Peštanska županija 18. veljače 1861. zatraži, neka se na Rijeci za guvernera postavi rodjeni Magjar, jer da Rijeka pripada Ugarskoj. Isti zahtjev ponavljaju redomice i druge županije ugarske. Magjarski historičar Ladislav Salaj uze dokazivati, da je Rijeka ugarska; no sjajno ga je pobio dr. Franjo Rački. Magjari postadoše na jednom agresivni. Njihove županije stva-

---

[1] Ibidem, str. 453.—456.

[2] Strossmayer, str. 467.—472.

[3] Parlamentarna povjest, str. 16.

raju zaključke, neka se čitava Hrvatska i Slavonija jednostavno poput Medjumurja priključe Ugarskoj. Od ovoga šovinizma liječi Magjare njihov tada već priznati vodja Franjo Deak. U svojim novinama „Pesti Naplo" od 24. ožujka 1861. svojata doduše i Deak našu Rijeku i Medjumurje; no za Hrvatsku i Slavoniju priznaje, da se mogu po svojoj volji pridružiti Beču ili Pešti. „Mi držimo trojednu kraljevinu za našu družicu, koja je iz samoga svoga nagona i slobodnom voljom već prije vijekova svoju sudbinu spojila s našom". Deak s negodovanjem odbija naziv „partes adnexae", kako neki Magjari nezakonito zovu Hrvatsku i Slavoniju. Ove su kraljevine doduše spadale na krunu ugarsku, ali nikada ne bijahu zemlje ugarske. Izmedju Ugarske i Hrvatske postojala je dapače personalna unija, koja je istom od god. 1790. prelazila u realnu uniju. Ipak su i kasnije Hrvatska i Slavonija uvijek imale odijeljen svoj teritorij, posebnu svoju političku narodnost i posebna prava svoja.[1]

Još 11. prosinca 1860. odstupio je državni ministar Goluchowski. Naslijedio ga je vitez Schmerling, koji od prvoga časa ima na umu, da centralizira čitavu monarkiju habzburšku. U tu svrhu izradi, da je car i kralj Franjo Josip 26. veljače 1861. izdao t. zv. veljački patenat, koji ima da služi kao „tumač i provedba" listopadske diplome. Po tom patentu postojat će i nadalje u Beču središnje ministarstvo i parlamenat za čitavu monarkiju. Schmerling je slutio, da će Slaveni, Magjari i Talijani imati u novom carevinskom vijeću prema Nijemcima većinu, kao što su imali u pojačanom carevinskom vijeću. Zato naredi, da će se parlamenat sastojati iz dolnje i gornje kuće. U dolnju kuću ili carevinsko vijeće birat će pojedine zemlje svoje zastupnike, i to znatno više, nego li odredjuje listopadska diploma. Naprotiv će gornju ili gospodsku kuću sastavljati nadvojvode,

[1] Strossmayer, str. 475. i 476.

biskupi i od cara imenovani članovi. Pošto svaki zakon, što ga prihvati dolnja kuća, ide najprije na potvrdu pred gornju kuću, moći će ova služiti kao sredstvo protiv eventualnoga federativnoga zaključka carevinskoga vijeća. Veljački patenat odredjuje, kako će austrijske pokrajine biti zastupane u carevinskom vijeću, ali ugarskomu i hrvatskomu saboru ostavlja pravo, da sami ustanove način, kako će Ugarska i Hrvatska birati zastupnike na carevinsko vijeće. Za Dalmaciju kaže patenat ovo: ,,Pošto još nijesmo izrekli konačnu odluku o državopravnom odnošaju Naše kraljevine Dalmacije prema kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, ne može za sada još potpunu valjanost steći zemaljska uredba, izdana za Našu kraljevinu Dalmaciju".[1]

Kralj Franjo Josip još nije bio krunjen krunom sv. Stjepana. Da uzmogne pristupiti k tomu činu, treba da se prije svega pomiri s narodom magjarskim. U tu svrhu otpisom od 14. veljače 1861. sazove kralj državni sabor, koji se ima sastati 2. travnja u Budimu. To bijaše iza 3 vijeka prvi čisto ugarski sabor, u kojem nije bilo hrvatskih zastupnika. U kraljevski je doduše otpis utjecajem ugarske dvorske kancelarije ušao stavak, da se pozivaju takodjer zastupnici iz pripojenih strana (,,partes adnexae"); no Hrvati ne htjedoše taj poziv shvatiti kao da je upravljen na kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Na ugarskom saboru podigoše Magjari teške tužbe protiv politike dvora bečkoga. Većinom glasova bude dapače odlučeno, da caru Franji Josipu ne pripada niti naslov ,,kralj", već jedino ,,najprejasniji gospodin nadvojvoda". Sabor sastavi adresu, u kojoj odlučno odbije listopadsku diplomu i veljački patenat. U adresi se naime kaže, da je izmedju Ugarske i nasljednih zemalja austrijskih od uvijek postojala samo personalna unija. Zato će sabor zakonodavno svoje pravo i nadalje dijeliti samo s ugarskim kraljem. Ugarska

[1] **Polić: ,,Parlamentarna povjest", I. str. 16.**

nipošto ne će sudjelovati u carevinskom vijeću, a s ustavnim oblastima nasljednih zemalja općit će samo od slučaja do slučaja, i to uz čuvanje potpune neodvisnosti. Ako se kralj želi kruniti, neka prije odstrani sve posljedice apsolutne vlade, naročito neka 1. s Ugarskom sjedini „nuzzemlje", 2. neka obnovi stare temeljne zakone, naročito ugarski ustav i 3. neka imenuje ugarsko ministarstvo. — Ova adresa bude kralju predana 8. srpnja 1861. Po Schmerlingovom savjetu odgovori kralj 21. srpnja, da je Ugarska revolucijom od god. 1848. izgubila sva predjašnja svoja prava, te se sada mora poput drugih zemalja zadovoljiti ustavom, kakav joj pružaju listopadska diploma i veljački patenat. — Kraljev odgovor uzbijesni Magjare. Deak ih je mirio i nagovorio, da se zadovolje umjerenijom odresom, koju je on sam sastavio. Ipak se i u toj adresi od 8. kolovoza kralju spočitava, da je onemogućio svaki sporazumak: Ugarska je spremna na nove kušnje, premda od pravednosti svoje stvari očekuje bolju budućnost. Kralj je na ovu adresu odgovorio 21. kolovoza 1861. raspustom ugarskoga sabora.

24. Hrvatski sabor od god. 1861.

Banska je konferencija predstavkom od 17. siječnja 1861. zamolila kralja, neka „što prije sazove hrvatski sabor, i to na temelju izbornoga reda od god. 1848." Hrvati se bojahu, da im sabor ne bi bio možda potpun. Zato u predstavci izrijekom mole kralja, neka na saboru bude zastupana takodjer vojna Krajina, kao što i „novo-ustrojena županija riječka" i Medjumurje. Napose mole, neka se „Dalmacija odmah i u istinu sjedini s trojednom kraljevinom kao cjelokupni njezin dio". Neka se nadalje na prvi dojdući sabor u Zagrebu — kao na sabor dalmatinsko-hrvatsko-slavonski — pozovu i zastupnici iz Dalmacije; ovi bi podjedno sa zastupnicima ostale trojedne kraljevine

imali — uz odobrenje Njeg. Veličanstva — ustanoviti način, kako da se naš ustav protegne i na Dalmaciju". Predstavka govori takodjer o instalaciji bana Šokčevića. „Ako ban po starodavnom ustavnom običaju namjerava predsjedati u saboru, morao bi se instalirati pred licem budućega zakonito sakupljenoga sabora".[1] Na ovu je predstavku kralj Franjo Josip odgovorio svojim otpisom od 26. veljače 1861. Kralj dozvoljava, da se sazove hrvatski sabor, kojemu odmah odredjuje i glavni posao. Sabor će najprije obaviti svečani uvod (instalaciju) bana, te izabrati prabilježnika (protonotara) i vrhovnoga kapetana Hrvatske. Zatim će sabor „uzeti u pretres pitanje o odnošaju Naših kraljevina Hrvatske i Slavonije prema Našoj kraljevini Ugarskoj." Glede ugarskoga sabora kaže kralj ovo: „U svrhu Našega kraljevskoga pomazanja i svečanoga krunisanja, te u svrhu izručenja kraljevske Naše inauguralne diplome (krunidbene zavjernice) sazvali smo na dan 2. travnja ove godine u slobodni i kraljevski Naš grad Budim sabor, koji ćemo božjom pomoću osobno upravljati. Pošto se pako krunisanje kralja ugarskoga i dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga obavlja jednim te istim činom, pozivamo Vas (t. j. članove sabora hrvatskoga), da k nastajućemu krunisanju iz svoje sredine izaberete i za doba u Budim otpravite zastupnike ovih kraljevina". O Dalmaciji kaže kralj: „Mi smo već opetovano izjavili Našu sklonost, da ćemo uvažiti predložene Nam želje kraljevina Hrvatske i Slavonije radi sjedinjenja Dalmacije. U tu smo svrhu Našim rješenjem od 21. veljače o. g. odredili, da dalmatinski sabor, koji se ima naskoro sastati, prije svega izabere izaslanike, koji će s hrvatsko-slavonskim saborom raspravljati pitanje glede sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Zato Vas pozivamo, da u sporazumku s izaslanicima dalmatinskim uzmete u pretres pitanje glede sjedinjenja Dalmacije s Hrvat-

[1] Cepelić-Pavić: Strossmayer, str. 454. i 455.

skom i Slavonijom, pa da zajedničke zaključke u tome obziru podnesete kraljevskoj Našoj potvrdi".[1]

Mjeseca ožujka 1861. obavljahu se u Hrvatskoj i Slavoniji izbori, i to (po kraljevoj odluci od 21. veljače 1861.) na čisto demokratskoj podlozi od god. 1848. „Pozor" dade geslo neka se u sabor izaberu najodličniji hrvatski političari, književnici i rodoljubi, da se tako Hrvatska pred stranim svijetom pokaže u što ljepšem svjetlu. Narod se zbilja držao toga gesla, te mi doista u saboru od god. 1861. vidimo toliko uglednih lica, koliko ih nije bilo na okupu ni u kojem kasnijem saboru. Od književnika udjoše u sabor: Kukuljević, Bogović, Vukotinović, Veber, Ivan Mažuranić, Luka Botić, dr. Eugen Kvaternik, Matija Mesić, dr. Franjo Rački, Ivan Perkovac, dr. Ante Starčević, Josip Torbar, Andrija Torkvat Brlić i dr. Stjepan Ilijašević. U Zagrebu je dra. Ljudevita Gaja kod izbora pobijedio dr. Mirko Šuhaj.

Na sabor je 15. travnja 1861. došlo 135 zastupnika i virilista. Banskomu se pozivu ne odazvaše 54 velikaša i 3 prelata. Srijem je poslao 2 kolektivna zastupnika mjesto 15 redovitih, jer županija srijemska još nije bila upravno pripojena Slavoniji, premda se već (na zahtjev Magjarâ) ukinula srpska vojvodina. Po kraljevoj odluci od 21. veljače 1861. nije bio u Krajini obavljen izbor zastupnika. Medjumurje bijaše već dio zaladske županije, te je biralo zastupnike za ugarski sabor, a ne za hrvatski. Na Rijeci bijaše izbor raspisan i postavljena 4 kandidata. No riječki Talijanaši razviše velik pokret protiv sabora hrvatskoga. Od 1222 izbornika riječkih dodje na biralište njih 870, ali s namjerom, da zapriječe izbor. Zato je 840 izbornika glasovalo riječju „Nessuno" (Nitko). Postavljeni kandidati dobiše samo 30 glasova, radi čega se ne smatrahu izabrani[2]. Iz Dalmacije nije na sabor došao

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. 344.—346.

[2] Strossmayer, str. 479.

nijedan zastupnik. Ovdje je ministar Schmerling rovario protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. U tu svrhu dade on u Dalmaciji nepravedan izborni red i provede izbore tolikim nasiljem, da su od 43 zastupnika dobili Hrvati i Srbi samo 12, a Talijani 31.[1] Većina u saboru dalmatinskom ne odazove se kraljevu pozivu od 21. veljače 1861., te zapriječi izbor izaslanika, koji bi s hrvatskim saborom raspravljali o sjedinjenju. Naprotiv je ta većina odaslala 5 svojih delegata u bečko carevinsko vijeće. Rodoljubi dalmatinski potraže zaštitu kod samoga kralja. Grof Medo Pucić pokrene akciju u južnoj Dalmaciji, te je iz Dubrovnika i Kotora otišla u Beč deputacija Hrvata i Srba, da kralja zamole, neka Dalmaciju pridruži Hrvatskoj. Deputaciju predvede pred kralja grof Niko Pucić. Kralj primi Dalmatince veoma ljubezno. Pucić u „Pozoru" javlja, da mu je kralj odgovorio:[2] „Ja držim, da će sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom koristiti i Dalmaciji i svima pokrajinama carevine. Znadem, da je narod u Dalmaciji slavenski, pa da je budućnost Dalmacije u Slavenstvu. Osamljena ne će se moći razviti! Zato želim i brinem se, da to sjedinjenje postane djelom". Dà, brinuo se kralj; ali je zato ministarstvo njegovo igralo dvoličnu ulogu!

Odmah u prvoj sjednici bio je Šokčević svečano instalovan kao ban hrvatski. Kralj je svojim povjerenikom za taj čin imenovao zagrebačkoga nadbiskupa Haulika. U njegove ruke položi ban Šokčević istu prisegu, koju je god. 1848. izgovorio ban Jelačić. Sjajnim govorom predstavio se novi ban saboru hrvatskomu. Spomenuo je, da sabor ima po kraljevoj želji sklopiti nove državopravne odnošaje izmedju Hrvatske i Ugarske. „Ove odnošaje imamo po javnomu pravu našemu riješiti posve po n e z a v i s n o j volji i odluci našoj. Prijateljski naime savez leži u želji i koristi i jednoga i drugoga naroda.

[1] Dinko Politeo: „Dr. Miho Klaić" u „Viencu" od god. 1896.
[2] „Pozor" od 23. ožujka 1861.

Ali savezi slobodnih naroda jesu izvori sreće i blagostanja samo onda, ako su osnovani na temelju ravnopravnosti i bratimstva; inače lako bivaju izvorom medjunarodnih svadja i raspra, a po tomu i medjunarodnih nesreća. Mi niti smijemo niti možemo sami poderati stara naša prava i temeljne državne ugovore naše. Morala bi usahnuti ruka, koja bi to pokušala! Nadamo se od razboritosti i mudrosti naših susjeda, da oni toga od nas ne će niti zahtijevati".[1]

Iza rasprave o saborskom poslovniku i o verifikaciji zastupnika izabere sabor grofa Julija Jankovića i baruna Dragojla Kušlana potpredsjednicima sabora. Oni će zamjenjivati bana Šokčevića, koji je već po svomu dostojanstvu predsjednik sabora. U sjednici od 29. travnja odluči sabor, da će se radi povrede cjelokupnosti hrvatskih zemalja obratiti na kralja posebnom predstavkom. Ovu je predstavku izradio poseban odbor (Kukuljević, Rački, Veber, Kušlan i Šuhaj), a sabor ju prihvatio 1. svibnja 1861. U njoj se kralju kaže[2]: „Vaše Veličanstvo! Sadašnji naš sabor ima riješiti toli važne predmete, da se punim pravom može usporediti sa saborima od godine 1527. i 1712. Da ga ne bude moglo potomstvo obijediti, dostojno je i potrebno, da u njemu (saboru) bude zastupano svekoliko pučanstvo čitave trojedne kraljevine. Radi toga pristupa u taj par sabor hrvatsko-slavonski k očinskomu prijestolju Vašega Veličanstva preponizno moleći, da Vaše Velič. izvoli što skorije premilostivo odrediti, da hrvatsko-slavonska Krajina već na sadašnji naš sabor pošalje svoje zastupnike, izabrane slobodnim načinom na temelju izbornoga reda od god. 1848., pa da se na istu Krajinu odmah protegne starodavni ustav hrvatsko-slavonski; neka se grad Senj bezodvlačno odcijepi od vojničke oblasti i ustavno ustroji kao slobodni i kraljevski grad; napokon neka se — polag zadane

[1] Strossmayer, str. 478.
[2] Šulek: „Naše Pravice", str. 369.—371.

riječi — s kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom združe: kraljevina Dalmacija, Dubrovnik, Kotor i Kvarnerski otoci. K Hrvatskoj spadaše nekada pokrajina Metlika (u Kranjskoj) i dio Štajerske s one strane Sutle (nekada čest županije zagorske), a isto tako i velik dio Istre. Prvi kralj dalmatinsko-hrvatsko-slavonski iz prejasnoga doma Vašega Veličanstva — Ferdinand I. — obećao je, da će u zgodno vrijeme Hrvatskoj utjeloviti ove prijedjele, tada već pridružene nasljednim pokrajinama austrijskim. Dosada još nije ispunjeno ovo obećanje, a ovaj se hrvatsko-slavonski sabor nada, da će ga Vaše Veličanstvo ispuniti, čim to dopuste za sada postojeći medjunarodni ugovori,[1] u koliko oni vežu ove austrijske prijedjele. Vaše Veličanstvo! S one strane rijeke Une i Save (u Bosni i Hercegovini) živi narod, koji je nekada dijelio istu sudbinu s trojednom kraljevinom, te ima istu i u buduće dijeliti ne samo po svezi prošlosti, nego i po svezi zemljopisnog položaja i jedne krvi. Kad se ondje počne rušiti, što nije osnovano na pravdi i na istom temelju, na kojem stoje ostale kršćanske države, Vaše će Veličanstvo steći velike zasluge za naš narod, za čovječanstvo i za svoj dom, ako nit narodne i dinastijske politike, — od koje se žalibože od nekoga doba odstupilo, — nastavi ondje, gdje bijaše prekinuta, pa ako opet sjedini, što bi po pravcu povjesti i naravi imalo biti sjedinjeno".

Ovu predstavku ponese u Beč velika deputacija (25 članova sabora), koju kralj primi 8. svibnja. Već sutradan izadje kraljevski otpis, kao odgovor na predstavku.[2] Kralj „uvažuje, da se državopravna pitanja, — koja tomu saboru nadleže, te koja se jednako tiču tako provincijalnoga kano i krajiškoga teritorija kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Sla-

[1] Istra, Kranjska i Štajerska pripadahu god. 1861. jošte „savezu njemačkih država".

[2] Šulek: „Naše Pravice", str. 371. i 372.

vonije, — ne mogu pravovaljano riješiti bez sudjelovanja vojničke K r a j i n e, koja spada na cjelovitost ovih kraljevina. Zato smo premilostivo obnašli dozvoliti, — i u tom smislu izdati shodne naloge na ratnoga ministra Našega, — da se u tu svrhu zastupnici dotičnih teritorija vojničke Krajine bez odvlake pozovu na sakupljeni već hrvatsko-slavonski sabor, i to u smislu izbornoga reda, koji bijaše u porabi god. 1848. Po dovršenom pretresivanju ovih državopravnih pitanja ne će zastupnici vojničke Krajine sudjelovati kod dalnjih vijećanja sabora hrvatsko-slavonskoga, nego će se povratiti u svoj zavičaj. Kako smo naime u ručnom Našem pismu od 21. veljače 1861. na bana baruna Josipa Šokčevića izrijekom očitovali, ne mogu se zaključci provincijalnoga sabora — pogledom na posve inovrsni značaj uprave u vojničkoj Krajini — protegnuti na ovaj teritorij, a da se ne bi (prije toga) ukinulo vojničko njegovo ustrojstvo; sa druge pak strane ne može pučanstvo vojničke Krajine uzeti odlična upliva na političku djelatnost, ako rezultati ove (djelatnosti) nemaju za nj valjanosti. Nalazimo dakle Vašim vjernostima premilostivo naložiti, da u spomenutim državopravnim pitanjima smatrate i primite zastupnike vojničke Krajine kao cjelovite članove sabora hrvatsko-slavonskoga“.

Ovakav je odgovor razočarao čitav sabor. Zastupnici se doduše radovahu, što će Krajina biti na saboru zastupana; no zato su glasno dali izražaja svome nezadovoljstvu, što kralj nije riješio pitanje o Senju i Dalmaciji. Šuhaj se 15. svibnja potužio na „onu tradicionalnu bečku politiku, koja je od Hrvata kroz 300 godina tražila fizične i materijalne sile, a kada se radilo o pravednoj želji ili nagradi, onda je davala malo ili ništa“. Medjutim su već u saboru sjedili h r v a t s k i p r v a c i i z D a l m a c i j e. Kad se naime 29. travnja na saborskoj galeriji pojaviše grof Medo Pucić i Stjepan Ivićević, sabor im na prijedlog Roberta Zlatarovića i biskupa Stros-

majera jednoglasnim zaključkom dade časno mjesto u samoj sabornici blizu predsjedništva. Jednakim načinom stupiše kasnije u hrvatsku sabornicu kao gostovi: Vinko Milić, Mihovil Pavlinović, Tripković i dr. Miho Klaić. Naprotiv su dva Dalmatinca sjedjela u hrvatskom saboru kao zakonito birani zastupnici. Grof Niko Pucić bijaše naime izabran u Križevcima, a pjesnik Luka Botić u Djakovu. Prvi od dalmatinskih Hrvata progovorio je (22. svibnja 1861.) u hrvatskoj sabornici Mihovil Pavlinović On je „poslije žalosnoga rastanka od više vijekova“ pozdravio braću s ove strane Velebita. Živom riječi opisao je Pavlinović dalmatinski sabor, u koji po tadašnjem nepravednom izbornom redu 15.000 Talijana, koji su većinom trgovci i obrtnici po gradovima, imaju pravo birati 23 zastupnika, dočim bi 410.000 Hrvata moglo poslati najviše 20 zastupnika, kad ne bi bilo kod izbora nasilja.[1]

Hrvatski je sabor o kraljevskom otpisu od 9. svibnja mnogo raspravljao. Kralju bude napokon poslana krasna adresa, u kojoj se dokazuje potreba, da na taj sabor dodju i zastupnici iz Dalmacije. Ako je naime na hrv. sabor pozvana Krajina, da raspravlja o državopravnim pitanjima trojedne kraljevine, i to jedino zato, što spada na cjelovitost njezinu, — onda treba da se na sabor pozove takodjer i Dalmacija, jer i ona spada na cjelovitost trojedne kraljevine. Sabor moli kralja, neka za Dalmaciju odobri onakav izborni red, kakav je Hrvatska dobila 21. veljače 1861. Ovaj se izborni red naravno mora primijeniti broju pučanstva i drugim prilikama u Dalmaciji. Glavno je, da izbori budu obavljeni posve slobodno.[2] No kralj nije uslišao ni ove predstavke.

U sjednici od 1. svibnja 1861. priopći ban Šokčević hrvatskomu saboru, da je od našega dikasterija u Beču dobio poziv-

[1] Cepelić-Pavić: „Strossmayer“, str. 482.—488.
[2] Strossmayer, str. 488.

*

nice, kojima kr. ugarska dvorska kancelarija poziva 28 hrvatskih velikaša na ugarski sabor u Peštu. Radi ove vijesti uzrujao se čitav sabor. Hrvatska je od god. 1848. posve odijeljena od Ugarske; medju njima treba da istom sabori ugovore nov državopravni savez; a gle: Magjari hoće da hrvatske velikaše jednostavno odmame onamo, kamo za sada još nikako ne spadaju! Prisutni velikaši hrvatski odmah izjave, da ovih pozivnica ne će primiti, dok se zakonitim putem ne riješi državopravni odnošaj izmedju Ugarske i Hrvatske. Ban dade pozivnice preko hrvatskoga dikasterija povratiti kr. ug. dvorskoj kancelariji. No sabor se ne zadovolji ni s time. Eugen Kvaternik predloži, neka se izdajicom domovine proglasi svaki onaj, tko bi bez dozvole hrvatskoga sabora išao sudjelovati u strano zakonodavno tijelo. Velikim odobravanjem prihvati sabor Kvaternikov prijedlog. Za izdajice pak domovine odredi sabor kaznu od 1 do 5 godina tamnice.[1]

Kralj je u svome otpisu od 26. veljače 1861. bio hrvatskomu saboru javio, da ga je prijestolje zapalo uslijed toga, što je kralj Ferdinand „položio krunu", a Franjo Karlo odrekao se prava nasljedstva. No hrv. sabor nije bio zadovoljan s ovom jednostavnom obavijesti, nego upravi kralju 29. travnja molbu, neka hrvatskomu saboru priopći odnosne državne isprave, t. j. tako zvane abdikacijonalne spise, kao što ih je priopćio ugarskomu saboru. I doista pošalje kralj 11. svibnja hrvatskomu saboru zatražene prijestolne odreke uz obavijest: „Ovime nalazimo dostaviti Vam spomenute državne isprave u prijevodu, legalizovanom po Našemu kr. hrvatsko-slavonskom dvorskomu dikasteriju. Ujedno dozvoljujemo, da sabor, ako bi to želio, izašalje deputaciju i s legalizovanim prijevodom sravni njemački izvornik rečenih isprava, koji se nalazi u Našem kućnom, dvorskom i državnom arkivu".[2]

---

[1] **Šulek: „Naše Pravice", str. 398.—400.**

[2] Šulek: „Naše Pravice", str. 397.

O tima državnim spisima raspravljao je hrvatski sabor 10. kolovoza u tajnoj sjednici, na što bude u javnoj sjednici jednoglasno primljen i proglašen ovaj zaključak: „Sabor trojedne kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske uzeo je u pretres abdikacijonalne isprave Njeg. Veličanstva kralja Ferdinanda I. od 2. prosinca 1848. i prejasnoga nadvojvode Franje Karla od 1. prosinca 1848., te priznaje, da poslije odreknuća Njeg. Veličanstva kralja Ferdinanda i prejasnoga nadvojvode Franje Karla — po glasu pragmatičke sankcije, primljene god. 1712. po trojednoj kraljevini, — pripada sada vladajućemu kralju Franji Josipu Prvomu pravo nasljedstva na prijestolje Austrije i s njom personalno sjedinjene trojedne kraljevine. No sabor mora i nehotice opaziti, da bi se spomenute abdikacijonalne isprave imale po propisu članka 3. od god. 1790./91. u roku od 6 mjeseci predložiti saboru kraljevine Ugarske i saboru trojedne kraljevine, a isto tako preduzeti i krunisanje kraljevskoga nasljednika. Pošto je ovo propušteno, položio se temelj desetgodišnjemu apsolutizmu, koji je državu doveo gotovo do skrajne propasti".[1] Hrvatski je dakle sabor i u tome slučaju sačuvao staro svoje pravo, da sudjeluje kod važnih dinastijskih pitanja.

Na prijedlog Ljudevita Vukotinovića bude „jugoslavenska akademija" 29. travnja (člankom 12.) stavljena pod zaštitu sabora hrvatskoga. Tom prigodom reče Strosmajer sjajan govor, kojim preporuči, neka se u Zagrebu uz akademiju podigne takodjer s v e u č i l i š t e.[2] Sabor izabere poseban odbor, koji je 7. rujna podnio osnovu, kako bi se pravoslovna akademija zagrebačka mogla pretvoriti u pravnički fakultet; uz taj fakultet mogli bi se podići takodjer fakulteti mudroslovni i bogoslovni, a mjesto skupoga medicinskoga fakulteta služilo bi privremeno samo veterinarsko i primaljsko učilište. Sabor

[1] Parlamentarna povjest, str. 74. Šulek: „Naše Pravice", str. 423

[2] Dnevnik sabora od god. 1861., str. 74.—77.

je 10. rujna prihvatio ovu osnovu, a 28. rujna donio 101. zakonski članak „o oživljenju jugoslavenskoga sveučilišta i o trošku za njega". Posebnom predstavkom od 11. studenoga 1861. zamolio je sabor kralja, neka bi potvrdio spomenuti zakonski članak.[1]).

Vrhovnim kapetanom kraljevine Hrvatske izabere sabor 15. lipnja bana Šokčevića. Ovaj imenuje 22. srpnja potkapetanom grofa Gjuru Jelačića, brata pok. bana. Podbanom pak i svojim namjesnikom kod banskoga stola imenuje ban 23. srpnja po starom pravu Ivana Zidarića. Izbor prabilježnika (protonotara) odgodio je sabor za kasnije vrijeme. Potkapetan Gjuro Jelačić stupi 10. kolovoza u sabornicu, gdje ga zastupnici primiše oduševljeno. Jelačić je u pozdravnom govoru naglasio, da bi „volio svoj narod vidjeti skučen pod turskim jarmom, nego li pod isključivim uplivom drugih naših izobraženih susjeda. Turci se naime zadovoljavaju imetkom, a katkada i tijelom ugnjetenih naroda; izobraženi pak narodi traže — od onih, nad kojima vladaju, osim imetka i tijela — takodjer dušu, t. j. narodnost". Ove riječi nadju oduševljen odziv, jer je svatko znao, da Jelačić šiba germanizaciju. No Jelačić bijaše tada još aktivni c. kr. podmaršal. Zato ga ratni ministar pozove na odgovornost i umirovi. Jelačić bude dapače zatočen u Celovcu, i to u istoj tvrdji, gdje je tada bio zatvoren Artur Gergej, magjarski general iz god. 1848.[2]

Hrvatski sabor od god. 1861. ne smije se prispodabljati sa današnjim saborima našim. Danas dolaze vlade u svima ustavnim državama pred sabor sa gotovim prijedlozima i osnovama, te zastupnici imaju zadaću, da ih podvrgnu ustavnomu raspravljanju. Rijetki su prijedlozi, što ih iznose sami zastupnici, pa i takvi prijedlozi obično služe kao manevar proti vladi. No hrvatski sabor od god. 1861. imao je u pravom

---

[1] Spomenica na otvorenje sveučilišta, str. 20.

[2] Polić: „Parlamentarna povjest", svezak I. str. 73.

smislu riječi ,,organizatorni" zadatak. Zastupnici nadjoše čitavu zemlju razrovanu apsolutizmom. Mjesto zakona stajahu c. kr. patenti. Nova vlada nije dospjela, da spremi osnove, te je gotovo sva inicijativa morala poteći od strane sabora. Zastupnici brzo i dobro shvatiše svoj zadatak. Oni su duboko zaronili u narodne potrebe, te pošteno uznastojali, da unaprijede narodnu prosvjetu i gospodarstvo.[1] Zato je sabor stvorio zaključke o uredjenju županija, slobodnih kotara, kr. slobodnih gradova, povlaštenih trgovišta i seoskih općina; nadalje naučne osnove za gimnazije, realke, trgovačke, obrtničke, učiteljske i pučke škole, te zakon o gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima; napokon o uredjenju zadruga i seljačkih dioba i t. d. Sabor je (85. zakonskim člankom) 10. rujna ustanovio pravila i ustrojstvo ,,narodnoga muzeja" u Zagrebu. Da se za uvijek osujeti njemačko kazalište u Zagrebu, sabor je 77. zak. člankom primio pod svoju zaštitu ,,jugoslavensko kazalište", uredivši ga kao ,,narodnu imovinu". Od sada je kazalište dobivalo mjesečnu potporu od 1500 forinti. Naravno, da je sabor stvorio i posebni (58.) zakonski članak, po kojem se narodni jezik uvodi kao služben jezik u sve političke oblasti, u sve sudove i škole, te kod svih crkvenih oblasti, kada ove opće izvan crkve. Zastupnici su uopće hvalevrijednom brigom mislili na sve. Za svako pitanje našlo se u saboru spremnih ljudi.

Sred zasjedanja saborskoga bijaše Srijem pripojen Slavoniji, te se u županiji srijemskoj obaviše izbori za sabor. Izabrani budu većinom Srbi, koji se na saboru lijepo slagahu s Hrvatima. Srbima za ljubav dopuštaju Hrvati 10. kolovoza, da se službeni narodni jezik nazove ,,jugoslavenskim", a svakomu stavlja na volju, hoće li se kod oblasti služiti latinicom ili ćirilicom. U ime pak Srba izjavljuje 30. rujna dr. Mihajlo Polit, da kao što su u Švicarskoj tri narodnosti (njemačka,

[1] **Ibidem, str. 78. i 79.**

francuska i talijanska), a samo jedan „politički narod švicarski", tako i svi stanovnici trojedne kraljevine sačinjavaju „politički narod hrvatski".[1]

Sredinom svibnja god. 1861. bijahu obavljeni izbori u vojnoj Krajini. Gradovi su poslali 15, a općine 40 zastupnika. Veliko veselje zavlada u sabornici 28. svibnja, kada u nju udjoše krajiški zastupnici. U ime sabora pozdravio ih je rodoljubni župnik Franjo Žužel. Njemu je odzdravio Andrija Torkvat Brlić, koji u ime krajišnika istakne: „Prisutnost naša svečani je dokaz jedinstva našega!" Krajiški zastupnici sastave krasnu molbenicu, koju su 5. srpnja upravili izravno kralju. U toj molbenici navode krajišnici sve tegobe, koje izviru iz vojnog uredjenja Krajine. Lijepo tumače, kako jedini izlaz nalaze u sjedinjenju s provincijalnom Hrvatskom i Slavonijom. Sabor je u 42. sjednici dne 15. srpnja jednodušno posvojio krajišničku molbenicu. Podjedno stvori 74. zakonski članak „o ukinuću hrvatsko-slavonske Krajine i o njezinom uredjenju na ustavno", da ne bude Krajina nekakova „neustavna oaza u ustavnoj državi". Prema tome članku trebalo bi u Krajini osnovati tri županije: krbavsku, slunjsku i petrinjsku. Križevačka i gjurgjevačka pukovnija imale bi se pridati županiji križevačkoj, gradiška pukovnija županiji požeškoj, brodska virovitičkoj, a petrovaradinska pukovnija županiji srijemskoj.[2] Na žalost nije kralj 8. studenoga uvažio molbu krajiških zastupnika, pa nije potvrdio ni 74. zakonski članak sabora hrvatskoga, jer da je Krajina nužna za „jakost ukupne države".

25. *Državopravni odnošaj prema Ugarskoj i Austriji.*

Sabor je odmah na početku zasjedanja birao „osrednji odbor", koji će iznijeti prijedlog, u kakav državopravni odnošaj

[1] Parlamentarna povjest, str. 93.

[2] Šulek: „Naše Pravice", str. 373.–396., te 417. i 449.

ima Hrvatska stupiti s Ugarskom i s Austrijom. Istom u 21. sjednici (dne 17. lipnja 1861.) mogao je Ivan Vončina, kao izvjestitelj osrednjeg odbora staviti pred sabor prijedlog „ob odnošaju trojedne kraljevine naprama kraljevini i kruni ugarskoj“. Ovaj prijedlog bijaše za pravo djelo Ivana Mažuranića, koji se o tom pitanju (8. srpnja) izrazio ovako:[1] Hrvatska je god. 1848. ne samo faktično nego i pravno prekinula svaku svezu (zakonodavnu, upravnu i sudstvenu) s kraljevinom Ugarskom. No zato nije Hrvatska ni pravno ni faktično odcijepljena od jedne te iste krune s kraljevinom Ugarskom. Mi smo dakle još i danas u savezu s Ugarskom u pogledu krune i krunisanja. Ako bude u monarkiji opet uveden dualizam, kakav bijaše god. 1848., onda će Hrvatska morati dijeliti udes Ugarske, s kojom ju veže zajednička kruna. No za taj slučaj treba da od Ugarske tražimo priznanje samostalnosti i neodvisnosti kraljevine Hrvatske. Svakako treba „izjaviti, da nipošto ne damo iz šaka ono, što već imamo (t. j. autonomiju u pogledu bogoštovlja, nastave, uprave i sudstva), jer je to naš narod krvavo zaslužio“. I doista je prijedlog osrednjeg odbora izjavio,[2] da je trojedna kraljevina pripravna „stupiti s kraljevinom Ugarskom u bliži državopravni savez, čim od strane kraljevine Ugarske bude bezuvjetno i u svoj valjanoj formi priznata neodvisnost i samostalnost trojedne kraljevine, te njezin realni (t. j. faktični) i virtualni[3] teritorijalni opseg“. Razloga užemu savezu s Ugarskom nalazi trojedna

[1] Strossmayer, str. 517.

[2] Ibidem str. 493.

[3] Pod „virtualnim opsegom“ Hrvatske razumijevahu se one zemlje (n. pr. Krajina, Dalmacija, Istra, Kvarnerski otoci i Medjumurje), koje još nijesu pod banskom vlašću (kao što bijahu tada: Hrvatska, Slavonija i Primorje s Rijekom), ali koje po historiji i državnom pravu pripadaju Hrvatskoj.

kraljevina u tome, što „uvažuje zajedničku prošlost i prijašnji zajednički ustavni život". Time se Hrvati „odazivlju na izjavljene im bratske simpatije". Prijedlog osrednjeg odbora ističe, da Hrvatskoj „osim njezinih posebnih i temeljnih prava pristoje jošte i sva — do konca god. 1847. u općeniti hrvatsko-ugarski zakonik uvrštena — ustavna, državna i temeljna prava, koja (pripadaju) i kraljevini Ugarskoj".

Drugi prijedlog izniješe zagrebački zastupnici: Mirko Bogović, Vjekoslav Frigan, dr. Mirko Šuhaj, Robert Zlatarović i Josip Žuvić. I oni pridržavaju Hrvatskoj „potpuno pravo na sve pokrajine i prijedjele, koji se sada nalaze u tudjem posjedu". Ističu, da je trojedna kraljevina god. 1848. razriješila „državopravni savez, što ga je god. 1102. dobrovoljno sklopila s kraljevinom Ugarskom". Hrvatska se pri tom „poslužila svojim pravom, koje proističe iz naravi narodno-političke autonomije" njezine. Učinila je pak to zato, što su „u to doba u kraljevini Ugarskoj zavladala takova politička načela i težnje, koje su uštrbom prijetile narodnim i državnim interesima trojedne kraljevine". God. 1848. prestala je izmedju Ugarske i trojedne kraljevine „svaka ina realna — budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena — sveza, izuzevši svezu jedne te iste krune". Hrvatska je ipak pripravna, da uz naročito priuzdržanje starodavnih svojih temeljnih prava — opet stupi u uži državopravni savez s kraljevinom Ugarskom, pa da u tu svrhu s njom sklopi novi savezni ugovor". Učinit će to „obzirom na zajedničku korist, koja smjera na postignuće, učvršćenje i ujamčenje ustavne i narodne samostalnosti i državne neodvisnosti". Kraljevinski odbori (regnikolarne deputacije) birat će se, „čim kraljevina Ugarska izjavi, da je ona sa svoje strane takodjer pripravna, da — u smislu prenavedenih načela — sklopi savezni ugovor s trojednom kraljevinom dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom".[1]

---

[1] Polić: „Parlamentarna povjest", sv. I. str. 38 i 39.

Svatko će razabrati, da je prijedlog zagrebačkih zastupnika sličan prijedlogu osrednjeg odbora, jer obadva prijedloga zahtijevaju isti realni i virtualni zemljišni opseg Hrvatske. Samostalnost i neodvisnost Hrvatske ipak jasnije ističe prijedlog osrednjeg odbora. Glavna je razlika medju prijedlozima u tome, što prijedlog osrednjeg odbora traži, da Ugarska prije svakoga dogovaranja bezuvjetno prizna samostalnost, neodvisnost i cjelokupnost Hrvatske, dočim toga ne traži priedlog zagrebačkih zastupnika. Ovi naime držahu, da Hrvatskoj toga priznanja ne treba, a niti će Ugarska ikada bezuvjetno priznati samostalnost i cjelokupnost Hrvatske.

Sutradan (18. lipnja) podnio je dr. Eugen Kvaternik, samostalan svoj prijedlog. Kvaternik nazrijeva pogibelj u tome, ako Hrvatska sklopi državopravni savez s Ugarskom. Ovim bi savezom ojačala samo magjarska sloboda i ustav; hrvatski bi pako narod izgubio svoju slobodu. Kriva je pretpostavka, da Hrvatska mora pasti pod Beč, ako se ne očituje za savez s Ugarskom. Neka se Hrvati najprije upuste u dogovaranje sa samim kraljem svojim, jer će nas u zagrljaju svome ugušiti i Nijemci i Magjari, pošto su jedni i drugi jači od nas! Zato Kvaternik stavlja ovaj prijedlog:[1] „Narod trojedne kraljevine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske stavit će se iz nazočnoga sabora svoga u ustavni dogovor s vladajućim kraljem svojim. Ovim će načinom svoje odnošaje prema Ugarskoj i Austriji — shodno svojim koristima i probicima — urediti i novim državno-temeljnim zakonima posvetiti na temelju starodavnih svojih ustavnih prava i državno-temeljnih zakona, kako odgovaraju duhu i zahtjevu vremena. Da se ova svrha uzmogne postignuti, stavljam ja kao temelj bolje budućnosti: 1. slobodno uredjenje odno-

[1] Dnevnik sabora od god. 1861.

šaja krune i države hrvatske prema Austriji; 2. savez obrane s ugarskom državom".

Nikada još nije bilo hrvatskoga sabora, u kojemu bi hrvatski zastupnici o kojem predmetu raspravljali toliko i toli ozbiljno, kao što su god. 1861. raspravljali o uredjenju državopravnog odnošaja prema Ugarskoj. Generalna je debata o tom predmetu trajala od 17. lipnja do 12. srpnja, a specijalna do 23. srpnja. U to je vrijeme govorilo 106 zastupnika! Opet se u saboru pojaviše dvije stranke: narodna i unionistička. N a r o d n a je stranka nastavila svoj rad, prekinut god. 1848. Zato u njenim redovima vidimo gotovo sve Ilirce, koji god. 1861. udjoše u sabor. Oni podupriješe prijedlog osrednjeg odbora. Za nj je govorilo 58 zastupnika, medju ostalima: biskup Strosmajer, Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Juraj Haulik, dr. Franjo Rački, Stjepan Ilijašević, Ljudevit Vukotinović, biskup Soić, Luka Botić, Ivan Perkovac, Andrija Brlić, Matija Mesić, Franjo Žužel, Ivan Vončina, Adolf Veber, Matija Mrazović, Slavoljub Vrbančić, Svetozar Kušević, Mirko Hrvat, Janko Gvozdanović, Mirko Kršnjavi, dr. Pavao Muhić, Josip Vranicani, dr. Ante Stojanović, Ljudevit Slamnik, Lavoslav Šram i Ante Jakić. Neki članovi narodne stranke (n. pr. barun Dragutin Kušlan, Josip Torbar, Makso Prica, Avelin Čepulić i Vinko Pacel) nijesu govorili, ali zato su glasovali za prijedlog osrednjeg odbora.

U n i o n i s t i č k a je stranka čeznula za savezom s Ugarskom, a zazirala od Beča i od carevinskoga vijeća. Zato uz nju pristadoše ostatci stare magjaronske (ili „horvatsko-ugarske") stranke, n. pr. Koloman Bedeković, barun Levin Rauch, Josip Brigljević, grof Ivan Nepomuk Erdedi i Ljudevit Salopek. Našlo se dosta i novih pristaša. Ovi se bojahu, da će se vratiti apsolutizam, ako Hrvatska svoj ustav ne osigura državopravnim savezom s Ugarskom. Neki zastupnici stupiše u ovu unionističku stranku, n. pr. Mirko Bogović, iz mržnje protiv

Nijemaca, premda se prije god. 1848. isticahu takodjer mržnjom protiv Magjara. Svi unioniste podupirahu prijedlog svojih sumišljenika: zagrebačkih zastupnika. Za taj prijedlog govorilo je 38 zastupnika, medju ostalima: grof Julije Janković, barun Lazar Hellenbach, Aleksander Fodroczy, Jovan Živković, Petar Horvat, Janko Car, Mijo Košćec i Aurel Kušević. S unionistima držahu takodjer naši aristokrate: grof Stjepan Drašković, grof Rikard Sermage, grof Miroslav Kulmer, grof Hinko Khuen, barun Gustav Prandau i barun Sigismund Ottenfels.

Prijedlog dra. Eugena Kvaternika smatra se začetkom kasnije s t r a n k e p r a v a. Ovaj su prijedlog poduprla govorom svojim samo 2 zastupnika: dr. Ante Starčević i Franjo Lovrić. Mnogi govornici narodne stranke otvoreno izjaviše svoje simpatije za Kvaternikov prijedlog. Oni bi ga rado prigrlili, kad ne bi bili uvjereni, da n i j e i z v e d i v. Ta eto ministar Schmerling ne daje Hrvatima ni Dalmacije, premda ju je kralj obećao! U ostalom nije Kvaternik ni pokušao, da dokaže izvedivost ideja a svojih, kako to spomenuše neki govornici. S t a r č e v i ć pristaje uz Kvaternikov prijedlog, jer ne vjeruje ni Austriji ni Ugarskoj. Najmanje pak vjeruje bečkoj vladi, koju su jedino teške neprilike sklonule, da narodima dade prividan ustav. Tristogodišnji život Hrvata dokazuje Starčeviću, da „bečke vlade ne mogu promijeniti svoj karakter". One su uvijek radile proti Hrvatskoj i Ugarskoj; a sada eto bečka vlada poziva Hrvate i Magjare, neka se nagadjaju! Starčević drži, da hrvatsku državu mogu stvoriti samo „Bog i Hrvati".

Iz raznih govora prigodom generalne rasprave moglo se razabrati, da je „narodna stranka" za p e r s o n a l n u uniju s Ugarskom, dočim unioniste hoće r e a l n u uniju. Tako se n. pr. biskup Strosmajer u dugom i krasnom govoru (5. srpnja) izjavio, da želi samo „federalni savez s narodima ugarskim".

jer Hrvatska ima na temelju dvojakih ugovora od god. 1527. i 1712. pravo na državnu samostalnost. Naprotiv je grof Julije Janković ustvrdio, da je u interesu Hrvatske, ako „obnovi savez s Ugarskom, i to ne samo personalni, već realni savez". Glasovalo se 13. srpnja. Unioniste uvidješe, da će ostati u manjini. Zato njih 35 izadje iz sabornice, u koju se neki vratiše naskoro, a drugi istom poslije 14 dana. Za prijedlog osrednjeg odbora glasovalo je u načelu 120 zastupnika; trojica se uzdržaše od glasovanja, dočim je 47 zastupnika bilo odsutno. Na to bude prijedlog osrednjeg odbora u specijalnoj debati proširen i upravo državnički dotjeran. Sabor ga je 23. srpnja primio kao 42. članak od god. 1861., koji doslovce glasi ovako:[1]

„Povodom kraljevskoga prijedloga od 26. veljače 1861. broj 152 i na temelju podnesenog po osrednjem odboru prijedloga u pogledu odnošaja trojedne kraljevine naprama kruni i kraljevini ugarskoj, iza višenedjeljnog vijećanja — te iza predbježnog za uščuvanje narodne svoje slobode stvorenog zaključka, da se svaki na ustanovljenje ovog odnošaja smjerajući zaključak ima smatrati za ništetan i kao neučinjen, ako bi se nenadanim nu ipak mogućim raspuštenjem ili odgodjenjem sabora spriječila potanja rasprava o specijalnim pitanjima i ispravcima, koji se odnose budi na prijedlog osrednjeg odbora, budi na onaj zagrebačkih zastupnika ili zastupnika Eugena Kvaternika — zaključio je sabor trojedne kraljevine što slijedi:

§. 1. Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorijalnom opsegu. — brojeć ovamo županije: riječku sa gradom Rijekom, njegovim kotarom i ostalim Primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požešku, virovitičku i srijemsku, te sadašnju vojničku Krajinu, to jest osam hrvatskih i tri slavonske pukovnije, imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i gjurvačku, zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku, — tako isto

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. 400.—403.

razumijevajuć ovamo pravo na Medjumurje i ostala virtualna i teritorijalna prava ove kraljevine: izjavljuje i očituje putem svoga sabora, koji rokuje u glavnom gradu Zagrebu, da je uslijed dogodjaja od god. 1848. izmedju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i izmedju kraljevine Ugarske pravno posve prestala svaka druga ma kakva budi zakonotvorna budi administrativna budi sudstvena sveza, osim što se Njegovo Veličanstvo zajednički njihov kralj po njihovima do god. 1848. zajedničkim zakonima — nakon ugovorenih za trojednu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku posebnih krunidbenih diploma — ima kruniti za kralja dalmatinsko hrvatsko-slavonskoga, i to po slobodnoj volji naroda trojedne kraljevine, jednom te istom krunom i jednom te istom krunidbom, kojom i za kralja ugarskoga; i što ovoj trojednoj kraljevini — osim njezinih posebnih temeljnih, državnih i ustavnih prava — pristoje još i sva ona javna prava, koja pripadahu kraljevini Ugarskoj do konca god. 1847., u koliko se ona posredno ili neposredno ne protive gori izjavljenoj samostalnosti i neodvisnosti njezinoj.

§. 2. No uvažavajući zajedničku s ugarskom kraljevinom prošlost svoju i prijašnji s njom zajednički državni život, a tako isto uvažavajući zajedinstvo interesa glede uzdržanja i razvitka ustavne slobode: trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija — pretresivajuć previšnji kraljevski prijedlog od 26. veljače 1861. broj 152, kojim je pozvana, da izjavi svoje želje i misli glede odnošenja svojega prema kraljevini Ugarskoj, — krijepošću ovoga svojega saborskoga zaključka očituje, da je ona prema zajedničkoj koristi i potreboći pripravna stupiti s kraljevinom Ugarskom u još užu državopravnu svezu, čim od kraljevine Ugarske budu pravovaljano priznati: gori naznačena neodvisnost i samostalnost, a tako i gori spo-

menuti realni i virtualni teritorijalni opseg trojedne kraljevine.

§. 3. Navedena državopravna sveza izmedju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imala bi — na temelju potpunoga starodavnog ustava njihovoga, te na temelju spomenute neodvisnosti trojedne kraljevine i njezine državne ravnopravnosti — osnovana biti na skupnom zakonarstvu i prema tomu ustrojenoj upravi, stegnutoj na one državne poslove, koji će se potanje opredijeliti saveznim ugovorom.

§. 4. Zakonarstvo i vrhovna uprava u političkim, nastavnim, vjerozakonskim i pravosudnim poslovima, kao i sudbenost u svima molbama, — ne mogu biti predmetom uže sveze medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom, te u pitanju medjusobnog odnošaja ovih kraljevina i ne dolaze u pretres.

§. 5. Čim se sabor kraljevine Ugarske izjavi za načela ovoga zaključka, bit će od jedne i druge strane odredjeni jednakobrojni od saborskih članova sastojeći odbori u tu svrhu, da — sastavši se na osobitom, medjusobnim dogovorom odredjenom, mjestu — izrade potanki ugovor o toj državopravnoj svezi, pa ga dotičnim saborima predlože na odobrenje.

§. 6. Obzirom na previšnji otpis Njegova Veličanstva od 20. listopada 1860. na bana baruna Šokčevića, kao što i na medjusobno sedamstogodišnje drugovanje, imat će se taj zaključak znanja radi priopćiti ugarskomu saboru; isto tako podnijeti će se Nj. Veličanstvu prigodom podastiranja ovosaborske adrese uz molbu, da ga poput kraljevskoga prijedloga blagoizvoli dostaviti ugarskomu saboru na vijećanje; ili ako bi isti sabor, po pripadajućem si pravu, poprimio inicijativu, njegovu predstavku radi dalnjeg pretresanja blagoizvoli dostaviti ovomu saboru“.

Kralj je još 26. veljače 1861. bio pozvao hrvatski sabor, neka za njegovo krunisanje izabere zastupnike i neka ih za vremena otpravi u Budim. Na taj poziv odgovorio je hrvatski sabor kralju svome ovako[1]: „Sabor trojedne kraljevine obradovao se radi izjave, koju je tom prigodom učinilo Vaše Veličanstvo, da će se naime Vaše Vel. u smislu ustavnih zakona krunisati za kralja ugarskoga a ujedno dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga, pa u tu svrhu ponajprije ugovoriti i izručiti inauguralnu diplomu (krunidbenu zavjernicu), i to za trojednu kraljevinu posebice u smislu članka 49. od god. 1622. No krunisanje Vašega Veličanstva moglo bi se preduzeti samo uz izdanje krunidbene zavjernice, a ova bi se mogla izdati tek poslije povratka ustava i zemljišne cjelokupnosti, koja pripada trojednoj kraljevini. Zato mi Vaše Veličanstvo opet najpokornije molimo, da trojednoj kraljevini blagoizvoli i potpunu ustavnost i zemljišnu cjelokupnost povratiti, pa time odstraniti zapreke, koje sve do sada nemogućim čine toli željeno krunisanje Veličanstva Vašega. Za slučaj pak, ako se iz kojegagod uzroka ne bi mogla krunidba obaviti zajednički s Ugarskom, pridržava sebi trojedna kraljevina pravo, da Vaše Veličanstvo — na temelju svojih državopravnih ugovora i vlastite svoje pragmatičke sankcije — uz gore spomenute uvjete posebice okruni kao kralja svojega“.

Odmah iza toga zaključka došla je u saboru 24. srpnja na dnevni red rasprava o odnošaju Hrvatske prema Austriji. Kralj je naime svojom propozicijom od 12. ožujka 1861. pozvao hrvatski sabor neka „iz svoje sredine izabere i na carevinsko vijeće (u Beču) pošalje 9 sposobnih i miroljubivih zastupnika“; podjedno neka sabor ustanovi način, kako će se u buduće birati i na carevinsko vijeće pošiljati zastupnici iz Hrvatske i Slavonije. Većina osrednjeg odbora predloži, neka se o tomu pitanju vijeća istom onda, kada sabor

[1] Šulek: „Naše Pravice“, str. 424. i 425.

bude na čistu glede odnošaja trojedne kraljevine prema Ugarskoj; pa i tada neka o tom pitanju odluči sporazumno i zajedno s Ugarskom. Manjina pak osrednjeg odbora predloži, neka se hrvatski zastupnici ne odašalju na sadašnje „oktroirano“ carevinsko vijeće, jer se to protivi temeljnim ustavnim zakonima hrvatskim, pa i s toga razloga, što još nije ustanovljen naš odnošaj prema Ugarskoj. Ipak nema dvojbe, da je „višestoljetna sudbina ustavnoga naroda našega s inim narodima austrijskim u pogledu općih interesa usko spojena i tako zamršena, da se ustavnim putem riješiti i razmrsiti može samo medjusobnim dogovorom“. Zato manjina osrednjeg odbora predlaže, da „narod naš ne bude već radi same svoje koristi protivan, da se — kada to bude moguće — stavi u ustavni dogovor o tomu, kako da se ovi medjusobni odnošaji ustanove i za buduće rješavaju s narodima austrijskim“. Ovu ustavnu pripravnost trebao bi sabor kralju očitovati, pridržavši sebi pravo, da način ustavnoga dogovora kasnije označi pobliže.

U savezu s ovim prijedlogom predan je saboru državopravni spis, što ga je sastavio zagrebački odvjetnik Makso Prica.[1] U tome spisu naglašuje Prica državopravnu samostalnost Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; no podjedno priznaje, da su izmedju nas i drugih zemalja austrijskih tečajem 300 godina faktično nastali zajednički interesi i doticaji obranbene, gospodarstvene i financijalne naravi. „A ne smije se tajiti ni to, da je svakolika monarkija dosele vazda i neprekinuto prema inostranim državama — t. j. u internacijonalnim (medjunanarodnim) odnošajima i doticajima — predstavljala jednu jedinu cjelinu, pa da se tako izvanjska politika ukupne monarkije upravljala jedinstveno i jednim pravcem. Odatle se izmedju nas i ostalih naroda i zemalja monarkije zajedno s jedne strane, a izmedju inostranih država sa druge strane, razviše osobiti

[1] Dnevnik sabora od god. 1861., knjiga II. str. 242.—251.

doticaji, osnovani na načelima medjunarodnoga prava. U ovim doticajima utemeljen je i opet jedan daljnji odnošaj izmedju nas i onih ostalih zemalja i naroda ukupne monarkije, jer su po onim internacijonalnim odnošajima ukupne monarkije gdješto nametnute nama u zajedinstvu s ostalim zemljama i narodima takodjer dužnosti, kojima se mi već iz obzira na svetinju internacijonalnoga prava ne možemo ustegnuti". Sama od sebe nameću se pitanja: „Kako da se ovi interesi u buduće poravnaju i dovedu u medjusobni sklad? Kako da se time zajamči daljnji njihov mirni razvitak bez povrede našega državnoga prava, koje postoji od vijekova?" Na ova pitanja odgovara Prica ovako: „Ovo ne može — bez uštrba državnoga i ustavnoga prava našega — uslijediti inako, nego li onim putem, koji odgovara ovomu pravu našemu, t. j. putem konvencije (ugovora), dakle putem, koji je naznačen historijskim precedencijama i tečajem povjesnog razvitka državopravnoga našeg odnošaja k ostalim zemljama i narodima monarkije. Time, što smo slobodnim izborom svojim predali prejasnoj vladajućoj kući žezlo ovih kraljevina — uz uvjet, da ostane netaknuta državopravna samostalnost istih kraljevina dakle putem ugovora, sklopljena sa skupnim vladaocem, — stupili smo u odnošaj s ostalim zemljama i narodima monarkije. Isto tako misl mo, da bi već sama povjesna a i pravna dosljednost sa sobom donosi'a, da se sada, — pošto se iz onog odnošaja, osnovanoga na istovjetnosti vladaoca, tečajem vijekova razviše ini skupni doticaji i interesi izmedju nas te ostalih zemalja i naroda monarkije; pošto se nadalje ova monarkija preustrojila na ustavnu, te pošto su po tom takodjer ostali narodi i zemlje pozvani, da odlučuju o svojoj sudbini, — ovi skupni odnošaji i doticaji, koji se tečajem vijekova faktično razviše izmedju nas te ostalih naroda i zemalja monarkije rasprave i urede putem slobodnoga medjusobnog dogovora i putem medjusobne konvencije, pa da se ovim putem ustanovi način,

kako bi se u napredak imali oni skupni interesi rukovati i poravnjivati bez uštrba državopravne autonomije pojedinih kraljevina i zemalja".

Poslije „Pricine izjave" predloži dr. Ante Stojanović, veliki bilježnik županije virovitičke, neka „sabor trojedne kraljevine Njegovomu Veličanstvu putem adrese odgovori, da on — bez povrede starodavnoga, prisegom toli sjajnih kraljeva potvrdjenog ustava, — ne može na carevinsko vijeće izabirati zastupnike od strane kraljevina Hrvatske i Slavonije, a ne može niti u pretres uzeti način budućeg izabiranja".

Kako se vidi, svi prijedlozi idu za tim, da hrvatski sabor ne pošalje svojih zastupnika u carevinsko vijeće. Pa ipak se u hrvatskoj javnosti napeto očekivalo, što će sabor odlučiti. Prvaci narodne stranke podupirahu prijedlog manjine osrednjeg odbora i simpatizovahu s Pricinom izjavom. Znali su, da će izmedju raznih zemalja u monarkiji morati doći do nekog ugovora, kako treba u buduće rješavati zajedničke interese. Uz to se bojahu, da će kralj raspustiti hrvatski sabor, ako se većina sabora stavi na polje puste negacije, kako predlaže Stojanović. Lijepo su to razlagali: Mrazović, Kukuljević, Perkovac, Veber, Žužel, Ilijašević, Vončina i Vrbančić. Dobro je u budućnost vidio i dr. Eugen Kvaternik. On se oborio na sve prijedloge, pa nije štedio ni Stojanovića. „Tko nam jamči", pita Kvaternik „da ne će naš sabor biti već sutra raspušten, ako danas primimo Stojanovićev prijedlog? Tko nam jamči, da će se opet novi sustavni (sabor) sazvati? Puka negacija u sadašnjoj krizi naše domovine isto je tako pogibeljna, kao što bi pogibeljno bilo i načelo onih, koji bi izravno kazali: hajdmo birati 9 poslanika na sadašnje carevinsko vijeće". Kvaternik podvrgava sudbinu Hrvatske jedino slobodnomu dogovoru izmedju sabora i kralja.[1]

[1] Polić: „Parlamentarna povjest", I. str. 69. i 70. Strosmajer, str 522.—524.

Javno mnijenje u Hrvatskoj bijaše (radi nedavno minulog apsolutizma) tako ogorčeno na Nijemce, da se nitko n je usudio zagovarati savez s Austrijom. Tkogod je htio steći popularnosti, trebao se jednostavno u saboru oboriti na Beč. Stojanović postade radi svoga prijedloga najpopularniji čovjek. Naprotiv se u Zagrebu oštro udaralo na Pricu, Mrazovića i druge rodoljube, koji su vidjeli, da — hoćeš ne ćeš — faktično postoje neki odnošaji izmedju Hrvatske i Austrije, pa su htjeli, da se ovi odnošaji urede ustavnim putem, t. j. ugovorom. Čuvstvo je kod naroda bilo jače od razuma! Mnogi članovi „narodne stranke“ bijahu se s unionistima složili protiv Beča i carevinskog vijeća. Za Stojanovićev prijedlog — odnosno protiv priznanja zajedničkih posala s Austrijom — govorili su: Josip Brigljević, Mijo Košćec, Tito Babić, dr. Ante Starčević, Vjekoslav Kristijanović, Lavoslav Šram, Josip Akšamović, Ladislav Balog, Uhernik i Batagliarini, dakle pristaše raznih stranaka. Hrvatski je sabor 3. kolovoza 1861. jednodušno glasovao, da „Hrvatska i Slavonija ne udioničtvuju na carevinskom vijeću“. Sada bi se imalo vijećati o prijedlogu manjine osrednjeg odbora, odnosno o Pricinoj izjavi. Sabor se imao očitovati, hoće li Hrvatska ugovorom urediti svoje sveze s ostalim zemljama austrijskim. No Stojanović ustade odlučno protiv toga, te predloži, neka se zaključi rasprava o odnošaju prema Austriji. O tomu je trebalo odlučiti poimeničnim glasovanjem. Mnogi zastupnici zatvoriše oči pred faktičnom istinom! Za nastavak vijećanja glasovalo je 5. kolovoza 46 zastupnika, a protiv toga 69; medju ovima bijahu svi unioniste, zatim većina Srba i krajiških zastupnika, pa takodjer Kvaternik i Starčević. Time je eto hrvatski sabor — u protuslovlju sa zaključkom hrv. sabora od god. 1848. — većinom glasova izjavio, da ne priznaje nikakovih zajedničkih odnošaja s Austrijom. O tomu govori sabor u adresi na kralja ovako:

„Gojeći što tvrdje osvjedočenje, da je trojedna kraljevina glasom državopravnih ugovora od god. 1527. i 1712. te zakona od god. 1790/1. od vake druge kraljevine i pokrajine neodvisna i glede zakonarstva i glede uprave; držeći se zatim toga da starodavni ustav trojedne kraljevine, koja s ostalim kraljevinama i zemljama monarkije stoji samo u personalnoj uniji, nije nikada pravno prekinut; obzirući se napokon i na to, da se ne samo prava naroda, nego i (prava) prijestolja osnivaju na tome ustavu, kojega, sve kad bi i stojala neka ovamo spadajuća pogubna načela, nikada nije izgubio barem narod trojedne kraljevine, — ne mogosmo izjaviti ino, nego da ne možemo zastupnika šiljati u oktroirano i već radi toga svemukolikomu našemu ustavnozakonitomu životu toli pogibeljno carevinsko vijeće. Ovaj naš zaključak ne protivi se ni najmanje našoj toliko puta tako sjajno posvjedočenoj podaničkoj vjernosti i lojalnosti. Jer kao narod, vjeran i svomu ustavu i kralju svome, držasmo i držimo za najsvetiju dužnost: braniti prava, ustavom i zakonom podijeljena kako vladaocu tako i narodu. Znademo, da svaka pogibelj, koja nam prijeti ustavu, prijeti takodjer pravu ne samo naroda, nego i prijestolja. Stojeći uz ustav svoj, stojimo mi uz vladaoca. Braneći svoje pravo i zakon, branimo ujedno najčvršće takodjer pravo Vašega Veličanstva, kralja našega“.[1]

26. Schmerlingov centralizam.

Kralju je hrvatski sabor adresom od 24. rujna 1861. priopćio zaključke svoje. Na ovu je adresu 8. studenoga 1861. uslijedio kraljevski otpis. Kralj je odgovorio raspustom sabora hrvatskoga, kako su to naslućivali oni naši rodoljubi, kojima je pogled dopirao u budućnost. U svome

---

[1] **Šulek: „Naše Pravice“, str. 427. i 428.**

otpisu veli kralj, da listopadska diploma traži one za cijelu monarkiju zajedničke poslove, koje bijaše kao takove označio hrvatski sabor od god. 1848. „Kada s pouzdanjem i bez pristrana budu rasudbi podvrgnuti pravni i faktični odnošaji, možemo se stalno nadati“, veli kralj, „da nikada više ne ćemo čuti one posvema bestemeljne tvrdnje, da trojedna kraljevina nije nikakvim skupnim interesima i poslovima skopčana s ostalim kraljevinama i zemljama Našim, nego jedino sredstvom previšnje Naše osobe, kao skupnoga svih njih vladara“. Prelazeći na druge zaključke sabora hrvatskoga, većinom im kralj podjeljuje sankciju svoju. Tako je potvrdio glasoviti 42. članak. Kralj obećaje, da će ovaj članak „prvomu budućemu saboru ugarskomu predložiti na raspravljanje‘, kao kraljevski svoj prijedlog. Jednako obećaje kralj, da će „privremeni kraljevski dvorski dikasterij hrvatsko-slavonski definitivno pretvoriti u kraljevsku hrvatsko-slavonsku dvorsku kancelariju“. Za „sudbene stvari, raspravljene u Hrvatskoj i Slavoniji, postavit će se osobita vrhovna sudbena instancija“. Kralj priznaje cetinski sabor od god. 1527. i hrvatsku pragmatičku sankciju od god. 1712., a hrvatsko državno pravo hoće dovesti u sklad s potrebama cjelokupne monarkije. Glede krunisanja veli kralj: „Nije Nam moguće: dati Našu privolu na moljeno od Vas posebno krunisanje za kralja ovih Naših kraljevina“. „U obziru Vaše želje, da Vam po primjeru starijih sabora bude dozvoljeno danom prigodom predložiti kruni sposobnih za bansko dostojanstvo osoba, nijesmo u stanju, da zadovoljimo vjernostima Vašim. No u onim slučajevima, kada sabor bude sakupljen upravo u doba ispražnjenoga dostojanstva banskoga, ne nalazimo ništa prigovoriti proti tomu, da mu bude prosto: podobnih za tu čast muževa kruni — istim načinom kao nekada — samo preporučiti (commendare)“. Kralj ne dozvoljava, da ban saziva sabor hrvatski po volji,

nego samo „s predbježnom dozvolom kraljevskom". Hrvatsku i slavonsku Krajinu priznaje kralj „sastavnim dijelom trojedne kraljevine"; ali je još ne može administrativno pripojiti „materi-kraljevini", jer je vojnički sustav u Krajin nuždan „u pogledu jakosti ukupne države". Sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom provesti će se odredjenim već putem, t. j. slobodnim sporazumkom.[1]

Pune 4 godine ostade Hrvatska bez sabora. Nije u to vrijeme ni Ugarska imala svoga sabora. Državni je kancelar vitez Schmerling otvoreno ispovijedao, da je ovo neustavno vladanje posljedica negacije zajedničkih posala s Austrijom. Schmerling je tvrdi centralista. On hoće da stvori jedinstvenu Austriju, ali ne s federalističkim uredjenjem. Zato će neumorno nastojati, da provede listopadsku diplomu, pa da prema ustanovi veljačkog patenta čitavu monarkiju dovede u carevinsko vijeće. Bude li monarkija centralizovana u glavnim državnim poslovima (vojska i vanjsko zastupstvo), porasti će njezin ugled u inozemstvu. Ne treba zaboraviti, da se Austrija sve do god. 1866. nalazila u savezu njemačkih država. Habzburška je dinastija kroz šest stoljeća vodila carstvo njemačko. Ona hoće da i nadalje zadrži prvenstvo u Njemačkoj. No već od god. 1740. diže se u Njemačkoj dinastija Hohenzollern protiv kuće habzburške. Pruska je postala ozbiljan takmac Austrije. Ona je već i prostorom gotovo jednaka austrijskim i češkim zemljama. Zato Schmerling naumi uz Austriju nekim zajedničkim poslovima privezati Ugarsku i Hrvatsku. Takva bi Austrija bila onda jaka, da u njemačkom savezu vodi prvu riječ. No ovu je politiku dobro vidio pruski državnik Bismark. Zato će on težiti upravo za protivnim: da istočnu polovicu monarkije odijeli od zapadne polovice. Uz to će se i Magjari i Hrvati svom snagom svojom opirati nastojanju, da preko carevinskoga vijeća dopru u njemačko more, gdje bi se mogli i potopiti. Strah pred nje-

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. 439.—456.

mačkim jezikom odvraćao je Magjare i Hrvate od realnoga saveza s Austrijom, koja još uvijek teži za obnovom carstva njemačkoga.

Schmerling je isprvice mislio, da će Hrvate predobiti za savez s Austrijom na taj način, ako im ispuni bar neke želje. Ove se u prvom redu ticahu državne uprave. Tako smo vidjeli, da je Schmerling 16. siječnja 1861. obnovio stare ustavne županije hrvatske. Vidio je i to, da ustavnim načelima ne odgovara onakvo „c. kr. namjesništvo“, kakvo bijaše u Hrvatskoj i Slavoniji uredjeno god. 1854., dakle za vrijeme apsolutizma. Zato 14. ožujka 1861. izadje kr. otpis, kojim se u Hrvatskoj osniva nova zemaljska vlada pod imenom: „kraljevsko namjesničko vijeće“. U tome otpisu javlja kralj saboru hrvatskomu ovo[1]: „Nastojeći, da primjerno očinskoj Našoj skrbi za vjerne nam podložnike sve ono pospješujemo i unapredjujemo, što nalazimo korisnim za sreću i blagostanje istih; pa želeći radi toga, da milim Nam nasljednim kraljevinama Našim Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji opet podijelimo starodavnu uglednost: odlučismo premilostivo za iste kraljevine — na način kraljevskoga Našega ugarskoga namjesničkog vijeća — ustrojiti i umjestiti politički dikasterij pod imenom kraljevskoga namjesničkoga vijeća kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Ovo će (namjesničko vijeće) imati, da — za uvijek podložno Nama i zakonitim nasljednicima Našim — pod predsjedanjem bana istih kraljevina i njegovih nasljednika u banskom dostojanstvu rukovodi i obavlja upravu zemaljskih političko-ekonomičkih posala u smislu zakona i naredaba Naših“. Ovo je kr. namjesničko vijeće bilo odmah privedeno u život, te će sve do god. 1869. voditi upravne i gospodarske poslove u Hrvatskoj i Slavoniji. Vijeću je na čelu bio ban, kojemu je kr. odlukom od 14. ožujka 1861. pridijeljen: 1 dvorski savjetnik,

[1] Sbornik zakona i naredaba od god. 1863., svezak I. broj 182.

kao doglavnik, zatim 6 savjetnika, 6 tajnika, 6 perovodja i primjeren broj pomoćnog osoblja.

Tako je eto Hrvatska u pogledu zemaljske vlade postala ravnopravna Ugarskoj. No Schmerling je dobro znao, da Hrvati žele takvu ravnopravnost i kod samoga ministarstva. Ugarska je imala svoju dvorsku kancelariju, a Hrvatska samo dvorski dikasterij. Zato je hrvatski sabor god. 1861. stvorio 44. zakonski članak,[1] koji traži, da se naslov dvorskoga dikasterija zamijeni naslovom „kraljevske dalmatinsko-hrvatsko-slavonske dvorske kancelarije". Ovoj kancelariji neka se „opredijeli isti djelokrug, koji je do god. 1848. imala ugarska dvorska kancelarija". Naročito pak neka joj se „povjeri i vrhovna uprava primorsko-hrvatskih luka i morskoga penzionoga fonda, što je sada pod vlašću tršćanske gubernije". Schmerling izradi, te je Ivan Mažuranić 20. studenoga 1861. bio imenovan hrvatskim kancelarom i tajnim savjetnikom. A 17. travnja 1862. potpiše kralj otpis, kojim se hrv. namjesničkomu vijeću javlja, da je previšnjim rješenjem od 3 veljače 1862. uredjena „k r. d v o r s k a k a n c e l a r i j a z a k r a l j e v i n u D a l m a c i j u, H r v a t s k u i S l a v o n i j u". Evo toga kr. otpisa[2]: „Kao što Mi uvijek i neprestance nastojimo, da ispunimo sve pravične i pravedne želje Našega ljubljenoga kraljevstva dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga u obziru unapredjenja blagostanja njegova, isto tako dali smo tomu vjernomu kraljevstvu Našemu sada nov dokaz očinske Naše brižljivosti, pošto smo Našim rješenjem od 3. veljače 1862. konačno potvrdili uredjenje posebne — za vrhovnu upravu spomenute kraljevine namijenjene — dvorske kancelarije, koja je u smislu dotičnoga zaključka saborskoga u načelu dozvoljena već u kraljevskom Našem otpisu, izdanomu dne 8. studenoga 1861. na sabor ove Naše kraljevine. Dajući ovo na znanje namjesničkomu vijeću, pozivamo ga ovim

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. 403.—405.

[2] Sbornik zakona i naredaba od god. 1863., svezak I. broj 256.

i zapovijedamo mu, da ovu Našu — naslovom: kraljevska dvorska kancelarija za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju — nazvanu dvorsku oblast kao takovu priznaje i da joj ne uskraćuje zakonite poslušnosti". Kr. hrvatska dvorska kancelarija počela je kao takova djelovati 9. ožujka 1862. Ona je za pravo posebno hrvatsko ministarstvo u Beču. U djelokrug hrv. dvorske kancelarije spadahu svi poslovi, koji se odnose na Hrvatsku i Slavoniju u pogledu bogoštovlja, školstva, uprave i pravosudja. Hrvatski je dvorski kancelar stajao u drugom dnevnom razredu. Na pomoć mu bijahu 4 dvorska savjetnika, 3 dvorska tajnika, 4 perovodje, 2 perovodna pristava i manipulacijono osoblje.[1]

Hrvatski je sabor god. 1861. zamolio kralja, neka bi u Zagrebu ,,osnovao kr. stol sedmorice kao vrhovno sudište kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije". Ovu je molbu sabor motivirao ,,obzirom na prošlost, u kojoj je trojedna kraljevina imala vlastito svoje sudstvo u svima granama i prizivnim molbama"; zatim obzirom na to, što se parnice — kao što uopće svi parbeni i izvanparbeni poslovi u trojednoj kraljevini već sada vode i rješavaju posve u narodnom jeziku, . . . te bi se tako u trećoj molbi mogli suglasno s pravom i pravicom rješavati samo po sucima, koji su posve vješti jeziku i zakonu trojedne kraljevine". Kralj je ovoj želji udovoljio, te 30. lipnja 1862. u Zagrebu osnovao stol sedmorice, kojemu će predsjednikom biti ban hrvatski.

Zakonskim člankom 58. od god. 1861. proglasio je hrvatski sabor narodni jezik jedinim službenim jezikom u Hrvatskoj. Tom prilikom vodila se u saboru rasprava: kakvim da se imenom nazove narodni jezik. Danas nam se dakako čini nenaravnim raspravljanje o tom imenu. Ta narodni jezik u Hrvatskoj ne može službeno nositi drugo ime nego li hrvatsko! No onda

[1] Ibidem, broj 252. i 253.

[2] Šulek: ,,Naše Pravice", str. 405. i 406.

se išlo za političkim ciljevima. Hrvati su još uvijek mislili, da će doći do narodnog jedinstva izmedju južnih Slavena. U toj nadi zagrijao se dr. Ljudevit Gaj god. 1836. za ime „ilirsko". Kada to nije uspjelo, iznese Ivan Kukuljević[1] god. 1850. ime „jugoslavensko". Dugo je hrvatskim rodoljubima jugoslavensko ime služilo kao uzor. Strosmajer daje god. 1860. novce za osnutak „jugoslavenske" akademije, a hrv. sabor stvara 28. rujna 1861. zakonski članak o „jugoslavenskom" sveučilištu. Tako je eto na hrv. saboru niknula misao, da se i narodni jezik u Hrvatskoj prozove imenom „jugoslavenskim". Ipak je kancelar Mažuranić uvidio, da je takav naziv nenaravan. Kad je dakle početkom god. 1862. izradio kraljevu potvrdu 58. članka, onda se pobrinuo, da narodni jezik u Hrvatskoj dobije i pravo svoje ime: „hrvatsko". Kraljevska je potvrda pobudila u Hrvatskoj veliku radost, jer je sada posve odzvonilo njemačkomu jeziku.

Još jedno pitanje uspirilo je u Hrvatskoj lijepu nadu. Ban Šokčević sazove naime 20. kolovoza 1862. odlične rodoljube hrvatske na bansku konferenciju. Južno je društvo gradilo prvu željezničku prugu u Hrvatskoj: od Siska preko Zagreba u Zidanimost. Kada bude ova pruga otvorena, oslabit će trgovina na Rijeci i na Lujzinskoj cesti (od Karlovca do Rijeke); slavonski će naime proizvodi putovati ladjama po Savi do Siska, a dalje željeznicom ravno u Trst. Hrvati se bojahu, da će im ovakova prometna politika stvoriti na Rijeci još više neprijatelja. Zato je u Hrvatskoj niknuo pokret, neka se gradi velika željeznička pruga od Zemuna preko Rume, Vinkovaca, Djakova, Požege, Siska, Zagreba i Karlovca na Rijeku. O tom je raspravljala banska konferencija u Zagrebu. Sam kralj naloži hrvatskoj dvorskoj kancelariji, neka dade izvesti prethodne radnje. Kad je zbilja došlo i do trasiranja pruge, mnogi se Hrvati nadahu, da će u Hrvatskoj pomoću Austrije procvasti promet i trgovina.

[1] U poznatom imenu svoga „društva za povjesnicu jugoslavensku"

Sve ovo bijaše razlogom, da se u Hrvatskoj našlo iskrenih rodoljuba, koji ne će više Austriji biti tako protivni, kao što bijahu prije godinu dana. Mažuranić se bojao, da će Hrvatska — stojeći skrštenih ruku izmedju Austrije i Ugarske — podleći jednoj ili drugoj. Jao Hrvatima, ako se Ugarska pogodi s Austrijom, pa obnovi dualizam, makar i u drugom obliku, nego li je postojao do god. 1848. Tada će se odlučiti ,,de nobis" (o nama), ali i ,,sine nobis" (bez nas)! Sada bi se naprotiv dalo s kraljem pogadjati o ,,uvjetima", uz koje će Hrvati unići u carevinsko vijeće. Glavni bi dakako bio uvjet: sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom; ovo ne će biti teško polučiti, ako Hrvatska sklopi realni savez s Austrijom mjesto s Ugarskom. Za ovu se politiku izjave: Ivan Kukuljević, Ljudevit Vukotinović, barun Ambroz Vranicani, Ivan Vončina, dr. Jovan Subotić, Adolf Veber, Makso Prica, Avelin Čepulić, Nikola Krestić i još neki članovi narodne stranke. Centraliste je svom energijom podupirao kardinal Haulik, nadbiskup zagrebački. No protiv takove politike ustane veći dio narodne stranke, naročito: biskup Strosmajer, dr. Franjo Rački, Matija Mrazović, Ivan Perkovac, Slavoljub Vrbančić, Mirko Hrvat, Bogoslav Šulek, Lavoslav Šram i Ante Jakić. Dakako da su protiv saveza s Austrijom bili unioniste, a takodjer dr. Eugen Kvaternik i dr. Ante Starčević.

Svi neprijatelji Schmerlingova cetralizma u Hrvatskoj započnu borbu u županijskim skupštinama, kada već nije bilo sabora. Vlada je 14. studenoga 1861. poslala županijama naredbe o novačenju i o porezima. To bijaše protuustavni čin, jer je poreze i novake mogao dozvoliti samo sabor. Zato se podigne velika bura u županijskim skupštinama. Virovitička županija šalje nepouzdanicu dvorskoj kancelariji i namjesničkomu vijeću. Zagrebačka županija zaključuje, da će naredbe izvršiti, ali zato prosvjeduje proti neustavnim odredbama. U varaždinskoj županiji polažu oba podžupana (Bede-

ković i Petar Horvat) svoju čast, jer da ne mogu izvršiti neustavne naredbe. Naskoro se dogadjaju takodjer promjene u vrhovnoj upravi nekih županija. Tako je Ladislav Delimanić, kao župan virovitički, naslijedio (21. travnja 1862.) biskupa Strosmajera. Miroslav Špun grofa Julija Jankovića, Miroslav Pisačić grofa I. N. Erdeda, a Svetozar Kušević grofa Petra Pejačevića.

Najviše je neprilika ministru Schmerlingu u Hrvatskoj zadavao „P o z o r". Ovaj list bijaše još uvijek glas javnoga mnijenja. U „Pozor" pišu protivnici austrijskoga centralizma. Uredjuje ga Perkovac, a stalni su mu suradnici Josip Miškatović i Blaž Lorković. Premda je tada izlazio beletristički časopis „Naše gore list". ipak nalazimo i u „Pozoru" lijepih književnih radnja od Janka Jurkovića. Vatroslava Jagića i drugih književnika hrvatskih. Vlada je naskoro počela progoniti „Pozor" i „pozoraše". Miškatović izgubi suplenturu na gimnaziji zagrebačkoj. Lorkoviću bude kao slušatelju pravoslovne akademije zabranjeno suradjivanje kod „Pozora". Kancelar Mažuranić pozove činovnike i učitelje, neka ne pomažu „Pozora". Jednako je nadbiskup Haulik 18. listopada 1863. pozvao svećenstvo. neka ne čita „Pozora". Treba spomenuti, da je Haulik god. 1863. u „Agramer Zeitungu" napisao nekoliko članaka. u kojima zagovara pristup u carevinsko vijeće. Haulika je u „Pozoru" pobijao biskup Strosmajer krasnim člancima. koji se odlikuju bujnim slogom. Biskupi se nijesu potpisali svojim imenom. Haulikovi članci nose potpis „visokopoložene osobe". a Strosmajerovi „sa Vuke" rijeke. Schmerling naloži banu Šokčeviću. neka „Pozoru" što prije zakrene vratom. Radilo se po Bachovom tiskovnom zakonu, koji je odredjivao, da se novine moraju obustaviti, ako dobiju tri opomene. Šokčević je zbilja „Pozor" prvi put opomenuo 6. prosinca 1863., drugi put 17. prosinca, a treći put 11. siječnja 1864. Toga dana

[1] Polić: Parlamentarna povjest, I. str. 117. i 118.

bude obustavljeno dalnje izlaženje „Pozora“ najprije na 3 mjeseca, a onda trajno. Tako je hrvatska opozicija ostala bez svoga glasila. No Perkovac uze pisati u češke novine „Politik“, koje su izlazile u Pragu na njemačkom jeziku. Radi toga dobila je „Politika“ mnogo pretplatnika u Hrvatskoj. Ivan Perkovac bude 8. ožujka 1864. radi 4 članka u „Pozoru“ osudjen na 3 mjeseca zatvora, jer da „buni“ hrvatski narod.[1]

U to je doba već bilo u Hrvatskoj i drugih političkih mučenika. Barun Dragojlo Kušlan, veliki bilježnik županije zagrebačke, bijaše kao protivnik centralizma 6. rujna 1863. otpušten od službe. Kušlanov drug Ante Starčević, veliki bilježnik županije riječke, dospio je u zatvor. I Eugen Kvaternik bude optužen, da je svojim djelom „Politička razmatranja“ počinio „smetanje javnoga mira“. Zato odsjedi 6 tjedana u zatvoru; a kad se poslije toga zaputio u inozemstvo, zabrani mu namjesničko vijeće povratak u Hrvatsku, jer je Kvaternik slučajno god. 1858. stekao rusko državljanstvo.[2]

Nije bolje bilo ni d a l m a t i n s k i m Hrvatima. Oni vode tešku borbu s autonomašima, koje predvode: Bajamonti, Duplancich, Celio Cega, Lapena, Cor. Civ. Lucio i dr. Talijanaška birokracija upotrebljuje sva moguća sredstva na štetu „narodne stranke“ i uopće na štetu hrvatske misli. Ipak je svake godine bila brojnija ona četa, koju vodi dr. Miho Klaić. Narodna stranka osnuje u Zadru i svoje novine „Il Nazionale“ (današnji „Narodni List“), da lakše suzbija protivnike svoje. Profesor Natko Nodilo ostavlja službu na spljetskoj gimnaziji, pa ide u Zadar, da uredjuje „Il Nazionale“. Odmah u prvim brojevima sukobi se mladi Nodilo sa glasovitim talijanskim književnikom Nikolom Tommaseom. Radilo se dakako o pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, jer je to pitanje vazda bilo na dnevnom redu. Nodilo porazi Tommaseova

---

[1] Dr. Ivan Zabar: „Ivan Perkovac“ (izd. „M. H.“), str. LV.—LXIII.

[2] Parlamentarna povjest, str. 122. i 123.

državopravna i historijska razlaganja tako, da se Tommaseo nije nikada više pojavio u političkoj borbi dalmatinskoj. Time su bili poniženi i svi autonomaši. Zato idu poglavito za tim, kako će utući vodje dalmatinskih Hrvata. Lako im je to bilo izvesti, kada mnogi Hrvati bijahu činovnici, pa tako na dohvatu moćne birokracije. Profesori Ivan Danilo i dr. M. Klaić budu god. 1863. jednostavno otpušteni, a profesor Gjuro Pulić poslan za ravnatelja gimnazije u Tridentu! Protiv Nodile podigne birokracija mnogo kaznenih parnica, od kojih ga ipak oslobode 2 opće amnestije. Ništa nije autonomašima pomagalo! „Il Nazionale" izlazi i dalje, te pobjedonosno udara na talijanaše i na birokrate. Hrvatske članke pišu Ivan Danilo i Miho Pavlinović, a talijanske dr. M. Klaić i Niko Pucić.

Prvi put se carevinsko vijeće sastalo 1. svibnja 1861. U njem ne bijaše zastupnika iz Hrvatske, Ugarske, Erdelja i Mletačke. Zato je Schmerling morao na zahtjev Poljaka 5. lipnja izjaviti, da je to samo uže carevinsko vijeće za Austriju, a ne za čitavu monarkiju. Bez sudjelovanja Magjarâ i Hrvatâ imali su Nijemci na carevinskom vijeću znatnu većinu. Česi i Poljaci vode oštru opoziciju; ali ipak parlamenat plovi Schmerlingovim putem. Za čitavoga prvoga zasjedanja (do 18. prosinca 1862.) prevladjivao je centralizam. Drugo zasjedanje započne 18. lipnja 1863. opet bez sudjelovanja Hrvatske, Ugarske, Erdelja i Mletačke. Ipak podje Schmerlingu za rukom, te je naskoro u carevinsko vijeće priveo Erdelj. Videć naime, da ga ne slušaju Magjari, složi se Schmerling u Erdelju s Rumunjima i Nijemcima. Ovi dodju na sabor erdeljski, te opozovu uniju, koju je Erdelj god. 1848. sklopio s Ugarskom. Od sada će Erdelj biti 4 godine i pravno odijeljen od Ugarske. Rumunji i Nijemci u Erdelju priznadu veljački patenat, pa iz svoga sabora odašalju 20 zastupnika u carevinsko vijeće. Čim su erdeljski zastupnici 20. listopada 1863. osvanuli u carevinskom vijeću, proglasi se ovo parlamentom čitave monarkije.

Od sada je Schmerling gojio nadu, da će u carevinsko vijeće privesti takodjer Ugarsku i Hrvatsku. U Ugarskoj počne tetošiti Slovake, Srbe, Nijemce i Rumunje. Nije on time namjeravao zadovoljiti potlačenim narodnostima, nego samo učiniti pritisak na Magjare. U Hrvatskoj pak htjede organizovati pristaše realnoga saveza s Austrijom. Kukuljevića zapade teška zadaća, da u Hrvatskoj stvori novu „narodnu s a m o s t a l n u stranku". On je to učinio na štetu svoje popularnosti. Kao što je Gaj izgubio ljubav puka u vrijeme Bachovoga apsolutizma, tako ju Kukuljević izgubi radi Schmerlingovoga centralizma. Široki slojevi puka prebrzo zaboravljaju zasluge velikih ljudi; no zato je tu povjesnica, koja bilježi neumrla djela i slavi začetnike njihove.

Samostalci uzeše Pricinu izjavu kao svoj program. Oni priznaše, da po hrvatskoj pragmatičkoj sankciji moraju čitavoj habzburškoj monarkiji biti zajednički poslovi: dvor, vojska, diplomacija i dio financijâ. U carevinsko će vijeće Hrvatska unići samo „uvjetno". — Znala je samostalna stranka, da će svoje misli najbolje širiti, ako u Zagrebu osnuje stranačke novine. Kukuljević je već na jesen god. 1863. tražio zgodnoga urednika. Možda bi se toga posla i sam latio, da nije bio veliki župan zagrebački. Kukuljević zamoli Šuleka, neka on uredjuje dnevnik. No Šulek mu 31. siječnja 1864. odgovori: „Meni se čini, da bih zanijekao prošlost naroda hrvatskoga, kada bih njegov ustav — utemeljen na hiljadugodišnjim dvostranim ugovorima — osnivao na pukoj oktroiranoj diplomi i patentu veljačkom. Takvoj teoriji naći će se u ustavnoj Hrvatskoj malo iskrenih privrženika. Starim našim ustavom osigurano nam je pravo dozvoljavanja poreza i vojnika, kojega prava nema sadašnje carevinsko vijeće. Ako mi tamo podjemo prije nego li se (carevinsko vijeće) reformira, odričemo se temeljnih ustavnih pravica na korist apsolutizma, a ne (na korist) austrijskih naroda". Šulekov odgovor pokazuje mišljenje ta-

dašnjih pristaša biskupa Strosmajera. Uzalud se Kukuljević obratio i na popa Ivana Danila, koji je tada kao otpušteni profesor uredjivao hrvatski prilog dalmatinskoga lista „Il Nazionale“. Ipak je Kukuljević pomoću Vončine osnovao stranački organ „Domobran“. List je počeo izlaziti 14. svibnja 1864., a uredjivao ga Gjuro Deželić. Lijepe članke piše u „Domobranu“ sam Kukuljević. On ističe, da se Hrvati moraju složno s austrijskim Slavenima braniti od dualizma, koji im kuca na vrata. „Domobran“ je izlazio 3 godine. Kancelar Mažuranić i ministar Schmerling htjeli su nagraditi nastojanje Kukuljevićevo. Zato izradiše, da je kralj 2. srpnja 1865. imenovao Kukuljevića banskim namjesnikom, koju je čast do tada nosio nadbiskup Haulik.[1]

27. *Političke promjene.*

Ministar Schmerling nadao se, da će novine u Hrvatskoj („Domobran“, „Narodne Novine“ i „Agramer Zeitung“) predobiti javno mnijenje za austrijski centralizam. Zato je već koncem god. 1864. pomišljao na to, da sazove hrvatski sabor, koji će vijećati o realnoj svezi s Austrijom. Trebalo je samo još promijeniti izborni red, da samostalna stranka dobije u saboru većinu. U tu svrhu izadje 17. siječnja 1865. kraljevski otpis, koji bana Šokčevića poziva, neka izradi izborni red za predstojeći saziv sabora hrvatskoga. Već 20. siječnja sazove Šokčević bansku konferenciju, kojoj stavi ova pitanja : 1. Da li se imadu velikaši pozvati na sabor osobno (kao viriliste) ili da i oni biraju zastupnike izmedju sebe ? 2. Kako da se smanji broj narodnih zastupnika ? 3. Kako bi se točnije ustanovio broj izabranih izbornika za svaku općinu ? 4. Kako bi se osigurao poglavarstveni nadzor izbora po županijama

[1] Smičiklas: „Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga“ u „Radu“, knj. 110. str. 179. i 180.

i gradovima ? — Od unionista budu na bansku konferenciju pozvani samo : grof Julije Janković, Ignjat Brlić i barun Juraj Rauch, a od narodne stranke : jedino biskup Strosmajer i Matija Mrazović. Pošto nije došao nitko od opozicije, sastanu se u banskoj konferenciji sami pristaše Mažuranićevi. Konferencija je trajala od 4. do 11. veljače 1865. Izborni red od god. 1848. i 1861. bude znatno promijenjen. Mjesto 79 velikaša imat će u buduće virilno pravo glasa samo 24, jer su velikaši hrvatski bili većinom unioniste. Prelata biti će 10, a svi drže uz Beč osim biskupa Strosmajera. Gradovi, trgovišta i sela u Hrvatskoj i Slavoniji birat će samo 74 zastupnika, dočim su prije birali 120. Tako će se broj svih članova sabora iz „provincijala“ sniziti za 90, t. j. od 219 na 129. Naprotiv će Krajina i nadalje birati 55 zastupnika, jer se u Krajini može prigodom izbora prilično komandirati.[1]

Čim se u Hrvatskoj doznalo za ovakovu promjenu izbornoga reda, obrate se velikaši na kralja s molbom, neka taj prijedlog ne potvrdi, već neka budućemu saboru prepusti, da mijenja izborni red. No ta molba ostade bezuspješna. Kralj je naime otpisom od 24. svibnja 1865. odobrio promjenu izbornoga reda, a već 27. svibnja odredio, da se hrvatski sabor ima sastati 17. srpnja. Sad se razvije u Hrvatskoj velika i z b o r n a b o r b a. Mjeseca lipnja birala je najprije vojna Krajina. Izabrani budu gotovo sami prijatelji Beča. Upravo pada u oči, da je Krajina birala većinom časnike, i to : 6 pukovnika, 4 potpukovnika, 8 majora i nekoliko kapetana. Birani su medju časnicima i odlični ljudi, n. pr. pukovnici Gedeon Zastavniković i Došen, pa majori : Trnski, Turković i Šašić. Ipak su rodoljubi sa zebnjom u srcu gledali, kako će krajišnici po komandi glasovati za realnu uniju s Austrijom. Tim više pregnuše rodoljubi raditi u „provincijalnoj“ Hrvatskoj. Pošto se

---

[1] Cepelić i Pavić : „Josip Juraj Strossmayer“, str. 458.

narodna stranka koalirala s unionistima, dobila je opozicija kod izbora dvije trećine, a samostalna stranka jedva trećinu zastupnika. Početkom srpnja bijahu izbori dovršeni. Od narodne stranke dodjoše u sabor: dr. Franjo Rački, Ivan Perkovac, Josip Miškatović, Matija Mrazović, Mirko Hrvat, Lavoslav Šram, dr. Marijan Derenčin, dr. Miho Klaić (biran u Ribniku), Mihovil Pavlinović (biran u Djakovu), Ante Jakić, Josip Torbar, dr. Josip Vranicani, barun Dragojlo Kušlan, Franjo Žužel i drugi; od samostalne stranke: Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Ivan Vončina, dr. Jovan Subotić, Avelin Ćepulić, Adolfo Veber, Napoleon Špun, Makso Prica i dr.; od unionista: Mirko Bogović, Janko Car, dr. Mirko Šuhaj, Robert Zlatarović, Miroslav Kraljević, Jovan Živković, dr. Ante Stojanović, Aurel Kušević, Petar Horvat, Koloman Bedeković, dr. Ignjat Brlić, Mihajlo Polit, Mavro Broz, Ladislav Kukuljević i većina velikaša; od stranke prava: dr. Ante Starčević (biran u Vrbovskom i u Zagrebu), Erazmo Barčić, Vjenceslav Urpani, Akurti i Antun pl. Vakanović. Rijeka je birala i odaslala u hrvatski sabor 4 zastupnika: Kozulića, Vernedu, Ivana Ciottu i Martinija.

Izbori u Hrvatskoj pokazaše, da ministar Schmerling neće uspjeti s namjerom svojom. Ovaj neuspjeh bijaše za njega posljednji udarac. Prvi mu udarac zadadoše češki zastupnici iz kraljevine Češke, koji 18. lipnja 1863. ne dodjoše u carevinsko vijeće. Kad su njihov primjer 14. studenoga 1864. slijedili češki zastupnici iz Moravske, ostade carevinsko vijeće „krnje“. Protiv Schmerlinga stajahu dakle 3 naroda: Hrvati, Magjari i Česi. To je ozlovoljilo iste Nijemce, koji počnu Schmerlinga smatrati nesposobnim za provedbu austrijskoga centralizma. Trebalo je samo naći zgodnu priliku, da uklone Schmerlinga.

[1] Kvaternik je tada još bio u inozemstvu. On se doduše koncem god. 1864. vratio u Hrvatsku, ali bude odmah kao najopasniji „tudjinac“ otpremljen iz Zagreba u Italiju.

U ono su doba postojale 3 magjarske stranke ; konservativnu je vodio grof Sečen, radikalnu Koloman Tisa, a srednju (umjerenu) Franjo Deak. Može se reći, da je Deak predstavljao javno mnijenje inteligencije magjarske. Deak je dobro znao za raspoloženje, kakvo vlada u Austriji na proljeće god. 1865. Zato u svome listu „Pesti Napló“ napiše, da je sada kucnuo čas, kad bi se Magjari mogli pomiriti s kraljem. U „Honu“ pak objelodani 18. travnja 1865. članak, u kojem priznaje, da doista postoje neki zajednički poslovi za čitavu monarkiju ; o njima bi se moglo u smislu zakonskoga članka 12. od god. 1790. raspravljati putem delegacija (odbora), a ne na carevinskom vijeću. Deak je dakle našao izlaz iz dosadašnjega darmara. To se općenito primilo veoma dobro. Posredovanje preuze grof Mavro Esterhaz, koji je od god. 1861. bio ugarski ministar bez lisnice. Sam kralj odluči, da Magjarima pruži priliku za pomirenje. On dodje naime 6. lipnja na gospodarsku izložbu u Peštu, gdje ostade 3 dana. Magjari ga dočekaše najvećim slavljem, a on im se naskoro odužio. Znao je kralj, da ugarski dvorski kancelar grof L. Zichy ne uživa kod Magjarâ nikakovih simpatija. Zato 26. lipnja 1865. imenuje ugarskim kancelarom popularnoga rodoljuba i državnika Gjuru Majlata.

Odmah iza dovršenih izbora u Hrvatskoj ponudi (10. srpnja 1865.) svoju ostavku hrvatski kancelar Mažuranić. Istodobno je i ministar Schmerling zamolio otpust. Zato bude hrvatski sabor od 17. srpnja odgodjen na 18. kolovoza. Mjesto Schmerlinga postade državnim kancelarom 27. srpnja 1865. moravski velikaš grof Rikard B e l k r e d i. Odmah početkom kolovoza bude u Beč pozvan biskup Strosmajer. Njega je Belkredi kušao predobiti za austrijsku politiku. No Strosmajer mu 7. kolovoza otvoreno izjavi, kako ne može pristati na to, da se ustavna i samostalna kraljevina Hrvatska utopi u „njemačkom savezu“ (Deutschbund). Neka se putem federacije vrate zakonita prava svima narodima u monarkiji, pa će se

onda lako naći izlaz, kako treba monarkiju upravljati jedinstveno.[1]

Pošto je tako položaj ostao nejasan, odgodi kralj opet hrvatski sabor do 9. listopada. Za to vrijeme izadje 20. rujna 1865. carski manifest na narode. Vladar obustavlja djelovanje carevinskoga vijeća, pa veli: „Pošto se velik dio carevine usteže od skupnoga zakonotvornoga poslovanja, odlučio sam stupiti na put sporazumka sa zakonitim zastupnicima istočnih zemalja carevine. Radi toga obustavljam krijepost zakona o zastupstvu carevine (t. j. veljačkog patenta), da prije čujem mnijenje sabora istočnih zemalja (Ugarske i Hrvatske) glede eventualnih promjena zakona".[2] — Manifest podjeljuje amnestiju političkim osudjenicima, a to su u Hrvatskoj: Ivan Perkovac, dr. Ante Starčević i dr. Eugen Kvaternik. Uopće se odmah opaža u Hrvatskoj veća sloboda. Od 14. studenoga 1865. opet izlazi „Pozor" pod uredništvom dra. Bogoslava Šuleka; listu je vlasnik Perkovac. Hrvatima protivni dalmatinski namjesnik barun Lazar Mamula bude 2. listopada 1865. umirovljen. Nasljednikom njegovim postade 16. listopada podmaršal barun Franjo Filipović. Time poraste u Dalmaciji snaga narodne stranke, jer je Filipović vladao pravedno. Profesor dr. Miho Klaić bude opet pozvan u službu, te je kao školski nadzornik počeo u škole uvadjati hrvatski jezik.

Dulje se nije mogao održati ni hrvatski kancelar Ivan Mažuranić. On je u Hrvatskoj izgubio mnogo od nekadašnje popularnosti svoje. Narod mu je prigovarao, što još nije otvorena jugoslavenska akademija, premda su toliki naši učenjaci svojim radnjama u „Književniku" dokazali, da imaju sposobnosti, koja se traži od članova akademije. Velika je nestrpljivost kod nas bila i radi toga, što kralj još nije potvrdio zakonski

[1] Strossmayer, str. 537.

[2] Polić: Parlamentarna povjest, I. str. 140.

članak o sveučilištu. No povjesnica priznaje Mažuraniću, da je rodoljubnim žarom istrijebio u Hrvatskoj njemački jezik i tudje činovnike. Za Mažuranićeve je vlade Hrvatska mnogo stekla na polju prosvjete, uprave i sudstva. Kulturna povjest naroda hrvatskoga bilježi i prvu hrvatsku gospodarsko-obrtnu izložbu, koja se otvorila 18. kolovoza 1864. A da su Hrvati god. 1865. mogli unaprijed vidjeti, što će se dogoditi god. 1866. i 1867., ne bi jamačno Mažuraniću toliko zamjerali ni politiku njegovu. Mažuranić je želio, da se Hrvatska pogodi s Austrijom sasvim neodvisno od Ugarske. Narod hrvatski ne htjede na to nikako pristati. Tako će se dogoditi, da se kasnije sami Magjari pogadjaju s Austrijom, ali ne samo u ime Ugarske, već i za Hrvatsku !

Mažuranić je odstupio 1. studenoga 1865. Hrvati se nadahu, da će ga naslijediti barun Metel Ožegović, koji je već god. 1860. bio kandidat za to mjesto. No dogodilo se nešto sasvim protivna : kancelarom hrvatskim postade podmaršal barun Milan Kušević, rodom Samoborac, a osjećajem unionista. Tako se dakle kod nas dogodila osobna promjena, ali — kako će pokazati budućnost — na gore ! Od sada vladaju nad Hrvatima 3 podmaršala : ban Šokčević u Zagrebu, kancelar Kušević u Beču i namjesnik Filipović u Zadru. Dogodila se još jedna osobna promjena : Haulik postade 6. prosinca 1865. opet namjesnikom banske časti mjesto Ivana Kukuljevića.

28. Hrvatski sabor god. 1865. i 1866.

Hrvatski sabor, koji bijaše i treći put odgodjen, sastade se napokon 12. studenoga 1865. Najprije bude pročitan kr. otpis od 2. studenoga, koji je sastavljen u obliku prijestolne besjede. „Neophodna je u istinu potreba vremena“, kaže kralj,[1]

[1] Šulek : „Naše Pravice“, str. 457.—459.

,,da u buduće zastupnici naroda zaključujući sudjeluju ne samo pri zakonotvorstvu pojedinih kraljevina i zemalja carevine Naše, nego i (pri zakonotvorstvu) ukupne monarkije kao takove. Koji se poslovi pri tomu imadu raspravljati kao zajednički poslovi, odredili smo mi u carskoj Našoj diplomi od 20. listopada 1860. Forma ovoga raspravljanja bijaše označena u temeljnom zakonu, koji je proglašen Našim patentom od 26. veljače 1861. Saopćujuć Vam dakle u prilogu oba ova državna spisa — kao što glase — od riječi do riječi, pozivamo Vas ovime, da ih prihvatite. Ovo je prvi Naš kraljevski prijedlog, o kojemu dakle — prije svih inih pitanja — očekujemo zaključke sakupljenoga zemaljskoga sabora . . . Povodom zaključka posljednjega zemaljskoga sabora o odnošajima naprama Našoj kraljevini Ugarskoj, izjavljujemo živu želju, da rješenje ovoga pitanja, o kojemu će vijećati i ugarski sabor, podje doskora za rukom putem sporazumka izmedju oba zemaljska sabora. Ugarski sabor, koji će se sastati na dan 10. prosinca o. g., biti će kao i onaj od god. 1861. namijenjen poglavito tomu, da priugotovi Naše krunisanje kao kralja od Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, pa da sada — primiv inauguralnu diplomu — božjom pomoću krunisanje u istinu i ovrši. Pozivamo vjernosti Vaše, da se za dobe pobrinete, da ova Naša kraljevina bude zastupana u onom zemaljskom saboru. Što se tiče Dalmacije, pozivamo se na izjave, sadržane u kraljevskom Našem reskriptu od 8. studenoga 1861., po kojima će se pitanje o sjedinjenju moći konačno riješiti istom onda, kada budu uredjeni državopravni odnošaji Hrvatske. Čim ova pitanja budu sretno riješena, ne će ništa smetati, da vjernosti Vaše prijedju na pretresivanje ostalih Naših kraljevskih prijedloga. Kao takav označujemo odavna jur viseće — u kraljevskom Našem reskriptu od 30. srpnja 1861. zemaljskomu saboru predloženo, ali na žalost nedovršeno — pitanje o vremenu shodnom ure-

djenju zemaljskoga sabora i o izradjenju novoga izbornoga zakona“.

Hrvatski je sabor 15. prosinca 1865. izabrao odbor, koji će izraditi adresu kao odgovor na kraljev otpis od 2. studenoga. Mjesec dana iza toga počela je rasprava o toj adresi. Rasprava je trajala do 10. veljače 1866. Na koliko se u adresi govori o zemljišnoj cjelokupnosti, slagahu se u saboru sve stranke. Naprotiv bijaše različito mnijenje o odnošaju Hrvatske prema monarkiji, odnosno prema Ugarskoj. Unioniste bijahu uopće proti svakomu savezu s Austrijom. Zato se (njih 46) ustegnuše od glasovanja 28. siječnja 1866., kad je adresa bila primljena za podlogu specijalne rasprave. Tom prigodom glasovalo je 140 zastupnika narodne i samostalne stranke sa „da“, a 7 zastupnika, medju ovima i Starčević, riječju „ne“. U specijalnoj raspravi budu prihvaćeni neki ispravci tako, da se konačno samostalci izjaviše protiv adrese, dočim su unioniste bili za nju. Protiv adrese glasovahu ipak samo 22 zastupnika, medju ovima stranka prava i neki narodnjaci sa Strosmajerom na čelu. Od glasovanja se ustegnuše 92 zastupnika (samostalci i krajiški zastupnici). Tako je za adresu glasovalo samo 78 narodnjaka i unionista. Mrazović predloži, neka se uz ovu adresu pošalje kralju kao prilog takodjer prvobitna adresa. Njegov prijedlog bude primljen, te je prilog potpisalo 97 zastupnika, medju ovima i Strosmajer i Starčević.

U primljenoj adresi govori se o odnošaju Hrvatske prema Austriji i Ugarskoj ovako:[1] „Priznajemo i podupiremo potrebite uvjete, da se sačuva i učvrsti jedinstvo monarkije, osnovano na pragmatičkoj sankciji i na historičkom razvitku državne sveze različitih kraljevina i zemalja, pa da se obrani velevlasni položaj njezin. Mi znamo, da su kraljevine i zemlje, podložene žezlu Vašega Veličanstva, medju sobom združene ne samo posvećenom osobom zajedničkoga vladara, nego i

[1] **Šulek: „Naše Pravice“, str. 468.—470.**

vezom najviših državnih posala, koji se jednako tiču svihkolikih zemalja monarkije, jer se tečajem vremena faktično razviše iz nerazdjelive i nerazdružive sveze njihove. Priznavajući mi to u načelu, prihvatismo time i prihvaćamo glavnu misao Vašega Veličanstva, izraženu u listopadskoj diplomi: da se naime velevlasni položaj monarkije ima zajamčiti takvim institucijama i takvim pravnim stanjem, koje jednako odgovara historičkoj pravnoj svijesti i postojećoj razlikosti kraljevina i zemalja carevine, kao što i zahtjevima njihove nerazdjelive i nerazdružive sveze, osnovane na pragmatičkoj sankciji. No Vaše će nam Veličanstvo dopustiti ovu prepokornu primjedbu, da u listopadskoj diplomi — osobito pak u njezinomu zlo udešenom razvoju: u veljačkom patentu — nije naznačena niti jedino moguća niti upravo prikladna forma, u kojoj bi se mogli i imali raspravljati najviši državni poslovi, koji se jednako tiču svih kraljevina i zemalja monarkije. A Vaše je Veličanstvo blagoizvoljelo u proglasu od 20. rujna pr. god. mudro izjaviti, da se formi za volju nema žrtvovati bitnost, pa je zato ustanovljenje ove forme prepustilo slobodnomu sporazumku izmedju krune i naroda. Pošto pak na radost našu i svih naroda ustavna prava uživaju sve kraljevine i zemlje u monarkiji, scijenimo, da je shodno, jerbo sad moguće, da se državni — svima kraljevinama i zemljama skupni — poslovi raspravljaju zajednički i ustavno, pa da ne će biti teško naći takvu formu zajedničkoga ustavnog raspravljanja, koja odgovara dobro shvaćenoj koristi i monarkije i njezinih kraljevina i zemalja. Obzirući se ipak na to, što se kod preciziranja najviših državnih posala, zajedničkih svima kraljevinama i zemljama monarkije, te kod ustanovljivanja načina zajedničkoga raspravljanja njihova, radi poglavito o tomu: da se slobodnim sporazumkom točno označe i ustanove granice ugarsko-hrvatskoga državnoga prava, koji se posao jednakim načinom tiče svih zemalja krune

u g a r s k e, — scijeni ovaj Vašemu posvećenomu Veličanstvu vjerno odani sabor, da on može velevažno ovo državopravno pitanje najshodnije r i j e š i t i u z a j e d i n s t v u s k r a l j e v i n o m U g a r s k o m. Na ovaj ga postupak naravskim načinom upućuje i članak 42. od god. 1861., koga se on drži u rješavanju državopravnih pitanja ; on je izrekao, da trojednoj kraljevini — osim njezinih posebnih temeljnih državnih i javnih prava — pristoje zajednički još i sva ona javna prava, koja pripadahu takodjer kraljevini Ugarskoj do konca god. 1847., u koliko se posredno ili neposredno ne protive njezinoj samostalnosti i neodvisnosti ; te je izjavio pripravnost trojedne kraljevine, da na ovomu — i po Vašem Veličanstvu premilostivo prigrljenom — temelju stupi u još užu državopravnu svezu s kraljevinom Ugarskom. No kolikogod sebi ovaj sabor usvaja živu želju Vašega Veličanstva, da uredjenje državopravnog odnošaja trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj doskora podje za rukom putem sporazumka izmedju oba zemaljska sabora ; koliko god je ovaj sabor pripravan, da se u zajedinstvu s kraljevinom Ugarskom upusti u uredjivanje državopravnih odnošaja naprama ukupnoj monarkiji ; — ipak mu je sveta dužnost očitovati, da će trojedna kraljevina na ovo zajedinstvo pristati samo onda, ako se ugarski sabor, sazvan po Vašemu Veličanstvu na 10. prosinca 1865. u Peštu, uslijed ovoga našeg očitovanja izjavi : da je uredjenje državopravnog odnošaja medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom na temelju članka 42. od god. 1861. ostavljeno uzajamnomu i slobodnomu sporazumku izmedju oba sabora, kao dva jednaka i ravnopravna faktora. Mi dakle zastupnici trojedne kraljevine možemo na prvi i drugi previšnji kraljevski prijedlog odgovoriti za sada samo prepokornom molbom, da nam Vaše Veličanstvo blagoizvoli na ovo naše očitovanje ishoditi izjavu ugarskoga sabora, te nam ju premilostivo priopćiti“.

Odmah poslije glasovanja adrese ostaviše krajiški zastupnici hrvatsku sabornicu. Dva člana sabora — Matija Mrazović i dr. Mirko Šuhaj — ponesu adresu kralju Franji Josipu, koji je tada boravio u budimskom dvoru. Kralj je hrvatsku deputaciju primio 22. veljače veoma ljubezno, ali i odmah odgovorio:[1] „Sva pitanja, koja se tiču interesa zemlje, nadmašuju u taj čas važni i neizbježivi zahtjevi, da se na pravu osnovani uzajamni odnošaji pod krunom sv. Stjepana združenih zemalja urede, pa da im se čvrsti nerazdjelivi savez s ukupnom Mojom carevinom obezbijedi na način, koji odgovara potrebama vremena. Zato i gojim čvrstu nadu, da će se od strane hrvatskoga sabora bez otezanja učiniti shodni koraci, koji će dovesti do sporazumka ugarske Moje kraljevine“.

Ovu je misao kralj još jače istaknuo u svome otpisu od 27. veljače 1866. U tome otpisu veli kralj, da je u adresi hrv. sabora „sa zadovoljstvom razabrao“, da je hrvatski sabor „ostavio negativno stanovište od god. 1861., te u načelu priznao skupno raspravljanje zajedničkih posala carevine, koje skupno raspravljanje iziskuje velevlasni položaj monarkije, te što je u previšnjoj Našoj diplomi od 20. listopada 1860. izrečeno kao glavna misao. I buduć da Vi, ljubljeni vjerni Naši, nadalje izjaviste potpunu svoju pripavnost: sudjelovati kod rješenja državopravnih pitanja načinom, koji je podoban da obrani moć monarkije; te buduć držite, da to možete najshodnije učiniti u zajedinstvu s kraljevinom Ugarskom; Mi Vas — obzirom na tu Vašu izjavu, pa da se rješenje ovih silnih pitanja ne zategne formalnim preponama — što toplije pozivamo, da pogledom na adrese obiju kuća ugarskoga sabora, koje Vam idu u susret, nepočasiv časa izaberete odbor; ovaj bi s odborom ugarskoga sabora, koji saboruje u Pešti,

[1] Polić: Parlamentarna povjest, I. str. 184.

[2] Šulek: „Naše Pravice“, str. 473.—475

imao stupiti u dogovor tako glede medjusobnoga državo pravnog odnošaja kao što i glede odnošaja prema cjelokupnoj monarkiji; stavljamo Vam na volju, da pri tom sebi — uščuvanjem svoje na pravu osnovane autonomije i priuzdržajem privole vlastitoga sabora svoga — stečete dovoljna jamstva za narodne interese svoje. Ovim će načinom prije poći za rukom, da se utanači krunidbena zavjernica, koja će opsizati državopravni odnošaj zemalja krune sv. Stjepana, pa da se pristupi krunisanju, žudjenom koli od Vas toli od Nas". Pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom ne može kralj riješiti „prije, nego li se urede državopravni odnošaji Hrvatske i Slavonije s jedne strane prema Ugarskoj, a sa druge strane prema cjelokupnoj monarkiji". Za vojnu Krajinu priznaje kralj, da „sačinjava cjeloviti sastavni dio" kraljevine Hrvatske i Slavonije. Ipak mu „obziri na obranbenu snagu cjelokupne monarkije ne dopuštaju, da postojeći u vojničkoj Krajini sustav ukine spojenjem Krajine s materom zemljom pod jednu te istu provincijalnu upravu. U očigled naime bezuvjetno potrebnog uzdržavanja obranbene snage davalo bi zavedenje civilnih autoriteta samo povoda sukobima, koji bi smetali službi i redu".

Ovaj kraljev otpis bio je u saboru pročitan 3. ožujka 1866. Zastupnici bijahu razočarani odgovorom glede sjedinjenja Dalmacije i vojne Krajine. Zato je sabor 10. ožujka ponovno poslao kralju adresu, u kojoj traži cjelokupnost Hrvatske. Istoga je dana u saboru počela rasprava o uredjenju odnošaja Hrvatske prema Ugarskoj. Poseban odbor, — u kome bijahu Rački, Šuhaj, Prica, Vončina, Mrazović, Kušlan i Čepulić, — predložio je,[1] neka u tu svrhu hrvatski sabor prema kraljevoj poruci izabere 12 zastupnika kao regnikolarnu deputaciju (kraljevinsko poslanstvo). Ova,

---

[1] Strossmayer, str. 559, i 560. Parlamentarna povjest, I. str. 198.—202.

će deputacija ugovarati s jednakobrojnom deputacijom sabora ugarskoga, pa što poslanstva ugovore, to će saborima predložiti na odobrenje. No Magjari se još do tada nijesu izjavili, da li prihvaćaju zak. članak 42. od god. 1861. Zato odbor predlaže poseban n a p u t a k, prema kojemu bi imala raditi hrvatska regnikolarna deputacija. Evo toga naputka:[1] 1. D e p u t a c i j a s e m o r a d r ž a t i s m i s l a i d u h a, i z k o j e g a j e p o t e k a o č l a n a k 42. o d g o d. 1861. Po tomu ima izjaviti, da se državopravni odnošaj trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj ne može niti ustanoviti niti mijenjati z a k o n o m, nego se može ustanoviti i promijeniti putem ugovora izmedju oba ova sabora uz sankciju zajedničke krune. 2. Ustanovljujući budući državopravni odnošaj trojedne kraljevine prema kraljevini Ugarskoj, ne smije deputacija odstupiti od sadržaja čl. 42. od god. 1861. glede opsega državopravne a u t o n o m i j e, koja za isti opseg pretpostavlja i uredbu vlastitoga b u d g e t a (proračuna). 3. Ustanovljujući odnošaj prema ukupnoj monarkiji i način obavljanja skupnih posala, ima deputacija nepomično nastojati o tomu, da trojedna kraljevina bude o s e b n o i n e p o s r e d n o zastupana u onom organu, koji će raspravljati zajedničke poslove. 4. Priugotavljajući ovim načinom sadržaj krunidbene zavjernice, ima deputacija nastojati, da se ispuni treća točka krunidbene zavjernice. Zato mu glede cjelokupnosti trojedne kraljevine neka bude neophodnim ravnalom smjer, izražen u adresi od 24. rujna 1861. i od 10. veljače 1866. godine".

Prigodom rasprave o tom naputku raspade se koalicija izmedju unionista i narodne stranke. Unioniste se žestoko obore protiv naputka. Osobito im je smetala 3. točka, koja traži, da Hrvatska „bude osebno i neposredno zastupana u onom o r g a n u, koji će raspravljati zajedničke poslove". Unioniste su tvrdili, da taj organ može i mora biti z a j e d-

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. 482. i 483.

n i č k i s a b o r u g a r s k i ; bude li na tome saboru trojedna kraljevina zastupana k o l e k t i v n o, ustanovit će složno s Ugarskom zajedničke poslove, što ih zemlje krune sv. Stjepana imaju s Austrijom. Protivno od unionista tvrdila je narodna i samostalna stranka, da taj organ ne može i ne smije biti zajednički sabor, na kome nijesu dovoljno zaštićeni interesi hrvatski. Glasovalo se 9. ožujka, te je naputak primljen sa 64 protiv 56 glasova. Za naputak glasovahu Strosmajer, Haulik i Mažuranić, te svi samostalci i većina narodnjaka ; a protiv naputka unioniste, stranka prava i neki narodnjaci (Derenčin, Kušlan, Perkovac, Tito Ožegović, Pavao Kolarić).[1]

Sutradan (10. ožujka) imao se obaviti izbor regnikolarne deputacije. U ime unionista izjavi Koloman Bedeković, da oni ne će kod izbora sudjelovati ni aktivno ni pasivno, jer „da se 3. tačka naputka nikako ne slaže s načelom, izraženim u adresi u pogledu rješavanja državopravnih pitanja". Kod izbora nije sudjelovala ni stranka prava. U njezino ime očituje Starčević, da „se tim postupanjem gazi zakonski naš članak 42. od god. 1861., kojim je ustanovljeno, da ćemo se s Magjarima upustiti u dogovaranje samo onda, kada se oni izjave, da su pripravni ugovarati n a t e m e l j u s a d r ž a j a t o g a č l a n k a". U povodu toga bude izbor odgodjen na 11. ožujka. Glasovalo je 75 zastupnika, te je izabrano 7 članova narodne stranke (Strosmajer, Rački, Perkovac, Mrazović, Kušlan, dr. Miho Klaić i dr. Josip Vranicani). 4 člana samostalne stranke (Čepulić, Bartol Smaić, Prica i Subotić), te jedini unionista dr. Mirko Šuhaj, pošto se drugi unioniste nijesu dali birati.[2]

Rezultat ovoga izbora javilo je predsjedništvo hrvatskoga sabora (dr. Šuhaj) dolnjoj kući sabora ugarskoga u tu svrhu, da i ugarski sabor — prema kr. otpisu i prema izjavama vlastitih svojih adresa — izabere jednakobrojnu regnikolarnu de-

[1] Parlamentarna povjest, str. 206.

[2] Strossmayer, str. 560.

putaciju. Gornja (velikaška) kuća izabrala je 21. ožujka 4 člana (grofovi: Antun Sečen i Antun Majlat, te veliki župani: Ladislav Janković i Ladislav Segjenji), a dolnja kuća izabere 22. ožujka 8 zastupnika (grof Julije Andraši, Franjo Deak grof Mirko Miko, barun Josip Eötvöš, Antun Čengeri, Josip Šišković, Koloman Gici i Pavao Šomšić).[1]

Hrvatska je regnikolarna deputacija sebi izabrala Strosmajera predsjednikom, a Perkovca perovodjom. Ugarskoj pak deputaciji bijaše predsjednikom grof Majlat a perovodjom Čengeri. Predsjedništvo zastupničke kuće ugarske obavijestilo je predsjedništvo hrvatskoga sabora, da je ugarski sabor izabrao regnikolarnu deputaciju, koja je spremna na dogovor. Na to se hrvatska deputacija zaputi u Peštu, gdje ostade puna 2 mjeseca (od 16. travnja do 16. lipnja 1866.). Teško bijaše Hrvatima pregovarati s Magjarima. Hrvatska je regnikolarna deputacija tvrdila, da je god. 1848. p r a v n o prestao savez izmedju Hrvatske i Ugarske; naprotiv je ugarska deputacija izjavila, da su „dogodjaji od god. 1848. f a k t i č n o prekinuli onu svezu, koja je postojala od stoljeća". Hrvati su tvrdili, da je „trojedna kraljevina vazda imala posebno svoje zakonarstvo glede nutarnjih posala"; Magjari pak priznaše Hrvatskoj „samo nekakvo statutarno pravo". Ugarska je deputacija dapače nijekala i poznato hrvatsko pravo: da se svi „zakoni, stvoreni na zajedničkom saboru, moraju proglasiti na hrvatskom saboru, ako se hoće, da i nas vežu".[2]

Velika se borba izmedju hrvatske i ugarske deputacije vodila glede k r u n i d b e n e z a v j e r n i c e. Hrvati su tvrdili, da se „za trojednu kraljevinu mora u svakom slučaju napose ugovoriti krunidbena zavjernica". Na to odgovoriše Magjari: „Buduć nam je vladar jedan te isti i buduć da se krunisanje mora obaviti jednom te istom krunom, jednim krunid-

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. VI. i VII.

[2] Ibidem, str. III.

benim činom i u isto vrijeme, ne može ni krunidbena zavjernica biti nego jedna ; nju ne mogu ustanoviti napose birana zastupstva pojedinih kraljevina, svaka napose za svoju stranu, nego za sve skupa zajednički sabor. Ovom krunidbenom zavjernicom zajamčit će se ustavna prava svih zemalja ugarske krune. Ovakovim načinom ustanovljena i prihvaćena krunidbena zavjernica može se za kraljevine Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju izdati u posebnom primjerku ; no zavjernice, koje bi se napose ustanovljivale, te koje bi bile različitoga sadržaja, — niti su po našemu mnijenju potrebne, niti se mogu složiti s pragmatičkom sankcijom".[1]

Hrvatska je deputacija tražila cjelokupnost Hrvatske, naročito pak da se s Hrvatskom sjedine : Dalmacija, Rijeka i Medjumurje. Magjari ne htjedoše ni čuti, da bi se Hrvatskoj vratilo Medjumurje. Rijeku pak ne prisvajahu samo „ugarskoj kruni", već upravo zahtjevahu, da se priklopi „kraljevini" Ugarskoj ; uzalud je Rački sastavio nacrt o povjesti grada Rijeke, po kome se vidjelo, da Rijeka nepobitno pripada Hrvatskoj, a ne Ugarskoj. Napokon je ugarska regnikolarna deputacija očitovala : „Opetujemo, da ne možemo priznati, da bi k Hrvatskoj spadala budi Rijeka s kotarom budi Medjumurje. Iz dosadašnjih dogovora, koji su se medju nama vodili o tomu predmetu, pa iz očitovanja, koja smo si priopćili, — osvjedočismo se, da medju nama ovim putem ne može biti sporazumka glede ovih točaka zemljišnoga pitanja".[2]

Hrvati su tražili za trojednu kraljevinu potpunu autonomiju. U tome pitanju moglo bi izmedju deputacija doći do sporazumka. Ugarska je naime deputacija konačno odgovorila ovako: „Što se tiče potpune autonomije, koju štovani odbor traži za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju,

[1] Šulek : „Naše Pravice", str. LXXV.

[2] Ibidem, str. LXXVI.

velimo i sada, kao što rekosmo u prijašnjem očitovanju svome, da smo pripravni sa svoje strane priznati ju, ako je taj zahtjev posljednja riječ Hrvatske, bez kojega ne bi htjeli doći u doticaj s nama Ovaj dakle predmet predložit ćemo svojemu saboru, i to uz svoje mnijenje, da držimo, neka se ovaj zahtjev prizna i sa strane sabora, ako Hrvatska uza nj strogo prianja".[1]

Deputacije se nijesu mogle složiti ni u glavnoj svrsi svojoj. Hrvati su izjavili, da se odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj ne može urediti dotle, dok nijesu uredjeni odnošaji svih kraljevina i zemalja krune ugarske prema ukupnoj monarkiji. Zato se Hrvatska želi sporazumjeti s Ugarskom o načinu, kako bi u zajedinstvu uredili svoj odnošaj prema Austriji. Na to je ugarska deputac ja očitovala, da nema mandata za dogovaranje s Hrvatima o odnošaju prema ukupnoj monarkiji. „Za ugarsku krunu može samo zajednički sabor (u Pešti) zemalja krune ugarske ustanoviti, koji su to zajednički poslovi (s Austrijom), na koliko su zajednički, te kako da se njima upravlja. Zato i jest Njegovo Veličanstvo — sazvavši milostivo sadasnji sabor ugarski — pozvalo takodjer sabor kraljevina Hrvatske i Slavonije, da se pobrine za to, kako će bit valjano zastupan na sadašnjem saboru ugarskom. Našemu ovim načinom sazvanom saboru naznačilo je Njeg. Veličanstvo u previšnjoj prijestolnoj besjedi prvom zadaćom, da pripravi prijedlog o raspravljanju i upravljanju poslova, zajedničkih s ostalim zemljama monarkije. Hrvatska je deputacija očitovala, da Hrvatska u načelu priznaje sol darnost svih zemalja krune ugarske glede p tanja, koja se tiču njihovih odnošaja prema ukupnoj monarkiji. Glede toga ne znamo mi za drugi ustavni i praktični način, nego li je taj, da kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija budu — kako valja — za-

[1] **Šulek: „Naše Pravice", str. LXXIVI.**

stupane na ovomu saboru zemalja ugarske krune, na što su i onako pozvane po Njeg. Veličanstvu".[1]

Uzalud je biskup Strosmajer na zajedničkim sjednicama ugarske i hrvatske deputacije nastojao, da Magjarima prikaže, kako su hrvatski zahtjevi opravdani. Biskupu je Rački pomagao dokazati pravo Hrvatske na Rijeku i Medjumurje. Istodobno je Mrazović dokazivao, da je Hrvatska posve ravnopravna Ugarskoj, dočim je Miho Klaić raspravljao financijalnu stranu. Magjari ne htjedoše popustiti. Njima je samo bilo stalo do toga, da Hrvate dovuku u sabor ugarski. A baš u tome pitanju nije moglo nikako doći do sporazumka. Hrvatska je do god. 1848. bila na zajedničkom saboru zastupana „kolektivno", t. j. hrvatski nunciji glasovahu u ime čitave Hrvatske. Sada su pak Magjari tražili, da na ugarskom saboru hrvatski „zastupnici imadu upravo tako — kao što i ostali članovi toga tijela — osobni glas", t. j. da svaki zastupnik glasuje samo u svoje ime.[2] Strosmajer je konačno opazio, kako „Magjarima nije stalo, da se s Hrvatima dogovore na temelju članka 42. od god. 1861. Oni nas ne žele imati uz se kao ravnopravan narod, nego pod sobom kao narod podložan. Magjari se oslanjaju na svoje prijatelje (unioniste) u Hrvatskoj, a čekaju i na vanjske dogadjaje".[3]

Magjari su hotimice zatezali dogovaranja s Hrvatima. Habzburška je naime monarkija išla u susret velikomu ratu, od kojega se Magjari nadahu koristi za sebe. Neposredno prije početka rata sastanu se deputacije (hrvatska i ugarska) 16. lipnja 1866. na zajedničku sjednicu, da svoje rasprave odgode do poslije rata. Zajednički sastavljen zapisnik svršava riječima, da su obje deputacije dobivenim napucima tako „vezane, da bez novijih odluka i naputaka svojih sabora ne mogu za

[1] Ibidem, str. LXXVII i LXXVIII.

[2] Šulek: „Naše Pravice", str. LXXVIII.

[3] Strossmayer, str. 568.

sada u ovom poslu poći dalje. Zato se obje strane složiše u tome, da se dosadašnji tečaj i uspjeh nagadjanja, postignut dosadašnjim dogovaranjem, ujedno sa spisima ima od strane svakoga odbora predložiti posebnomu saboru svomu".[1]

29. Rat s Italijom i Pruskom god. 1866.

Da li će u habzburškoj monarkiji prevladati centralizam, federalizam ili dualizam? O tom je pitanju kod nas punih 6 godina raspravljao svaki političar. Pa ipak nije moglo doći do sporazumka izmedju Nijemaca, Slavena i Magjara. Pitanje će riješiti istom rezultat vanjske politike austrijske.

Stotinu godina takmila se Pruska s Austrijom za prvenstvo u Njemačkoj. Ovu borbu dobro karakteriše naputak, što ga je grof Karolyi, austrijski poklisar u Berlinu, dobio god. 1862. od pruskoga ministra predsjednika Otona B i s m a r k a. „Austrija mora Njemačku prepustiti Pruskoj, pa težište politike svoje prenijeti u Budim. U protivnom slučaju naći će se Pruska kod prve povoljne prilike u taboru neprijatelja austrijskih". Tako reče Bismark. No Austrija nije ga poslušala. Uz nju su pristajale kraljevine: Bavarska, Würtemberg, Saska i Hannoveranska, zatim velike vojvodine: Baden i Hessen-Darmstadt, pa kneževina Hessen-Kassel (ili Kurhessen) i vojvodina Nassau, dakle ogromna većina „saveznih država njemačkih". Zato je Austrija nastojala, da „njemački savez" (Deutschbund) preustroji u duhu austrijskom, a na štetu Pruske. Lukavi Bismark zapriječi taj naum time, što je god. 1864. zapleo „njemački savez" u rat sa Danskom. Što više: u tome ratu morala je i Austrija sudjelovati kao saveznica Pruske. Poražena Danska morade mirom u Beču (30. listopada 1864.) Austriji i Pruskoj odstupiti Schleswig, Holstein i Lauenburg. Austrija htjede od ovih vojvodina sastaviti posebnu državu, koja bi (pod voj-

[1] **Šulek: „Naše Pravice", str. LXXX.**

vodom Fridrikom od Sonderburga) došla u „savez njemački“. No tomu se Bismark opirao, jer je Pruska htjela sebi prisvojiti spomenute zemlje. Ugovorom u Salzburgu (20. kolovoza 1865.) sporazumio se car Franjo Josip s pruskim kraljem Vilimom I. Austrija će upravljati u Holsteinu, a Pruska u Schleswigu; Lauenburg pak Austrija odstupa za 2 i pol milijuna talira Pruskoj. Ipak je Bismark i poslije toga tražio razloga sporu izmedju Pruske i Austrije. On se 26. siječnja 1866. potuži u Beču, da austrijski general Gablenz, koji upravlja u Holsteinu, ne priječi agitaciju vojvode Fridrika od Sonderburga. Fridrik je doista velikim uspjehom nastojao, da za sebe predobije narod, u Schleswigu i Holsteinu. Bismark jedva dočeka, što je njegova pritužba bila 7. veljače u Beču posve hladno odbijena. Kralj Vilim odmah sazove bojno vijeće, koje zaključi, da Pruska mora zaći u rat s Austrijom. Za taj rat trebala je Pruska saveznika, a i zgodnijega povoda. Za jedno i drugo pobrinut će se ministar Bismark.

Prusima će u ratu s Austrijom naravni saveznici biti T a l i j a n i, koji čeznu za tim, da Austriji otrgnu Mletačku. Još god. 1859. pridružile se bijahu kraljevini Sardiniji redomice male talijanske države: Parma, Modena i Toskana. Sardiniji pripade i Romagna, sjeverna čest papinske države. Sada je na red došla kraljevina Napulj. Pomoću sardinskoga novca osvoji Garibaldi na proljeće god. 1860. čitavu Siciliju, odakle provali u južnu Italiju. Napuljski kralj Franjo II. uteče u papinsku državu, radi čega navijesti Sardinija rat i papi Piju IX. Posljedica toga rata bijaše, da je sardinski kralj Viktor Emanuel II. osvojio ne samo Napulj, nego i veći dio papinske države. Papi ostade jedino grad Rim sa bližnjim kotarima. Na to sazove Viktor Emanuel „prvi talijanski parlamenat“, koji ga 17. ožujka 1861. prozove „kraljem Italije“. Mjesto Turina postade god. 1865. prijestolnicom Italije grad Firenza. Austrija ne htjede priznati novu kraljevinu Italiju. Isto tako odbije Austrija

ponudu Italije, koja htjede Mletačku kupiti za novac. Bismark je dakle za slučaj rata s Austrijom mogao računati na pomoć Italije. I doista bude već 8. travnja 1866. izmedju Italije i Pruske potpisan savez za navalu i obranu na 3 mjeseca. Bismark je tom prigodom Italiji zajamčio Mletačku.

Odmah sutradan (9. travnja 1866.) predloži Bismark, neka se u Frankfurt sazove njemački parlamenat, koji će temeljito preustrojiti „njemački savez“; zastupnici za taj parlamenat neka se biraju izravnim izborima, a ne da ih delegiraju sabori raznih država njemačkih. Protiv toga prijedloga ustade Austrija, koja ne htjede dopustiti, da se u češkim i nasljednim zemljama obave izravni izbori. Da se Pruskoj osveti, predloži Austrija, neka „njemački savez“ odluči sudbinom Schleswiga i Holsteina. U tu svrhu treba da se izjavi sam narod onih vojvodina, jer će želja naroda služiti kao uputa savezu njemačkomu. No kad je austrijski general Gablenz sazvao staleže u Holsteinu na sabor, proglasi to Pruska povredom ugovora. Pruski general Manteuffel provali 7. lipnja u Holstein tobože u obranu pruskoga suposjeda. Kad je na to Gablenz s austrijskim četama otišao iz Holsteina u Češku, preuze Pruska (10. lipnja) upravu u Holsteinu. Ovaj čin proglasi Austrija povredom bečkoga kongresa od god. 1815., te predloži saveznomu saboru, neka proti Pruskoj digne vojsku. Sabor je 14. lipnja 1866. primio taj prijedlog. Odmah zatim izjavi pruski poslanik Savigny, da njegov kralj smatra „njemački savez“ ukinutim.

Car i kralj Franjo Josip objelodanio je 17. lipnja 1866. proglas, kojim svoje narode poziva u rat na Prusku. Sutradan navijesti Austriji rat Pruska, a 20. lipnja Italija. Od njemačkih država pridruže se Pruskoj samo Oldenburg, Mecklenburg, Braunschweig, neke türinške državice, te slobodni gradovi: Hamburg, Lübeck i Bremen; sve ostale države pristanu uz Austriju. Tako je istodobno nastao velik rat u Austriji, Italiji

i Njemačkoj. Prusku osnovu za čitav taj rat izradio je general Helmut Moltke.

Austrija nije mislila zadržati Mletačku. Zato je u Italiju poslala samo 100.000 vojnika, a glavnu vojsku otpremila u Češku. No u Italiji postade zapovjednikom austrijske vojske daroviti nadvojvoda Albrecht, sin (iz Napoleonovih vremena poznatoga) nadvojvode Karla. Albrecht dobije zadaću, da se brani, a ne da navaljuje. Mora se ipak priznati, da je obranu udesio vrlo vješto. U njegovoj se vojsci nalazilo vrlo mnogo hrabrih naših graničara. Premda je talijanski kralj pošao u rat sa 250.000, nije uspio baš nimalo. Talijani prijedjoše 22. lipnja preko granice, a već 24. lipnja stiže ih poraz kod Kustoce. U toj bici pogibe odnosno dopade rana 16.000 ljudi. Oslabljeni Talijani mogli su rat nastaviti tek iza 10 dana, pa i onda slabom srećom. Nije uspio ni Garibaldi, koji je sa 30.000 talijanskih dobrovoljaca provalio u Tirol. Osobita pak nesreća zadesi Talijane na moru. Po Moltkeovoj osnovi imala je talijanska mornarica osvojiti dalmatinske otoke i primorje. Admiral Persano dodje zbilja pred otok Vis sa 34 ratne ladje (medju ovima 16 oklopnjača), na kojima bijaše 11.000 ljudi i 665 topova. Dva dana (18. i 19. srpnja) pucali su talijanski topovi na utvrde oko Visa. Kanonada je dopirala do Pulja, u kome se nalazila austrijska ratna mornarica, i to: 27 ladja (medju ovima 7 oklopnjača) sa 7.500 ljudi i 526 topova. Našom je mornaricom zapovijedao kontreadmiral Tegetthof, koji se odlikovao god. 1864., pobijedivši Dance kod Helgolanda. Čim je Tegetthof čuo lomljavu topova, zaputi se iz Pulja, pa 20. srpnja osvane pred Visom. Ovdje se zametne pomorska bitka, koja je trajala od 10 i pol sati prije podne do 3 sata poslije podne. Oklopnjača „Ferdinand Max", na kojoj se nalazio Tegetthof, udari na talijansku oklopnjaču „Rè d' Italia" tolikom snagom, da je ova oklopnjača potonula sa 700 ljudi. Potonula je i talijanska ladja „Palestro". Talijanska mornarica uzmakne u Jakin

(Ankonu) ; Tegetthof pak iznese sjajnu pobjedu, te se u Pulj vrati sa svima ladjama svojim, jer je izgubio samo 3 časnika i 32 momka.

Dok je Austrija na jugu sticala lijepe i brze pobjede, na sjeveru ju zadesio potpun poraz. Pruska je na noge digla goleme čete, izvrsno uvježbane i providjene novim puškama (ostragušama), kakve do onda nije imala još nijedna vojska. Već 21. lipnja počnu Prusi iz Saske i Sleske prelaziti preko čeških gora. Austrijska vojska brojila je 238.000 vojnika, a vodio je u Benedek. S našom se vojskom u Češkoj sjedinila saska vojska (32.000 vojnika sa 64 topa) pod vodstvom saskoga princa Alberta. Prvih 5 dana (od 25. do 29. lipnja) došlo je medju raznim pruskim i austrijskim vojnim odjelima do mnogo okršaja u čeških Sudetima i Krkonošama. Svagdje pobijediše Prusi ; samo kod Trutnova prisili ih Gablenz (27. lipnja) na uzmak. U tima bojevima izgubiše Austrijaci i Sasi 32.000 vojnika. Prusku su vojsku vodili : prijestolonasljednik Fridrik Vilim, princ Fridrik Karlo i general Bittenfeld. Oduševljen vijestima o neprestanim pobjedama zaputi se 30. lipnja na bojište i sam pruski kralj Vilim. Kralja su pratili Bismark i Moltke. Medjutim je Benedek 1. srpnja skoro čitavu svoju vojsku skupio na cesti, koja iz Sadove vodi u Kraljičin Gradac. Ovdje je imao 205.000 vojnika i 700 topova. Znao je, da Prusa imade više i da su dosadašnjim pobjedama oduševljeni ; naprotiv je austrijska pješadija potištena, jer — oboružana starim puškama i naučna borbi sa bajunetama — ne može se ni uz najveću hrabrost nadati uspjehu. Zato je Benedek 1. srpnja brzojavio u Beč : „Vruće molim Vaše Veličanstvo, da pod svaku cijenu sklopi mir. Poraz vojske neizbježiv !“ Car mu je ipak javio, da očekuje odlučnu bitku. Sutradan (2. srpnja) preuze kralj Vilim u Jičinu vrhovno zapovjedništvo nad čitavom pruskom vojskom (230.000 vojnika). Prusi navale na Austrijance kod Sadove 3. srpnja u 8 sati u jutro. Bitka je u

ogromnom luku trajala do 5 sati poslije podne, kada počnu Austrijanci uzmicati prema Kraljičinom Gracu. Teško austrijsko konjaništvo štitilo je taj uzmak još 2 sata. Prusi nijesu progonili razbijenu austrijsku vojsku, koja je imala do 30.000 mrtvih i ranjenih. Pobjednici zarobiše na bojištu 12.000 Austrijanaca i Sasa, a zaplijeniše mnogo municije i 187 topova.

Nitko u Evropi nije očekivao, da će Pruska iznijeti toli sjajnu pobjedu. Mnogi su dapače očekivali, da će Prusi biti poraženi. Pravo je Moltke još na bojištu rekao kralju Vilimu: ,,Vaše je Veličanstvo dobilo ne samo bitku, nego i cijelu vojnu!“ Austrija htjede pozvati svoju pobjedonosnu vojsku iz Italije u Beč, kojemu je očito zaprijetila pogibelj od Prusâ. U to ime ponudi naš kralj Viktoru Emanuelu primirje i obeća mu Mletačku na dar. No talijanski kralj ne htjede primiti ni jedno ni drugo bez sporazumka s Pruskom. Znao je naime, da će i onako dobiti Mletačku, ako Pruska do kraja smlati Austriju. Pruska vojska zaposjedne (8. srpnja) Prag, te uze preko Češke i Moravske napredovati prema Beču. Kraljica Jelisava ode sa djecom svojom 9. srpnja u Budim. Kralj se pak obrati proglasom (od 8. srpnja), ,,na vjerne narode kraljevine Ugarske“, moleći ih, neka pohrle pod kraljeve zastave na obranu domovine. No ugarski sabor nije bio na okupu, jer ga je kralj 26. lipnja odgodio na neizvjesno vrijeme; županijske pak skupštine odgovoriše, da ne mogu bez sabora votirati novake. Magjari ne htjedoše dići dobrovoljačke čete, već su mirno gledali, kako se raspada habzburška monarkija. Pod pruskim se dapače orlom protiv Austrije borila magjarska legija, koju je vodio Klapka. A javno se govorilo i pisalo, da će Magjari dići bunu, pa Ugarsku otrgnuti od Austrije.

Prusi dopriješe 20. srpnja na Moravsko polje kod Beča, a caru našemu nema pomoći ni od kuda. Posredovanjem francuskoga cara Napoleona III. sklopi car Franjo Josip 22. srpnja u Mikulovu s kraljem Vilimom primirje. Definitivan mir ugo-

vori 23. kolovoza u Pragu. Austrija dobije natrag češke zemlje, ali morade platiti 20 milijuna talira i pristati na ove uvjete: 1. priznaje, da je „njemački savez“ razriješen; 2. unaprijed pristaje na sve teritorijalne promjene, koje će Pruska provesti u sjevernoj Njemačkoj (sjeverno od rijeke Majne); 3. pristaje na novo uredjenje Njemačke b e z Austrije; 4. predaje Pruskoj svoja prava na vojvodine Schleswig i Holstein; napokon 5. obećaje, da će Mletačku predati Italiji. — Austrija se vjerno držala toga ugovora. Ona odstupi Mletačku caru Napoleonu, koji ju predade kraljevini Italiji uz uvjet: ako se za to izjave Mlečani slobodnim glasovanjem. Kad se taj uvjet 4. listopada ispunio, udje kralj Viktor Emanuel 7. listopada u Mletke. Ipak je kraljevnia Italija mirom u Beču (3. listopada) na račun Mletačke morala preuzeti 65 milijuna forinti državnoga duga i povrh toga platiti 35 milijuna forinti. — U Njemačkoj bijahu saveznici austrijski 8. kolovoza pokoreni, te je sada ondje Pruska grabila po volji. Uz vojvodine Schleswig i Holstein budu s Pruskom sjedinjeni: kraljevina Hannover, kneževina Hessen-Kassel, vojvodina Nassau i slobodni grad Frankfurt na Majni. Njemačke države na sjeveru od rijeke Majne sklope „savez sjevero-njemački“ pod vodstvom Pruske. Južne pak države (Bavarska, Würtemberg, Baden i Hessen-Darmstadt) sklopiše s Pruskom savez za obranu i navalu; u slučaju rata preuzet će Pruska vrhovno vodstvo čitave njemačke vojske.

30. Dualizam.

Da je Austrija pobijedila Prusku, ostala bi i nadalje članom „saveza njemačkoga“. No jer je Austrija bila upravo bačena iz Njemačke, morala se osloniti na vlastite narode svoje. Sada više nema ni govora o tom, da bi se Austrija mogla urediti kao centralistična država. Iza bitke kod Solferina odzvonilo je apsolutizmu, a iza poraza kod Sadove (odnosno Kraljičinoga Graca)

nestade u Austriji centralizma. Slaveni i Magjari radovahu se, što je Austrija došla izvan okvira Njemačke. Ovim je naime časom za njih prestala pogibelj od centralizacije i germanizacije. Od sada se u Austriji može govoriti samo o dualizmu i o federalizmu. Za koji će se oblik vladavine odlučiti austrijski državnici?

Mjeseca rujna i listopada 1866. slavila se po Hrvatskoj tristogodišnjica junačke smrti Nikole Z r i n j s k o g a. Rodoljubni gradovi hrvatski daju najljepšim svojim trgovima ime „Zrinjski". U Zagreb dolaze braća Slovenci pod vodstvom Janeza Bleiweisa, pa sklapaju bratimstvo s narodom hrvatskim. Dolaze i patnici Slovaci, koji i kod kuće — u Sv. Martinu Turčanskom — slave uspomenu Nikole Zrinjskoga. Ipak je uspomenu junaka sigetskoga najljepše proslavio biskup Strosmajer. On je naime tom prigodom (21. listopada 1866.) poklonio 50.000 forinti za osnutak s v e u č i l i š t a u Zagrebu. Krasan primjer biskupov prihvate i drugi rodoljubi, te je do konca godine 1866. bilo sabrano preko 180.000 forinti.[1]

Od 17. ožujka nije bilo na okupu sabora hrvatskoga. Sastao se istom 19. studenoga na temelju kr. poziva od 21. listopada 1866. U tome otpisu požuruje kralj rješenje državopravnih pitanja. Zato odmah u drugoj sjednici (21. studenoga) pročita Ivan Perkovac izvještaj o rezultatu hrvatske regnikolarne deputacije. Sabor izabere poseban odbor, koji će izvještaj proučit i pred sabor izaći s konkretnim prijedlogom. To je odbor učinio 12. prosinca 1866., donijevši pred sabor 3 prijedloga. Prvi prijedlog glasi: „Neka visoki sabor izvoli izjaviti, da mu 42. članak od god. 1860. sveudilj o s t a j e nepromjenljivim temeljem i ravnalom u pitanju o državopravnom odnošaju trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj". Pošto je Hrvatska do god. 1848. bila u zajedničkom saboru

[1] Spomenica na otvorenje sveučilišta, str. 187.

zastupana „kolektivno“, a takvo zastupanje isključuju ugarski zakoni od god. 1848., koji u Hrvatskoj nijesu proglašeni, — predlaže odbor, neka sabor zaključi, da „trojedna kraljevina nema ni prava ni dužnosti, — a ni zakonitog načina, — da stupi u sabor kraljevine Ugarske“. Treći se prijedlog tiče odnošaja Hrvatske prema Austriji. Ugarski je sabor još 12. veljače 1866. odlučio, da će bez obzira na Hrvatsku raspravljati o skupnim poslovima cijele monarkije. Zato je izabrao poseban odbor, koji će ustanoviti zajedničke poslove s Austrijom i predložiti, kako treba o njima raspravljati. Prema tomu nije više ni Hrvatska vezana, da o skupnim poslovima raspravlja u zajednici s Ugarskom. Odbor dakle predlaže, neka hrvatski sabor samostalno s kraljem svojim riješi odnošaj prema Austriji. Podjedno je odbor donio i osnovu adrese, koja će se u tome predmetu poslati kralju.

Čitav je sabor hrvatski osjećao, da se Hrvatska nalazi na raskršću. Treba naime da se sporazumi ili s Austrijom, ili s Ugarskom, jer bi ubitačno bilo daljnje oklijevanje. S Ugarskom nije moguć takav sporazum, po kojem bi Hrvatska ostala ravnopravna saveznica Ugarske. To se jasno vidjelo prigodom rasprava regnikolarnih deputacija. Naprotiv nastadoše u Austriji takve prilike, koje isključuju, da bi se Hrvatska utopila u njemačkom moru, kakav je strah morio Hrvate god. 1861. Složi li se Hrvatska s Austrijom, naći će ondje Slovence, Čehe, Poljake i Rusine, dakle naravne saveznike u borbi s oslabljenim Nijemcima. Zato se većina sabora hrvatskoga nakon potanke rasprave odlučila, da će napustiti Ugarsku, te samostalno pokušati nagodbu s Austrijom. Od 130 zastupnika glasovalo je 18. prosinca 1866. njih 86 za prijedlog, da trojedna kraljevina ne stupa u sabor ugarski. Protiv prijedloga glasovahu 44 zastupnika (t. j. svi unioniste), dočim se 4 zastupnika (Starčević, Akurti, Polit i Vukašinović) ustegnuše od glasovanja.

Sutradan (19. prosinca) bude primljena a d r e s a, koja u izvatku glasi ovako :[1] „Netom minuli kobni dogodjaji, — koji su prekinuli i naše, trojednoj kraljevini toli nužno zakonarsko djelovanje, — silno su potresli svomkolikom državom, koja u Vašem Veličanstvu smjerno počituje zajedničkoga vladaoca svoga. Medjunarodnim odnošajima, koji nastadoše iza ovoga potresa, razvezane su ravno one sveze, radi kojih su interesi veće strane naroda monarkije austrijske bili više od dva vijeka podčinjeni t u d j i m ciljevima. Ali će i Vaše Veličanstvo naći, kao što i mi nalazimo, utjehe i pouzdanja u tome, da će monarkija — povraćena sama sebi — uspješnije odoljeti štetnim posljedicama, što ih je na nju navalila kriva izvanjska politika . . . Upravo nezgode, koje žali svomu vladaocu vjerna trojedna kraljevina, opetovano su pokazale slabost podloga, na kojima je postavljeno dosadanje jedinstvo . . . U prepokornoj svojoj adresi, što smo ju na podnožje uzmožnoga prijestolja Vašega Velič. podnijeli iz sjednice, držane dne 10. ožujka t. g., kao odgovor na previšnji otpis od 27. veljače 1866. — nijesmo zatajili gorkih čuvstava, koja su naše srce obuzela, kad smo razabrai razloge, s kojih je odbijena naša molba za ukinuće vojne Krajine i za združenje Dalmacije. Kad bi ovaj — svomu kralju vjerno odani — sabor slušao samo ova gorka čuvstva rasceviljenoga srca, ne bi se upustio u raspravljanja državopravnih pitanja prije, nego li se trojednoj kraljevini povrati državna cjelokupnost . . . U g a r s k i s a b o r n e d r ž i z a s h o d n o, d a s a s a b o r o m t r o j e d n e k r a l j e v i n e s t u p i u d o g o v o r g l e d e o n i h o d n o š a j a, k o j i s u z a j e d n i č k i j e d n o j i d r u g o j k r a l j e v i n i. Stoga je i za ovaj — Vašemu Veličanstvu vjerni — sabor prestao razlog shodnosti, što ga je on naglasio u svojoj prepokornoj adresi od 10. veljače 1866. Vodjeni pak živom željom, da od nas ne bude nikakve zapreke toli žudjenomu

[1] **Šulek: „Naše Pravice“, str. 486.—496.**

po Vašem Veličanstvu uredjenju države, odlučismo samostalno stupiti u dogovor s Vašim Veličanstvom, našim premilostivim kraljem, glede odnošaja ovih kraljevina prema ukupnoj monarkiji . . . Po primjeru naših otaca od god. 1527. i 1712. voljna je trojedna kraljevina, da s Vašim Veličanstvom samostalno i neposredno stupi u dogovor radi uredjenja nutarnjih neustanovljenih odnošaja. Na to je ovaj — Vašemu Velič. vjerni — sabor ponukan, ako nije voljan podnositi, da bude državopravno pitanje za trojednu kraljevinu riješeno bez njezina glasa i na štetu njezinu, već i obzirom na odluku ugarskoga sabora, koji je odlučio, da će bez upliva trojedne kraljevine raspraviti državopravno pitanje prema ukupnoj monarkiji. Trojedna naime kraljevina kao takova po ugarskim — za nju i onako neobveznim — zakonima od god. 1848., nema načina, a uslijed dogodjaja od god. 1848. i po članku 42. od god. 1861. nema ni dužnosti, da stupi u zakonarsko zajedinstvo s kraljevinom Ugarskom . . . . Odatle, što mi posvećenu osobu u Vašem Veličanstvu počitujemo kao zajedničkoga vladaoca s ostalim kraljevinama i zemljama, potječe po našem uvjerenju dužnost trojedne kraljevine, da s ostalim kraljevinama i zemljama prinosi trošak za uzdržavanje dvora zajedničkoga nam vladaoca. Isto tako uvidjamo shodnost, da se proračun dvora vladaočeva ustanovljuje zajednički s ostalim kraljevinama i zemljama. I zajednička obrana iziskuje po našem uvjerenju shodno upravljanje vanjskih posala i zajedničku vojsku . . . Troškovi vojske i rata tiču se ravnim načinom trojedne kraljevine kao i ostalih kraljevina i zemalja ukupne monarkije. Stoga su i financijalni poslovi u toliko zajednički, u koliko se trošak gore spomenutih posala ravnim načinom tiče svih kraljevina i zemalja. No odatle ne slijedi, da bi se o isplaćivanju i utjerivanju onoga dijela rečenoga troška, koji bude ustanovljen za trojednu kraljevinu, zatim o njegovu predavanju u zajed-

ničku središnju blagajnu, moralo ili moglo odredjivati izvan sabora trojedne kraljevine. Isto tako nam je priznati, da se svih kraljevina i zemalja ukupne monarkije tiču razmjeri vanjske trgovine. Zato držimo za shodno, da se zajednički ustanovljuju načela, na kojima se osnivaju carine i monopoli. Obzirom pak na obrtništvo scijenimo, da bi se i neizravni danci — u koliko zasižu u obrtničko proizvadjanje — imali osnovati na istim zajednički osnovanim načelima. Iz toga dakako slijedi shodnost zajedničkoga zakonarstva i uprave za sve ove poslove u spomenutoj mjeri, kao što i zakonarstvo o kovanom novcu i državnoj vjeresiji. No mi ne bi nikako mogli pristati u (takav) zajednički organ za obavljanje ovih najviših državnih zadataka, koj ne bi bio dogovoren medju svima kraljevinama i zemljama po zakonitim zastupstvima njihovim ili koji bi bio jednostrano ustrojen bez privole trojedne kraljevine . . . Carski patenat od 26. veljače 1861. (o carevinskom vijeću) ne držimo za shodan prijedlog te ga sa svim počitanjem otklanjamo . . . Neka nam Vaše Velič. dozvoli, da isto onako odvažno — kao što smo nastupili put nagodbe — očitujemo nepromjenljivu svoju odluku : da nam nije moguće i da se ne ćemo upuštat u sastavljanje zakonske osnove o uredjenju državopravnih odnošaja prema ukupnoj monarkiji na temelju načela, izraženih u ovoj adresi, dok trojednoj kraljevini ne bude povraćena zemljišna i državna cjelokupnost, pa dok ova cjelokupnost i odgovorna vladavina ne postane za trojednu kraljevinu istinom. Mi bi morali zatajiti svoje uvjerenje, kad ne bi Vašemu Veličanstvu dužnom skrenošću očitovali, da se trojedna kraljevina ovakvome savjetu ne nada od sadašnje neodgovorne dikasterijalne vlade (t. j. od hrvatske dvorske kancelarije) . . . U tome smjeru neka nam Vaše Veličanstvo dopusti opetovanu prepokornu molbu za povratak zemljišne i državne cjelokupnosti : dokinućem hrvatsko-

slavonske vojne Krajine, združenjem Dalmacije po ustavnom sporazumku kao i sjedinjenjem kvarnerskih otoka Krka, Cresa, i Lošinja. Neka nam blagostivo dozvoli i molbu za ustrojstvo i izvedenje odgovornosti vlade za trojednu kraljevinu".

Sabor izabere deputaciju, koja će pod vodstvom biskupa Strosmajera odnijeti adresu kralju u Beč. Hrvati budu primljeni u audienciju 23 prosinca 1866. Strosmajer je na hrvatskom jeziku pozdravio kralja, te mu preporučio adresu hrvatskoga sabora, koji ne će, da se „odlučuje o nama, a bez nas". Ipak se već žalibože tako odlučilo. Nijemci se naime bojahu da će u Austriji pobijediti federalizam. No oni ne htjedoše, da austrijski Slaveni dobiju jednaka prava s Nijemcima. Zato počnu već 16. rujna 1866. zahtijevati, neka se monarkija uredi dualistički. Nijemci će dakle vlast podijeliti s Magjarima, kad već (bez „saveza njemačkoga") ne mogu u cijeloj monarkiji vladati sami. Ugarskoj će na milost i nemilost izručiti Hrvatsku, Slavoniju i Erdelj, dočim će ostale kraljevine i zemlje ostat Austriji. Za ovu se politiku zagrijao grof Fridrik Beust, bivši ministar predsjednik u Saskoj. Beust postade 30. listopada 1866. austrijski ministar vanjskih posala. I premda bijaše ljuti protivnik Bismarka i Pruske, ipak je radio onako, kako je Austriji još god. 1862. predlagao Bismark. Beust naime zatraži dodir sa Deakom, koji bijaše pravi vodja naroda magjarskoga.

Izmedju Beusta i Deaka posredovao je grof Julije Andraši. Uspjeh nije izostao! Kad je 19. studenoga 1866. ugarski sabor nastavio svoja vijećanja, pročitao se kr. otpis od 17. studenoga. U tome otpisu obećaje kralj, da će Ugarskoj dati odgovorno ministarstvo i uspostaviti stari ustav uz uvjet, da se promijene zakoni od god. 1848. Zajedničkim poslovima za čitavu monarkiju označuje kralj: vojsku, carine monopole, neizravne poreze i državni dug. — Kra-

ljevu je ponudu odbio Koloman Tisa, vodja magjarskih radikalaca. On zatraži, neka kralj prije svakoga dogovaranja potvrdi zakone, što ih je ugarski sabor stvorio god. 1848. No većina sabora na Deakov prijedlog 15. prosinca zaključi, da će kraljev pr jedlog uzeti u pretres, čim se Ugarskoj vrati stari ustav njezin. Sada je dakle trebalo u Beču definitivno odlučiti, hoće li se u monarkiji uvesti federalizam ili dualizam. Ministar predsjednik Belkredi izrazio se za federalizam, te se isprvice činilo, da je za svoju osnovu predobio i vladara. Ipak je već 3. veljače 1867. pretegnuo Beust. Belkredi dade ostavku, a Beust postade 7. ve jače ministrom predsjednikom. Istoga dana dodje u Beč stari Deak. Donio je osnovu o uredjenju zajedničkih posala ukupne monarkije, kako ju je izradio u tu svrhu izabrani odbor sabora ugarskoga. Kralj je saboru odgovorio svojim otpisom od 17. veljače 1867. Magjari dobiše gotovo sve, što su tražili. Kralj im naime uspostavlja starodavni ustav, daje im odgovorno ministarstvo, a grofa Andrašija imenuje ugarskim min strom predsjednikom. Andraši sastavi 20. veljače ministarstvo od samih Magjara. Ugarski je sabor triumfirao, te rado priznade odreknuće kralja Ferdinanda i nastup Franje Josipa I. Zakoni od god. 1848. budu promijenjeni, a ministarstvu za god. 1867. votirani porezi i 48.000 novaka.

31. *Postanak hrvatsko-ugarske nagodbe.*

Kad je već odnošaj izmedju Ugarske i Austrije bio gotovo riješen, počne ugarski sabor vijećati o izvještaju, što ga je podnijela ugarska regnikolarna deputacija. Deak je nekada (18. svibnja 1861.) izjavio[1]: „Ja mislim da ćemo se s Hrvatskom moći na novo sporazumjeti ; a dotle ostavimo za nju bijeli listu našem ustavu". No onda je Ugarska trebala Hrvatsku

[1] Cepelić-Pavić: „Strossmayer", str. 477.

u borbi s Austrijom. Sada, — kad se Ugarska pogodila s Austrijom — ne treba joj više pomoći hrvatske. Zato Magjari postadoše prema nama agresivni. Za Hrvatsku se zauzeo jedan jedini zastupnik na saboru ugarskom. To bijaše plemeniti dr. Svetozar Miletić, vodja naroda srpskoga u Ugarskoj. Miletić je dokazivao, da izmedju Hrvatske i Ugarske postoji samo personalna unija; zato treba da Hrvatska ostane ravnopravna Ugarskoj. Branio je i pravo Hrvatske na Rijeku. No sve uzalud! Ugarski je sabor 8. travnja 1867. stvorio ovaj zaključak:

„Pošto je temeljno državopravno načelo, da kraljevine Hrvatska, Dalmacija i Slavonija pripadaju ugarskoj kruni, priznato i od sabora spomenutih zemalja, smatra to ugarski sabor kao zajedničku nagodu. U slijedstvu ovih zajedničkih pripoznatih temeljnih načela nužno je, da se ugarski kralj, koji je podjedno kraljem Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, kruni jednom te istom krunom, u jedno te isto vrijeme i jednim te istim krunidbenim činom na jedanput i zajedno za kralja svihkolikih kraljevina; da krunidbena zavjernica bude jedna te ista, pa da se u njoj potpunoma osiguraju i zajamče ne samo zajednički ustav svih zemalja krune ugarske, već i zakonita prava tako kraljevine Ugarske, kao što i kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ovu krunidbenu diplomu ne smiju sastaviti razlučena zastupstva pojedinih zemalja osebnim vijećanjem i osebnim dogovorom, nego zajednički saboru pogledu svih zemalja. Prihvaćena i po Njegovu Veličanstvu potpisana diploma ima se u osebnom izvornom primjerku izdati i za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Nadalje treba da se spomenute zemlje u svima onim slučajevima, u kojima se zemlje ugarske krune imadu zajednički zastupati naprama drugim (zemljama), nalaze u tome zajedinstvu. Kada se dakle zajednički poslovi — izmedju zemalja ugarske krune s jedne, a izmedju ostalih kraljevina i zemalja Njegova Veličanstva sa druge strane —

budu imali raspravljati po zajedničkim delegacijama, treba da ove (t. j. hrvatske) zemlje budu zastupane u delegaciji zemalja ugarske krune; mogu pak one svoje zastupnike, koji će u delegacijama isto tako kao i odaslanici ugarskoga sabora imati osobno pravo glasovanja, — u razmjernom broju, koji se ima ustanoviti, — birati ili zajednički s ugarskim saborom ili posebice sa svoje strane. Da dakle glavno načelo, koje se od obiju strana imade smatrati kao prigrljeno, — naime zajedinstvo zemalja ugarske krune, — uzmogne faktično čim prije stupiti u život: ugarski sabor — ponukan čuvstvom bratimske sloge — ovime poziva sabor kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, neka povodom naskoro predstojeće krunidbe sa svoje strane odašalje na ugarski sabor u razmjernom broju i po svomu razboru izabrane poslanike, koji će biti vlasni, da spomenute zemlje zastupaju 1. kod krunidbe, 2. kod sastavljanja krunidbene zavjernice, koja se imade zajednički uglaviti s ugarskim saborom, a tako i 3. kod konačnog izradka onih zakona, koji su potrebni u pogledu načina, kako da se raspravljaju postojeći zajednički poslovi izmedju zemalja krune ugarske te ostalih kraljevina i zemalja Njegova Veličanstva. Da ukloni sve bojazni, koje bi možda mogle nastati, izjavljuje ovime ugarski sabor, da sve ako hrvatski sabor i poprimi poziv ugarskoga sabora, ovaj ne će otuda izvoditi nikakovih konsekvencija proti Hrvatskoj; ujedno i unaprijed očituje, da ugarski sabor, — premda onu veoma prostranu autonomiju, koju hrvatska deputacija zahtijeva za zemlje po njoj zastupane, ne nalazi niti po spomenute zemlje niti po zajedničku krunu tako spasonosnu, kako je to tvrdila ona deputacija, — ipak obzirom na potrebnu bratimsku slogu imade volju, da na istu pristane u praktično što moguće širem opsegu. Napokon se ugarski sabor u pogledu poteškoća, koje se navode o teritoriju, drži nazora, što ih je u tome obziru njegova deputacija razvila u pogledu prava zemlje (dakle da

Rijeka i Medjumurje pripadaju Ugarskoj, a ne Hrvatskoj). Ako sadašnji sabor Hrvatske, Slavonije i Dalmacije primi bratimski poziv, pa time faktično u život stupi ono državopravno načelo, koje zajednički priznajemo: zajedinstvo zemalja ugarske krune, — onda se može pouzdano nadati, da će se zajedničkim sporazumkom i umirenjem urediti sve potankosti još neporavnanih odnošaja medju Ugarskom te Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Ugarski će sabor sa svoje strane sada kao i dalje tečajem dogovora biti pripravan, da Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji svagda dade sva ona jamstva, koja po pravu i pravici mogu zahtijevati pogledom na svoje historijske i narodne zahtjeve“.[1]

Hrvatski sabor nije bio na okupu od 9. siječnja 1867. Tada ga je naime kralj odgodio svojim otpisom od 4. siječnja s motivacijom,[2] da „mora konačnu odluku“ o hrvatskoj adresi „priuzdržati do onoga vremena, dok mu ne bude podnešen uspjeh rasprave s Ugarskom“. Otpisom od 11. travnja 1867. pozove kralj hrvatski sabor, neka 1. svibnja nastavi prekinuto zasjedanje. U otpisu veli kralj[3]: „Buduć da su rasprave s vjernom Nam i vazda milom kraljevinom Ugarskom dospjele do žudjena od nas cilja, premilostivo odlučismo: odgovoriti Vam na preponiznu Vašu adresu i priopćiti Vam premilostivu Našu volju kraljevskim otpisom, koji ćemo upraviti na vjernosti Vaše“. I doista je kralj svojim otpisom od 23. travnja dostavio hrvatskomu saboru zaključak ugarskoga sabora od 8. travnja; podjedno je odgovorio i na adresu sabora hrvatskoga. Evo glavnih stavaka iz kr. otpisa: „Pragmatička sankcija ne zajamčuje samo nerazdijelivost svih kraljevina i zemalja, združenih pod žezlom Našim, već napose što krepčije naglašuje cjelovitost

[1] Šulek: „Naše Pravice“, str. CVI.—CVII.

[2] Ibidem, str. C.

[3] Ibidem, str. CI.

u g a r s k e k r u n e i zajedinost svih zemalja njezinih. No ne možemo da ne izjavimo, kako se želje, otkrite u prepokornoj Vašoj adresi od 19. prosinca 1866., ne dadu dovesti u sklad sa duhom pragmatičke sankcije, dapače da iste ove želje stoje u protuslovlju sa 42. člankom od godine 1861., koji smo uslijed Vaše molbe priopćili saboru ugarskomu. . . . Gorljiva je Naša želja i odlučna volja Naša, da odmah uklonimo sve zapreke, koje do sada bijahu na putu zavedenju zakonitoga stanja i Našemu — svestrano žudjenomu — k r u n i s a n j u. Uzdajući se u Vašu svedjer Nam zasvjedočenu vjernu privrženost, ovime Vas očinski pozivamo : 1. da se pobrinete, da Hrvatska i Slavonija bude kod predstojeće krunidbe zastupana na u g a r s k o m u s a b o r u ; 2. da i od svoje strane zakonitim načinom p r i s t u p i t e z a k l j u č k u, uglavljenomu s rečenim saborom o d r ž a v o p r a v n o m p o l o ž a j u z e m a l j a u g a r s k e M o j e k r u n e u pog'edu zajedničkih posala i raspravljanja njihova i 3. da time obostranim sporazumkom otvorite put temeljitomu izravnanju svihkolikih razmirica, koje još postoje . . . Pošto će u ostalom ugarski sabor naskoro započeti sastavljanje inauguralne diplome, moramo Vas premilostivo pozvati, da vlastita svoja dotična vijećanja tako pospješite, da Vaši poslanici, koje ćete odaslati, prispiju u Peštu najdulje do 15. svibnja, da uzmognu učestvovati kod odnosnih radnja“.[1]

Sabor hrvatski sastao se 1. svibnja 1867. Odmah sutradan izabere odbor od 9 lica za izradbu odgovora na kr. otpise od 11. i 23. travnja. Ovaj odbor predloži 9. svibnja, da se kralju odgovori adresom, koju je sastavio Ivan Mažuranić. Videći domovinu u pogibelji zbog dualizma, vrate se samostalci u narodnu stranku, koja tako dobije u saboru sigurnu većinu. Svi su rodoljubi ljuto zamjerali hrvatskoj dvorskoj kancelariji, što vodi protunarodnu politiku. Kancelar je kriv. što se u kr.

[1] Šulek : „Naše Pravice“, str. CI 1.—CIV

otpisu od 23. travnja ne spominje, da vojna Krajina pripada Hrvatskoj i da će se Dalmacija pridružiti Hrvatskoj, kako se dotada naglašivalo u svima kr. otpisima. Uz to je na prijedlog hrvatske dvorske kancelarije Magjar Eduard pl. Čeh imenovan kr. povjerenikom za grad Rijeku i županiju riječku, da tobože uguši nemire, što ih na Rijeci i u hrvatskom Primorju izazivahu talijanaši. Hrvati bijahu uvjereni, da je to priprava, kako će se Rijeka (poput Medjumurja god. 1861.) otrgnuti od Hrvatske i pripojiti Ugarskoj. Zato se adresa oštro obara na hrvatsku dvorsku kancelariju, koja se usudjuje tako postupati samo zato, što za svoje čine nije odgovorna saboru hrvatskomu. „Dogodjaji, koji se od 6. travnja t. g. zbivaju u gradu Rijeci s kotarom i u ostalom Primorju hrvatskom, uvjeravaju nas dapače i o tomu, da muževi, kojima je Vaše Velič. povjerilo kormilo vlade za trojednu kraljevinu, pod štitom neodgovornosti zastupaju kod prijestolja Vašega Veličanstva interese, protivne trojednoj kraljevini dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj, te služeći se ugledom državne vlasti i sredstvima ukupne države, čine takve izvanredne naredbe, koje smjeraju na to, da se zemljište trojedne kraljevine osvoji za kraljevinu Ugarsku proti očitomu pravu i proti izrazitoj volji Vašega Veličanstva. Dužnost vlastitoga uzdržanja i glasno očitovana volja naroda, po nama zastupanoga, neodoljivo nas sile, da Vašemu Veličanstvu izjavimo, kako nam nije moguće s ugarskim saborom stupiti ni u kakav dogovor niti u ovu svrhu birati odbor, dok u gradu Rijeci s kotarom — isto tako i u gradu Bakru s kotarom, te u županiji riječkoj — ne bude uspostavljeno zakonito stanje, kako je postojalo do 1. travnja 1867. Mi se dakle ne možemo upuštati ni u kakav dogovor s ugarskim saborom sve dotle, dok se ne uklone izvanredne naredbe za gradove Rijeku i Bakar i njihove kotare, te dok se ovi ne podčine redovitim oblastima trojedne kraljevine“.[1]

[1] Šulek: „Naše Pravice“, str. CXVIII. i CXIX.

Na poziv, da Hrvatska udje u ugarski sabor, odgovara hrvatski sabor u adresi na kralja ovako: „Vrućom željom potaknut očituje se pokorno potpisani sabor pripravnim, da i sada izabere odbor, koji će trojednu kraljevinu zastupati kod krunidbenoga čina, čim budu uklonjene zapreke, koje stoje na putu. No pošto bez naše krivnje nije do sada pošlo za rukom urediti državopravni odnošaj medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom, ne možemo bez goleme pogibelji za prava trojedne kraljevine pristati na to, da naš odbor stupi u sabor ugarski. Stoga smo izaslanomu odboru podijelili neprestupni naputak, da se stavi u dogovor s onim odborom sabora kraljevine Ugarske, kojemu je povjerena izradba krunidbene diplome, pa da kod ove izradbe sudjeluje po naputku, koji se odnosi na osiguranje državnoga prava trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“.[1]

Prelazeći na zaključak ugarskoga sabora od 8. travnja 1867., veli adresa, da se on „ne obazire pravedno na članak 42. od god. 1861., koji je odobren i po Vašem Veličanstvu. Ovaj dapače zaključak, kada grad Rijeku s kotarom prisvaja neposredno kraljevini Ugarskoj, očevidno vrijedja državno pravo trojedne kraljevine na teritorium njezin. Pr - govarajući pak autonomiji trojedne kraljevine, koja je medju njezinim saborom i zakonitim vladaocem utvrdjena kao minimum samostalnosti njezine, zasiže isti zaključak preko nadležnosti sabora ugarskoga u posebno državno pravo trojedne kraljevine. Zato smo naputili svoje odaslanike, da od sabora ugarskoga zahtijevaju njegovo bezuslovno i bezprigovorno priznanje onoga realnoga teritorija i one autonomije, koja je člankom 42. od god. 1861. i previšnjim kr. otpisom od 8. studenoga 1861. utvrdjena kao posebno državno pravo trojedne kraljevine. Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija podložila se ugarskomu kralju, ali se nikada nije podložila kra-

[1] Naše Pravice, str. CXIII. i CXIV.

ljevini ugarskoj! Zaključkom pak svojim postavio se sabor kraljevine ugarske na stanovište gospodara i skrbnika naprama trojednoj kraljevini. Kao zastupnici naroda, koji je u najodlučnijim dobama (god. 1102., 1527. i 1712.) državnoga života svoga sam odlučivao sudbinu svoju, moramo mi svom krepkoćom pravnoga uvjerenja svoga ugarskomu saboru zanijekati i pravo, — a pogledom na različite naše odnošaje: i sposobnost, — da presudjuje o potrebama njegovim. Ako sabor ugarski za dokaz pomirljivosti svoje prizna ovakvo pravo trojedne kraljevine, i ako ga zajamči svojim zaključkom, — napućeni su odaslanici naši, da sa spomenutim jednakim odborom sudjeluju kod izradjivanja krunidbene diplome, pa da nepopusno nastoje o tomu, da se ovo jamstvo za zakonito osiguranje državnoga prava trojedne kraljevine uvrsti u tu diplomu".[1]

Hrvatski je sabor javio kralju i svoje mnijenje o hrvatskoj krunidbenoj zavjernici. O tom se adresa izrazuje ovako: „Članak 42. od god. 1861. ne priznaje iz prošlosti ine sveze s kraljevinom Ugarskom osim zajedništva krune i krunidbe zajedničkoga nam vladaoca, uz jamstvo posebne krunidbene diplome za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Ova diploma ne bi bila posebna, kad bi njezin sadržaj — u koliko se odnosi na posebna prava trojedne kraljevine — posrednim ili neposrednim načinom opredjeljivalo ma koje zakonodavno tijelo izvan sabora trojedne kraljevine. Ovo — trojednoj kraljevini priuzdržano — jamstvo posebnoga ugovaranja krunidbene diplome, u koliko se njom ima osigurati posebno državno pravo trojedne kraljevine, ne protivi se ni cjelovitosti krune ugarske ni postojećemu zajedinstvu; dapače trojedna kraljevina izvodi ovo pravo za se kao kraljevina krune ugarske iz samoga postojećega zajedinstva krune. Pragmatička sankcija, govoreć o kraljevinama i zemljama

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. CXIV. i CXV.

jedinstvene krune ugarske, priznaje njihovu državopravnu osebnost. I zaključak sabora ugarskoga izrazito veli, da se krunidbenom diplomom ima zajamčiti ne samo zajednički ustav zemalja krune ugarske, već i zakonita prava tako kraljevine Ugarske, kao i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Trojedna kraljevina ne bi našla umirenja za sigurnost posebnih prava svojih, kad bi ona kao manjina ugarskoga sabora tek neodlučno utjecala u sastavljanje krunidbene diplome, u koliko se njezin sadržaj ima protezati na osiguranje posebnih prava njezinih".[1]

Pogledom na autonomiju, koju želi Hrvatska zadržati, ako dodje do sporazumka s Ugarskom, kazuje adresa ovo : „Mi crpimo tvrdo uvjerenje, da će Vaše Velič. autonomiji trojedne kraljevine . . . pružiti svaku zaštitu, koja se dade složiti s interesima cjelokupne monarkije. Ova nam nada — ovo stalno uvjerenje naše — raste, videć, da i Vaše Velič. nalazi u pragmatičkoj sankciji tvrdo jamstvo za interese cjelokupnosti monarkije. I mi smo svagda ovaj zakon držali za najvažniji temelj, koji jednakom snagom zajamčuje ne samo nerazdjelivost svih kraljevina i zemalja, združenih pod žezlom Vašega Veličanstva, napose i cjelovitost ugarske krune i zajedinost svih zemalja njezinih, — nego smo ga držali, pa i sada ga držimo, za temelj, koji istom snagom ima zajamčiti cjelovitost i nerazdjelivost svakoj kraljevini i zemlji, koja živi pod žezlom Vašega Veličanstva, te svakoj ovoj kraljevini i zemlji zajamčiti onu mjeru samostalnosti, koja odgovara potrebama narodnoga razvoja njezinog. U tome nas uvjerenju utvrdjuje dosadašnji uspjeh rasprave s kraljevinom Ugarskom. Državopravni položaj kraljevine Ugarske, kako ga je vlada Vašega Veličanstva uglavila s ugarskim saborom, pokazuje nam one poslove, koji se svakako imadu smatrati za zajedničke svima kraljevinama i zemljama, — skupljenim pod žezlom

[1] Ibidem, str. CXII. i CXIII.

Vašega Veličanstva u državno jedinstvo monarkije, — da jedinstvo ostane neokrnjeno. A uglavljeni način njihova raspravljanja pokazuje ona jamstva nerazdjelivoga zajedinstva, koja su po mnijenju vlade Vašega Velič. moguća uz potrebnu samostalnost pojedinih kraljevina i zemalja. Iz pragmatičke sankcije ne dade se medju pojedinim kraljevinama i zemljama ugarske krune izvesti uže zajedinstvo, nego li je ono, koje ima po istom temeljnom zakonu (t. j. po pragm. sankciji) biti medju zemljama krune ugarske s jedne strane, a medju ostalim kraljevinama i zemljama — žezlu Vašega Veličanstva podloženim — sa druge strane".[1] Prema tomu traži hrvatski sabor za Hrvatsku isti opseg autonomije, kakav je god. 1867. dobila Ugarska.

Adresa zahtijeva, neka se u „krunidbenu diplomu uvrsti zaporka : da se zakoni ugarskoga sabora od god. 1848. ne mogu na trojednu kraljevinu protegnuti ni poslije dovršene krunidbe". Ovaj zahtjev motivira hrvatski sabor ovako : „Krunidbom se na svečani način zajamčuju ne samo vladalačka prava, nego i p r a v a n a r o d a, te p r a v a k r a l j e v i n a i zemalja, spojenih istom krunom. Zakoni, što ih je god. 1848. stvorio ugarski sabor, imaju ustanova tako protivnih svemu narodnomu i državnomu biću trojedne kraljevine, da bi mi u krunidbenom činu, izvedenom bez ovoga priuzdržaja, nazrijeli u trojednoj kraljevini zavedenje stanja, kojega narod, po nama zastupan, nikada nije priznavao zakonitim ; nazrijeli bismo zametak novomu nesporazumljenju, novomu trvenju, te novoj borbi medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom. Ovo je protivno očinskim namjerama, izraženim po Vašemu Velič. u premilostivnom kr. otpisu od 23. travnja t. g., jer je protivno temeljitom izravnanju postojećih razmirica, te jer je protivno medjusobnomu sporazumku medju jednom i drugom kraljevinom. Stoga se nadamo, da Vaše Veličanstvo — a ni sabor ugarski — ne će nikakove tegobe, nikakove zapreke

[1] **Šulek : „Naše Pravice", str. CX. i CXI.**

žudjenoj krunidbi naći u tome, što smo svoje zastupnike naputili, neka ovaj priuzdržaj uvrste u krunidbenu diplomu".[1]

Dakako da je sabor i u toj adresi — kao što u svakoj prijašnjoj — zahtijevao, neka se Hrvatskoj pripoje K r a j i n a i D a l m a c i j a. Adresa opširno razlaže pravo Hrvatske na Krajinu i Dalmaciju, pa onda zaključuje ovako: „Zato smo svoje poslanike naputili, neka u krunidbenu diplomu uvrste zakonito jamstvo, da se hrvatsko-slavonska Krajina, kao isključivo vojnička uredba smatra ukinutom, pa da se s materom zemljom sjedinjuje u zakonarstvu, u sudstvu, te u političkoj, nastavnoj i vjerozakonskoj upravi. Glede Dalmacije pak napućeni su naši poslanici, da u krunidbenu diplomu stave, da je Dalmacija po državnom pravu cjelovit dio trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, te se prema tomu pravu pridružuje Hrvatskoj i Slavoniji".[2] Pri koncu traži adresa, neka se u krunidbenoj diplomi pruži i zakonito jamstvo, da se u trojednoj kraljevini hrv.-slav.-dalmatinskoj ne bude u buduće vladalo neodgovorno". Sabor je voljan da se odazove kr. pozivu, pa da „zakonitim načinom pristupi zaključku, što ga je ugarski sabor uglavio o državopravnom položaju zemalja krune ugarske u pogledu zajedničkih posala (s ukupnom monarkijom)". No adresa kaže: „Svečane izjave Vašega Veličanstva . . . daju nam potpuno pravo, da Vaše Velič. smjerno molimo, da nam taj zaključak blagoizvoli premilostivo priopćiti kao kraljevski svoj p r i j e d l o g. Kad nam stigne ovaj premilostivi prijedlog Vašega Velič., prva će nam biti briga, da ga sa svom brižljivošću rasudimo, pa da Vašemu Veličanstvu svojim odlukama na novo zasvjedočimo podaničku svoju privrženost".[3]

---

[1] Ibidem, str. CXV. i CXVI.

[2] Šulek, str. CXVIII.

[3] Ibidem, str. CXX.

Hrvati su osjećali, da idu u susret teškim vremenima. Zato ih je obuzelo čuvstvo, da treba i nadalje živjeti u slozi sa S r b i m a, koji su na saboru živo podupirali narodne i državne težnje naroda hrvatskoga. Srijemska je županija zamolila, neka sabor izjavi ravnopravnost Srba i Hrvata. Sabor se odazove toj molbi, te 11. svibnja 1867. na prijedlog Ivana Vončine j e d n o g l a s n o zaključi ovu izjavu: „Sabor trojedne kraljevine svečano izjavljuje, da trojedna kraljevina priznaje srpski narod, koji u njoj stanuje, kao narod istovjetan i ravnopravan s hrvatskim narodom".[1] Za taj zaključak zahvalio se saboru Jovan Živković u ime Srba.

O adresi na kralja glasovalo se u hrvatskom saboru 18. svibnja 1867. Pošto su unioniste izjavili, da u pitanju adrese ne će sudjelovati ni aktivno ni pasivno, primi sabor adresu velikom većinom. Dva dana kasnije (20. svibnja) povjeri sabor Lavoslavu Šramu i dru. Jovanu Subotiću, da adresu odnesu kralju u Beč. Već 25. svibnja odgovara kralj Hrvatima r a s p u s t o m s a b o r a h r v a t s k o g a. U otpisu opravdava kralj ovaj korak ovako: „Adresa, koju je zaključila većina sabora hrvatskoga, usprotivila se u svima točkama očinskim namjerama Našim. Iskrena bi želja očinskoga srca Našega bila, da prigodom krunisanja Našega vidimo zastupan takodjer sabor kraljevine Hrvatske i Slavonije. Ali pošto je većina sabora hrvatskoga peremtornim načinom stavila zahtjeva, koji su — buduć da su stranom posvema, a stranom radi kratkoće vremena n e i s p u n i v i — smjerali upravo nemogućim učiniti svaku ustavnu nagodbu; te pošto je kraljevska Naša volja, da svestrano žudjeno krunisanje ne odgadjamo dalje: prisiljeni smo ovime r a s p u s t i t i hrvatsko-slavonski sabor, jer Nam nije moguće, da očekujemo povoljan uspjeh od dalnjega djelovanja njegova pod uplivom sadašnje većine".[2]

[1] Šulek: „Naše Pravice", str. CXXI.

[2] Ibidem, str. CXXIII.

Još 18. ožujka 1867. imalo se sastati austrijsko carevinsko vijeće, da priznade nagodbu s Ugarskom. Tomu se usprotive austrijski Slaveni. No Beust nije znao šale. On dade ponovno provesti izbore, te svakojakim zloporabama i nezakonitostima nadjača Slavene. Carevinsko se vijeće sastade 22. svibnja, ali bez čeških zastupnika. I dolnja i gornja kuća carevinskoga vijeća izjave, da će priznati nagodbu s Ugarskom. Carevinsko vijeće izabere odaslanstvo, koje će Austriju zastupati kod svečanoga kraljevoga krunisanja u Budimu. Ovo se krunisanje velikim slavljem obavilo 8. lipnja 1867. Kod toga krunisanja nije bio zastupan sabor hrvatski, jer ga je kralj raspustio. Na svoju ruku odaslaše u Budim deputacije gradovi Rijeka, Osijek i Požega, trgovište Vukovar i županija požeška. Ove su deputacije sa sobom ponijele i zemlje hrvatske, da ju polože na krunidbeni brežuljak u Pešti. Dakako da je krunisanju morao prisustvovati ban Šokčević kao „baro regni". Od crkvenih dostojanstvenika hrvatskih došao je na krunisanje jedini senjski biskup Vjenceslav Soić. Naravno da su poziv na krunisanje primili takodjer hrvatski velikaši. Ipak ne dodjoše ni Draškovići ni Oršići ni Vranicani. Grof Julije Janković odgovorio je, da se pozivu „ne može odazvati s razloga, što bi radio proti odluci sabora (hrvatskoga), dakle neustavno". Prigodom krunisanja proglasi kralj pomilovanje (amnestiju) za one magjarske buntovnike od god. 1848., koji će priznati novo uredjenje Ugarske. Krunidbeni pak dar (100.000 dukata) poklonio je kralj nemoćnicima (invalidima) revolucijonarne ugarske vojske od god. 1848. i sirotama onih junaka, koji su god. 1848. pali u boju. Time je kralj otvoreno izjavio, da želi koprenom zaboravi pokriti dogadjaje od god. 1848, te se posvema izmiriti s narodom magjarskim. Zato su svi magjarski bjegunci (od god. 1848.) primili pomilovanje osim Ljudevita Košuta, koji će u progonstvu ustrajati do svoje smrti.

Ugarski sabor i carevinsko vijeće izaberu posebne odbore (od 15 lica), koji će konačno urediti odnošaje izmedju Ugarske i Austrije. Rasprave su počele 7. kolovoza u Beču, a svršile se istom t. zv. nagodbenim zakonom (članak XII.) od 21. prosinca 1867. Po tom zakonu imat će Austrija s Ugarskom zajednicu: 1. glede vanjskih posala sa diplomatskim i trgovinskim zastupstvima (konzulatima) u inozemstvu; 2. glede stajaće vojske i ratne mornarice, izuzevši dozvoljivanje novaka i zakonodavstvo o načinu obranbene dužnosti; 3. glede financijalnih posala, u koliko se protežu na trošak zajedničkih posala; 4. glede zakonodavstva o carini, neizravnih poreza, trgovačkih posala, novčarstva, obranbenoga sustava i glede zakonodavstva takovih željeznica, koje vežu oba dijela monarkije. O zajedničkim poslovima za čitavu monarkiju raspravljat će se u delegacijama. Svaka državna polovica birat će po 60 delegata (20 iz gornje, a 40 iz dolnje kuće), koji će se jedne godine sastajati u Beču, a druge godine u Pešti. Za podmirenje zajedničkih (vojnih i diplomatskih) izdataka upotrebljavat će se u prvom redu prihodi od carine. Ostatak troškova podmirit će Austrija i Ugarska iz posebnih prihoda svojih, i to (po XIV. zakonskom članku) tako, da će Austrija doprinositi 70%, a Ugarska s Hrvatskom, Slavonijom i Erdeljem 30%. Ovo se razmjerje ipak može promijeniti svake desete godine.[1] Od ogromnoga duga austrijskoga, koji je iznosio 3000 milijuna forinti, ne htjedoše Magjari u ime Ugarske preuzeti ništa, jer da je taj dug učinjen bez privole sabora ugarskoga. Radi toga zaprijetio je državni bankrot, jer se znalo, da sama Austrija ne će moći redovitim prihodima svojim otplaćivati toliki dug. Poslije dugoga natezanja pristadoše Magjari na to, da će Ugarska (po XV. zakonskom članku) godimice doprinositi po 29,188.000 forinti za kamate i otplatu ukupnih

[1] Kad se Ugarskoj i Hrvatskoj pridala vojna Krajina, onda je Austrija doprinosila 68%, a Ugarska s „posestrimim kraljevinama" 32%.

državnih dugova. Do god. 1850. bijaše Ugarska u carinskom pogledu odijeljena od Austrije. Poslije god. 1850. nije se više plaćala carina za robu, koja je iz Austrije prelazila u Ugarsku ili u Hrvatsku i obratno. Ova carinska zajednica ugovorena je (XXII. zak. člankom) i za budućnost. Od 14. studenoga 1868. ne postoji više za ukupnu hapsburšku monarkiju naslov „Carevina Austrija“, nego „Austro-ugarska monarkija“.

Svi ovi pregovori izmedju Austrije i Ugarske ticahu se i hrvatskih zemalja. Odlučivalo se dakle „o nama“, a ipak „b e z n a s“. U Hrvatskoj se dapače god. 1867. vladalo nasilno i nezakonito. Kancelar Kušević naloži hrvatskim županijama i gradovima, neka provedu carsku naredbu od 28. prosinca 1866. o o p ć o j v o j n o j d u ž n o s t i. Tomu se nalogu usprotiviše županijske skupštine, jer je nezakonit, pošto takav zakon može stvoriti samo sabor, a sabora nema. Pismom od 4. ožujka 1867. javi Vukotinović kancelaru Kuševiću zaključak županije križevačke, te naglasi, da ne će spomenutu naredbu provadjati, jer bi time povrijedio hrvatski ustav. Radi toga pisma bude Vukotinović već 8. ožujka dignut sa službe, a velikim županom križevačkim postade unionista Ladislav pl. Kukuljević.[1] Redomice budu skinuti i drugi veliki župani, koje naslijediše sami unioniste: Koloman Bedeković u Varaždinu, Miroslav Kraljević u Požegi, a grof Petar Pejačević u Osijeku. Mirko Bogović naslijedi zagrebačkoga velikoga župana Ivana Kukuljevića ; ovaj bijaše 26. lipnja 1867. dignut sa časti, a dobije 800 forinti godišnje „milostinje“. Jedini srijemski vel. župan Svetozar Kušević zadrži svoju službu, jer je postao unionista. Na Rijeci je i nadalje upravljao Magjar Eduard Čeh kao kr. povjerenik, premda je u istinu vladala ulična svjetina. U Primorju se nastaviše nemiri ; skoro je došlo do pokolja izmedju rodoljubnih Bakrana, Kraljevčana

[1] Torbar : „Život i djelovanje Ljudevita Vukotinovića“ u „Ljetopisu jugosl. akademije“, str. XII. str. 129.

i Vinodolaca, te zavedenih stanovnika u bližnjim općinama trsatskoj, grobničkoj, draškoj, hreljinskoj i krasičkoj. Kad je Ivan Vončina, podžupan riječke županije, htio da učini red u Primorju, skine ga Čeh sa službe podžupanske. Od sada je Čeh vladao u čitavoj riječkoj županiji kao neograničen gospodar.[1]

Mnogo je neprilika morala podnijeti i „j u g o s l a v e n s k a a k a d e m i j a" prije, nego li je mogla početi svoj rad. U Beču naime zazirahu od imena i djelokruga naše akademije. Zauzimanjem biskupa Strosmajera dobila je akademija 4. ožujka 1866. potvrdu svojih pravila. Sabor izabere 12. ožujka prvih 16 akademika. Kralj potvrdi 9. svibnja samo 14 akademika,[2] koji sebi 26. srpnja 1866. izaberu biskupa Strosmajera pokroviteljem, a dra. Franju Račkoga prvim predsjednikom. Hrvatska dvorska kancelarija ne htjede dugo ovaj izbor predložiti kralju na potvrdu. Istom 10. travnja 1867. dodje potvrda. Istodobno bude Rački lišen službe zemaljskoga školskoga nadzornika. Kancelar je naime mislio, da se Rački bez kruha ne će moći održati u Zagrebu, pa će tako i opet biti odgodjeno djelovanje akademije. Ipak se Kušević prevario. Biskup Strosmajer izjavi, da će Račkoga uzdržavati u Zagrebu, te je akademija bila 28. srpnja 1867. otvorena velikim slavljem.

[1] Polić: „Parlamentarna povjest", sv. II. str. 2.—4.

[2] Evo imena prvih članova jugoslavenske akademije: dr. Janez Bleiweis (Slovenac), Mirko Bogović, dr. Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević, Šime Ljubić, Antun Mažuranić, dr. Pavao Muhić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić (Srbin), dr. Josip Schlosser, dr. Bogoslav Šulek (Slovak), Josip Torbar, Adolf Veber i Živko Vukasović. Mnogi su prigovarali, što medju akademike nije uvršten dr. Ljudevit Gaj (kao začetnik hrvatskoga preporoda), pa Ivan Mažuranić, dr. Dimitrija Demeter i Vjekoslav Babukić i još neki drugi. Kad se Antun Mažuranić i Ivan Kukuljević odrekoše akademičke časti, izabere sabor 4. prosinca 1866. još četiri akademika, i to: Gjuru Daničića, Matiju Mesića, dra Mirka Šuhaja i Ljudevita Vukotinovića.

Ban Šokčević odstupi 27. lipnja 1867., a namjesnikom banske časti postade barun Levin Rauch. Za prvoga doglavnika svoga uze Rauch sebi unionistu Roberta Zlatarovića, koji dobije naslov kr. dvorskoga savjetnika. Rauch je imao zadaću, da provede nagodbu s Ugarskom. U tome je pogledu postupao bezobzirno. Pristaše narodne stranke izgube službe, a dobiju ih unioniste. Tako je dr. Subotić, viječnik stola sedmorice, bio lišen službe bez prava na ikakvu mirovinu, a samo zato, što je pošao na slavensku izložbu u Moskvu. Osobito je Rauch progonio nepoćudne mu profesore. On je uopće držao sve profesore panslavistima, koji „kvare" hrvatsku mladež. Zazorni mu bijahu Česi i Slovenci, kojih je tada bilo dosta namješteno po hrvatskim gimnazijama. Dvorska je kancelarija podjeljivala učiteljstvu opomene „radi njegove pretjerane narodne zanesenosti i radi bezobzirnog isticanja takovih čuvstava u javnom i privatnom životu". Kada to nije pomoglo, otpusti Rauch od službe 16 profesora i učitelja! Medju ovima bijaše Čeh Kořinek, ugledni profesor povjesti na zagrebačkoj gimnaziji. Otpušten bude dapače i Josip Torbar, ravnatelj realke zagrebačke. Protiv toga ustade „Pozor". No vlada osudi „Pozor" na globu, a urednika dra. Šimu Mazzuru na mjesec dana zatvora. Rauch dapače 19. kolovoza 1867. obustavi izlaženje „Pozora".[1]

Zatim se počne Rauch spremati za izbore. Prijašnji je sabor sastavio izborni red.[2] No Rauch uvidi, da po tome redu ne bi unioniste mogli dobiti većinu. Zato izradi, te je kralj otpisom od 20. listopada 1867. oktroirao novi izborni red.[3] Prvi put u Hrvatskoj učine na izbornike pritisak veliki župani i njima podredjeni činovnici. Ove zloporabe iznosi na vidjelo „Novi Pozor", koji su od početka mjeseca rujna 1867. Miška-

[1] Polić: Parlamentarna povjest, dio II. str. 6, 7 i 14.

[2] Šulek: „Naše Pravice", str. CXXIV. CXXXV.

[3] Ibidem, str. XXXCVI.—CXLIII.

tović i dr. Ivan Zahar uredjivali u Beču, jer u Hrvatskoj nije bilo slobode štampe. Izbori se obavljahu od 19. studenoga do 23. prosinca 1867. i Rauch doista pobijedi narodnu stranku kod izbora. Od 66 biranih zastupnika bijahu 34 činovnika. Narodna stranka iznese jedva 14 zastupnika, medju kojima se ističu: dr. Franjo Rački (u Senju), dr. Jovan Subotić (u Rumi), Mirko Hrvat (biran u Djakovu i Virovitici), Ljudevit Vukotinović, dr. M. Polit (u Irigu), Josip Torbar (u Severinu,) dr. Marijan Derenčin, Ivan Tombor (u Erdeviku) i Julije Bubanović (u Križevcima).[1] Sabor se sastade 8. siječnja 1868. U ime opozicije izjavi Subotić: „Ostavljajući sabornicu, prosvjedujemo proti svima zaključcima ovoga naproti ustavnom i nezakonitom temelju sastavljenoga sabora. Uprti na članak 42. od g. 1861. i na previšnji kr. otpis od 8. studenoga 1861. — prosvjedujemo proti podredjenju trojedne kraljevine pod kraljevinu Ugarsku".[2] Od opozicije ostadoše u saboru Vukotinović i Simo Filipović. Njima se pridruži M. Hrvat, koji je u Djakovu bio ponovno izabran.

Sabor je raspravljao samo do 5. veljače. U kraljevinsk odbor (regnikolarnu deputaciju) budu izabrani 30. siječnja sami unioniste: Julije grof Janković, Ladislav grof Pejačević, Koloman Bedeković, Antun Vakanović, dr. Mirko Šuhaj, Ignjat Brlić, Jovan Živković, Josip Žuvić, Ante Stojanović, Janko Car, Pavao Batagliarini i Stjepan Vuković.[3] Hrvatski kraljevinski odbor ode 27. travnja u Peštu, gdje je dugo raspravljao s ugarskim kraljevinskim odborom.[4] Koncem srpnja 1868. uglave odbori nagodbu, koja u jezgri glasi ovako: 1. Ugarska i Hrvatska sklapaju „državnu zajednicu". 2. Hrvatska priznaje nagodbu, koju je Ugarska g. 1867. sklopila s Austrijom,

[1] Parlam. povjest, II. str. 12.—18. Strossmayer, str. 607.

[2] Ibidem, str. 20. i 21. „Novi Pozor" od 18. siječnja 1868.

[3] Ibidem, str. 31.

[4] Jovan Živković: „Kako je postala hrvatsko-ugarska nagoda".

no „ipak uz tu naročitu ogradu, da se u buduće slični temeljni zakoni i nagodbe mogu stvarati samo zakonitim sudjelovanjem kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“. 3. Hrvatska dobiva „potpunu autonomiju“ s obzirom na „zakonodavstvo i upravu u svima poslovima nutarnjim, bogoštovlja, nastave i pravosudja“. 4. Ugarskoj i Hrvatskoj biti će zajednička ministarstva : financija, poljodjelstva, trgovine i zemaljske obrane. Kod ovih ministarstva uredit će se posebni hrvatski odsjeci. 5. O zajedničkim poslovima raspravljat će „zajednički sabor svih kraljevina ug. krune“. Na taj sabor bira Hrvatska svoje odaslanike „iz sredine vlastitoga sabora svoga“. Hrvatska će u delegacijama biti zastupana sa 5 članova. 6. Obzirom na to, da su kraljevine Hrvatska i Slavonija „politički narod, imajući poseban svoj teritorij“. mogu se „zastupnici istih kraljevina služiti i hrv. jezikom tako na zajedničkom saboru, kao i u delegaciji“. 7. „Za raspravljanja zajedničkih poslova ima se na zgradi, u kojoj se obdržava zajednički sabor zemalja krune ugarske, razviti uz ugarsku zastavu takodjer sjedinjena zastava kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“. 8. „U autonomnim poslovima imadu se unutar granica kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije upotrebljavati sjedinjene boje i grbovi istih kraljevina, potonji providjeni krunom sv. Stjepana. Kod označivanja poslova zajedničkih svima kraljevinama ugarske krune, upotrebljuju se sjedinjeni grbovi kraljevina Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“. 9. „U svemkolikom opsegu kraljevina Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski“ koli za autonomne toli „za organe zajedničke vlade“. 10. Ugarska će „zahtijevati, da se Dalmacija pridruži kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji“.[1]

Hrvatski kraljevinski odbor nije takovu nagodbu prihvatio jednodušno. Brlić, Janković i Živković izniješe posebne prijedloge : 1. Neka se u nagodbi strogo odijele poslovi, koji izviru

[1] **Šulek : „Hrvatski ustav“, str. 269.—291.**

iz pragmatičke sankcije, od poslova, koji nijesu takve naravi, nego ih mi u državnu zajednicu dajemo samo iz oportuniteta: prema našoj koristi. Moglo bi naime nastati vrijeme, da takova korist za nas prestane, te bismo mi imali pravo, da ove poslove tražimo natrag. 2. Neka Hrvatska bude na zajedničkom saboru zastupana „kolektivno", t. j. da naši odaslanici ne glasuju poput zastupnika ugarskih kotara, već u ime čitave Hrvatske. 3. Neka Hrvatska dobije i financijalnu samostalnost, bez koje će samo „životariti", kako je to hrvatskomu odboru u lice izjavio sam Deak, vodja naroda magjarskoga. 4. Neka bana imenuje kralj na preporuku hrvatskoga sabora, a ne na prijedlog i „supotpis" predsjednika ugarskoga ministartsva. 5. Hrvatski ministar u Pešti, koji je po nagodbi sveza izmedju kralja i hrvatske zemaljske vlade, neka bude odgovoran hrvatskomu, a ne ugarskomu saboru. 6. Ban neka bude zapovjednik domobranstva hrvatskoga, jer mu od starine pripada vodstvo hrvatske vojske.[1]

Hrvatski kraljevinski odbor predloži nagodbu na prihvat hrvatskomu saboru, koji se opet sastade 12. rujna. Na saboru se o tom važnom pitanju raspravljalo samo od 21. do 24. rujna 1868. Još nije bila dovršena ni generalna debata, kad li Žuvić predloži, neka se nagodba — protivno propisima saborskoga poslovnika — primi „en block". To je i učinjeno sa svima glasovima protiv četvorice (Brlić, Hellenbach, Janković i Živković).[2] Nagodbu prihvati i ugarski sabor, no s promjenom § 66. (glede R i j e k e). U nagodbenoj osnovi, kako je uglaviše kraljevinski odbori, stajalo je, da glede Rijeke „nije uspjela nagodba izmedju oba kraljev. odbora". Ugarski sabor izjavi, da „grad Rijeka s lukom i kotarom pripada neposredno kraljevini Ugarskoj, pa da se prema tomu ima odmah njoj i utjeloviti". Jednako je hrvatski sabor adresom od 26. rujna za-

[1] Polić: Parlam. povjest, II. str. 54.—62.

[2] Parlam. povjest, II. str. 67.—72.

molio kralja, neka Rijeku dosudi Hrvatskoj, kojoj i pripada po „neoborivom pravu". Kralj podijeli 8. studenoga 1868. sankciju nagodbi, u koju glede Rijeke dodje ovaj dodatak: „Grad Rijeka s lukom i kotarom sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo ... Opći sporazumak imat će se postići putem odborskih rasprava izmedju sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rijeke".[1]

32. *Revizija nagodbe.*

Protiv nijednoga zakona nije se u Hrvatskoj diglo toliko i tako opravdano nezadovoljstvo, kao protiv nagodbe. Evo redomice glavnih prigovora: 1. U § 1. govori se samo o državnoj zajednici, dočim bi se prema članku 42. od god. 1861. moralo naročito istaknuti, da su Hrvatska i Ugarska savezne (konfederirane) kraljevine, koje stupiše u „užu državopravnu svezu". 2. Nagodba u § 7. napušta staro hrv. pravo, po kojemu je kraljevina Hrvatska sama dozvoljavala novake i brinula se za obranu domovine. 3. Po § 8. predaje nagodba Ugarskoj sve hrvatske financije. 4. Hrvatskomu saboru otima nagodba u § 9. mnoga prava, jer proglašuje zajedničkim poslovima: novčarstvo (kovani novac i državne banknote); ispitivanje i odobravanje trgovačkih i državnih ugovora; odredbe glede banaka, mjere, vage, povlastica, te zavoda za osiguravanje i vjeresiju; pomorsko, trgovačko, mjenbeno i rudno pravo; napokon željeznice, pošte, brzojave, luke, brodarstvo, trgovinu, mitnice i malte. 5. Nagodba ustanovljuje u § 10. zajedničko zakonodavstvo o obrtima, putnim listovima, državljanstvu, domaćinstvu (indigenat), redarstvu nad inostrancima, te o društvima, koja ne idu za privredom. 6. Od svojih prihoda

[1] Ibidem, str. 79.

dobiva Hrvatska po § 15. za svoju autonomiju samo malen dio (paušalnu svotu od 2.200.000 for.), dočim sav ostatak ide za pokriće zajedničkih posala. 7. Po § 22. nagodbe vodi ugarski ministar financija izvršbu (eksekutivu) u Hrvatskoj glede izravnih i neizravnih poreza, lutrije, monopola, biljegovine i pristojba. 8. Hrvatski zastupnici na zajedničkom saboru imaju samo osobno pravo glasa. Oni će dakle vazda biti u manjini, kadgod će hrvatski interesi doći u sukob s ugarskim interesima. 9. Hrvatski ministar u Pešti nema po § 44. nikakove „lisnice", te prema tomu ne može biti Hrvatskoj ni od kakve koristi. On će naprotiv u ministarskom vijeću zastupati ugarske interese, jer je odgovoran ugarskomu, a ne hrvatskomu saboru. 10. Premda je more hrvatsko, a ne ugarsko, ipak Hrvatska po § 48. nema „sudbenosti glede pomorskoga prava". 11. Po § 51. imenuje bana kralj „na prijedlog i uz supotpis zajedničkoga kr. ugarskoga ministra predsjednika". Po toj odredbi može banom hrvatskim postati samo onaj, koga hoće Magjari bez obzira na Hrvate. 12. Ugarski ministri mogu biti i generali. Hrvatski pak ban može po § 52. biti samo gradjanskoga (civilnoga) staleža! Ova se odredba u Hrvatskoj tumačila, da se Magjare boje kakvoga novoga Jelačića. 13. Veliku je ogorčenost pobudio § 66., koji je u nagodbu dospio „ispod ruke", pa nam ipak oteo Rijeku s kotarom, gdje od sada „provizorno" vlada gubernator u ime ugarskoga ministarstva.

Spremivši sretno pod krov nagodbu s Ugarskom, bude banski namjesnik Levin Rauch 8. prosinca 1868. imenovan banom hrvatskim. Istodobno postade Koloman Bedeković prvim hrvatskim ministrom u Pešti. Kralj Franjo Josip dostavi hrvatskomu saboru u hrvatskom izvorniku krunidbenu zavjernicu, koju je izdao g. 1867. prigodom krunisanja svoga. Ova je krunidbena zavjernica za nas važna iz tri razloga. 1. Zadnju krunidbenu zavjernicu dobili

su Hrvati god. 1622. od kralja Ferdinanda II. Mnogo dakle znači, kad je ovo pravo kraljevine Hrvatske nakon 245 godina obnovljeno. 2. Ovo je uopće prva hrvatski pisana krunidbena zavjernica. 3. Tekst ove krunidbene zavjernice bitno je u našu korist promijenjen. U magjarskom tekstu, koji je sastavljen 6. lipnja 1867., — dakle prije uglavljene nagodbe hrvatsko-ugarske, — spominju se hrvatske zemlje imenom „pridružene strane". Hrvatski pak tekst, složen poslije uglavljene nagodbe, daje našoj domovini zakonit i doličan pridjev: „posestrime kraljevine".[1]

Na proljeće god. 1869. dodje kralj s kraljicom Jelisavom i sa sjajnom pratnjom u Hrvatsku, te posjeti Zagreb (8.—11. ožujka), Karlovac, Petrinju, Bjelovar, Senj i Rijeku.[2] Hrvatska dvorska kancelarija zaključi 31. siječnja 1869. svoje djelovanje, koje predbježno preuzme hrvatsko ministarstvo, dok se ne uredi hrv. zemaljska vlada. Hrvatski sabor sastavi zak. članak II. od god. 1869. o ustrojstvu „kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade". Reskriptom od 20. travnja 1869. potvrdi kralj ovaj članak, pa 10. svibnja imenuje sva 3 odjelna predstojnika, i to: Roberta Zlatarovića za unutarnje poslove, Dragutina Pogledića za bogoštovlje i nastavu, a Josipa Žuvića za pravosudje. Rauch se 9. rujna dade svečano instalirati za bana. U ruke senjskoga biskupa Vjenceslava Soića, kao kr. povjerenika za taj čin,[3] položi onakvu zakletvu, kakvu je god. 1861. položio Šokčević; izmijenjene su samo one riječi, koje označuju novi državopravni odnošaj Hrvatske. Narodni zastupnici dignu bana tri put u vis, a biskup Soić izruči mu zastavu i buzdovan, kao znakove banske časti i vlasti.[4]

---

[1] Tekst krunidbene zavjernice vidi kod Šuleka: „Hrvatski ustav", str. 265.—268.

[2] Parlam. povjest, II. str. 92.

[3] Strossmayer, str. 609.

[4] Parlam. povjest, II. str. 100.

Narodna stranka pokrene protiv Raucha veliku agitaciju. On se u obrani nije žacao nikakvih sredstava. Zakonskim člankom XIV. od god. 1870. proglasio je sabor, da se svako neprijateljstvo protiv nagodbe ima smatrati „zločinom smetanja javnoga mira" ili upravo „veleizdajstvom". Redomice dade Rauch raspustiti protivna mu gradska zastupstva u Karlovcu, Koprivnici i Samoboru. U svibnju god. 1870. budu otpušteni neki rodoljubni profesori, medju njima i učeni dr. Vatroslav Jagić. Radi toga istupi iz zagrebačke gimnazije 125 djaka. Pošto je Rauch zabranio 20. svibnja 1870. iskaze pred Jelačićevim spomenikom, pritužilo se 200 gradjana predstavkom na kralja; ali predstavka bude vraćena. Rauch bijaše u opće nasilne ćudi. Vrijedjaše ga čak i to, što se u saboru izmedju unionista stvorila protiv njega umjerena opozicija (Brlić, Živković, Stojanović, Fodroci, Vukotinović, Broz, Filipović, Hrvat i Kazimir Jelačić). Opoziciju je po istupu grofa Jankovića i baruna Hellenbacha vodio plemeniti dr. Ignjat Brlić, profesor na zagrebačkoj akademiji, koji radi toga izgubi službu. Pošto je „Novi Pozor" u Beču udarao na hrv. vladu, ustegne mu Rauch 6. svibnja 1869. ulaz u Hrvatsku. No Vončina osnuje novu tiskaru u Vojnom Sisku, gdje je od 1. rujna 1869. mjesto „Novoga Pozora" izlazio „Zatočnik"[1]. U tome listu počne Miškatović nesmiljeno iznositi sve mane Rauchove. Vončina je Raucha okrivljivao radi limitne soli. Mrazović pak ustvrdi u „Zatočniku", da je Rauch kao potajni član „konzorcija za osušenje Lonjskoga polja" oštetio zemlju iz koristoljublja. Grof Julije Janković izjavi, da je i njemu kao članu konzorcija bilo u izgled stavljeno 40.000 forinti, ali da je on istupio iz konzorcija. Ban se nadje prinudjenim, da zatuži Mrazovića, Vončinu i Miškatovića. Pošto je vojni Sisak bio na krajiškom teritoriju, dodje čitava stvar pred pukovnijski sud u Petrinji. Sudbena se rasprava očekivala velikim zanimanjem. Sud je

[1] Ibidem, str. 99.

7. siječnja 1871. riješio okrivljenike od optužbe.[1] To bijaše i pad Rauchov. Mjesto njega imenuje kralj 26. siječnja 1871. banom Kolomana Bedekovića. Njegovim doglavnikom postade dr. Mirko Šuhaj, koji je privremeno upravljao sva 3 odjela, jer su Zlatarović, Pogledić i Žuvić odstupili. Za hrvatskoga ministra dodje grof Petar Pejačević. Bedeković ublaži Bachov patenat o štampi, radi čega je narodna stranka mogla u Zagrebu izdavati svoj list „Obzor". Medjutim bijahu raspisani izbori za sabor. Narodna stranka izdade 1. svibnja proglas, kojim obećaje, da će se boriti za cjelokupnost, samostalnost i neodvisnost Hrvatske. Popularni Mrazović poduzme izbornu borbu, koja posvema uspije. Od 65 zastupnika dobiju unioniste samo 13, Starčević bude izabran u Krapini, a narodnoj stranci pripade 51 kotar.[2] Na to izadje 8. lipnja 1871. kraljev otpis, kojim se Hrvatskoj pridružuju krajiški gradovi: Bjelovar, Senj, Ivanić i Vojni Sisak, te varaždinska Krajina, t. j. križevačka i gjurgjevačka pukovnija. Hrvati se iskreno radovahu, što nakon stoljetne borbe dočekaše čas, kad se domovini vraćaju odijeljeni dijelovi njezini. Varaždinska Krajina bude uredjena kao „bjelovarska županija", a prvim joj županom postade slavni hrv. pjesnik Ivan Trnski. Svih 9 izbornih kotara bjelovarske županije osvoji narodna stranka.[3]

Prilike u monarkiji bijahu u prilog Hrvatima. Češki je narod vodio upornu borbu protiv Beča. Češki zastupnici još uvijek ne sudjeluju u carevinskom vijeću, iz kojega 31. ožujka 1870. istupiše takodjer Poljaci, a za njima i Slovenci. Iza dugih borba s Nijemcima stekoše Česi god. 1870. kod izbora većinu u češkom saboru. Istodobno su i Hrvati kod izbora u Dalmaciji pobijedili talijanaše i stekli većinu u dalmatinskom saboru. Kad se već nije dalo vladati s „krnjim" carevinskim

[1] Polić: Parlam. povjest, II. str. 105.—108.

[2] Ibidem, str. 146.—150.

[3] Parlam. povjest, II. str. 151.

vijećem, odluči kralj Franjo Josip, da će se pomiriti i sa Slavenima, kao što se god. 1867. pomirio s Magjarima. Na taj korak putila ga je i vanjska politika. Pruska je naime god. 1870. pobijedila Francusku. Vladari pak njemački obnove 18. siječnja 1871. „njemačko carstvo", te je pruski kralj Vilim I. bio isklican za cara njemačkoga. Time je habzburška kuća za uvijek zaključila svoju politiku u Njemačkoj. Sada se mora osloniti na Slavene, koji čine većinu stanovnika u monarkiji. I kralj zbilja htjede Česima popustiti. Ministrom predsjednikom u Austriji postade 4. veljače 1871. grof Hohenwart, koji pruži Česima ruku pomirnicu. Otpisom od 12. rujna 1871. sazove car češki sabor. U tome otpisu priznaje on državna prava kraljevine Češke, te izjavljuje, da će se kruniti za kralja češkoga i položiti krunidbenu prisegu. Na to češki prvaci dogovorno s ministrom Hohenwartom sastave 18 t. zv. fundamentalnih (temeljnih) članaka. Po njima se Češka, Moravska i Sleska ujedinjuju u posebno državno tijelo, koje dobiva gotovo jednaka prava, kakva je god. 1867. dobila Ugarska. Češki sabor upravi kralju 10. listopada 1871. adresu, kojom ga moli, neka potvrdi fundamentalne članke. Isto je zamolio i moravski sabor.

Kraj sazove hrvatski sabor na 1. lipnja, ali ga redomice tri puta odgodi: najprije na 13. rujna, onda na 20. rujna, a napokon na 15. siječnja 1872. To uzruja pobjedonosnu narodnu stranku, te ona 20. rujna izdade manifest na narod. U tome „rujanskom manifestu", koji su potpisala 54 zastupnika, kaže se, da „se nagodba ne može smatrati pravovaljanom", jer je sklopljena „bez sudjelovanja većega dijela našega naroda", t. j. bez Krajine, koja je sudjelovala kod svih prijašnjih državopravnih rasprava. Po nagodbi je „autonomna vlada podvrgnuta uplivu ugarske vlade, pa i nije drugo, nego li samo odsjek ugarskog ministarstva; doklegod bude ban odvisan od ugarskoga ministra-predsjednika, dotle ne može biti govora o hrvatskoj

autonomnoj vladi".[1] Malo iza toga pokuša Kvaternik, da s Vjekoslavom Bachom digne bunu u Krajini; ali bude 11. listopada ubijen kod Rakovice. Ovu tragediju žarkoga rodoljuba hrvatskoga upotrebi ugarski ministar predsjednik Andraši u korist dualizma. Trebalo je naime svakako osujetiti nagodbu izmedju Austrije i Češke, jer bi u monarkiji malo po malo preoteo maha federalizam. Istodobno je protiv češke nagodbe radio Beust, koji bijaše od god. 1867. zajednički ministar vanjskih posala, a nosio je takodjer počasni naslov „državni kancelar". Andraši i Beust uspiju kralju Slavene predočiti kao buntovnike, kojima se ne može povjeriti vodstvo države. I fundamentalni članci budu doista pokopani, a dualizam utvrdjen. Pošto nije izpunjeno obećanje, što je Česima dano u kraljevskom otpisu od 12. rujna, položi Hohenwart 30. listopada 1871. čast ministra predsjednika.

Prije nego li se 15. siječnja 1872. sastade sabor, budu imenovani novi odjelni predstojnici, i to: Pavao Muhić za bogoštovlje i nastavu, a Makso Prica za pravosudje. Sabor se 19. siječnja konstituirao i izabrao Mažuranića predsjednikom. Ali ustade ban, te pročita otpis, kojim kralj raspušta sabor motivacijom: „Izjava većine nar. zastupnika, objelodanjena 20. rujna 1871., pobudila je u Nama žalosno uvjerenje, da se ... od toga sabora nije nadati uspješnomu djelovanju".

Bedeković i Šuhaj odstupe već 12. veljače 1872., a banskim namjesnikom postade Antun Vakanović. Ovoga zapade zadaća, da provede nove izbore. Vakanovićem je u istinu vladao barun Levin Rauch. Intrigiralo se na sve strane. Odmah budu sa časti svrgnuti župani: Medunić, Pogledić i Trnski, od kojih se Rauch nije nadao, da će mu kod izbora dovoljno pomagati. Vidjelo se, da će kod izbora biti nasilja. Zato odlični unioniste: grof Ladislav Pejačević, barun Gustav Prandau, nadbiskup

[1] Ibidem, str. 152. i 153.

[2] Polić: Parlam. povjest, II. str. 157. i 158

Josip Mihalović i Koloman Bedeković ostavljaju Vakanovića. Neki opet unioniste (n. pr. Živković, Stojanović, Prica i Petar Horvat) kandidiraju samostalno, a pomaže im narodna stranka. Uz Vakanovića ostaju sami „rauchovci". Ovi predobiju 20 kotara, samostalni unioniste 8, a narodna stranka 47.[1] No Vakanović pozove u sabor 47 virilista (prelata, župana i velikaša), koji bijahu gotovo svi unioniste. Tako dakle nar. stranka ostade u manjini, premda je kod izbora sjajno pobijedila. Ugarski ministar-predsjednik grof Lonjaj predloži, neka se unioniste sporazume s nar. strankom. On je već prije izbora pregovarao s prvacima nar. stranke.[2] Ovi su tražili reviziju nagodbe i takovoga bana, u koga bi mogli imati povjerenja, n. pr. Dragutina pl. Mihalovića, vlastelina u Feričancima. Posredovanjem baruna Prandaua i nadbiskupa Mihalovića stupe unioniste u narodnu stranku pod uvjetima, da se izmedju njih bira polovica odaslanika u zajednički sabor i u kraljevinski odbor, koji će revidirati nagodbu. To se i dogodi na saboru, koji je 15. lipnja započeo svoj rad. U kraljevinski odbor budu 9. srpnja izabrani: Strosmajer, Mažuranić, Prandau, Mrazović, Vončina, Prica, Živković, P. Horvat, Ante Jakić, Nikola Krestić, Miroslav Kraljević i Svetozar Kušević.[3] Ovi sastave nuncij, u kojemu 6. studenoga zatraže[4]: 1. neka hrv. izaslanici na zajed. saboru sami biraju izmedju sebe 5 članova delegacije, a ne da ih bira zajednički sabor; 2. neka bana imenuje kralj bez prijedloga i protupotpisa ugarskoga ministra-predsjednika; 3. neka se banu dade naslov: „zemaljski ministar Dalm., Hrvatske i Slavonije", da se time jače istakne njegova odgovornost hrv. saboru; 4. neka Hrvatska „svojim financijama i državnim dobrom samostalno upravlja, plaćajući zajedničkoj ug. drž. blagajni

[1] Polić: Parlam. povj., II. str. 162.—165.

[2] Strossmayer, str. 610. i 611.

[3] Parlam. povjest, sv. II. str. 172. i 173.

[4] Strossmayer, str. 611.—614.

redovito svote, koje bude dužna doprinositi za skupne poslove"; napokon 5. hrv. ministar u Pešti ne smije uplivati u hrv. autonomiju, već neka u minist. vijeću zastupa hrv. interese.[1] — Na ove zahtjeve ne htjede pristati ugarski kraljevinski odbor. Zato Strosmajer ode iz Pešte, a odu i neki drugi članovi hrvatskoga kraljevinskog odbora. Preostali popuste gotovo u svemu. Ipak bude položaj hrv. ministra jasnije opredijeljen ; u financijama ukinut paušalni sustav, koji je sramotio Hrvatsku, te uvedena tangenta od 45%; napokon je ustav zajamčen odredbom, da se hrv. sabor, ako bude raspušten, „ima sazvati za 3 mjeseca, računajući od raspusta njegova". Kraljevinski odbor podnese 29. kolovoza 1873. hrv. saboru osnovu zakona o reviziji nagodbe. Milan Makanec predloži, neka se osnova ne primi, jer „ne zadovoljuje niti pravu niti potrebi kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije". Ovaj prijedlog podupru: Rački, dr. Ivan Dežman, Dragutin Ferkić i još 4 zastupnika. No revizija bude 5. rujna prihvaćena sa 79 protiv 10 glasova, a 30. studenoga 1873. dobije i previšnju sankciju.[2] Valja spomenuti, da Strosmajera nije bilo u saboru ni godine 1873. ni ikada kasnije.

[1] Parlam. povjest, II. str. 178.—182.

[2] Strossmayer, str. 615.—617.

V.

DODATAK.

33. *Prijegled najnovije povjesti.*

Iza revizije nagodbe trebalo je popuniti bansku stolicu. Grofovi Julije Janković i Ladislav Pejačević ne prime ponudjenu im bansku čast. Narodna je stranka kandidirala u prvom redu Ivana Mažuranića. Magjari odbiju ovu kandidaturu. Ipak bude Mažuranić 20. rujna 1873. imenovan hrv. banom. Tomu se uzradovao čitav narod, jer je Mažuranić bio prvi demokrata na banskoj stolici. Nitko nije od „bana-pučanina" mogao očekivati, da će Hrvatskoj pribaviti neodvisnost. Ali je njegova prošlost obećavala, da će u okviru autonomije iskreno raditi na korist domovine. Sam ban gojio je opravdanu nadu, da će Hrvatskoj pripojiti Krajinu. Kralj je naime još 8. lipnja 1871. dao Krajini upravu, sličnu hrv. zemalj. vladi u Zagrebu. Krajina bude podijeljena na 6 okružja (županija), a ova na kotare, da se i u tome pogledu približi ustrojstvu provincijala. Krajiški sudovi budu god. 1872. preustrojeni od prilike onako, kakovi bijahu tada sudovi u Hrvatskoj. Od god. 1871. vrijedi i u Krajini opća vojna obvezanost, kao što je u Hrvatskoj bilo uredjeno zakonskim člankom 40. od god. 1868. Krajina će davati 2, a ne 11 pukovnija. Kad je kralj 8. rujna 1873. napokon razvojačio Krajinu, nestade i glavne zapreke njezinomu sjedinjenju s Hrvatskom i Slavonijom.

Ban Mažuranić provede mnoge reforme u školstvu, upravi i pravosudju. On otvori god. 1874. sveučilište u Zagrebu, provede g. 1874. opću obvezanost u polasku škole, uredi god. 1875. kr. zem. statistički ured, osnuje god. 1876. zem. kulturno i zdravstveno vijeće, zavod za umobolne u Stenjevcu, a kaznione u Lepoglavi i Zagrebu. Do njega je u Hrvatskoj glede štampe vrijedio Bachov patenat od god. 1852. Mažuranić dade god. 1874. ustavnim putem stvoriti zakon o štampi, te uvede porotu kao jamstvo za slobodu tiska. Sloboda sastajanja bude g. 1875. zajamčena zakonom ,,o pravu sakupljati se". Politička uprava bude 31. svibnja 1875. sasvim odijeljena od sudstva. Mažuranić je uopće Hrvatsku učinio m o d e r n o m državom. Na temelju zakona od 10. siječnja 1874. može ,,sabor bana odnosno njegova namjesnika pozvati na odgovor dotično optužiti ga za svaki njegov čin ili propust, kojim bude hotimice teško povrijedjen koji temeljni državni zakon . . ., a tako i za svaki njegov čin ili propust, kojim bude državopravnoj samostalnosti kraljevine Hrvatske i Slavonije hotimice nanesen težak uštrb ili teška pogibelj". Podjedno bude uveden ,,kraljevinski sud", koji će suditi banu i odjelnim predstojnicima.

Mažuraniću je desna ruka bio dr. Napoleon Špun. Koncem g. 1873. postade podbanom Jovan Živković, koji će tu čast obnašati 10 godina. Kad je umro Prica, naslijedi ga dr. Andrija Gostiša ; po Gostišinoj smrti postade 20. siječnja 1876. odjelnim predstojnikom za pravosudje dr. Marijan Derenčin. Mažuraniću je pomagala i narodna stranka, naročito Mrazović, Vončina, i Miškatović (,,triumvirat"). Ipak se dio narodne stranke nalazio u opoziciji protiv Mažuranića. Do g. 1876. vodi opoziciju popularni dr. Milan Makanec. Kad se on povukao s političkoga polja, počne Fran Folnegović uspješno širiti ,,stranku prava" na temelju Starčevićeva programa. U opoziciju stupaju samostalno : dr. Fran Vrbanić, dr. Luka Marjanović, dr. Šime Mazzura, dr. Josip Frank i Gjuro Deželić. Mažuranić je od svoje

popularnosti mnogo izgubio radi Bosne i Hercegovine. Ondje se naime g. 1875. digla bijedna raja protiv zuluma turskoga. Ustaše razviju zastave s natpisom : „Živio hrvatski kralj Franjo Josip I.“ Hrvati se povesele, da će sada do izražaja doći virtualno pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. Zato rado primahu tisuće bosanskih bjegunaca, koji su tražili zakloništa u Hrvatskoj. Ustaše dobiju pomoći od Srbije i Crnegore, koje navijeste Turskoj rat. Javno je mnijenje u Hrvatskoj tražilo, neka se i Austro-Ugarska zarati s Turskom. Hrvatski sabor u adresi izriče nadu, da će kralj „osigurati uvjete narodnomu razvitku naše do zdvojenja nesretne braće“. No Mažuranić se ponašao vrlo oprezno, da ne prekorači djelokruga svoje vlasti. Privolom turskih punomoćnika povjeri berlinski kongres 4. srpnja 1878. našoj monarkiji, neka Bosnu i Hercegovinu zaposjedne i tamo obnovi red. S hrvatskim vojnim zborom provali barun Josip Filipović 29. srpnja 1878. kod Broda u Bosnu, pa 19. kolovoza zauze Sarajevo. Istodobno je i general Jovanović iz Dalmacije provalio u Hercegovinu, te 6. kolovoza ušao u Mostar. Muslimani se okupaciji opru veoma hrabro, te je došlo do žestokih okršaja kod Maglaja, Žepča, Banjaluke, Jajca, Doboja, Majevice, Bihaća, Livna, Stolca i dr. Monarkija morade u Bosnu poslati 150.000 vojnika. Istom 2. listopada bude ustaški vodja Hadži Loja uhvaćen, a onda 1. siječnja 1879. uredjena zem. vlada u Sarajevu.

Hrvatski sabor, koji se sastade 28. rujna 1878., upravi na kralja adresu, u kojoj se nalazi takodjer ovaj stavak : „Zadatak, koji je monarkija preuzela okupacijom Bosne i Hercegovine, mogao bi se trajno osigurati samo onda, ako se ustroj zadobivene pokrajine malo po malo tako udesi, kako bi se vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovu državopravnom odnošaju prema kraljevini Ugarskoj“. Naravno, da je i ta adresa — poput prijašnjih — tražila reinkorporaciju Dalmacije, sjedinjenje Krajine i rje-

šenje pitanja o Rijeci. No ta adresa pobudi veliku zlovolju magjarske štampe, koja uze tražiti odstup Mažuranićev. Ugarsko ministarstvo izradi, da je kralj hrv. deputaciji odgovorio: „Sabor je prekoračio svoju djelatnost, govoreći o Bosni i Hercegovini".

Kako se financijalna nagodba izmedju Hrvatske i Ugarske sklapa na 10 godina, izabere hrvatski sabor god. 1878. kraljevinski odbor. Ovaj se dugo nije mogao sporazumjeti s ugarskim kraljevinskim odborom. Rasprave su trajale čitavu god. 1879. Početkom g. 1880. podnese Mažuranić spomenicu, u kojoj izjavi, da ne može ostati na banskoj stolici, ako se Krajina odmah ne sjedini s Hrvatskom, te ako se financijalna nagodba ne riješi u prilog hrvatskomu stanovištu. To su Magjari jedva dočekali! Mažuranić bude 21. veljače 1880. na vlastitu molbu riješen banske časti, a grof Ladislav Pejačević imenovan banom.

U ono je doba grof Julijo Sapari kao ministar financija nastojao oko pomagjarivanja hrvatskih financijalnih ureda. U tu svrhu bude još god. 1879. zemaljskim financijalnim ravnateljem u Zagrebu imenovan Antun David, rodjen Magjar. Po naredbi ministra Saparija otvori David 1. lipnja 1880. u Zagrebu naukovni tečaj, u kojem će financijalni činovnici učiti magjarski jezik. Okružnica je govorila, da će o znanju magj. jezika ovisiti promaknuće financ. činovnika. Radi ove „Davidove škole" istupi Mrazović sa 22 zastupnika iz nar. stranke pa 3. rujna 1880. osnuje „neodvisnu narodnu stranku". — Pejačeviću podje za rukom, te je 27. studenoga 1880. uglavio financ. nagodbu. Previšnjim manifestom od 15. srpnja 1881 bude proglašeno sjedinjenje Krajine s Hrvatskom. Pejačevića zapade zadaća, da kao kr. povjerenik provede ovo sjedinjenje, za kojim je hrvatski narod čeznuo kroz 300 godina. Vlast zagrebačke generalkomande, kao vrhovne upravne oblasti krajiške, prestade 1. kolovoza 1881., kad

je uprava Krajine bila predana banu. Tom prigodom obidje ban Krajinu, te bude svagdje radosno dočekan. Hrvati su — bez razlike stranaka — Pejačeviću priznavali dobru volju i osobnu čestitost. On bi dakle mogao mirno banovati, da se nije dogodila neočekivana stvar. Po naredbi ministra Saparija snimi David na financ. uredima u Zagrebu hrvatske natpise, a mjesto njih postavi grbove s hrvatskim i magjarskim natpisom. Radi toga se Zagrebčani 15. kolovoza 1883. uznemire, te poskidaju nove grbove. Zastupnici svih političkih stranaka u Hrvatskoj smatrahu dvojezične grbove povredom § 57., po kojem nema magjarskomu jeziku mjesta na teritoriju Hrvatske i Slavonije. Najugledniji članovi narodne stranke sastanu se u Zagrebu na konferenciju, pa zaključe, da ne će podupirati nijedne vlade, koja bi odstupila od § 57. nagodbe. Ban Pejačević i hrvatski ministar Bedeković podju u Beč, te u ministarskom vijeću dokažu protuzakonitost Davidova čina. Medjutim su buknuli ozbiljni nemiri u Zagorju i u bivšoj banskoj Krajini. Uza sve to zaključi ministarsko vijeće, da se dvojezični grbovi imaju u Zagrebu uspostaviti, da se time spasi povrijedjeni ugled državne vlasti. Radi toga zaključka podnese Pejačević 24. kolovoza ostavku, koju kralj 4. rujna i primi. Hrvati su znali cijeniti ovaj čin „bana-kavalira“, kojega štovahu do smrti njegove. — Drukčije se ponio tadašnji ugarski ministar-predsjednik Koloman Tisa. On obustavi u Hrvatskoj ustav! Na prijedlog i uz protupotpis K. Tise bude 4. rujna general Herman Ramberg imenovan kr. komisarom u Hrvatskoj i Slavoniji. Vojničkom silom dade Ramberg 7. rujna uspostaviti dvojezične grbove. Ipak budu već 16. listopada mjesto dvojezičnih postavljeni „nijemi“ grbovi, t. j. bez svakoga napisa, dočim izvan Zagreba ostadoše grbovi s hrvatskim natpisom.

Kad je 1. prosinca 1883. bio Hrvatskoj vraćen ustav, imenuje kralj hrvatskim banom grofa Dragutina Khuen-

Hedervarija, rodjaka Tisina. Novoga bana primi „narodna stranka“ velikim nepovjerenjem. Khuen naime nije — poput Raucha, Bedekovića. Mažuranića i Pejačevića — potekao iz kruga saborske većine. Uz to se općenito znalo, da se Khuen smatra Magjarom, premda je i u Slavoniji imao svoj posjed. Odilazeći iz Gjura, gdje bijaše veliki župan, izjavio je Khuen : „Moje rodište nalazi se u Hrvatskoj ; ali domovina je moja u Ugarskoj!“ Kao ban hrvatski ostade Khuen vjeran ovoj izjavi. On je smatrao svojom zadaćom, da u Hrvatskoj širi „magjarsku državnu ideju“.

Od prvoga časa služio se Khuen u Hrvatskoj nasilnim sredstvima. Umio se pak okružiti takvim ljudima, koji ga krepko podupirahu. Khuen dade pooštriti saborski poslovnik, te su već 19. prosinca 1883. bili neki zastupnici stranke prava isključeni iz saborskih sjednica. Kod prvih izbora (u kolovozu god. 1884.) učini Khuen pritisak na izbornike. Ipak dodje u sabor 41 opozicijonalac, i to : 25 pravaša, 13 neodvišnjaka, a 3 zastupnika (medju tima i dr. Josip Frank) izvan stranaka. Sada će dakle Khuen poprimiti još oštrija sredstva, da opoziciji onemogući rad u saboru. — U sjednici od 10. listopada 1884. predloži zastupnik Lončarić promjenu saborskoga poslovnika, i to : 1. Predsjedniku sabora podjeljuje se apsolutna diskrecijonalna vlast nad zastupnicima. 2. Uvodi se „klotura“, koja glasi : „Ako se rasprava o kojem predmetu vodi 3 dana, može četvrti dan svaki član sabora — poduprt desetoricom saborskih članova — saboru predložiti, da se daljnja rasprava zaključi. O takvom prijedlogu zaključuje sabor odmah bez svake debate samo ustajanjem“. 3. Zastupnik sabora može se isključiti do 60 sjednica. Ako bi isključeni zastupnik pokušao, da se povrati u sabor, kazni se globom od 500 forinti. — Dakako da je opozicija ustala protiv tolikog ograničenja zastupničke slobode. No dr. Iso Kršnjavi i Vaso Gjurgjević podupru Lončarićev prijedlog u ime narodne stranke ; kad je pak u sabornicu htjelo

*

unići 15 zastupnika stranke prava, zakrči im Khuen put oružnicima (pod vodstvom kapetana Vučetića). Lončarićev prijedlog bude primljen te je odsada Khuen mogao u saboru raditi, što god je htio.

Khuen je u Hrvatskoj obavio 5 izbora: god. 1884., 1887., 1892., 1897. i 1901. Svaki put steče „narodna stranka" većinu; tri puta (god. 1887., 1892. i 1901.) dapače i preveliku većinu. Tako se zbilo, premda je u Hrvatskoj ogromna većina naroda mrzila Khuena i njegove ljude. „Narodna" je stranka nosila ime, koje n i j e odgovaralo sadržaju. Khuen ju je pretvorio u čisto magjaronsku stranku. Trebalo bi svakako za vremena ovjekovječiti Khuenov izborni sustav, jer ga inače ne će moći razumjeti potomci naši. No ovdje nije moguće nabrojiti razne i z b o r n e z l o p o r a b e, kojima se Khuen služio. Radi visokoga poreznoga cenzusa nijesu u Hrvatskoj imala izborno pravo ni 2 postotka svega žiteljstva.[1] Pa ni svi ovi ne bijahu s l o b o d n i izbornici. Činovnici su naime m o r a l i glasovati za kandidate „narodne stranke", a bilo je mnogo i drugih o d v i s n i h izbornika. Khuenu bijaše u prilog razdor izmedju Hrvata i Srba, te nesloga opozicijonalnih stranaka. Upravno je činovništvo smatralo velikom svojom zadaćom, da protura kandidate „narodne stranke". Mnogo se nezakonitosti činilo kod sastavljanja izbornih listina, a nasilja kod provadjanja izbora. Neki su kotari imali neznatan broj izbornika, n. pr. Perušić (61), Srb (74), Gračac (74), Karlobag (75) i Korenica (81 izbornik). Ovdje nije bilo teško izbornike premamiti obećanjem, zastrašivanjem, pa i mitom. Khuen je opozicijonalne izborne kotare zapostavljao i šikanirao. Opozicijonalni pak izbornici morahu trpjeti svakojake nepravde. Nije bolje bilo ni opozicijonalnim z a s t u p n i c i m a, premda bi ih po zakonu morao štititi imunitet. Kad je god. 1897. unišlo u sabor

---

[1] God. 1906. bijaše u Hrvatskoj i Slavoniji 45.381 izbornik, što čini 1·878 postotka od 2,416.304 stanovnika (prema popisu od god. 1900.).

nešto više opozicijonalaca, dade Khuen bez pravoga razloga uništiti izbor dra. Frana Vrbanića (u Novomgradu), dra. Vatroslava Brlića (u Brodu), dra. Ivana Ružića (u Koprivnici), Gjure Bedekovića (u Dolnjoj Stubici) i Franje Rancingera (u Vrbovskom). Uništen bude dapače i jednoglasan izbor Josipa Pasarića (u Pisarovini), a bez povoda obustavljen izbor dra. Ivana Zahara (u Sv. Ivanu Žabnu). Može se reći, da je Khuenu uopće ustav bio tek stafaža; on je vladao apsolutno!

Khuen je kao ban bio protivnik svih liberalnih ustanova. Njemu je od prvoga časa smetala porota kod sudova. Zato ju dade na dulje vremena obustaviti. Isto je učinio i 26. lipnja 1903., dakle neposredno prije svoga odlaska iz Hrvatske. Sloboda štampe našla je u Khuenu ljutoga protivnika svoga. Nesmiljeno dade Khuen hrvatske novine plijeniti i globiti, a urednike progoniti i zatvarati. — Khuen je 10. prosinca 1889. produljio financijalnu nagodbu s Ugarskom, ali tako, da je odsada Hrvatska dobivala samo 44% od svojih prihoda. Ugarska je Hrvatsku prikraćivala u pogledu državnih investicija, jer se premalo trošilo na gradnje i regulacije. Novim zakonima nadje zajednički ministar financija formulu, kojom je znamenit dio hrvatskih prihoda (potrošarinu) označio zajedničkim prihodom, te ih priveo zajedničkoj blagajni. Ugarska je od Austrije izvojštila priznanje svomu zahtjevu, da konzumni porezi (od pive, šećera, petroleja i žeste) idu u korist one države, koja troši (konsumira). No opravdano ovo načelo ne htjeda Ugarska priznati prema Hrvatskoj. Radi toga bijaše Hrvatska potisnuta u deficit. Još god. 1898. trebalo je obnoviti i popraviti financijalnu nagodbu s Ugarskom. No ugarski kraljevinski odbor ne htjede prihvatiti opravdane zahtjeve hrvatskoga kraljevinskog odbora. Hrvatska je prijašnju štetnu nagodbu morala produljivati redomice kroz više godina. Tako je došlo do toga, da redo-

vitim prihodima nije Hrvatska mogla podmirivati redovite potrebe svoje. Za godinu 1903. nije vlada Khuenova ostavila ni proračuna!

Dok se hrvatska svijest lijepo razvijala u Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini, širila se u Hrvatskoj i Slavoniji magjarizacija. Zajednička je vlada — u protuslovlju s § 46. ugarsko-hrvatske nagodbe — sve više Magjarâ namještala kod financijalnih i poštanskih ureda, kod domobranstva i državne šumarije, a najviše kod željeznica. S magjarskim činovnicima prodre u zajedničke urede i magjarski jezik, premda mu — po § 57. nagodbe — nema u Hrvatskoj i Slavoniji mjesta. Malo po malo počnu kod nas nicati magjarske pučke škole, koje su polazila većinom djeca hrvatskih roditelja. Zakonom od 19. rujna 1894. bude u realne gimnazije uveden magjarski jezik kao relativno-obligatan predmet.

Sve je to vrijedjalo rodoljube hrvatske. Ipak nijesu mogli sebi pomoći, jer se Khuen — bez straha pred sudom božjim — služio oružanom silom. Ta koliko puta se u Hrvatskoj radi njega prolila hrvatska krv! Oružanom je silom Khuen štitio i magjarske zastave, što ih zajednički uredi običavahu izvjesiti u svečanim zgodama. Uzalud su Hrvati govorili, da se to protivi § 62. nagodbe, koji znakom za zajedničke urede označuje „sjedinjene grbove kraljevina Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, a ne magjarske zastave. Protivi se to i praksi kod hrvatskoga domobranstva, koje upotrebljuje hrvatsku zastavu, a u nju stavlja „sjedinjeni grb“ kao znak, da je domobranstvo „zajednička uredba“. Mnogi nemiri dokazuju, da hrvatski narod vidi u magjarskoj zastavi prevlast Ugarske nad Hrvatskom. Vidjelo se to i 16. listopada 1895., kada hrvatski djaci — prigodom kraljeva boravka u Zagrebu — spališe magjarsku zastavu, da ovim načinom prosvjeduju protiv toga, što su onda bile u Zagrebu izvješene brojne magjarske zastave. Pa ipak je Khuen ne samo

štitio već i opravdavao izvješivanje magjarske zastave. Koncem god. 1895. reče on u saboru, da „nagodbeni zakon nigdje ni najmanje ne isključuje porabu magjarske zastave!“ Khuen je očito zaboravio reći, da nagodba ne isključuje ni porabu kineske zastave. No zato se pozivao na zakonski članak 21. od god. 1848., koji odredjuje magjarsku zastavu za sve zemlje krune sv. Stjepana! Pri tom je opet zaboravio reći, da taj zakon u Hrvatskoj ne vrijedi, jer ga nikada nije proglasio sabor hrvatski.

Khuen je magjarizacijom dražio Hrvate 20 godina. Na proljeće god. 1903. buknu u Hrvatskoj nemiri. Povoda im dade magjarski natpis na zgradi prometne uprave državnih željeznica u Zagrebu i magjarska zastava na kolodvoru u Zaprešiću. Nemiri zahvate velik dio Hrvatske, a osobito Zagorje, Podravinu, Primorje i Gorski kotar. Khuen morade u pomoć dozvati vojsku, te proglasi prijeki sud u Križevcima i Bakru, pa u kotarima: križevačkom, ludbreškom, delničkom i sušačkom. Nemiri budu ugušeni oružanom rukom; pri tom pogibe 17 ljudi, preko 100 dopade ih rana, a tisuće napune tamnice i zatvore. Svijet se u Hrvatskoj radovao, kad je Khuen 27. lipnja 1903. bio imenovan ugarskim ministrom predsjednikom. Magjari bijahu s njim brže od nas gotovi!

Banom hrvatskim postade 4. srpnja 1903. dr. Teodor grof Pejačević, sin „bana-kavalira“. Narod mu odmah u nebrojenim skupštinama izrazi svoje želje: 1. Neka se uvede opće izborno pravo s tajnim glasovanjem. 2. Neka se osigura sloboda izbora, sastajanja i udruživanja. 3. Neka se sloboda štampe zaštiti uspostavom porote. 4. Neka se ukloni nezakonita upotreba magjarske zastave i jezika magjarskoga. 5. Neka se Hrvatskoj pribavi financijalna samostalnost. 6. Neka se zakonom uredi neodvisnost sudaca, te zaštita osobne slobode, kućnoga praga i listovne tajne. — Ove želje najbolje pokazuju, kako je Khuen vladao. Ban Pejačević javi, da će uvesti „dobru

i poštenu upravu", jer je vidio, da je u Hrvatskoj turska uprava. No to mu bijaše teško izvesti. Khuen bijaše doduše otišao; ali ostadoše njegovi veliki župani, pa kotarski predstojnici i općinski činovnici. Uz to se i zastupnici narodne stranke čvrsto prihvatiše tijela novoga bana. Morao je istom doći narodni sud, da bana Pejačevića oslobodi družbe Khuenove. Kod izbora, koji se obavljahu 3., 4. i 5. svibnja 1906., dobila je „narodna stranka" samo 35 zastupnika! U 53 izborna kotara izrazio se narod za opoziciju, a protiv Khuenovaca. Brzo iza toga raspade se tobožnja „narodna stranka". Moradoše odstupiti i doglavnici banovi. Pejačević se okružio novim ljudima, koji obećaše, da će istrijebiti „khuenovštinu", pa zacijeliti tolike rane na narodnomu tijelu.

BINDING SECT. MAR 12 1970

DB 378 .5 H63

Horvat, Rudolf
Najnovije doba hrvatske povjesti

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 11 06 15 019 3